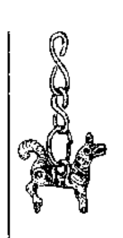
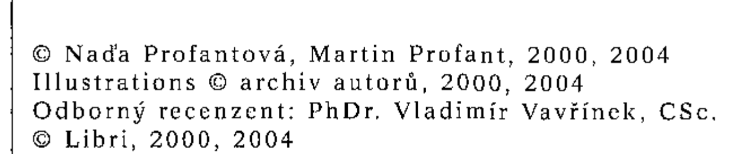
NAĎA PROFANTOVÁ
MARTIN PROFANT

Encyklopedie slovanských bohů a mýtů

Nakladatelství Libri
Praha 2004

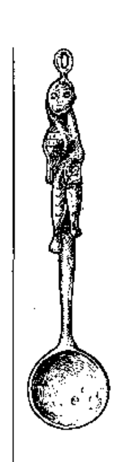
ENCYKLOPEDIE
SLOVANSKÝCH BOHŮ A MÝTŮ

Odborný recenzent: PhDr. Vladimír Vavřínek, CSc.

ISBN 80-7277-219-8

Obsah

Ediční poznámka

Při práci s velmi torzovitými prameny písemnými, archeologickými i toponomastickými, které jsou k problematice slovanského pohanství, jeho bohů, hrdinů a mýtů k dispozici, nutně narazíme na problém, co do utvářeného hesláře zařadit a co nikoli. Konzistentní výklady různých badatelů zapojují do mytologických úvah poměrně často též etnografické či pozdní středověké prameny. V mnoha případech dává pak takový výklad zřetelnější smysl, je živější. My jsme se rozhodli většinu později doložených bytostí do knihy nezařazovat, ačkoli jejich starší kořeny jsou v různé míře pravděpodobné a český čtenář existenci těchto postav oprávněně spojuje se světem slovanského folkloru. Máme na mysli především různé démonologické bytosti, tedy vodníky, plivníky, baby Jagy, skřítky atd... Podobný problém vyvolala otázka, zda zařadit některé z významných slovanských svátků, rekonstruovaných především na základě etnografických údajů. I s vědomím těchto omezení může výběr hesel působit trochu subjektivně, neboť je záměrně podrobnější u Slovanů západních, k nimž patříme a s jejichž tradicí je úzce svázáno naše kulturní povědomí. Úmyslně jsme do knihy nezařadili například velký počet bájných jihoslovanských knížat zachycených v kronice či letopisu popa Dukljanina, v anonymním díle vzniklém ve 2. polovině 12. století v Dalmácii. Domníváme se, že by zůstalo víceméně jen u výčtu podobně znějících jmen. Většina historiků totiž považuje jeho rozsáhlou genealogii za fiktivní.

V případech, kde jsme to považovali za důležité, byla záhlaví hesel opatřena doplňujícími informacemi v závorkách, a to v následujícím pořadí: 1) stát, na jehož dnešním území se nachází daná archeologická lokalita; 2) větev Slovanů (západní, východní či jižní), k níž se heslo svým obsahem váže; 3) písemné prameny, které o obsahu hesla (tj. mytickém hrdinovi, božstvu, významné svatyni) cosi vypovídají. Vzhledem k charakteru hesel neobsahuje závorka vždy všechny tři druhy informací, někdy bývá vynechána úplně.

Autoři

Předmluva

„Zamíří tedy (Amandus) *ke Slovanům, kterým doposud nebylo zvěstováno o Kristovi...*

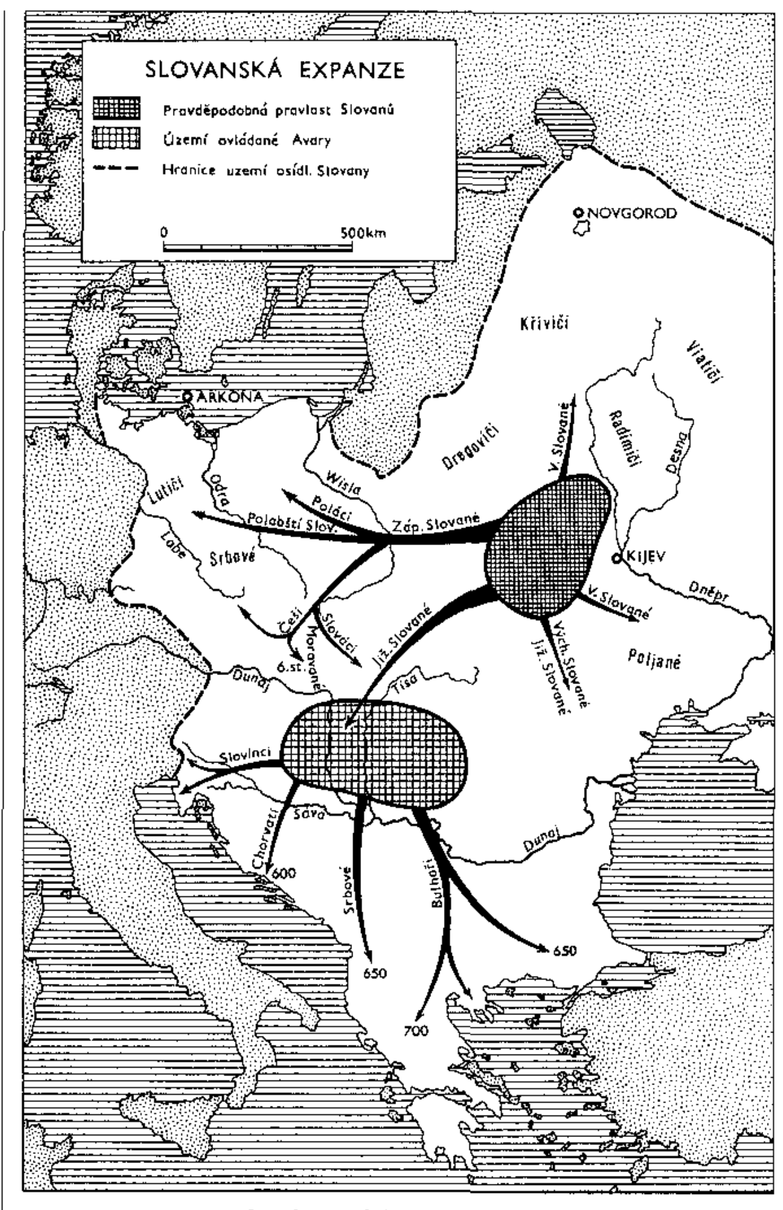
Když byl přece nevelký počet lidí obrácen na víru, stanoví dozor nad hlásáním Božího slova a rozvrhne bohoslužby... Sám se pak vrátí k vlastnímu stádu, ježto ostatní obyvatelstvo leželo zatvrzele a bez pořádku ve skrýších svých hříchů a jemu se nezdálo, že by bylo vhodné, házel-li by perly Páně sviním..."

(*Život sv. Amanda, biskupa maastrichtského* od Filipa Harvengia, sepsaný ve 12. století podle předlohy z konce 7. století)

I.

Slované jsou nejmladší velkou skupinou indoevropských národů na území Evropy. První jasné a přesvědčivé zmínky o nich souvisejí s onou obrovskou změnou etnické i politické mapy Evropy, kterou označujeme jako stěhování národů. Spolehlivé zprávy o Slovanech se objevují v šestém století našeho letopočtu.

Následujícími slovy popsal tehdejší slovanská sídla po roce 550 historik Jordanes, který Slovany nazýval Venety. Podle Jordana představovali tito Veneti *„početný národ"*, který se rozesídlil na *„nezměrných územích"* na severovýchod od Karpat a Visly. *„Jeho jméno se sice nyní mění podle různých rodů a míst, hlavně jsou však nazýváni Sklavini a Antové. Sklavini jsou usedlí od města Novietunum a od jezera zvaného Mursianské až k Dněstru a na sever od Visly. Ti mají bažiny a lesy místo měst. Antové však, kteří jsou z nich nejsilnější, od místa, kde se Pontské moře* (tj. dnešní Černé moře) *zakřivuje, od Dněstru se táhnou až k Dněpru."* Město Novietunum a *„jezero zvané Mursianské"* leží kdesi v jižní Panonii, na území dnešního Maďarska či Srbska, o jejich přesné lokalizaci však vedou historici spor. Právě tak panuje spor o to, zda máme chápat postavení Visly v Jordanově popisu slovanských sídel tak, že Slované v této době ještě nezasahovali na západ od Visly, či zda se Visla

Mapka slovanské expanze v 6. století

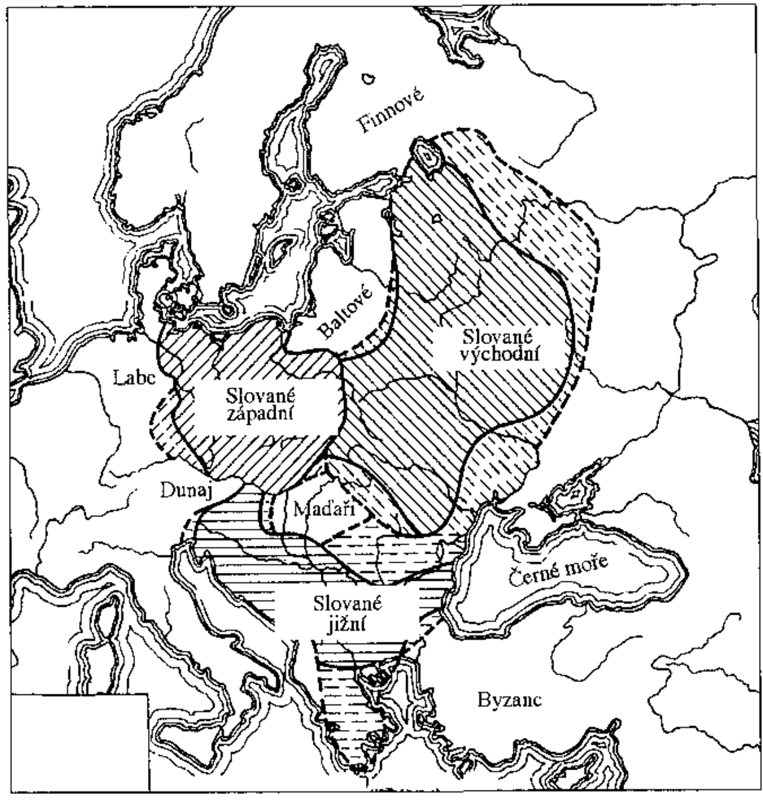
v Jordanově textu ocitla prostě proto, že podle pozdně latinské zeměpisné tradice tvořila tato řeka západní hranici Skythie (tedy geografické oblasti, kterou Jordanes ve svém textu popisoval). Pokud bychom se přiklonili ke druhé možnosti, nevypovídal by text vůbec nic o tehdy aktuální západní hranici slovanských sídel, tedy například ani o tom, zda tehdy Slované již pronikli na území Čech. Podle jiné pasáže Jordanova díla sídlili dříve Veneti zřejmě dále na východě, kde se v poslední třetině 4. století střetli s gótským králem Hermanarichem.

Hlouběji do minulosti historické stopy Slovanů sledovat nedokážeme. Jméno Venetů se sice vyskytlo již u Tacita a Ptolemaia a objevily se i pokusy ztotožnit Slovany s jednou ze tří velkých větví starověkých Skytů, se Skyty-oráči, avšak indicie, které historiky k podobných pokusům vedly, byly vždy značně nejisté.

První historické zprávy zachytily Slovany uprostřed mohutné expanze. Podle současných archeologických poznatků víme, že někdy koncem 5. a počátkem 6. století se vydaly mohutné slovanské skupiny ze svých dosavadních sídel v Zakarpatí, vymezených přibližně řekami Vislou, Bugem, Pripjatí a Dněprem, přes karpatský oblouk na cestu do střední a jižní Evropy. Zatímco o postupu Slovanů na jih jsme informováni řadou byzantských autorů, postup na západ či severozápad skrovně dokumentují jen archeologické nálezy, především osady se čtvercovými zahloubenými obydlími s kamennou pecí v rohu domu a s typickou, v ruce vyrobenou a obvykle nezdobenou keramikou. Někdy se nacházejí i spálené pozůstatky těchto lidí, obvykle uložené do popelnic.

Na severu Slované obsáhli celé jižní pobřeží Baltského moře, na západě překročili Labe, Sálu a povodí horního Mohanu, jižněji pak Enži a Inn, vnikli hluboko do Alp a dosáhli až na území Dalmácie a severní Itálie. Od počátku 6. století můžeme díky byzantským pramenům sledovat jejich setrvalé útoky na Balkán. Zde pronikli až na Peloponés, kde se jich část také usadila. V období této expanze se posunula též jihovýchodní a východní hranice slovanského osídlení, které dosahovalo při ústí Dněstru a Donu k oblouku Černého moře a posouvalo se dále do středního Ruska.

Jordanes zachytil tradici, podle níž se Slované postupně rozdělili na tři velké skupiny – od původních Venetů se oddělila větev Sklavinů a Antů. Černomořská a podunajská sídla Antů přiléhala ze všech slovanských teritorií nejtěsněji k byzantské říši. Jordanův současník, dvorní historik byzantského císaře Justiniána a hlavně jeho vojevůdce Belisara, Prokopios z Kaisareie, po-

Rozdělení na Slovany západní, východní a jižní (podle A. Gieysztora)

psal tehdy v několika odstavcích život těchto Slovanů na dolním toku Dunaje, řeky, která vyznačovala hranici mezi byzantskou provincií Thrakia a slovanskými kmeny. Tuto hranici nejpozději od roku 534 nebyla Byzanc schopna účinně bránit a rok co rok přes ni přecházely velké skupiny slovanských nájezdníků. Prokopios znal v dolním Podunají dva velké slovanské národy či kmeny, Anty a Slovany (*„Oba kmeny mají jediný jazyk, a to zcela barbarský.“*). Antové byli i podle Prokopia mocnější, podle shodného mínění autorů 6. století tedy představovali nejvýznamnější slovanský lid tohoto období.

Na samém počátku 7. století zmizeli však náhle Antové ze zorného pole našich pramenů; zřejmě byli smeteni novými příchozími, kteří se měli v následujících dvou stoletích stát hegemonem jihovýchodní části střední Evropy – nomádskými kmeny, spojenými v avarském kaganátu. Tato dvě století byla ve znamení intenzivní kulturní i politické symbiózy velké části Slovanů, usídlených na horním Balkáně, v Podunají, na Moravě a v Čechách, s avarskou kočovnickou říší. Toto soužití nalezlo zřejmě svůj výraz i ve slovanských duchovních představách, podobně jako se (ovšem na mnohem omezenějším teritoriu) odrazil podobný problém při vzniku prvního bulharského státu, kde koexistovali kočovní Bulhaři s dříve usazenými Slovany. Výsledky podobných setkání nás staví i před zcela praktické otázky: Máme například boha Tangri, jediného nepochybně protobulharského jménem známého boha, zařadit do naší knihy? Víme jen, že představy obyvatel Bulharska koncem 7. a v 8. století patrně výrazně ovlivnil, s jistotou ale nemůžeme říci, zda během 9. století ustoupil převládajícím „slovanským“ představám, či dostal jen nové jméno nebo přídomek.

Konec 8. století přinesl slovanskému světu další rozhodující změnu. V posledním desetiletí tohoto věku porazil Karel Veliký avarský kaganát a definitivně zničil avarsko-slovanskou kočovnickou říši. V 9. století se tak polabští a podunajští Slované ocitli v těsném mocenském kontaktu s karolinskou říší a pod jejím intenzivním kulturním působením. Objevily se první tendence k vytváření pevnějších slovanských státních útvarů – Chorvatsko, Velká Morava, později Čechy a Polsko. Od přelomu 8. a 9. století známe také první přesvědčivé doklady o významném pronikání křesťanství do slovanského prostředí, nejprve do Karantánie (již po roce 788), vzápětí na Moravu a do Chorvatska (první třetina 9. století).

Po polovině desátého století mohl ještě cestovatel z arabského prostředí psát o Slovanech jako o největším národu severu, který by byl nepřemožitelný, kdyby se dokázal sjednotit.

II.

Slované si – stejně jako ostatní národy – vyprávěli mýty, tedy příběhy o svých bozích a hrdinech, o původu nejdůležitějších kulturních dovedností, o původu lidí či stvoření světa. Taková vyprávění byla pro vědomí příslušnosti k nějaké skupině – kmeni nebo skupině kmenů – stejně důležitá jako společný jazyk. Vždyť právě mýty vytvářely sdílený řád světa a zcela určovaly životy těch, kdož si je vyprávěli. Dnes již lidé společné mýty většinou nesdílejí, na jejich místě tedy potřebují mravy, právo, sociální strukturu, historii, umění, náboženství. Víme, že v dobách

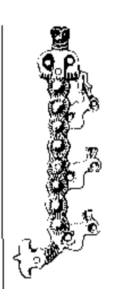
přesunu do nových sídel ve střední a jižní Evropě si s sebou Slované nesli určitý sevřený tezaurus mytických příběhů, s vymezeným okruhem hrdinů, o nichž se tyto příběhy vyprávěly.

Již v těchto mýtech, které Slované sdíleli v době své velké migrace, vystupoval určitě Perun, bůh hromu a jasného nebe, vládce bohů. To víme, neboť znalost jeho jména a úctu k němu dokládají místní názvy a úsloví všude tam, kde se Slované usídlili. Avšak o Perunově postavení vládce bohů jsme se nedozvěděli nic z četby slovanských mýtů. Za to, že vůbec umíme určit Perunovu funkci ve slovanském božském panteonu, vděčíme jen skutečnosti, že Slované potřebovali přeložit nejen do svého jazyka, ale také do světa svých mýtů podněty antické kultury. Když se například v Pobaltí domlouvali se svými germánskými sousedy, zvykli si nazývat čtvrtek dnem Perunovým, tak jako jej Germánii zvali dnem Tórovým, aby tak zase přeložili původní latinské *„dies Iovis“* (Jupiterův den). Podobně byl ve 13. století na rozpacích starobulharský překladatel *Alexandreidy*, jak slovanskému čtenáři přiblížit jméno Diovo, a proto tam, kde v řeckém originále stálo jméno Zeus, čteme v překladu jméno Perunovo.

To, co bylo řečeno o Perunovi, platí s drobnými obměnami o našich znalostech slovanské mytologie obecně. Máme řadu svědectví, že tato mytologie existovala, a víme, že hrála v životě slovanských národů významnou roli; známe také jména mnoha slovanských bohů. Nedochoval se nám však přímo ani jeden příběh, mýtus, který si Slované vyprávěli.

Jen ve výjimečných případech se vědcům podařilo zlomky podobných příběhů rekonstruovat, vždy jsou to ale nanejvýš torza, ze kterých můžeme pouze vytušit jejich někdejší půvab. Někdy se zase opakovaně dozvídáme jména, avšak zcela chybí údaje o funkcích či podobě božstev. Mnohé dochované informace jsou také interpretovány prostřednictvím křesťanství již soudobým zpravodajem (tzv. Interpretatio Christiana), čímž dochází k zamlžení původního smyslu rituálu, modlitby či vyprávění. My se pak tento smysl pokoušíme dešifrovat pomocí srovnávání s jinými pohanskými představami, ovšem možností, jak tu či onu informaci vyložit, bývá více.

Obdobně nejednoznačně, i když ve zcela jiném kontextu, vypovídají i prameny archeologické. Je velmi obtížné prokázat, že archeologicky zkoumaná stavba bývala obětištěm či pohanským chrámem. Pokud se toto podaří, obvykle už nezjistíme, komu byl takový chrám zasvěcen a co se v něm konkrétně odehrávalo. Výjimkou potvrzující toto pravidlo je Perunova svatyně v Peryni u Novgorodu, jejíž objevení bylo provázeno důvěrou v jistou

opodstatněnost pozdních písemných záznamů. Stejně tak naprosto unikátní nálezy podob bohů – idolů – nám většinou neumožňují zjistit jméno ani funkci božstva, jehož podobu máme navzdory tisícileté časové propasti před sebou.

Má tedy vůbec smysl, abychom se pokoušeli sledovat tyto nezřetelné stopy mytologie našich slovanských předků? Nebylo by lepší spokojit se s těmi mýty, které měly větší historické štěstí – třeba řeckými, indickými nebo germánskými? Na tyto otázky nelze dát jasnou odpověď: ano či ne. V jistém smyslu na ně my odpovídáme tím, že píšeme tuto knihu, a vy tím, že ji čtete. Avšak vyvstává i jiná otázka, kterou bychom neměli ponechat bez odpovědi: Můžeme vůbec ze stop, které zanechaly slovanské mýty v našich pramenech, něco vyčíst? Nehrozí, že si budeme slovanskou mytologii vymýšlet, abychom sami sobě zastřeli pocit nejasně pociťované ztráty? Nebo jsme vůči tomuto pokušení, které svedlo romantiky 19. století k tolika falzům, již dostatečně imunní?

III.

Snad bude prospěšné hledat odpověď oklikou a nejprve se blíže podívat, proč se nám vlastně slovanské mýty nedochovaly. Nejčastější odpověď zní: Bylo to křesťanství, jež v boji proti pohanství vymýtilo všechny slovanské mýty. Toto rozšířené tvrzení není nepravdivé. Křesťanství opravdu považovalo ostatní víry za nesmiřitelné protivníky a jejich mýty za ďábelský blud. Avšak nesmíme zapomenout, že na druhé straně kupříkladu irské mýty známe jen díky tomu, že byly zapsány v irských křesťanských klášterech a uchovávány v kodexech spolu s křesťanskými věroučnými texty. V legendách o sv. Patrikovi se dokonce vypráví o setkání irského věrozvěsta s postavami mytických příběhů zeleného ostrova. Právě tak naše znalost řecké a římské mytologie by byla pravděpodobně mnohem chudší, kdyby Ovidiovy *Proměny* nepatřily k základním studijním textům středověké křesťanské vzdělanosti. Vysvětlení, které by přičítalo zmizení slovanských mýtů jen křesťanské intoleranci, by tedy bylo zjevně nedostatečné.

Když psal na přelomu 11. a 12. století učený křesťanský kněz Kosmas svoji kroniku, vyprávěl obšírně pověsti o založení Prahy a vzniku knížecí vlády v Čechách. Přitom jen v opravdu nezbytně nutné míře projevil nikoli snad rozhořčení, spíše jen jisté politování nad pohanstvím hrdinů svého příběhu. Co je však pro nás v tuto chvíli důležitější, při četbě Kosmova převyprávění po-

věstí přemyslovského cyklu se nesetkáme se jménem jediného slovanského božstva; latinsky vzdělaný autor kroniky si zato bohatě posloužil postavami z řeckých a římských mýtů. Ostatně božstva římského panteonu prostupují celou Kosmovou kronikou a jsou v ní připomínána zjevně častěji než jména křesťanských světců.

E. R. Curtius zachytil ve svém vynikajícím díle historii složitého vztahu, který křesťanství v pozdně antickém období navázalo se starověkou latinskou kulturou (včetně latinsko-řeckých mýtů, které byly její neodlučitelnou součástí).[1] Toto konfliktní a plodné soužití mělo po celý středověk určující vliv na evropskou kulturu, a to přes časté záchvaty výčitek svědomí, jež postihovaly křesťanské autory pro nelegitimnost takového partnerského svazku. Věřící křesťan mohl být (a často také okázale byl) pohoršen vzýváním múz, mohl se ale, byl-li zároveň básníkem či milovníkem poezie, vzdát darů, které tyto bohyně přinesly Horatiovi či Vergiliovi? A vyhladit z latinských básní římské bohy a bohyně by znamenalo vyhladit básně samotné. Latinská česká kronika evropsky vzdělaného slovanského křesťana Kosmy – pamatujme, že všechny přívlastky, kterými ho nyní charakterizujeme, uváděl o sobě s hrdostí on sám – náleží k typickým dílům, ve kterých se harmonicky snoubí oba aspekty evropské středověké kultury.

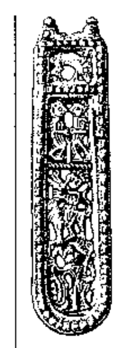
Latinské písemnictví tak pro slovanské mýty představovalo v určitém smyslu stejné, či dokonce větší nebezpečí, než nesnášenlivost křesťanství. Ostatně nejen pro slovanské pohanství – podobně se vedlo i mýtům oné velké skupiny germánských kmenů, které ovládly západní a severní část Evropy. Jen shoda příznivých okolností, která nám zachovala dílo básníka z nejzazšího okraje západního světa, Snorriho Sturlusona, způsobila, že germánské mýty známe nepoměrně lépe než slovanské. Středověká latinská vzdělanost s sebou přinášela nejen víru, jazyk, administrativní a teoretické znalosti, ale také svoji vysoce kultivovanou obraznost a poetiku, jež představovaly poslední skrýše bohů vyhnaných z pohanských chrámů. Bohů řeckých a římských, kteří se o tento poslední azyl nehodlali dělit s novými vyhnanci. Nad slovanským Perunem tak v jistém smyslu nezvítězil jen Kristus, ale také Jupiter či Zeus.

Římské papežské kurii konkuroval při pokřesťanštění Slovanů cařihradský patriarchát a z města na Bosporu vyzařovala do rozlehlých oblastí východních a jižních Slovanů řecká středověká kultura, spojená společnými kořeny se svojí latinskou sestrou. Jakkoliv bylo v detailu působení byzantské kultury vůči slovanskému pohanství snad o něco méně tvrdé, přeci jeho důsledek pro slovanské mýty byl nakonec téměř stejně zhoubný jako důsledky vlivu kultury latinské.

Tvrzení, že křesťanství způsobilo vymizení všech slovanských mýtů, je nedostatečné i z jiného důvodu. První stručná zpráva o slovanském pohanství pochází z díla byzantského historika Prokopia z Kaisareie, z takzvaného etnografického exkurzu v třetí knize jeho *Gótských válek*. Prokopios psal v 6. století n. l. Oproti tomu díla posledních autorů, kteří se ještě setkali s živým slovanským pohanstvím a kteří ještě viděli chrámy pohanských slovanských bohů s jejich kněžími a věřícími, vznikala o více než půl tisíciletí později, ve dvanáctém století. Jaké křesťanství bychom tedy vlastně měli mít na mysli? Snad křesťanství doby Prokopiovy a jeho západních současníků (přičemž rozlišení mezi východem a západem v oblasti kultury a náboženství, tedy rozlišení mezi Římem a Byzancí, nemělo v Prokopiově době onen význam, kterého nabylo postupně od přelomu 8. a 9. století ve vývoji vrcholícím později schizmatem). Nebo spíše západní křesťanství doby misijního působení biskupa Oty Bamberského u pobaltských Slovanů v letech 1125 a 1128? Či snad východní křesťanství autorů jednotlivých redakcí *Povesti vremennych let* z 11. a 12. století?

Za oněch přibližně šest set let, která dělí Prokopia z Kaisareie od autorů kronik 12. století, došlo k radikální proměně křesťanské oikumeny, včetně jejího rozpadu do dvou společností, západní a byzantské. Hluboce se však změnilo i křesťanství samotné a jeho funkční postavení ve společnosti. Jacques Le Goff upozornil na zvláštní vztah, který měla raně středověká kultura k tajemnu: „*Zdá se, že tajemno bylo přinejmenším odmítáno a v každém případě potlačeno... Zjistil jsem, že pro folkloristu jsou raně středověké hagiografie... velkým zklamáním a snaží-li se načerpat z nich nějaké etnologické údaje, výtěžek jeho sklizně je na první pohled žalostný. Především můžeme vidět, že tajemno jako možná nejnebezpečnější prvek tradiční, tzv. pohanské kultury se církev snaží buď od základů změnit, jinými slovy naplnit natolik novým významem, že se z něj stává jev naprosto odlišný, nebo jej zastínit či dokonce zničit...*" Teprve celková proměna středověké společnosti ve dvanáctém století a tehdejší zesvětštění její kultury přineslo změnu i v přístupu k tajemnu: „*...tajemno proniká do vzdělanecké kultury.*"[2]

Svébytné a sebevědomé slovanské pohanství tak existovalo v prostoru, který měl úzké vazby na latinskou vzdělanost, a to právě v tom období, ve kterém byla schopnost této vzdělanosti

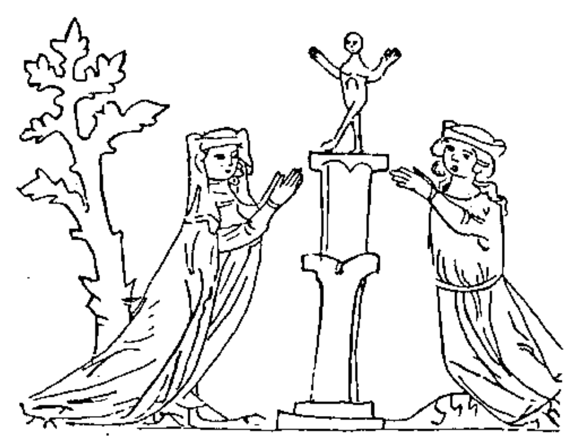
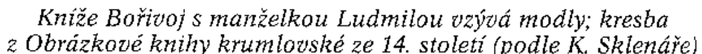
zaznamenávat zprávy o mytologických představách pohanů velmi malá, asi nejnižší za celé období její historie. Přitom obě velké křesťanské kultury představovaly jediného prostředníka, který mohl o slovanském pohanství zachovat zprávy do moderní doby. Malá otevřenost tehdejší latinské křesťanské vzdělanosti byla do značné míry ovlivněna jejím klášterním, mnišským charakterem a tím, že raně středověká latinská vzdělanost definovala sebe sama do značné míry svojí protikladností vůči pohanství jak vnitřnímu (pohanské přežitky, nekřesťanský životní styl laické komunity a venkova), tak vnějšímu – vůči pohanským „národům" *(gentes)*, mezi nimiž hrály v raně středověké Evropě slovanské kmeny jednu z hlavních rolí. Nikoli náhodou bylo slovo *gens* v tomto období spojováno s významem „pohanský" *(gentilis)* a nikoli náhodou hovořil dobový kronikář o Karlu Velikém jako o obnoviteli impéria a vítězi nad (pohanskými) „národy".

Na přelomu 11. a 12. století vrcholila již zmíněná komplexní proměna západní společnosti. Kultuře kláštera konkurovala úspěšně světská kultura dvora a města a kulturní i sociální změna se prolínala s proměnou politické koncepce. Proti předchozí koncepci univerzální říše západního křesťanstva vystupuje koncepce křesťanského společenství jednotlivých království. Tato království se přitom někde bezprostředněji, někde složitější konstrukcí obracela ke svým kořenům v někdejších „národech/*gentes*". S novým politickým konceptem bývá spojována řada v této době vznikajících „národních" kronik. Staré mýty se právě v nich někdy dočkaly nového, i když jen posmrtného života.

Do okruhu této kronikářské vlny náleží ve slovanském prostředí Kosmova kronika a kronika Galla Anonyma. Nepřímo ovšem můžeme těžit i z toho, že tento posun kronikářského zájmu učinil zvláště severské kronikáře otevřenější vůči problematice mýtu a pohanství, a proto v jejich kronikách nacházíme vedle ozvuků germánské mytologie i zmínky o slovanském pohanství (Saxo Grammaticus).

IV.

Omlouváme se laskavému čtenáři, neboť předchozí odbočka k proměnám středověké kultury musela být velmi povšechná, a proto také nudná. Ukažme si na konkrétním příkladu z české tradice, jak působila změna otevřenosti vůči tajemnému a mytickému. Příběh o založení Prahy a ustanovení knížecí vlády v Čechách čteme jednou v *Legendě tzv. Kristiána* a podruhé v Kosmově *Kronice české.* V *Legendě tzv. Kristiána* z konce 10. století zní takto:

Kníže Bořivoj s manželkou Ludmilou vzývá modly; kresba z Obrázkové knihy krumlovské ze 14. století (podle K. Sklenáře)

„Ale Slované čeští, usazení pod samým Arkturem a oddaní uctívání model, žili jako kůň neovládaný uzdou, bez zákona, bez knížete nebo vládce a bez města, a potulujíce se roztroušeně jako nerozumná zvířata, toliko širý kraj obývali. Konečně když byli postiženi zhoubným morem, obrátili se k nějaké hadačce se žádostí o dobrou radu a o věštecký výrok. A když jej obdrželi, založili hrad a dali mu jméno Praha. Potom nalezše nějakého velmi prozíravého a důmyslného muže, jenž se jen orbou zabýval, jménem Přemysla, ustanovili si ho podle výroku hadaččina knížetem nebo vladařem, davše mu za manželku svrchu řečenou pannu hadačku. A když byli takto konečně vysvobozeni z rozličných ran morových, stavěli si v čelo po svrchu řečeném knížeti vladaře neboli vévody z jeho potomstva, sloužíce modlám a bůžkům a bujně slavíce oběti podle pohanských obyčejů, až na konec vláda nad tou zemí připadla jednomu z rodu těchto knížat, jménem Bořivojovi."

Kdybychom chtěli podobně v plném rozsahu citovat i o dvě století mladší Kosmovo tradování příběhu o Přemyslově povolání na trůn, zabralo by oproti této stručné Kristiánově zprávě několik stránek. Kristiánova postava *„panny hadačky"* se v Kosmově kronice proměnila v rozmarnou, a přece moudrou kněžnu Libuši. A podivná charakteristika Přemysla jako *„muže, jenž se jen orbou zabýval"* se rozkošatila v rozvinuté vyprávění o knížeti povolaném od pluhu.

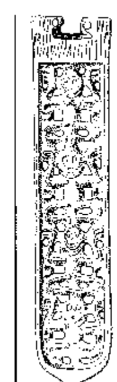
Moderní historická metoda se řídí pravidlem, které žádá, aby

větší důvěru požíval pramen, jenž je časově bližší referované historické události. Pokud budeme věřit, že česká přemyslovská pověst vychází z mytického vyprávění, mělo by se více důvěry dostat *Legendě tzv. Kristiána*. Ta byla napsána v době, kterou dělil od pokřesťanštění české velmožské vrstvy čas jen o málo delší, než je délka lidského života. Kosmovu kroniku však od téže události dělí přibližně tři století, časový interval, který přežívá jen málokterý příběh. Vždyť kolik příběhů a knih z konce sedmnáctého století čteme dnes my? A četli bychom vůbec nějaké, kdyby je pro nás neobjevovali a neoživovali „odborníci na literaturu"?

Přibližně před třiceti lety vyšel ze zásady „přednosti pramene časově bližšího události" ve svých objevných studiích o nejstarších českých pověstech Václav Karbusický. Ukázal, jak se mnohé motivy Kosmova vyprávění sytily inspirací z tehdejší dobové literatury, a pokusil se jiné motivy, které nalezneme u Kosmy, avšak chybějí u Kristiána, vysvětlit ze stylistických a kompozičních potřeb autora kroniky. Tak například postava kněžny Libuše se podle tohoto výkladu zrodila z ozvuku události, která s jakýmsi podtónem skandálu vzrušovala vzdělané publikum Kosmovy doby, totiž z ustanovení Kosmovy starší současnice, suverénní vládkyně Matyldy Toskánské, jako arbitra mezi císařem Jindřichem IV. a papežem Řehořem VII. Libušiny sestry Teta a Kazi měly zase vzniknout díky tomu, že kněz Kosmas potřeboval dát tělo třem hlavním bludům, které křesťanství vyčítalo vyznavačům pohanského kultu.

Některé Karbusického interpretace jsou přesvědčivé, jiné vycházejí z příliš velkého množství netestovatelných hypotéz. Závěr je však zřejmý: Kosmovo vyprávění je mnohem rozvinutější a bohatší než stručný zápis přemyslovské pověsti v *Legendě tzv. Kristiána*; tento rozdíl však musíme připsat na účet autorské invence kanovníka Kosmy. Dost naivní se zdá být představa, že by Kosmas získával nové informace z nějaké odjinud nedochované tradice, ať už by byla předávána ústně či zachycena v později ztracených písemných pramenech. Pokud se Kosmas nějakou nám neznámou tradicí inspiroval, byla tato tradice stejně jako sama Kosmova kronika dítětem doby, ve které došlo k jejímu zaznamenání.

Avšak právě Kosmovo vyprávění o Přemyslu Oráči, kněžně Libuši a o vzniku knížecí vlády překypuje množstvím detailů, které odkazují k mytickým vyprávěním a pohanským praktikám, známým z mnoha indoevropských mytologií a alespoň v náznaku zachyceným i ve slovanském prostředí: vláda ženy obdařené výjimečnými magickými či věštebnými schopnostmi; povolání

krále (knížete) cizince; posvátná či magická orba, vymezující zvláštní prostor (posvátný okrsek, prostor budoucího města apod.);[5] výběr místa či osoby pomocí volně jdoucího zvířete, v Kosmově vyprávění koně, tedy zvířete, které se k věštebným účelům používalo ve svatyních pobaltských Slovanů... Ve starší *Legendě tzv. Kristiána* tyto archaické prvky chybí, s výjimkou odkazu na spojení prvního českého knížete s orbou. Při dostatečném úsilí bychom možné zdroje inspirace pro všechny tyto podezřele archaické motivy určitě nalezli v různých antických textech, které Kosmas zjevně znal. Obzvláště vhodné pro podobné pátrání by byly kupříkladu Ovidiovy básně. Přeci jen se nám však jako méně fantastický zdá být předpoklad, že Kosmas převyprávěl pověst, která se tradovala po staletí (toto tradování je doloženo nejpozději na konci 10. století) a jejíž předávání bylo do značné míry zajištěno vazbou na panující český knížecí rod. V této tradované pověsti byly zřejmě již obsaženy všechny motivy, jež odkazují k rozšířeným mytickým představám.

Není třeba ani příliš pátrat po tom, proč se „mytické" motivy objevily až u Kosmy a proč je nezachytil již autor *Legendy tzv. Kristiána*. Tato legenda uváděla na scénu knížete, který přijal pro Čechy křesťanství a byl zároveň manželem jediné české světice. Neopomenula zmínit příběh ustanovení knížecí vlády, protože o ten se opíralo postavení hlavního hrdiny. Právě proto, že pocházel z rodu Přemyslova a byl nastoleným knížetem, mohl Bořivoj přijmout křesťanství pro celé Čechy. Autor *Legendy tzv. Kristiána* byl s největší pravděpodobností sám Přemyslovec a snad to byla hrdost na slavný původ jeho rodu, která jej přivedla k tomuto podivnému pokusu o integraci přemyslovské pověsti do příběhu o původu českého křesťanství. Nepsal ostatně kroniku, ale legendu. Legenda, čtení o světcích, chtěla zdůraznit, ospravedlnit a oslavit moravský původ českého křesťanství. Jen potud, pokud to bylo nezbytné pro dosažení tohoto záměru, zabývala se také dějinami Čechů. V rámci autorovy intence tak nenalezneme důvod ani prostor, aby se podrobněji zabýval těmi prvky pověsti, které se přímo nevztahovaly k legitimizaci Bořivojovy pozice jako toho, kdo rozhodl o křtu jménem všech Čechů.

Nicméně jako vzdělaný mnich a syn své doby nemohl autor *Legendy tzv. Kristiána* přijmout ony prvky tajemna, které k přemyslovské pověsti náležely. V nejlepší tradici křesťanské racionalizace pohanských mýtů proto převyprávěl pověst jako sled zcela přirozených událostí. O tomto postupu svědčí místo, kde při svém usilování o potlačení tajemna nebyl úspěšný. Představa povolání panovníka od pluhu byla pro člověka desátého století

jistě zcela nepravděpodobná, pokud by orba nesouvisela s významným a mýtem zdůvodněným rituálem. Avšak co s ní měl dělat křesťanský mnich, který mytickému vyprávění nejen nevěřil, ale pro svou víru jej dokonce odmítal? Měl epizodu s orbou úplně vynechat? Na to byla asi tradice přemyslovské pověsti příliš silná. Nakonec se z ní stala v legendistově podání pouhá podivnost či podivínství; z důvodů, které autor pečlivě nekomentuje, se Přemysl *„zabýval pouze orbou"*.

Kosmas psal kroniku, a proto výklad o počátcích knížecí vlády pro něj (oproti autorovi legendy) nepředstavoval odbočku, která je sotva omluvitelná v rámci daného žánru. Naopak, obšírnost vyprávění byla žádoucí, stejně jako uvádění detailů a prokreslení postav. Žil v době, která náhle zatoužila po tajemnu a příbězích. Proč by si tedy neměl posloužit vším tím, co mu přemyslovská pověst nabízela?

Znamená to tedy, že Kosmova verze přemyslovské pověsti je autentičtější než verze *Legendy tzv. Kristiána* a že Kosmova kronika je v této věci důvěryhodnějším pramenem? Paradoxně nikoliv. Václav Karbusický měl pravdu, když ukazoval, že Kosmovo vyprávění musíme chápat jako příběhy kronikářovy doby. Kosmas tlumočil to, co znal z tradice, ale nevyprávěl to ani jako moderní historik, který se přesně vymezenou kritickou metodou snaží dobrat nejpravděpodobnější verze minulých dějů, ani jako etnograf, který usiluje o co nejpřesnější zaznamenání vyprávěného. Vycházel z důvěry v to, co je tradováno. Pouze v křiklavých případech se jako vzdělanec cítil být oprávněn zasáhnout a opravit zmatení tam, kde zasáhl zřejmý omyl či lidská pošetilost. „Báječné podání starců",[4] z něhož Kosmas podle vlastních slov čerpal informace o přemyslovské pověsti, bylo zapotřebí zasadit do souvislosti vědění o historii lidstva, dát mu historický řád a posloupnost. Bylo však zároveň třeba zbavit je pošetilostí, jež by urážely sluch vzdělance. To vše v autorské praxi znamenalo velmi volné nakládání s příběhem, který byl vyprávěn.

Mimoto, můžeme-li z dobrých důvodů říci, že přemyslovská pověst se vypravovala po staletí, neznamená to vůbec, že by autor *Legendy tzv. Kristiána* i Kosmas slyšeli od svých informátorů stejný příběh. Proměnlivost přemyslovské pověsti byla sice omezena legitimizační funkcí, kterou měl příběh pro knížecí dynastii, a pravděpodobně také souvislostí s nastolovacím rituálem českých knížat, při němž snad hrály svou roli i předměty zmiňované Kosmou v jeho vyprávění (lýčené střevíce). Avšak trvalost podání se zřejmě týkala spíše postav a základních motivů, méně už samotného příběhu.

Jakkoli je přemyslovská pověst v Kosmově *Kronice české* rozvinutější než v *Legendě tzv. Kristiána*, přeci v legendě nalezneme motivy, které u Kosmy chybějí. Je jím například motiv založení Prahy jako očistného aktu, kterým na radu orákula čeští Slované odvrátili morovou ránu. Přitom vztah města a knížecí vlády je v legendě zmíněn v opačném pořadí oproti vyprávění Kosmovu: nejprve v okamžiku největšího nebezpečí zakládají Češi město, aby tímto rituálním aktem odvrátili morovou ránu. Teprve následně, a to nejen časově, ale i co do významu událostí, ustanovují knížecí vládu. Kosmas se naopak soustředil na ustanovení knížecí vlády a jen jako vedlejší motiv – který by bylo možno vypustit, aniž by se rozpadl celý příběh – vypráví o jedné Libušině věštbě, jež vedla k založení Prahy. V kronice nenalezneme přímý odkaz k založení města coby rituálnímu ustavení řádu a potlačení chaosu, z něhož povstalo osudové ohrožení (čeští Slované byli jako *„kůň neovládaný uzdou, bez zákona, bez knížete nebo vládce a bez města, a potulujíce se roztroušeně jako nerozumná zvířata, toliko širý kraj obývali... byli postiženi zhoubným morem..."*). Právě tak, ačkoliv obraz města má ve středověkém teologickém myšlení významné a rozporuplné místo, nenalezneme asi přesvědčivou analogii, která by nám umožnila uvažovat o bezprostřednější inspiraci Kristiánova vyprávění o založení Prahy v křesťanské vzdělanosti jeho doby. Motiv založení Prahy je přitom v legendistově verzi přemyslovské pověsti centrální a bylo by příliš krkolomné, pokud bychom se ho pokoušeli vysvětlit jako víceméně nezáměrný důsledek krácení či křesťanského očišťování rozsáhlejší pověsti.

Založení města jako forma očisty a odvrácení božího trestu se objevuje v různých mytologiích – není to vůbec vzácný motiv. Čtenáři asi nejspíš vytane na mysli známý mýtus o založení řeckého města Théby. Princ Kadmos je založil na základě výroku panenské věštkyně Pythie (a pod ochranou panenské bohyně Pallas Athény), aby odvrátil či usmířil osudovou vinu spočívající v nenaplnění otcova příkazu. I v tomto mýtu vystupuje volně jdoucí zvíře – jalovice; nemá však určit osobu, nýbrž místo, kde bude nové město založeno. Podobně při slavné oběti koně v indické védské mytologii určuje volně jdoucí kůň místo – nikoliv však místo založení města, ale místo, kde bude vybudován oltář symbolizující nový střed světa, obnoveného touto velkou obětí.

Tři desetiletí před vznikem *Legendy tzv. Kristiána* psal židovský cestovatel Ibrahím Ibn Jákúb o Boleslavu II. Kupodivu však o vládci na tehdejší poměry rozlehlé a silné země nepsal jako o knížeti české země či knížeti Čechů, ale jako o králi/vládci

Prahy (a Krakova). Tato zvláštní titulatura bývá někdy vysvětlována jako ozvuk arabského prostředí, ze kterého Ibn Jákúb pocházel, avšak podobná vazba titulu slovanského vládce na město se v dobových pramenech objevuje opakovaně (Rostislav a Svatopluk jsou spojováni se svou pevností, opakovaně nalézáme podobnou vazbu u knížat Kyjevské Rusi). Praha asi v této době nebyla jen sídelním či hlavním městem země, nýbrž také místem, kde jedině může proběhnout akt nastolení nového knížete (protože zde stál „odvěký" kamenný stolec, podle kterého se též intronizace sama česky nazývá „nastolení"). Praha tedy představovala posvátné centrum země. Tyto představy byly v době vzniku *Legendy tzv. Kristiána* pravděpodobně ještě zcela aktuální, a pokud nikoli, pak odezněly v časech nepříliš odlehlých těm, v nichž byla legenda napsána. Když sepisoval svou kroniku Kosmas, byla snad Praha větší a možná i významnější než za jeho předchůdce v 10. století, nicméně ono sakrální spojení s mocí země bylo již minulostí. Příběhy Přemysla a Libuše se tak mohly rozvíjet nezávisle na podobné představě a etiologická odpověď na otázku, jak vzniklo jméno Praha, se stala důležitější než příběh založení města jako symbol očisty a obnovení řádu.

Určitě bychom mohli vyprávět jakýsi rekonstruovaný příběh, který by vycházel z kritické konfrontace obou nejstarších verzí přemyslovské pověsti a opíral se přitom o analogie s jinými mytologiemi. Kněžna Libuše by se v něm pravděpodobně stala matriarchou-královnou, která vládne jako ztělesnění bohyně a nejspíše také používá její jméno. Jak napovídá sebejisté a žensky vyzývavé chování Libuše v Kosmově kronice a nepřímo i její jméno (spojované se staroslovanským i staročeským kmenem *ľub-; ľubovati* = milovat apod.), nejspíše byla tato bohyně svázána s láskou a plodností. Přemysl by byl králem/cizincem, který by založením města na základě věštby a vyvolení místa prostřednictvím volně jdoucího zvířete/koně ustanovil nejen knížecí vládu, ale obnovil samotný světový řád. Tím by dostál tradičnímu zvyku mnoha světových mytologií pravidelně obnovovat vyčerpaný a unavený svět prostřednictvím rituálu. Posvátná orba by se neodehrávala ve Stadicích, ale při zakládání Prahy, Přemysl by jejím prostřednictvím vymezoval buď okrsek budoucího města (jako Romulus v případě Říma), nebo vnitřní posvátný okrsek, ve kterém by spočíval kamenný stolec. Mohli bychom se také zaměřit na souvislost čerstvě zoraného pole s posvátným sňatkem bohů, jak si o tom vyprávěli například v archaickém Řecku. Pak by příběh sňatku Přemysla a Libuše souvisel s obnovováním úrodnosti země.

Bylo by ale takové rekonstruované vyprávění k něčemu dobré? A bylo by pravdivější či autentičtější než vyprávění *Legendy tzv. Kristiána* nebo kanovníka Kosmy? Domníváme se, že nikoli. Spokojme se tedy spíše s tím, že v přemyslovské pověsti, tak jak ji známe ze středověkých pramenů, byly díky výjimečně příznivým podmínkám uchovány mytické představy, které čeští Slované spojovali s ustanovením řádu, založením Prahy a vznikem knížecí vlády v Čechách. Podobně jako antické sloupy a další fragmenty staveb, které rozpoznáváme v základech, zdivu a na sloupech raně středověkých křesťanských kostelů, jsou ale také tyto pohanské či mytické prvky přemyslovské pověsti vestavěny do nových příběhů, vyprávěných křesťanskými autory 10. a přelomu 11. a 12. století. Pokud by se však někoho příliš zmocňoval pocit ztráty původní souvislosti, měl by si vzpomenout, že tímto způsobem se dochovala většina evropských mýtů, že mýty se obvykle zapisovaly až tehdy, když se přestávaly vyprávět jako určující a světotvorné příběhy dané společnosti. Ostatně pravděpodobně až při tomto zaznamenávání získávaly svoje literární kouzlo. Kolik půvabu by asi ztratily řecké mýty, kdyby jim navždy nevtiskl svérázně ironický a racionalistický nadhled Homér?

V.

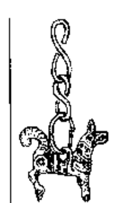
Křesťanští vzdělanci, z jejichž legend a kronik pochází většina z toho mála, co víme o slovanských mýtech a slovanském náboženství, používali s oblibou slovo „pohané". Vypůjčili jsme si od nich tento výraz a použili jej v názvu knihy. V tradičním významu je slovo „pohan" nemyslitelné bez protikladného pojmu „křesťan". Pohan je ten cizí, nekřesťan. Ten, který ještě nepoznal pravdu křesťanské víry, adresát křesťanských misií; vždyť dobrotivý Bůh chce, aby křesťanství bylo sděleno celému světu. Někdy se v tomto bytostně cizím světě pohanských věr vyhrazovalo zvláštní místo pouze judaismu, protože sdílí s křesťanstvím *Starý zákon*, ale toto rozlišení pro nás teď není významné.

Jestliže pohan dosud nepoznal pravdu víry, žije v bludu, nepravdě. Pravda je jedna, ale omyl a lež mohou mít tisícero podob. Není ale důvodu pozorně a pečlivě mezi těmito podobami rozlišovat. Jejich znalost je nezbytná pouze pro potřeby misijní činnosti a ovšem pro kněžské potřeby pastýřské, protože dobrý kněz musí ostříhat své stádo před přežíváním či zavlečením pohanských bludů a potřebuje je tudíž poznat. Z tohoto postoje vůči pohanským vírám a názorům vyplývá nemalá obtíž při interpretaci různých zmínek o pohanských postojích a praktikách

v církevních instrukcích a kázáních, často i ve světských textech církevních představitelů. V dobré víře v nich autoři často popisují spíše ty postoje a praktiky, o nichž z církevní tradice vědí, že je třeba se jich vyvarovat, než ty, se kterými se při kontaktu s pohany skutečně setkávají. Ba dokonce nezřídka usilují o to, aby převedli žitý jev, se kterým se setkali, na pohanský či heretický blud, s nímž se vypořádal již některý z církevních Otců nebo který byl přímo zmíněn ve svatých písmech. Vždyť co už znamená větší rozdrcení pohanského bludu, než jeho odmítnutí církevní autoritou? Ostatně čtenářům, kteří strávili část svého dospělého života v „reálném socialismu", není asi zapotřebí podobné sklony autoritativního dogmatického myšlení příliš vysvětlovat.

Aby však věc nebyla tak jednoduchá, mytologické představy a tradiční rituály mají tendenci dosti volně přijímat formy, které se jim pro jejich vyjádření nabízejí v bližším či vzdálenější okolí. To platilo zvláště v prostředí evropského raného středověku, kde se mytologické představy a pohanské rituály proplétaly s málo diferencovaným a navzdory různosti etnických skupin i dosti jednotně probíhajícím zemědělským životním stylem. Proto se zde vedle zmíněné křesťanské tendence k uniformnímu pojetí „pohanských bludů" zřejmě projevovala i tendence k jistému sbližování jednotlivých evropských „pohanství". A to tím spíše, že se vesměs jednalo o indoevropská pohanství s určitými společnými archaickými strukturálními a motivickými rysy. V období posledních století konce prvního tisíciletí našeho letopočtu bychom mohli mluvit o jakémsi evropském pohanství přinejmenším se stejným oprávněním jako o pohanství slovanském či germánském, později se tyto představy alespoň v oblasti uzavírající se západní evropské společnosti homogenizují dokonce v té míře, že zjevně převažují nad mýty jednotlivých národů *(gentes)*. Proto nemůžeme často rozpoznat, zda určitý prostorový a etnický transfer té či oné pohanské představy nebo toho či onoho rituálu, magické praktiky apod. v církevních textech jde na vrub autoritativní křesťanské strategii zvládání pohanství, či odráží nějakou cirkulaci daného motivu v rámci evropského pohanství.

V moderní době se proti tradiční křesťanské dichotomii pohan/křesťan postupně ustanovil méně vypjatý a méně konfrontační obsah pojmu pohanství. Nejčastěji zahrnuje polyteistická náboženství, jejich mytologie, rituály a magické praktiky. Tato definice je ovšem dosti mlhavá a zahrnuje velmi různorodé kulturní útvary, od mýtů a rituálů těch nejarchaičtějších společností až po rozvinuté a antickou filozofií kultivované pozdně antické novopohanství. Existuje vůbec něco, co by tyto nesourodé jevy umožňovalo shrnout pod jediným pojmem?

G. W. F. Hegel kdysi při popisu pohanství použil výraz „posvátný život". Snažil se tím připomenout, že každičký úkon každodenního archaického života se zaplétal do sítě vyprávění, která jej spojovala s příběhy bohů a dalších mytických postav, do sítě, která tomuto životu dávala posvátný rozměr. Pohanství tak ještě do jisté míry postrádalo ostré rozlišení posvátné a profánní sféry lidského jednání, obé bylo neoddělitelně propleteno. Později byl tento fenomén popisován i jinými pojmy, jako je například Eliadeho „archaická totalita". Pokud nám podobné výrazy mají být užitečné pro pochopení slovanské mytologie a slovanského pohanství, nesmíme se nechat svést povrchní představou, jako by existovala jakási původní doba „archaické totality", v níž veškeré lidské konání bylo neodvolatelně určováno nějakým mýtem a od něj odvozenou rituální formou. Byl tu samozřejmě přítomen jistý totalizující nárok – tj. nárok vtáhnout každičký lidský úkon do sítě mytického vyprávění a považovat za bytostné a určující v tomto úkonu to, co souvisí s jinými uzly mytické sítě. Tento nárok vyrůstá ze struktury mytické formy vyprávění světa a nutně působí dojmem, jako by nemohl koexistovat s jinými způsoby vyprávění o světě. V praktickém životě ovšem ti, kdo mýty vyprávějí a věří jim, dokáží toto totalizující vyprávění uvést do souladu s jednáním vyplývajícím z jiných forem utváření řádu světa.

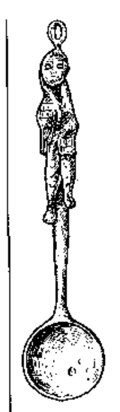
Pojem slovanské pohanství používáme proto v našem textu pro označení projevů důvěry Slovanů v síť vyprávění, která vytvářejí řád světa a určují, jak má člověk či společenství jednat. Tuto síť tvoří více či méně konzistentní soustava vyprávění o bozích a hrdinech, počátku světa, o původu člověka a kulturních dovedností – tedy mytologie ve vlastním slova smyslu – dále náboženské představy a rituály, stejně jako různé praktické a magické postupy.

Z těchto důvodů je pojem slovanského pohanství pro naši potřebu poměrně přesně časově vymezen prosazením křesťanství a křesťanské vzdělanosti u jednotlivých slovanských skupin. Křesťanství jako etické a monoteistické náboženství požaduje striktní rozlišení mezi sférou sakrálního a profánního jednání; představuje i ve své raně středověké podobě překonání onoho „posvátného života" či „archaické totality". Mnohé mýty, magické a rituální praktiky jistě fungovaly i po formálním přijetí křesťanství, mnohé se dočkaly svého dalšího rozvinutí v lidových křesťanských vyprávěních (ve střední Evropě k nim pravděpo-

dobně náleží např. onen zvláštní a z hlediska křesťanské dogmatiky nepřijatelný cyklus příběhů o sv. Petrovi a Pánu Bohu). Některé ohlasy pocházejí dokonce i z produkce vzdělaného křesťanského prostředí (srov. např. odkaz k apokryfní *Legendě o Tiberiadském jezeru* v hesle kosmogonie). Vždy však byla tato pohanská inspirace vtažena do nového kontextu, neslučitelného s totalizujícím nárokem svébytného a sebevědomého pohanství určovat jako vládnoucí forma řád světa, ve kterém lidé žijí.

VI.

Silné zřídlo, z něhož badatelé o slovanské mytologii a slovanském pohanství vydatně čerpali a dosud čerpají, představuje etnografie. Zvláště u části východních a jižních Slovanů působí mnohá etnograficky doložená vyprávění, písně a magické praktiky velmi archaickým dojmem; není to ani příliš překvapivé, vzhledem k uzavřenému světu zemědělských komunit, ve kterých byly zápisy pořízeny. Bylo by pošetilé, kdybychom popírali často velmi staré kořeny tradice, ke které podobné zápisy odkazují. Právě tak se nám ale zdá pošetilé, pokud jsou tyto archaicky působící produkty lidové tvořivosti dodnes bez potřebného metodického odstupu považovány za „přežitky" nějakých původních pohanských představ Slovanů. Předpokládáme proto spíše skepticky, že „pohanská" tradice, ke které mohou tyto etnografické záznamy odkazovat, byla přetavena a nenávratně proměněna tvořivou činností odehrávající se již v novém, „nepohanském" kontextu. Mimoto archaické prvky zemědělské magie a rituálů, z nichž tyto „pohanské přežitky" vesměs sestávají, tvořily jen jednu, a to velmi nehybnou součást pohanských představ o řádu světa. Nehybnou z toho důvodu, že sama zemědělská produkce, k níž se tyto postupy vážou, byla v Evropě až do novověku velmi málo proměnlivá a ani poměrně revoluční změny v zemědělských technologiích (trojhonný systém apod.) neznamenaly nějakou výraznější změnu temporality zemědělské činnosti. Víme, že tyto relativně nehybné magické a rituální postupy se velmi často neproblémově spojovaly s novými náboženskými představami, aniž by se přitom samy nějak výrazněji měnily. Rozvinutější formy náboženského myšlení k nim vždy zaujímaly dvojaký vztah respektu a nadhledu a nebylo by překvapivé, pokud by pohanský kněz v obchodnické slovanské Arkoně pohlížel na mnohé magické zemědělské praktiky svých souvěrců se stejným odstupem jako jeho křesťanští kolegové či starořecká vzdělaná městská vrstva.

Pouze ve velmi šťastných případech se proto podařilo spojit etnografický zápis s jinými konkrétními souvislostmi (jako je třeba výpověď historických pramenů) a použít ho k osvětlení nějakého problému slovanského pohanství. Kupříkladu na mnoha místech po celém Slovanstvu byl rozšířen a opakovaně etnografy zachycen vánoční obyčej, podle kterého se hospodář schovává za hromadou koláčů a táže se rodiny: *„Vidíte mne?"* Na očekávanou odpověď *„Nevidíme"* pak pronáší repliku: *„Kéž byste mne příští rok zase neviděli."* Dánský kronikář Saxo Grammaticus zaznamenal ve 12. století téměř stejný obřad, jen místo hromady koláčů se jeho aktér schovával za jeden obrovský medový koláč. Tímto aktérem byl Svantovítův kněz a místo rodiny odpovídal knězi shromážděný lid. V tomto případě může jistě etnografický záznam přinést řadu interpretačních podnětů. Podobně také zvláštní popěvek o dvou holubech, kteří se na dubu uprostřed nedohledných vod bavili, jak by zemi stvořili (sebraný v Karpatech někdy koncem minulého století), můžeme přes řadu mezičlánků spojit s náznaky slovanských mýtů o stvoření světa. V obou případech by však samotný etnografický záznam bez další opory v interpretaci historických pramenů nedostačoval k tomu, abychom mohli uvažovat o archaickém původů těchto jevů v předkřesťanském slovanském pohanství.

Náš skeptický postoj k etnografickým pramenům jako zdroji poznání předkřesťanského slovanského pohanství pochopitelně neznamená, že bychom podceňovali slovanskou slovesnou tvorbu – ať už středověkou či novověkou. Jsme pouze toho názoru, že ruským bylinám či jihoslovanským hrdinským zpěvům nijak neubere na hodnotě, jestliže nedokážeme nalézt jejich kořeny v mýtech pohanských Slovanů – i bez toho zůstávají krásnými a živými uměleckými díly.

VII.

Podobně, jako dáváme přednost historii a archeologii před etnografií, pokoušíme se udržet jejich primát před tím, co by se mohlo cum grano salis nazvat teorií mytického myšlení.

Abychom tento problém trochu vysvětlili, musíme udělat určitou odbočku, která začíná přiblížením způsobu, jakým byly mýty vyprávěny. Mytické příběhy se vyprávěly jako děje pravdivé; ti, kdo je přednášeli, i ti, kdo jim naslouchali, mýtům věřili. Kritéria pravdivosti mýtu jsou však jiná než kritéria pravdivosti vědy, historie či žurnalistické zprávy. Mýtus nebyl přijímán jako pravdivý, protože by jeho pravdu prokazovaly experimenty, pozoro-

vání, metodický postup a argumenty, které obstály v otevřené odborné diskusi. Právě tak se jeho nárok na pravdivost neopíral o kritické srovnávání a zkoumání pramenů či o zásadu potvrzení z několika nezávislých zdrojů; mýtus čerpal svoji pravdivost z autority.

Byl pravdivý, protože jej vyprávěl někdo, komu se slušelo věřit: *„můj děd, kterému jej vyprávěl jeho děd"* nebo *„staří a zkušení muži"*, často byl mytický příběh sdělován při přijímání adepta do společenství dospělých. Později, když už důvěra ve společné mýty nebyla pojítkem, vytvářejícím to které lidské společenství, býval mýtus sdělován při přijímání do společnosti zasvěcenců nějakého mystéria.

Pravda mýtu se tedy obracela k autoritě, která byla vždy autoritou toho, co existovalo dříve. Proto se příběhy mýtů vždy obracejí k počátkům. V řeckém slově *arché* a latinském *principium* uchovala paměť jazyka spojení, které se z českého překladu těchto slov, ze slova *počátek*, již vytratilo. Obě slova znamenají totiž zároveň to, co je nejdříve, co je první a na počátku, ale označují také to, co je určující a co vládne. V češtině si převzaté slovo *princip* uchovalo pouze tuto druhou část svého významu.[5]

Mýty se tedy vyprávěly jako něco předávaného, tradovaného. A jejich vypravěči i posluchači dobře věděli, že takto předávaná zpráva se cestou od úst k ústům často zkomolí a zkreslí. Aby mohli zachovat založení pravdivosti mýtu autoritou, nezbývalo jim ostatně nic jiného, než aby si toto nezbytné zkomolení předávaného příběhu velmi důrazně přiznali. Vždyť pokud věřím nějakému vyprávění pro osobu jeho vypravěče, součástí mé důvěry musí být neotřesitelné přesvědčení, že by mi tento vypravěč nelhal. Rozpory a odlišnosti různých podání stejných mýtů, s nimiž se vypravěči a posluchači běžně setkávali, nemohly proto vzniknout v důsledku svévolné změny příběhu či dokonce vědomou lží autorizovaného vypravěče.

Podobné rozpory mohly však být důsledkem zmatení a nepochopení příběhu, nevyhnutelného a omluvitelného při délce řetězu těch, kdož si příběh vyprávěli. Jistě, toto zkomolení původního mýtu by postupně muselo vést k tomu, že by se všechna mytická vyprávění stala nepravdivými. Proto vznikaly různé strategie, jak obnovit původní, nezkomolený mýtus – nejčastěji prostřednictvím toho, že příběh je vyprávěn božskou osobou, tedy současníkem a očitým svědkem doby, v níž se mýty odehrávaly (múzy, božské vytržení apod.). Jinou možností bylo obnovovat pravdivost mytického vyprávění přímou účastí na rituálu, který

znamenal symbolickou reprezentaci (znovuzpřítomnění) události, o níž mýtus vyprávěl.

Podobné strategie obnovování mýtu byly ovšem až na výjimky nedostupné těm, kdož mýty zapisovali, protože ti už většinou nevěřili v nezpochybnitelnou pravdu mýtů plynoucí z autority. Ve starověkém Řecku se rozvinuly dvě strategie, které při interpretacích mýtů používáme dodnes.

První se pokoušela tajemné a nepochopitelné události mýtu vysvětlit prostřednictvím předpokladu nějaké přirozené události, která byla z určitých důvodů radikálně zkreslena a zveličena. Podobné výklady ironizoval již Platón, uchovaly si ovšem doposud svoji přitažlivost. Helénistická doba rozvinula druhou strategii, filologické zkoumání mýtů, které zaznamenávalo a srovnávalo jednotlivé tradované varianty příběhů, vykládalo jejich nejasná a zmatená místa prostřednictvím zařazení do kontextu dalších vyprávění apod.

Většina strategií zvládnutí, racionalizace a kulturního přivlastnění si mýtu, včetně jeho moderních, vědeckých interpretací, převzala přitom ze svého předmětu (tj. z mýtu) představu, že vždy muselo existovat původní, autentické znění příběhu. V jistém smyslu byl převzat i mytický předpoklad o cizí, s naší současností nespojité době, ve které mýty vznikaly a ze které pocházejí. Mytický čas počátků, „onen čas", ve kterém byl stvořen svět, tak nalezl svůj protějšek v představách o „období mytické produktivity", o „společnostech s předlogickým myšlením" či s „divokým myšlením", nemluvě už o „myšlení primitivů", kde v dnes pejorativním označení zaznívá dokonce významová reminiscence na „prvotní" a „počáteční".

Prvotní čas, v němž se odehrávaly mýty, čas zakládání světa, byl sice počátkem, avšak to paradoxně neznamenalo, že by ležel na časové ose před naším, řekněme historickým časem. Myslíme-li však v historickém čase, neumíme dost dobře naložit s časem mýtu jinak, než že ho takto na počátek umístíme. Už antické dějepisectví mělo proto sklon k tomu, aby určovalo časový zlom, hranici mezi dobou mýtu a historickou dobou; ta pro antické historiky obvykle začínala generací po trojské válce.

Pro mytické myšlení byl ovšem čas počátků v jistém smyslu přítomen stále. Nejenže mytický čin, který spoluzakládal řád světa, byl zpřítomňován opakujícím se rituálem, ale často byl čas počátků a počáteční čin, který strukturoval svět, zpřítomňován i běžnou kulturní činností člověka či technologickou operací – člověk se při jejich vykonávání často ztotožňoval s bohem či kulturním hrdinou, který podle mýtu prováděl tuto činnost poprvé.

Události každodenního života se tedy ztotožňovaly s mytickým dějem, stávaly se součástí času počátků. Vynikající studie Mircey Eliadeho ukázaly, jak byla nesnesitelná a bolestná absurdita lidského údělu smiřována vyjmutím z historického či každodenního času a vtažením do kontextu mytického kosmického děje. Eliade se soustřeďoval – s ohledem na svůj rumunský původ – na národy postižené katastrofickými dějinami, avšak vzájemné ovlivňování a prolínání „mytického času" či „času počátků" a historicky a prakticky ukotveného času přítomnosti se nevyčerpávalo jen ve smiřování absurdního utrpení, ale pronikalo všemi sférami běžného života.

To ovšem platilo a platí i o samotném vyprávění mýtů. Jsou vždy podávány jako příběhy z počátků času a vždy se odvolávají na dlouhou tradici svého vyprávění, což ovšem nebylo nijak v rozporu s jejich průběžnou aktualizací či novou produkcí. „Mytický čas" a „dobu počátků" v mýtech těch posledních lidských společenství, která si ještě mýty vyprávějí, dnes často zabydlují mrakodrapy a letadla. Perkunas, baltský protějšek slovanského Peruna, vystupuje ve vyprávěních zapsaných v sedmnáctém a osmnáctém století v podobě blahobytného sedláka ze statku, který nápadně připomíná výstavné grunty německých kolonistů. Prostě „období mýtotvorné produktivity" můžeme na časové ose situovat před období historické a kulturní stejně málo, jako můžeme čas počátků umístit před historický čas. Mýtus je určitý způsob vyprávění, kterým si lidé vytvářejí společný svět. A jakkoli jsou snad mýty nejstarším a nejpůvodnějším ze způsobů, jakými si lidé své společné světy vytvářejí, přesto naprostá většina dochovaných mýtů pochází z vyprávění lidí, kteří svůj svět utvářeli i pomocí jiných forem – umění, náboženství, nezřídka též filozofie, vědy, historie...

Mýty – stejně tak jako ostatní díla lidské kultury – náleží proudu historického času, proměňují se v něm a vyvíjejí. Tyto proměny však nemá smysl na jedné straně ukotvovat v jakémsi nehybném, předhistorickém období. Jen tam, kde můžeme sledovat určitý konkrétní vývoj jednoho mytického motivu, můžeme smysluplně hovořit o původnějším či autentičtějším znění mýtu; každý mýtus však v posledku náleží době, v níž byl vyprávěn a zaznamenán.

Lidská díla jsou vždy výsledkem svobodné tvorby. Každá kulturní forma, ve které svá díla tvoříme, má ovšem svoji strukturu, kterou musí tvořivý jednotlivec přijímat a z níž nemůže vykročit. Pokud se chceme domluvit s druhými lidmi, nemůžeme volně vytvářet svůj osobní jazyk, ale vyjadřujeme se jazykem, který jsme zdědili a převzali; právě tento převzatý a zděděný jazyk nám naopak dává možnost vytvořit nové dílo (jež je ve výjimečných případech tak silné, že mění zpětně jazyk samotný). Setrvalost kulturních forem a relativní pevnost jejich struktury svádí ovšem velmi často k výslovnému či nepřiznanému předpokladu, jako by lidská díla byla výsledkem samopohybu této struktury samé, jako by ona lidská svobodná tvorba byla jen jakousi „lstí rozumu". Po přijetí podobného předpokladu následuje logicky druhý krok, představa o tom, že každé lidské dílo je beze zbytku odvoditelné (redukovatelné) ze struktury té kulturní formy, které náleží, nebo – a to častěji – z principu, kterým je tato forma určována. Podobný postup je chybný dokonce i tehdy, pokud sám sebe již nezesměšnil svou upřílišněností, jako tomu bylo při marxistickém pokusu redukovat lehkost a půvabnost menuetu na důsledek sociální struktury předrevoluční Francie či jak tomu bývá u většiny pokusů psychoanalýzy redukovat výtvarné dílo na tu či onu fázi laterální sexuality. Lidský tvořivý čin je nemyslitelný bez kulturních forem tvorby, ale tyto formy jsou trvalé jen proto, že jsou neustále produkovány a reprodukovány tvorbou konkrétních lidí.

Není asi zapotřebí dále vysvětlovat, proč právě mytické myšlení je tou kulturní formou, která nejvíce svádí k redukcionismu. Mýty ovšem svádějí ještě k dalšímu pochybnému kroku. Zatímco by asi nikoho nenapadlo rekonstruovat ztracené obrazy Leonarda da Vinci pomocí psychoanalytického výkladu jeho díla z pera pozdního S. Freuda, rozmohl se nešvar rekonstruovat – či přesněji řečeno konstruovat – mýty na základě nějakého teoretického výkladu o struktuře mytického myšlení. Redukce díla jako aktu svobodné lidské tvorby na podmínky jeho vzniku či na samopohyb kulturní formy byla tak dotažena ad absurdum; to, co při správném užití sloužilo konkrétnějšímu a bohatšímu porozumění jednotlivé a neopakovatelné události, jakou lidské dílo nepochybně je, se mělo stát nástrojem technické fabrikace tohoto díla.

Tendence k chybnému využívání teorií mýtu se projevuje v bádání o slovanských mýtech tím spíše, že slovanské pohanství přitahuje velmi málo pozornost výrazných osobností zabývajících se teorií a dějinami náboženství či obecně problematikou mytologie. Je to způsobeno faktem, že pramenná základna je velmi chudá a očekávatelný výsledek neúměrný vynaložené práci. Proto se slovanským pohanstvím zabývají vesměs historikové či archeologové jaksi na okraj své hlavní práce. K teoriím mýtu a z nich vyplývající metodologii přistupují proto obvykle jako

k neproblémovým návodům, jak postupovat. Tento přístup má značný vliv i na volbu teoretických koncepcí mýtu, jež se ve slovanském bádání nejvíce uplatňují – míra jejich oblíbenosti závisí do značné míry na tom, jak jsou disponovány k převedení na takovéto jednoduché metody.

V posledních desetiletích bývá inspirace pro redukcionistickou rekonstrukci slovanských mýtů s oblibou čerpána ze dvou původně velmi nosných a zajímavých postupů teoretického porozumění mýtu. První z těchto okruhů vyrůstá z indoevropské srovnávací mytologie, druhý je metodou jakési re-euhemerizace mýtu.

VIII.

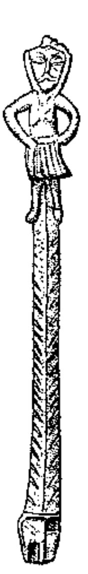
Odvozování euroasijských mytologií z jakési nedochované indoevropské, či v považlivějších případech indogermánské, árijské mytologie má poměrně bohatou historii. Georges Dumézil ve svém podnětném a rozsáhlém díle překročil tyto často velmi spekulativní představy a prokázal existenci určitých opakujících se struktur a motivů v různých indoevropských mytologiích. Vytvořil zároveň metodický aparát, díky němuž bylo možno sledování těchto struktur a motivů produktivně badatelsky použít. Dumézil považoval tyto opakující se struktury v indoevropských mytologiích za projev jejich „společného prehistorického archetypu", kterého se můžeme srovnáváním dochovaných příběhů dobrat. Vznikla vlivná a plodná škola zabývající se srovnávacími studiemi indoevropské mytologie.

Při četbě Dumézilových děl není možné nepostřehnout, jak urputně se jejich autor bránil tendenci ke schematizaci, k níž podobné vyhledávání abstraktních struktur v konkrétní plnosti jednotlivých mytologií vždy hrozí sklouznout. Zdůrazňoval a při práci s konkrétním mytologickým materiálem vždy plně zohledňoval působení historických souvislostí, národních mentalit i kulturních vlivů prostředí, ve kterém ta či ona indoevropská mytologie existovala. Bohužel ti, kdož se nechali Dumézilovým dílem inspirovat, obvykle neměli smysl pro význam podobných výhrad.

V bádání o slovanské mytologii se tento nedostatek obezřetnosti projevil o to zhoubněji, že Slované představují jednu z mála indoevropských větví, jejíž mytologií se Dumézil sám nezabýval. Slovanské bádání tak bylo zaneseno různými trojicemi bohů, reprezentujícími tři společenské a kosmické funkce trojčlenné indoevropské ideologie, objevily se rozličné dvojice božských či polobožských dvojčat atd. Obvykle přitom platí nepřímá úměra: čím menší oporu v pramenech podobné pokusy mají, tím halasněji se jejich autoři zaštiťují prokázanými poznatky současného mytologického bádání. Nadužívání či přímo chybné užívání jemných nástrojů, které G. Dumézil vytvořil, je pochopitelně o to nepříjemnější, že tato přemíra zakrývá ty případy, kdy lze výsledků srovnávací indoevropské mytologie skutečně použít pro lepší porozumění konkrétním projevům slovanského pohanství. Takovými případy jsou mimo jiné obřad nastolování slovanských vládců či postava nejvyššího slovanského boha hromu a jasného nebe.

Již jsme zmínili význam, který pro zaznamenání stop slovanských mýtů měly „národní" kroniky vznikající ve dvanáctém století. Vyprávění, která v nich čteme, nejsou ovšem zapsána ve formě mýtu, nýbrž ve formě, kterou s určitými rozpaky nazýváme „pověstí".[6] Pokud kronikáři zapisovali vyprávění, která měla původně charakter mýtů, pak zřejmě – buď oni sami, či už jejich předchůdci v řetězci tradice – s ohledem na pravidla kronikářského žánru zbavovali tato vyprávění souvislostí s jejich mytologickým zázemím (odkazů k bohům, hrdinům jiných mýtů apod.). Výsledkem bylo, že se některjší mýty do značné míry vyprávěly jako historické příběhy popisující přirozené události. Historickému, kronikářskému vyprávění byly podřízeny i prvky tajemna, s nimiž kronikáři obvykle nešetřili. Příklad takového postupu představuje ostatně Kosmovo vyprávění o povolání Přemysla a založení Prahy.

Kronikáři si pro své pohistoričťování mýtů mohli vypůjčit postupy či nalézt inspiraci v rozvinuté křesťanské strategii vyrovnávání se s pohanskými mýty. Tato strategie nese jméno řeckého učence Euhémera, jemuž má příslušet teorie o původu mýtů a bohů uctíváním a zbožněním vládců a hrdinů; oproti Euhémerovi kladli jeho křesťanští následovníci důraz především na desakralizaci pohanských mýtů. Avšak ať už byly mýty převáděny do formy historického vyprávění pro potřeby kronikářského žánru či z důvodů boje proti pohanským bludům, máme dobré důvody věřit, že tento proces pohistoričťování mýtů ve středověku hojně probíhal. Objevuje se proto sklon k tomu, aby se pod slupkou kronikářského či legendistického vyprávění odkrýval skrytý mýtus a byl rekonstruován (re-euhémerizován) za pomoci nějaké teoretické představy o tom, jak by měl vlastně mýtus vypadat. V české literatuře máme fascinující příklad takového pokusu, dovedený s neobyčejnou intelektuální odvahou až k nejzazším důsledkům. Řeč je o *Českém pohanství* Záviše Ka-

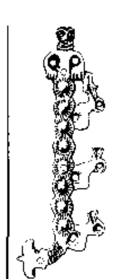
landry, ve kterém erudovaný a bystrý autor dospěl k odhalení, že aktéři nejstarších českých legend, sv. Václav a sv. Ludmila, jsou českými pohanskými božstvy, euhémerizací a následnou opětovnou křesťanskou sakralizací převedenými v křesťanské světce. A budiž řečeno, že i když odmítneme podobné závěry jako přehnané, přinejmenším analogie, které Kalandra nalezl mezi různými lunárními božstvy a sv. Václavem, vyvolávají v otevřeném čtenáři značný intelektuální neklid – sotva je můžeme odbýt pouhým mávnutím ruky.

Obtíž podobných re-euhémerizačních postupů spočívá v tom, že při nich téměř nikdy nemůžeme postoupit za onen intelektuální neklid, za pouhé podezření o mytickém původu toho či onoho vyprávění. Pro taková podezření máme většinou mnoho dobrých indicií, ale postrádáme důkazy. Kritéria využití podobných strategií nemohou být dána metodicky a závisejí vlastně jen na našem smyslu pro uměřenost. Proto jsme se slovanskými mýty, které těmito postupy odhalilo či vytvořilo moderní bádání, nakládali velmi střídmě a omezili jsme se vlastně pouze na okruh případných etnogenetických mýtů (o sedmi a o dvou bratřích, o králi Mužikovi) a na dvě středoevropské dynastické pověsti (přemyslovskou a piastovskou).

Roman Jakobson použil při zkoumání slovanské mytologie postup, který se zdá být v mnohém blízký re-euhémerizaci; pokus vynikajícího ruského lingvisty je ovšem mnohem precizněji metodologicky založen. Ve studii o Draku, ohnivém vlku (viz byliny), prokázal existenci určitého společného rozvrhu několika slovanských eposů a historických vyprávění. Přesvědčivě ukázal, že se v tomto případě jedná o mytologický archetyp, dostatečně silný, aby na Rusi umožnil transformaci historické postavy knížete Všeslava Polockého (vládnoucího v rozmezí let 1044–1101) v mytickou postavu knížete-vlkodlaka, kouzelníka podporovaného démony. Brilantní Jakobsonův přístup se sluší na tomto místě připomenout, protože užívání neprověřitelných (a tudíž také nevyvratitelných) hypotéz při zkoumání slovanského pohanství se až příliš často ospravedlňuje nemožností vytěžit určitější závěry z nedostatečné a zlomkovité pramenné základny.

IX.

Můžeme ale vůbec mluvit o jednom slovanském pohanství? Možná by bylo případnější mluvit spíše o „pohanstvích", vždyť srovnáme-li jména slovanských bohů, jak je můžeme získat z historických pramenů o pobaltských a polabských Slovanech prvních století našeho tisíciletí – Svantovít, Radegost, Živa, Prove, Triglav, Jarovit, Rugievit, Porevit, Porenut – s panteonem slovanských božstev známých z téže doby u východních Slovanů – Perunem, Velesem, Chorsem, Svarogem, Simarglem – nalezneme jen málo styčných bodů, jediným nezpochybnitelným je bůh Svarožič. V době vzniku kronikářských zpráv o obou slovanských panteonech uplynulo více než půl tisíciletí od vrcholu slovanské expanze, Slované sídlili na obrovské rozloze, setkávali se s různorodými kulturními vlivy a prošli obrovskou sociální proměnou. Na jednom pólu tedy stojí mýty a rituály relativně homogenní a nepříliš sociálně hierarchizované společnosti polokočovných zemědělců v době expanze Slovanů. Ty se však pravděpodobně značně lišily od kněžskou vrstvou vyprávěných a teologickými úvahami sycených mýtů, vázaných na kult slovanských božstev v prosperujících obchodních aglomeracích (moravské Mikulčice, Arkona na Rujaně či Kyjev a Novgorod na Rusi).

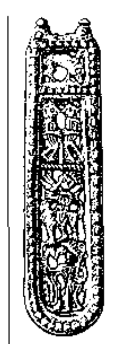

Po roce 830 zapsal životopisec Karla Velikého Einhard následující poznatek týkající se Slovanů: „*...všechny cizí a divoké národy, které obývají Germánii, sídlíce mezi řekami Rýnem a Vislou a mezi oceánem a Dunajem, a jež se sice jazykem téměř sobě podobají, avšak zvyky a zevnějškem jsou si velmi nepodobné...*" Tato „nepodobnost zvyků" netvořila zřejmě nějakou zásadní přehradu v živé komunikaci jednotlivých slovanských národů, protože jinak bychom neuměli vysvětlit přetrvávající obecnou vzájemnou srozumitelnost jejich jazyka, jak ji předpokládají jazykovědci nejméně do konce prvního tisíciletí našeho letopočtu. Ostatně jsme se již zmínili o tom, že ještě po polovině desátého století mohl cestovatel z arabského prostředí psát o Slovanech jako o největším národu severu.

Doplníme-li historické prameny o poznatky archeologie a toponomastiky, posune se představa o vzájemném vztahu pohanských božstev ve východních a západních oblastech slovanského osídlení ještě dále od „nepodobnosti zvyků" a politické roztříštěnosti Slovanů směrem k jejich jazykové blízkosti. Místní názvy či rčení odvozená od jména Perunova, Velesova či Svarogova byla zaznamenána na většině území, kde tradičně bývalo či dosud trvá slovanské osídlení; nedávno byl učiněn dosti přesvědčivý pokus dát do souvislosti toponymum Muuke (Mukes) u Stralsundu na Rujaně a Moggast/Mokoš v Horních Francích s bohyní Mokoší (či Mokušou), tradičně spojovanou jen s východoslovanským prostředím.

Současný stav poznání neumožňuje jednoznačně zodpovědět otázku po prostorové a časové kontinuitě či diskontinuitě projevů slovanského pohanství, můžeme pouze vyslovovat více či méně pravděpodobné hypotézy. Pomineme-li jedinou stručnou zmínku u Prokopia z Kaisareie, kterou snad lze vztáhnout k Perunovi (Prokopios přímo neuvádí jméno boha), nevíme téměř nic o slovanském pohanství v době expanze. Nepřímo dovozujeme, že tehdy existoval určitý společný okruh hlavních božstev, protože bez tohoto předpokladu bychom neuměli vysvětlit jejich všeobecné rozšíření. Nevíme ovšem, zda hierarchie a funkční zařazení těchto božstev bylo u všech slovanských skupin zcela shodné. Z pozdějších dob jsou nepřímo doloženy etnogenetické mýty jednotlivých slovanských kmenů/národů a nemáme důvod předpokládat, že tomu bylo jinak u jednotlivých slovanských skupin, podílejících se na expanzi. Navíc je třeba počítat s vývojem bohů, jejich postavení i funkcí, s jejich vzájemným převrstvováním a mísením původně vyhraněnějších zájmových sfér. Mnozí badatelé se například domnívají, že Svantovít či Triglav (známí z Pobaltí) plní tytéž funkce jako nejvyšší bůh Perun, že jsou to vlastně lokální názvy, vzniklé z konstantních přívlastků, které postupně jméno Peruna vytlačily.

Od poslední třetiny 8. století zachycujeme u podunajských, alpských, českých a moravských Slovanů, Slovanů v Polabí a západním Pobaltí dynamický proces sociální diferenciace, vytváření velmožské vrstvy a stabilizace politické moci v trvalejších institucích, rozvíjejících se ke státním formám. Morava, Korutany a Chorvatsko byly v poměrně rané fázi tohoto procesu christianizovány, moravská říše dokonce svázala svůj dobyvatelský rozmach se šířením křesťanství. Dobové synody si sice stěžovaly na hrubé či syrové křesťanství ve slovanských knížectvích, avšak pravděpodobně i toto syrové křesťanství stačilo k tomu, aby uzavřelo cesty pro další rozvoj pohanských představ v tomto prostoru. Z moravských center máme sice archeologické doklady pohanských obřadních míst, uvažuje se též o pohanské reakci po pádu mojmírovské říše, avšak tato místa působí chudobným dojmem nejen vedle velkomoravských křesťanských kostelů, ale především ve srovnání se svatyněmi pobaltskými či ukrajinskými. Nepřízní historie byla na Moravě v rozpuku zlomena ona slibná šance na rozvoj vysoké slovanské kultury a vzdělanosti – vzdělanosti, která nám mohla zprostředkovat mnohé poznatky o původní předkřesťanské slovanské kultuře, obdobně jako tomu bylo u východních Slovanů. Z hlediska našeho tématu však nesmíme zapomínat, že to přeci jen byla už vzdělanost křesťanská, která vše pohanské pochopitelně vnímala jako něco marginálního, vytlačeného kamsi na zaostalý venkov (slovo *paganus* koneckonců původně označovalo venkovana).

Jinak se vyvíjela situace v Polabí a Pobaltí. Zde se rozvíjely politické útvary, které v první fázi zůstaly vůči křesťanství poměrně rezistentní – s výjimkou nejjihovýchodnějších polabských Slovanů, Čechů, kteří byli v poslední třetině devátého století vtaženi do křesťanského světa moravským prostřednictvím. V knížectvích se strukturovanou společností a poměrně pevnou a silnou politickou správou se objevily kulty státních či kmenových božstev, provozované organizovanou kněžskou vrstvou. Pohanství se zde vyjadřovalo a vyzrávalo jako náboženství.

Podobný vývoj s jistým zpožděním započal v desátém století i na Rusi. Organizované pohanství se zde nejvýrazněji provázalo s knížecí mocí v období takzvané vladimírovské reformy, když kníže Vladimír roku 980 vztyčil idoly pohanských bohů v Kyjevě a autoritativně určil jejich výčet. Vladimír byl ovšem zakladatelem říše, pro něhož náboženství představovalo v první řadě mocenský nástroj. O osm let později nahradil reformované slovanské pohanství nástrojem, který mu připadal zřejmě účinnější, a přijal z Byzance křesťanství, neopomenuv přitom skácet idoly bohů, které dříve sám nechal vztyčit. V ruském prostředí byla tedy historie státního pohanství velmi krátká, způsob, kterým země křesťanství přijala, však zřejmě spolupředurčil dlouhou dobu, po kterou na Rusi fungovalo de facto dvojvěří.

Na počátku druhého tisíciletí došlo k dvojímu rozdělení Slovanů. To první, které dodnes respektujeme při klasifikaci slovanských jazyků, způsobil v menší míře zábor Panonie maďarskými kočovníky a pozdější vznik uherského státu, který od sebe oddělil Slovany západní a jižní. Významnější přeryv přinesl postupný rozpad křesťanského světa na dvě společnosti, západní a byzantskou (východní). Přijetí byzantského křesťanství v Bulharsku, Srbsku a na Kyjevské Rusi určilo hranici, podle níž se stále hlubší schizma mezi Římem a Cařihradem promítalo i do rozdílu mezi západními a východními Slovany.

V desátém století byl ovšem nápadnější druhý rozlom slovanského prostředí, rozdělení na christianizované slovanské země a slovanská knížectví, ve kterých přetrvalo pohanství. Byla to již zmiňovaná knížectví polabských a pobaltských Slovanů a po většinu desátého století také polské knížectví a knížectví na Rusi. V těchto oblastech máme zachycenu silnou vazbu slovanského náboženství na politickou moc, která reformuje a sjednocuje kulty jednotlivých bohů jako kulty oficiální. Doložena je i silná

a pevně organizovaná kněžská struktura. Násilné vyvrácení chrámů polabských a pobaltských Slovanů ve dvanáctém století znamenalo konec slovanského pohanství a uzavřelo tak historickou kapitolu, kterou v naší knize sledujeme.

POZNÁMKY

[1] Srov. E. R. Curtius: *Evropská kultura a latinský středověk*, č. p. Praha 1998, s. 248 nn.

[2] Jacques Le Goff: *Středověká imaginace*, č. p. Praha 1998, s. 41 n.; Le Goff při této příležitosti upozorňuje na blízké formulace F. Grause.

[3] Kosmova verse přemyslovské pověsti přímo provokuje k tomu, aby byla vykládána pomocí teorií, které koncentrují výklad mýtů kolem pojmu „posvátné království", svého času neobyčejně populárních zvláště v anglosaském prostředí. Čtenáře, který by hledal bližší informace o těchto teoriích, si dovolíme odkázat na *Řecké mýty* Roberta Gravese (vyšly opakovaně v českém překladu), dílo, které okouzlující formou předvádí literární inspirativnost i upřílišněnost těchto výkladů.

[4] Nemalou Karbusického zásluhou je důslednost, se kterou prosazoval, že pod tímto Kosmovým souslovím nesmíme chápat nahodile sesbírané vyprávěnky (srov. krásnou povídku o Kosmovi ve Vančurových *Obrazech z dějin národa českého*), ale odkaz k rozvinuté ústní slovesnosti, tradované a provozované do značné míry profesionály.

[5] Obvykle se o způsobu, jak se mýtům věří a jak se vytváří pravda mýtu, mluvívá jako o něčem, co je velmi vzdálené naší zkušenosti moderních lidí, co je pro nás nezvyklé, a proto téměř nepochopitelné. Není to tak zcela pravda. Jen málokdo nezažil situace, kdy pro něj autorita vypravěče byla důležitější než všechna „pokročilejší" kritéria pravdy. Neotřesitelná důvěra dítěte v pravdivost vyprávění, protože mu ten příběh vyprávěli rodiče či prarodiče, ale také důvěra ve slova milého či milé, důvěra ve slova přítele, i když fakta se zdají říkat něco jiného – jen člověk, který prožil velmi nešťastný život, nemá s takovou pravdivostí příběhu vlastní zkušenost. Vládnoucí model vytváření a prosazování pravdy označil sice podobné formy důvěry založené na přátelství či lásce za „soukromou záležitost" a žádá, abychom jejich pravdy buďto uvedli do souladu s objektivními kritérii pravdy, nebo se svých privátních pravd v případě potřeby vzdali, ale to nic nemění na významu, který pro nás tyto „soukromé" pravdy mají.

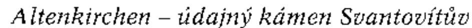
[6] Slovo „pověst" se vyskytuje již ve staročeštině, avšak teprve v minulém století získalo dnešní význam epického, původně ústního a vesměs lidového vyprávění.

Slovník

ADAM BRÉMSKÝ – chráněnec arcibiskupa Adalberta z Brém, autor historického díla *Mistra Adama Brémského dějiny biskupů Hamburské diecéze*; zemřel po roce 1081. Ve čtyřech knihách podává mnoho důležitých informací o polabských a pobaltských Slovanech. Čerpal i z pramenů, jež se do dnešních dnů nedochovaly, a také z ústního podání.

ALTENKIRCHEN (Německo; západní Slované) – obec poblíže ↗Arkony. V tamějším kostele byla zazděna asi 1 m vysoká a 1,68 m široká kamenná deska s reliéfem vousaté mužské postavy v suknici a s ↗čapkou, s mohutným picím rohem v rukou. Bývá po-

Altenkirchen – údajný kámen Svantovítův

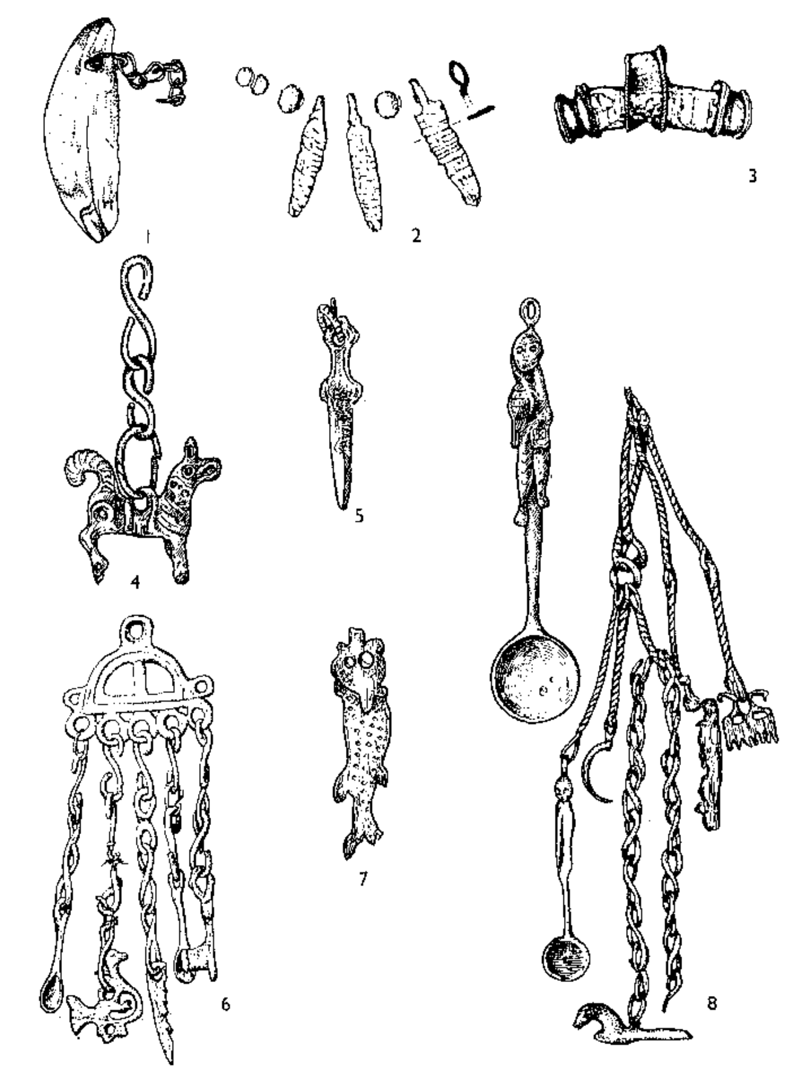

važována za podobu ↗Svantovíta, jednak kvůli nápisu z 18. století *„Sanctus Vitus oder Svantevit"*, především však kvůli ↗rohu hojnosti. Oproti ostatním vyobrazením Svantovíta má postava pouze jeden obličej (to však může být dáno formou reliéfu). Čapka navíc nepatří ke známým Svantovítovým ikonografickým atributům, vyobrazenou postavu tedy nelze tomuto bohu připsat jednoznačně.

ALTFRIESACK (Německo; západní Slované) – místo, kde byl nalezen dřevěný ↗idol v podobě muže, s otvorem pro nasazování falu. Protože šlo o náhodný nález bez archeologického výzkumu, vedly se o jeho stáří spory. Pomocí radiokarbonové metody C 14 byla socha datována již do 6. století.

AMAZONKY (západní Slované) – mytické bytosti antického původu, které postupně přešly i do povědomí Slovanů. Zemi Amazonek se kronikáři pokoušeli lokalizovat na severovýchodní periferii jim známého světa – do sousedství Rusů a Prusů, kamsi do dnešního Mazovska v Polsku. Již Paulus Diaconus v 8. století zná řeku Amazonek při samé východní hranici Germanie (v antickém pojetí sahající k řece Visle). Zemi nezávislých bojovných dívek se pokoušeli popsat i další autoři, např. židovský obchodník Ibrahím ibn Jákúb ve druhé polovině 10. století píše o městě dívek ležícím na západ od Prusů či Rusů. Dále líčí, že dívky si město samy spravují, mají své nevolníky apod. V 11. století o této bájné zemi píše ↗Adam Brémský, který líčí, jak se tam vypravil švédský král a během cesty zahynul. Adam se k tématu ještě jednou vrací při popisu nejzazších výsep pevniny na severu Baltu. Žijí tam Amazonky a kraj se obecně nazývá *„krajem dívek"*. Dále dodává, že dívky jsou velmi pěkné, *„žijí dohromady, avšak unikají kontaktům s muži"*. Arabští autoři popisují výspu dívek a výspu mužů, k čemuž mohlo dojít díky tomu, že v Estonsku se vyskytuje název výspy Naissaare, což znamená výspa dívek. Uvažuje se o možné souvislosti těchto motivů s líčením tzv. ↗dívčí války u kronikáře ↗Kosmy.

AMULET – předmět, který svou magickou mocí ochraňoval majitele. Amulety byly nošeny nejčastěji na krku, lišily se tvarem a použitým materiálem, v závislosti na požadovaném účinku. Např. ulity ostranky jaderské, které se dovážely ze Středomoří, ochraňovaly ženy před neplodností. Zvláštním, výlučně ženským či dívčím amuletem byly z bronzu, stříbra či zlata vyrobené lunicovité přívěsky, související zřejmě s uctíváním Měsíce. Jako muž-

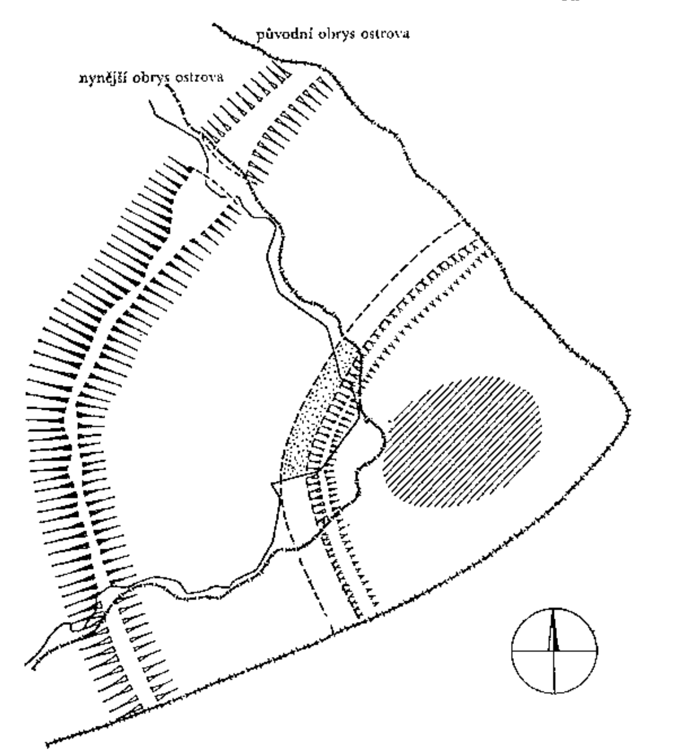

Amulety: kančí zub z hradiště Šárka v Praze (1), miniatury zbraní z dětského hrobu v Želenicích (2), slonovina ve zlatých manžetách z Kolína z 9. století (3), amulety s přívěsky psa z Kožina (4), s miniaturním mečem z Gnezdova (5) a s rybou z Chrepte (7), amulet z naleziště Kochany (6), z mohyly v Kvetuni (8); zvlášť detail lžičky s podobou kráčejícího božstva

ský amulet a talisman často sloužily provrtané zuby zvířat, např. kančí, někdy dokonce zasazované do barevných či drahých kovů (Praha-Šárka, Stará Kouřim, Kolín). Ze Zablacan na Moravě jsou známy amulety vyrobené z velkých rybích obratlů. V Litenčicích na Moravě byl v 9. století do hrobu vložen amulet v podobě provrtaného lidského obratle. Formou specifického amuletu, jenž má ochránit před bolestmi zubů nebo tyto bolesti magicky odstranit, jsou váčky s lidskými zuby, a to se zuby mléčnými i zuby dospělých. Podobné předměty mohly sehrát důležitou roli i v negativní magii, při snaze získat moc nad jiným jedincem. Amulety, nalézané poměrně vzácně v hrobech starých žen i mužů z 9. a 10. století i v tak významných centrech jako Sady u Uherského Hradiště či přímo na Pražském hradě, naznačují, že i ve formálně křesťanských komunitách působily nejspíše ↗strigy. Zcela ojedinělým ochranným prostředkem je náhrdelník s miniaturami zbraní (sekery, saxu a nejspíš meče-spathy) z hrobu děvčete ze Želenic v Čechách, datovaný do 1. pol. 10. století. U východních Slovanů jsou pak zjištěny amulety s miniaturními symbolickými předměty: lžící, srpem, hřebenem, klíčem, pilou apod., které měly zajistit hojnost jídla, obilí, bohatství. Hřeben zajišťuje ochranu před nemocemi, zvuk rolničky před zlými démony – proto se rolničky tak často vyskytují v hrobech dětí. Objevují se i kovové podoby zvířat – koníka, psa, ryby či ptáčka (kachny?), zachycené většinou z profilu. Zvláštní závěsek, původně spojovaný s křesťanskou věroukou, představuje kaptorga – obvykle lichoběžníková, kovová, většinou bohatě zdobená schránka, v jejímž nitru býval kousek látky patrně napuštěný vonnou substancí, zjištěny byly též nažky konopí. Podle nálezové situace nemůžeme nejstarší kaptorgy z 9. století z Čech a Moravy (Kolín, Stará Kouřim, Dolní Věstonice) jednoznačně spojovat s křesťanstvím, jsou to spíše pohanské ochranné prostředky. Z Čech a Moravy se nošení kaptorg rozšířilo do Polska a ke Slovanům v Pobaltí.

Zda měl ochrannou moc i unikátní náhrdelník sestavený z fosilních schránek třetihorních sarmatek a objevený v Litenčicích, nedokážeme dnes už s jistotou říci.

ARKONA (Německo; ↗Helmold, ↗Saxo Grammaticus) – nejznámější a ústřední svatyně boha ↗Svantovíta, *„jehož vítězství byla nejskvělejší“*. Areál svatyně se rozkládal na severním mysu ostrova Rujana, kde postupně vzniklo celé chrámové město. Arkona byla spojena se slovanským kmenem Ránů, který se v 11. a 12. století stal jednou z rozhodujících sil v jižní oblasti

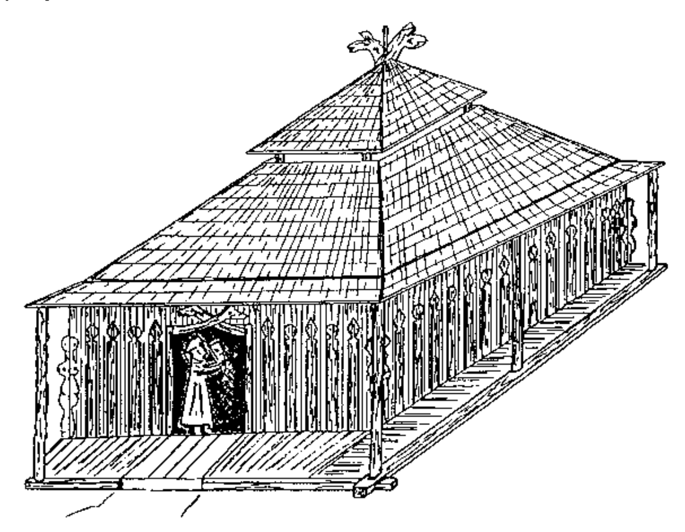

Plánek hradiště v Arkoně s vyznačením původního umístění svatyně

Pobaltí. Význam Arkony byl přitom jednoznačně spojen s mocenskou expanzí Ránů, kteří ukládali poraženým protivníkům tribut ve prospěch arkonských kněží. Avšak i bez této mocenské podpory přesahovala Arkona svým významem rámec kmenové svatyně, Svantovít podle slov dobového kronikáře dostával poplatky *„ze všech slovanských zemí“* a dary též od cizích kupců a cizích panovníků. Svantovítův kněžský sbor měl v politickém životě Ránů výsadní postavení, kronikář Helmold píše o jejich králi a kněžském sboru jako o rovnocenných silách a dodává výslovně, že *„král požívá menší úcty než velekněz“*. Svantovítův chrám působil jako věštírna, bůh byl dotazován v určujících politických záležitostech, arkonské orákulum vydávalo zásadní věštby v otázkách války a míru.

Výsadní podíl Svantovítových kněží na politickém životě vedl k úvahám o „rujanské teokracii“. Tyto domněnky však nejsou

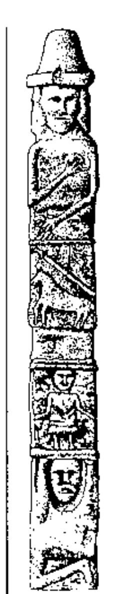

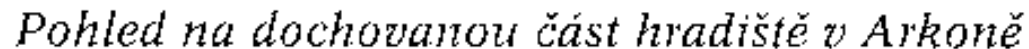
Rekonstrukce pravděpodobného vzhledu svatyně

přesvědčivěji doloženy, nevíme, zda rujanští kněží měli nějakou výkonnou moc. Historické prameny naopak u rujanských Ránů dokládají existenci světské mocenské elity, krále a nobility. Účast na politickém dění a podíl věštírny na rozhodování o válce a míru nepřesahuje např. míru pronikání profánního a sakrálního rozhodování o politických záležitostech u Římanů. Samotný institucionalizovaný a ritualizovaný akt věštby před rozhodnutím o vedení války máme přitom doložen i odjinud ze slovanského prostředí. Svébytnost kněžské a královské moci demonstruje i oddělení dvou center ostrova – chrámové Arkony a panovnického ↗Bergenu. Tento stav nelze tedy popsat jako teokracii, ovšem organizovaná úcta ke Svantovítovi, spojená s existencí rozsáhlého kněžského sboru, byla pravděpodobně jedním z určujících faktorů mocenského úspěchu Ránů. Svantovítův klér zřejmě nabízel ranskému království alternativu té funkce, kterou při zakládání a udržování raně středověkých států v jižnějších oblastech slovanského západu sehrála křesťanská církev.

Arkona vznikla nejpozději na přelomu 8. a 9. století. Ve středu akropole vícedílného hradiště stál *„dřevěný velice pěkný chrám, těšící se oblibě nejen pro okázalou bohoslužbu, nýbrž i pro sochu boha uvnitř umístěnou. Ohrada chrámová na vnější straně poutala pozornost bohatými řezbami, obsahujícími různé malování... V ní toliko jeden vchod se příchozím otvíral. Svatyni samu naopak obklopovala dvojí přepážka, z nichž vnější ze stěn utvořená nesla střechu, kdežto vnitřní o 4 sloupech místo stěn skvěla se visutými oponami... Ve svatyni stála ohromná modla.“* Takto Arkonu popsal Saxo Grammaticus o několik staletí později. Nedaleko byli chováni posvátní bílí ↗koně užívaní k věštění, jež bylo *ze všech nejplatnější.* Význam svatyně dokládají poplatky *„ze všech slovanských zemí“* a honosné dary kupců a cizích panovníků. Celý okrsek se později zřítil i s částí mysu do moře, a tudíž nemohl být archeologicky prozkoumán. Srovnáním popisu Arkony s jinými prozkoumanými svatyněmi vzniklo několik verzí rekonstrukce její podoby (viz obr.). Archeologové objevili velké množství kostí zvířat obětovaných Svantovítovi, především prasat, ovcí, koz a volů. Vysoké procento zkoumaných kostí tvořily pozůstatky obětovaných lidí (v 11. a 12. století 15,3 %), celkem asi 17 osob.

19. 5. 1168 byla Arkona obležena a Svantovítův chrám vyvrácen na sv. Víta (15. 6.) téhož roku dánským králem Valdemarem, který nechal onu prastarou sochu Svantovítovu vynést, rozřezat na kousky a spálit, *„bohatý chrámový poklad vyloupit“* a Rány pak přinutil zřeknout se *„bludů, v kterých se narodili“*, a dal je násilím pokřtít. Poté poskytl prostředky na stavbu dvanácti kostelů. To ve svém důsledku znamenalo konec organizovaného pohanství v Pobaltí.

Pohled na dochovanou část hradiště v Arkoně

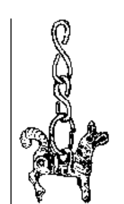
BANNIK (východní Slované) – duch (parních) lázní v lidové kultuře Ruska. Parní lázeň je u Slovanů známa z různých písemných pramenů raného středověku.

BEHREN-LÜBCHEN (Německo; západní Slované) – na dobře prozkoumaném ostrovním hradišti z 10.–12. století byl již v roce 1868 nalezen 1,5 m vysoký dřevěný dubový ↗idol s oválnou hlavou, nezřetelným obličejem a výrazným nákrčníkem, starým znakem vlády. Nejspíše šlo o součást chrámové ohrady. V roce 1171 hrad zničili Dánové. Byl ještě obnoven a objevuje se pod názvem Lubekinca u ↗Saxa Grammatika.

BĚLBOH – pouze předpokládaný protipól boha ↗Černoboha. Jeho existence je vyvozována ze zprávy kronikáře ↗Helmolda o tom, že Slované (polabští) *„vzývají boha dobrého i zlého"*, a též z dochovaných místních názvů obcí (Bělbožice u Kralovic v Čechách), názvu hory ve Slezsku či dvojice hradů v Istrii Cernohradus a Belegradus, zmiňované již roku 1102.

Vyřezávaná hlava draka z hradiště Behren-Lübchen v Mecklenbursku (11. století)

BEREGINĚ (*Slovo sv. Grigorija*) – bytosti uctívané na Rusi v 11. a 12. století spolu s ↗vílami, patrně souvisejí s vodním živlem, neboť vystupují též s ↗Pereplutem a ↗Mokoší. Někdy jsou s vílami zaměňovány. Pokud byl název odvozen od slovesa *beregiť* – chránit se něčeho, ostříhat se..., pravděpodobně převažovala obava z jejich negativního působení. Patrně vznikaly z duší zemřelých dívek.

BEREGOVAJA (Ukrajina; východní Slované) – kruhové kultovní místo kmene Vjatičů, s ↗idolem božstva stojícím uprostřed; menší obdoba známější ↗Peryně u Novgorodu.

BERGEN (Německo; západní Slované) – hradiště na Rujaně, které neslo název Swantegore, jejž rekonstruujeme jako Svetagora/Svatá Hora. Vzhledem k tomu, že leží v prostoru úcty ke ↗Svantovítu, ↗Rugievitu a dalším bohům, bylo zřejmě dalším střediskem pohanských Slovanů. Někteří badatelé toto místo ztotožňují s ↗Korenicí. Archeologicky zkoumáno jen ve 20.–30. letech tohoto století v malém rozsahu. Na stěně kostela v Bergenu byl zazděn plochý kamenný reliéf zobrazující muže v čapce s rukama složenýma na prsou, v nichž nyní drží kříž – původně asi šlo o ↗roh. Jedná se buď o náhrobní stélu, nebo o podobu slovanského boha.

BĚS (východní Slované; ↗*Nestor*, ↗*Kijevopečerský Paterik*) – zlý a škodlivý démon, pojem jazykově příbuzný litevskému *baisus* – strašný. Původně šlo nejspíš o přírodní božstvo či ducha, teprve kontaktem s křesťanstvím nabyl výrazně negativní význam. Ve zmínce kyjevského metropolity Jana II. (1080–1089) *„Lidé nosí ↗oběti běsům, ...studnám"*. Často je tento pojem užíván v množném čísle v kontextu, kde mohl představovat pohanské bohy či démony.

„Radimiči se oddávali běsovským hrám a zpěvům a tu unášeli sobě ženy, s kterouž si to umluvili." Mnohokrát *„běsi pokoušeli jeho, ve zvířecích podobách ve tmě se zjevovali"*, tváří v tvář znamení kříže *„zmizeli běsi od něho"*. V jiných souvislostech se říká, že *„zahynuli návodem běsovským..., kouzelník podle obyčeje svého začal přivolávat běsy do svého příbytku... A běsové házejíce jím, pověděli, proč přišel... A tím Běsové oklamávají lidi, poroučíce jim, aby vypravovali o viděních..., ježto zjevují se jim ve snu a jiným v mámení, a tak hádají návodem běsovským."* V tomto případě běsi představují duchy, popisuje se šamanistická extáze, při níž dojde k ↗věštbě. V *Pověs-*

ti vremennych let je běs zachycen k r. 1092 ještě v dalším nepříznivém významu: *„Nocí býval slyšet hřmot, nářek po ulici, běsi jako lidé uhánějíce; ...když někdo vyšel z domu, aby se podíval, ihned poraněn býval od běsů neviditelně ranou (holí) a díky tomu umřel, proto se nikdo neosmělil a nevycházel z domu. Potom se běsi začali zjevovati ve dne na koních, ale nebylo jich samých viděti, ale koní jich bylo vidět jen kopyta; a takto ranívali lidi Polotské i jeho okolí. A protož si lidé vyprávěli, že to mrtví/umrlci (nav'i) zabíjejí obyvatele Polocku."* V tomto vyprávění je vysvětlen původ těchto nebezpečných bytostí velmi podobně jako původ ↗vampýrů či ↗víl.

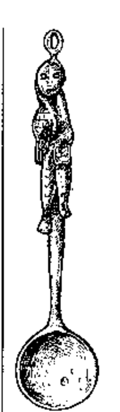
Ve spisu *Na paměť a ku chvále knížete Vladimíra* se o panovníku říká: *„Pohanské bohy, dále i běsy, Peruna, Chorse a jiné další skácel..., jinde ...poplivali běsy."*

Strženou sochu Perunovu bili ne proto, že by dřevo mohlo něco cítit, *„ale na potupu běsu* (démonu), *jenž oklamával tou podobou lidi* (neboť ti v něj věřili)". Běsi přebývají v propastech, jsou černé postavy, bojí se kříže: stále více dochází k jejich splývání s postavou ďábla. Vyhánění běsů se stalo součástí výbavy nových křesťanských kněží a misionářů. Mučedník Kukša, který pokřtil východoslovanské Vjatiče, tímto exorcismem mimo jiné konkuroval pohanským ↗čarodějům v očích místních obyvatel. Běsy vyháněli též západní biskupové, a to ranami holí nebo políčky.

Pojem běs se objevil v novgorodské „grafitě" na stěně kostela ze 12. století ve spojení s nebem a vědrem. Jedná se ovšem o zlomkovitě zachovaný a různě vykládaný text.

BLAGOVĚŠČENSKAJA GORA U VČIŽE (Rusko; východní Slované) – pohanské půlkruhové ↗obětiště s velkým ohništěm uprostřed; půlkruh je tvořen devíti dřevěnými ↗idoly, mohutnými dřevěnými sloupy s řezbou lidské tváře. Jedno z nejstarších kultovních míst s centrální funkcí, vybudované již v 5.–7. století. Jeho součástí byla i velká halová stavba ke shromažďování.

BLED (Slovinsko; jižní Slované) – ke známému okouzlujícímu ostrovu uprostřed stejnojmenného jezera obklopeného horami se váže etnograficky doložená pověst, že zde stálo pohanské ↗obětiště. Na severovýchodním břehu ostrova je pramen, poblíž kostel Panny Marie. Archeologickým výzkumem byly odkryty dvě nejstarší křesťanské svatyně, raně středověké pohřebiště a nejednoznačně vysvětlitelné pozůstatky jakési starší stavby. Na východním břehu se vypíná Dobra gora, na níž stojí kaple sv. Štefana a uctívá se tam dodnes v souvislosti se světcem kůň. Předpokládaná vazba na pohanské představy není dosud dostatečně prokázána, ale vzhledem k volbě místa i mladším přežitkům je velmi pravděpodobná.

BOGIT (Ukrajina) – posvátné obětní místo, kde stával slavný zbručský idol. Viz ↗Zbruč.

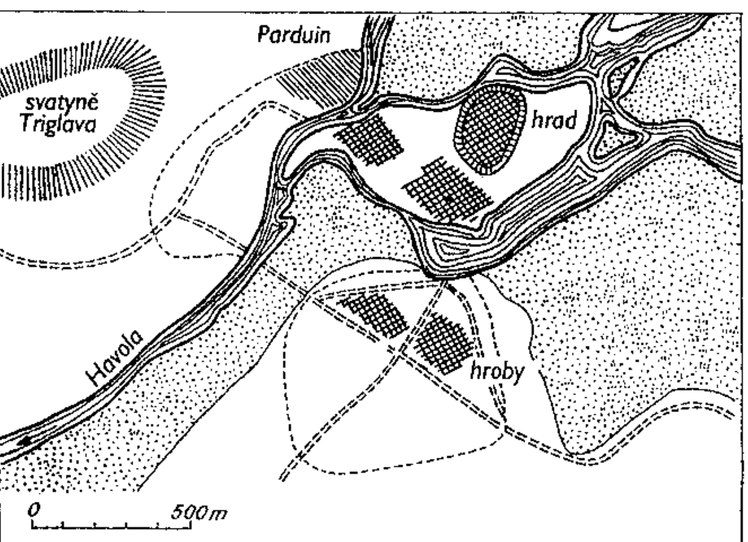
BOGINKA (Polsko; západní Slované) – jiný název pro ↗vílu, etnograficky doložený. Démonickou bytostí se stala asi až vlivem křesťanství.

BOŽELESJE (Rusko; východní Slované) – název pro posvátný ↗háj, jeho význam byl živý ještě v 19. století. Viz ↗Svatobor.

BRAAK (západní Slované) – místo, kde byl nalezen velký dřevěný kultovní ↗idol mužské podoby, jehož původ je někdy kladen již do doby předslovanské.

BRANDENBURG, též Braniboř (Německo; západní Slované) – lokalita s kultovním okrskem a opevněným hradištěm, centrum

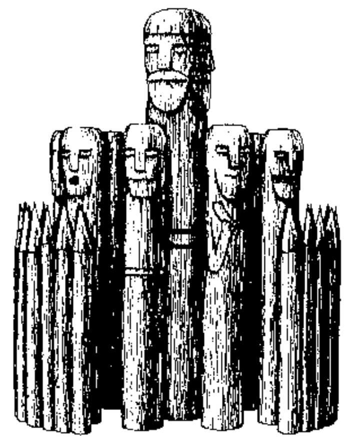
Plánek umístění svatyně Triglavovy a hradu s předhradím v Braniboři (Brandenburgu)

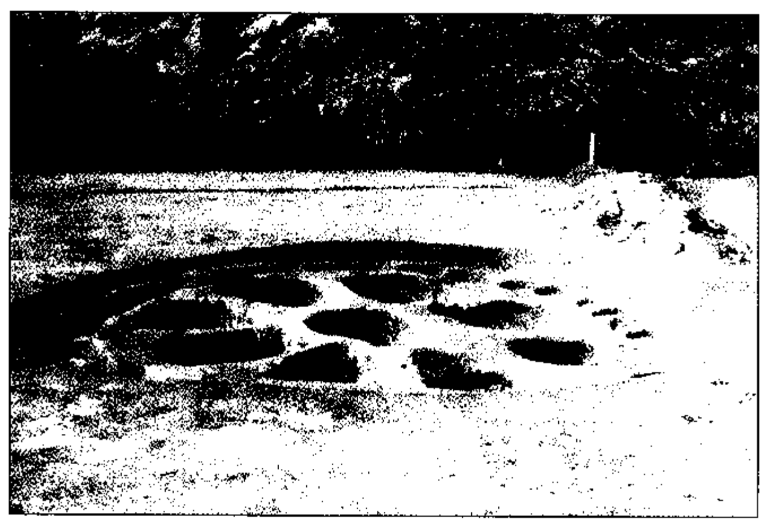
kmene Stodoranů – Havolanů. Na ostrově se rozkládalo hradiště a předhradí, na druhé straně řeky Havoly na kopci zasvěceném ↗Triglavovi stála za knížete Přibyslava († 1150) svatyně připisovaná témuž bohu, neboť Jindřich z Antverp uvádí, že se jedná o trojhlavý idol (viz obr.). Když kníže Přibyslav nakonec přijal křest, kázal braniborskou modlu *„tříhlavatú, nectnú a škaredú"* zbořit. Za vydatné mocenské podpory markrabího Albrechta Medvěda byla svatyně zbořena a postaven tu chrám zasvěcený Matce Boží, který postupně Triglavův kult vytěsnil. Vrch byl později nazýván hora Harlungů, popř. hora sv. Panny Marie.

BŘECLAV-POHANSKO (Morava; západní Slované) – významné jihomoravské hradiště, kde byla objevena původně 4 m vysoká palisádová ohrada o rozměrech 21,5 x 17 m, součást velmožského dvorce s vnitřní plochou 358 m². Ohrada patrně plnila funkci kultovního objektu a byla vystřídána v polovině 9. století křesťanským kostelem. Uvnitř ohrady bylo objeveno 15 kůlových jam, které mohly být pozůstatkem vlastní svatyně; autor výzkumu B. Dostál uvažuje o možné existenci dvou ohnišť. Ohrada, stejně jako pozdější kostel, je orientována ve směru V–Z, směřuje tedy k východu slunce v den letního slunovratu.

Nedaleko již zmíněného kostela byla nalezena malá kruhová svatyně o průměru asi 2 m, sestávající z půlkruhové palisády a osmi dřevěných ↗idolů rozmístěných v kruhu kolem centrální dřevěné sochy. Struktura tohoto posvátného místa má přesnou analogii ve svatyni z ukrajinského ↗Bogitu, avšak tamější svaty-

Rekonstrukce kultovního místa na Pohansku v Břeclavi

Kultovní místo v Břeclavi – Pohansku na Moravě

ně je nepoměrně větší. Malé rozměry kruhové svatyně na Pohansku spolu s její přesvědčivou datací do počátku 10. století naznačují, že vznikla po pádu Velké Moravy a že představuje jedinečný archeologický doklad lokální pohanské reakce. Tuto hypotézu podporuje i bezprostřední blízkost svatyňky a kostela; svatyňka se dokonce nachází na sakrálně vymezeném chrámovém okrsku. Zdá se tedy, že svatyňka kostel funkčně nahradila. Situace je o to složitější, že uprostřed velkomoravského žárového pohřebiště, ve vzdálenosti 330 m od námi popisované svatyňky, byl nalezen další kruhový sakrální objekt, zřejmě rozměry i strukturou s první svatyňkou identický. S tímto pohanským objektem souvisí skupina kostrových pohřbů, kde mrtví hleděli vstříc vracejícímu se slunci, a jeden hrob skrčeného dítěte, který byl orientován opačně. Linie vedená mezi tímto neobvyklým pohřbem a středovým idolem koresponduje se směrem, ve kterém vycházelo slunce při zimním slunovratu. Opačným směrem v této linii nalezneme rituální pohřeb ↗koně. V blízkosti byl navíc objeven ještě další koňský rituální hrob.

Co se interpretace těchto jevů týče, objevují se výklady o úzké vazbě kruhových svatyň na solární cyklus, neboť pro agrární společnost jde o data velmi významná (zimní a letní slunovrat, jarní a podzimní rovnodennost).

Koncentrace zdejších pohanských kultovních míst v 9.–10. sto-

letí nás opravňuje uvažovat o starobylosti místního jména, vzniklého nejspíše v době křesťanské obnovy, někdy koncem 10. či v 11. století.

BŮH – pojem, který je v původním tvaru *bog* společný všem větvím Slovanů, proto musel vzniknout ještě před jejich expanzí. Odvozuje se obdobně jako mnoho dalších slov od staroindického *bhaga* a staroperského *baga*, které znamenalo původně „ten, kdo rozděluje bohatství". Frýžský přídomek Diův zní obdobně *bagáios*. Slovo *bhaga* se stalo rovněž trvalým přívlastkem nejvyššího boha véd Indry. Vývoj slovanského pojmu probíhal podobně (srov. *bogat* – bohatý), později byl plynule převzat pro označení křesťanského Boha.

BUK (západní Slované) – ↗*Knýtlinga saga* k roku 1165 popisuje zničení posvátného ↗háje (podle názvu bukového) na výspě Strela v Rugii, uctívání buku je doloženo též etnograficky.

BYLINY (východní Slované) – původně zřejmě slovo s významem „minulé události a vyprávění o nich", později označení specifického žánru ústní slovesnosti, sbíraného a vydávaného od konce 18. století nejprve v sibiřských a pak hlavně v severních oblastech Ruska. Zpívání bylin lze více méně přesvědčivě doložit již v 17. století, uvažuje se o návaznosti jejich tradice na působnost skoromachů, t.j. profesionálních potulných pěvců, jejichž působení bylo carským rozhodnutím potlačeno počátkem 17. století. V souvislosti se slovanskou mytologií bývá nejčastěji brána v potaz hrdinsko-epická část bylin, popisující působení bohatýrů – elitních profesionálních bojovníků, hrdinů.

Bádání o bylinách rozdělilo bohatýry do dvou skupin, na tzv. starší a mladší bohatýry. Nejvýznamnějšími ze starších byli Volch Vsjeslavětič, Svjatogor Kolyvanovič a Mikula Seljanovič. Druhá složka jmen stojí formálně na místě ruského *otěčestva* (jména po otci), avšak ve jménech bohatýrů bývá vesměs „mluvící" a představuje typový přídomek: tak např. Seljanovič znamená Vesničan, bohatýr tohoto jména vystupuje ve vyprávěních jako oráč a sedlák nadaný nadlidskými schopnostmi. Význam může mít i etymologie prvních jmen, jméno Svjatogor vzniklo kupříkladu patrně splynutím horského pomalu myslícího obra Svjatogora a finsko-estonského siláka Kaleva (*Kalevala*) – obr posmrtně zkameněl, čímž naplnil význam svého jména „svatá hora". Volchovo jméno je odvozeno od slova kouzelník (*volchv*), uměl se proměňovat, byl chytrý a moudrý. Nepochopením splývá v bylinách jméno Volch díky lidové etymologii se jménem řeky Volhy.

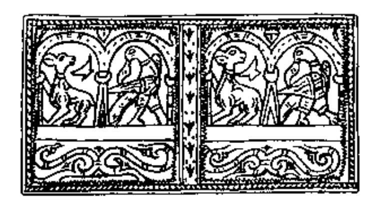
Mladší bohatýři jsou spjati s kyjevským dvorem knížete Vladimíra, naleží k nim Dobryňa Nikitič, Aljoša Popovič a nejvýznamnější z nich ↗Ilja Muromec.

Bohatýrské zpěvy, zvláště pak jejich vrstva věnovaná starším bohatýrům, inspirují k hledání četných mytologických analogií. Tak např. Volch Vsjeslavětič připomíná některým badatelům svým nadpřirozeným původem (byl zplozen drakem, narodil se během zemětřesení a při zatmění slunce) a znalostí řeči zvířat severského Ódina či hrdiny typu Sigurda a Helgiho. Bylo by možné sestavit celé katalogy „mytických" prvků, které jednotliví badatelé v bylinách objevili. Vesměs ale chybí jasné kritérium, jak rozlišovat mezi „mytickým" a „tajemným" coby kategorií lidové slovesnosti. Právě tak chybí metodologie schopná rozlišovat mezi „mytickými" a folklorními či pohádkovými prvky. Nepřehledná škála literatury o mytologické vrstvě bylin tak sestává převážně z pustého analogizování, které přehlíží prostý fakt, že případný vztah jednotlivých bylin ke slovanské mytologii je nejméně stejně zprostředkovaný jako jejich vztah k historickým osobám, které se tu zmiňují. Bezprostřední „mytologická" interpretace tedy může přinést jen výsledky podobné těm, kterých by dosáhl moderní historik, pokud by se pokusil rekonstruovat historii Kyjevské Rusi pomocí vladimírovského cyklu bylin.

Při zachování přísné metodologické kázně mohou ovšem zkoumání bylin opravdu přinést zajímavé poznatky o slovanské mytologii. Vynikající příklad takové práce předvedl R. Jakobson, který spojil motiv proměny knížete ve vlkodlaka, nepříliš často se vyskytující i v bylinách, se srbským eposem *Drak ohnivý vlk*, s ruským ↗*Slovem o pluku Igorově* a s údaji kronikáře ↗*Nestora*, aby přesvědčivě ukázal, že všechny tyto texty sahají svými kořeny k nedochovanému slovanskému mýtu. Ten byl na Rusi konce 11. století ještě natolik silný, že umožnil transformaci historické postavy knížete Všeslava Polockého (vládnoucího v letech 1044–1101) v mytickou postavu knížete-vlkodlaka, kouzelníka podporovaného démony.

BÝK – zvíře zasvěcené a obětovávané ↗Perunovi. V Bulharsku byl býk obětován na den sv. Ilji (hromovládce, který přejal funkce Peruna) ještě nedávno. Hlava tura bývala častou stavební obětinou, např. v polském Naklu. Býčí rohy zdobené drahokamy se nacházely v ↗Triglavově chrámu ve ↗Štětíně. Sošky rohatého skotu, zubra či tura byly užívány v 6.–7. století k magickým obřadům v ↗Mikulčicích na Moravě i v Moldávii.

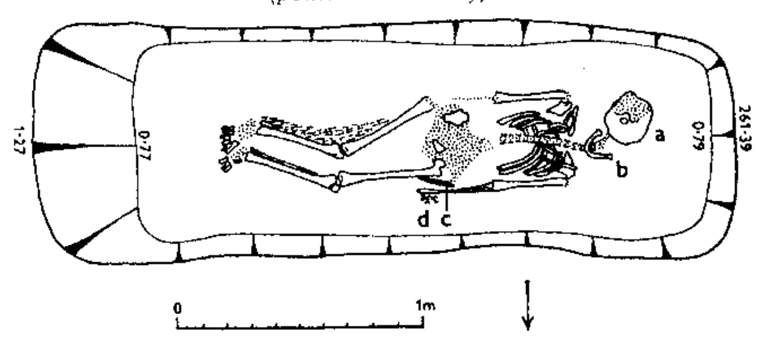
ČÁP – je považován Slovany mj. též za věštebného ptáka, může věštit štěstí i neštěstí. Kdo jej uviděl poprvé zjara v letu, bude dlouho zdráv, kdo jej naproti tomu viděl sedícího, může očekávat chorobu.

ČAPKA (západní, východní Slované) – častý atribut některých slovanských bohů, známý především z jejich ↗idolů a vyobrazení. Tak je tomu v ↗Altenkirchenu (Svantovít?), u idolů z ↗Powiercia a ↗Wolinu (Viněty), ale i u východních Slovanů, např. v ↗Novgorodu. Čapku má i přenosný bronzový bůžek nalezený ve Swedtu (↗Swieć). S obdobnou čapkou bývá někdy vyobrazen germánský bůh Ódin a dokonce i řecký Zeus.

ČARO (východní Slované) – rituální nádoba užívaná ↗čaroději na Rusi k přípravě speciálních odvarů. Z ní pak přítomní obřadně pijí na zdraví.

ČARODĚJ, též ↗volchv, kouzelník, ↗striga, hadač-hadačka – v pohanském světě zvlášť vzdělávaná a cvičená osobnost, často s jistými paranormálními schopnostmi, požívající ve společnosti

Hrob stařeny, nejspíše „strigy", s váčkem lidských zubů u ruky z Lumbeho zahrady v předpolí Pražského hradu z 10. století (podle Z. Smetánky)

úctu a vážnost. Čarodějové se objevovali v doprovodu knížat, udíleli jim rady, vykládali znamení, věštili budoucnost a sledovali kalendář, aby se správně dodržovaly důležité svátky. Ženy–čarodějky uměly samozřejmě vyrábět nápoje lásky (např. ochucená voda, ve které umyla konkrétní dívka své tělo, využívání kapek potu, mužského semene apod.), nápoje k zabránění početí či nápoje výstižně nazývané *otrava*, které měly zahubit nemilého muže. Dalším užívaným přípravkem byl nápoj vyrobený z ↗kozlíku lékařského, tehdy zvaného *odolan*, který měl zabránit nežádoucímu svedení dívky.

Slova *čáry, čarodějstvo* byla podle rozšířeného výkladu odvozena od čar vytvořených v popelu. Ženy u ohně zřejmě věštily především podle toho, byl-li počet čar sudý nebo lichý. Ze stejného kořene pochází však i slovo ↗*čaro*. Na Rusi označovalo ve 12. století zvláštní nádobu, kterou používali čarodějové k přípravě rituálních nápojů. Nápoj připravovaný ve speciální nádobě a jeho kolektivní, ritualizované požívání mělo pravděpodobně spojitost s extatickými stavy, do nichž se čarodějové uváděli – šlo zřejmě o odvar z přírodních drog. Je pravděpodobné, že čarodějové k dosažení transu používali i jiné praktiky, extatické stavy byly zachyceny i u západoslovanských kněží (Pomořansko). ↗Nestorova kronika líčí (samozřejmě jen pro zdůraznění slávy křesťanství) postup čaroděje při věštění:

„Téhož léta přihodilo se nějakému Novohradčanu (tj. Novgoroďanu), *že přišel do Čud, a přišel ku kouzelníkovi, chtěje aby mu hádal; on podle obyčeje svého počal přivolávati ↗běsy do svého příbytku. A Novohradčan seděl na prahu téhož příbytku, a kouzelník ležel ztuhlý, i házel jím běs. A běsové házejíce jím, pověděli, proč jest přišel."*

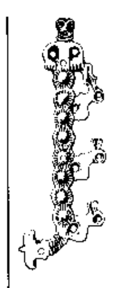
Čaroděj byl tedy schopen předpovědět budoucnost jen díky tomu, že se uvedl do extatického stavu (*„byl ztuhlý, i házel jím běs"*), ve kterém jej posedly bytosti přicházející z jiné úrovně světa, „běsi". V popisovaném příběhu neproběhla však ↗věštba snadno, onen muž z Novgorodu, který o ni čaroděje žádal, byl totiž křesťan a měl u sebe kříž. Teprve když křesťanský symbol odložil, přestali se běsové obávat a poskytli mu žádanou věštbu. Nedalo mu to a optal se, proč že se obávají kříže: *„To jest znamení boha nebeského, jehož bohové naši se bojí."* Čaroděj potom hovořil o podzemním světě (propastech), ze kterého přicházejí jeho bozi. Ovšem tito bozi *„vstupují také pod nebe, poslouchajíce bohův vašich; neb vaši bohové jsou na nebesích"*. Popis je poznamenán křesťanským postojem vypravěče, avšak putování po vertikále (světovém stromu), která protíná

Bulharský šaman s mečem a hady na desce ze Šumenu

světový prostor v jeho jednotlivých, pro běžné bytosti oddělených sférách, věštný dar získaný pohybem mezi těmito sférami světa spolu s extatickými praktikami – to vše ukazuje na spřízněnost čarodějů s asijským šamanismem. Čarodějové se pravděpodobně stejně jako šamani sami pohybovali po různých úrovních světa, běsové měli spíše úlohu jejich průvodců.

Naše prameny neposkytují bohužel šanci, abychom blíže určili postavení čarodějů v tradiční slovanské společnosti či abychom mohli blíže zkoumat magické, rituální a náboženské funkce, které vykonávali. Snad jejich činnost do jisté míry původně splývala s kněžskou službou některým bohům. Křesťanští autoři popisovali pochopitelně čaroděje jako záporné postavy či jako

pomýlence, *„...ježto zjevují se jim ve snu a jiným v mámení, a tak hádají návodem běsovským. A nejvíce ženy provozují hádání běsovská, i za našich časů* (1071) *se mnoho obírají čarodějstvím. I muži nevěrní se nechávají oklamat.“* Avšak zvláště kronikářským vyprávěním proniká zároveň určitý respekt vůči nim, jako v popisu smrti ruského knížete Olega v Nestorově kronice. Čaroděj Olegovi předpověděl, že zemře kvůli koni, *„kterého miluje a jezdí na něm“*. Z obavy o svůj život *„již na něj nevsedl“*. Po pěti letech si na něj vzpomněl a dověděl se, že kůň již zahynul. Pohaněl čaroděje řka: *„Nepravdu mluví hadači..., neb kůň zhynul a já jsem živ! ...Ať vidím kosti jeho!“* Na místě, kde ležely holé kosti, zvolal: *„Tato lebka by měla být příčinou smrti mé! Stoupl nohou na lebku, a z ní vylezl had a uštknul jej a z toho onemocněl a zemřel.“*

Vliv čarodějů či hadačů na Rusi byl i po její christianizaci nezanedbatelný. Když se počátkem 11. století střetl novgorodský biskup s čarodějem, vztyčil biskup ruku s křížem a vyzval věřící, aby se shromáždili za tímto znamením, avšak za biskupa se postavil jen kníže Gleb se svou družinou a *„lidé všichni šli za hadače“*. Prestiž nové víry tehdy musel zachraňovat sám kníže, který se sekyrou skrytou pod pláštěm oslovil zmíněného čaroděje, řka, zdali ví, co bude příštího dne a co bude dnes. Když se mu dostalo mágovy nabubřelé odpovědi, ve které sliboval konat zázraky, usvědčil ho kníže ze lži jediným smrtelným úderem sekyry. Vzbouřený lid pochopil údernost knížecí argumentace a rozešel se.

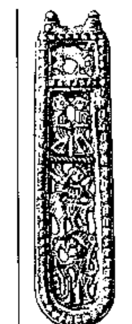
Doklady působení čarodějů mimo oblast východních Slovanů

Zobrazení pohanského volchva (čaroděje) v Radzivilském letopise

jsou sice zlomkovité, nicméně dostatečné. V Čechách byla hadačkou knížecí dcera ↗Libuše, zmíněná jako *„jakási hadačka"* v *Kristiánově legendě* sepsané na konci 10. století, jež věštila vznik hlavního hradu Prahy. Podle Kosmovy kroniky předcházel boji mezi Lučany a Čechy nemilosrdný boj hadaček obou stran, jak vypráví svému nevlastnímu synovi *„jedna z počtu* (luckých) *hadaček"*, aby varovala svého nevlastního syna a aby mu poradila znamení a kouzla, díky kterým přežil porážku jako jediný lucký bojovník. Čarodějové i hadači jsou doloženi v Čechách též v zákazech Břetislava II. (1092); v Polsku ještě roku 1209 táhlo křesťanské vojsko do boje spolu s hadačkou, která předvídala zdárný průběh tažení. U polabských Slovanů ve 12. století čaroděje zmiňuje ↗Ebbo. V 9. a 10. století jsou čarodějové doloženi také v Bulharsku.

Pravděpodobně s vrstvou čarodějů souvisí i údaj mnicha ↗Chrabra z desátého století, který píše: *„Slované dřív, když byli pohany, neměli písma, ale počítali a věštili črtami a zářezy..."* Pro spojení takového slovanského „písma", ostatně nejspíše blízkého runám, s magií a věštěním nacházíme prostorově blízké analogie v pobaltském germánském prostředí. Na okraji někdejšího slovanského osídlení, od Litvy až po Benátky, se setkáváme s řadou vyprávění, která jsou rozvržena na velmi podobném půdorysu. Skupiny lidí, jejichž vyvolení bylo při narození signalizováno nějakým znakem (čepička z plodové blány na hlavě novorozence apod.), opouštějí v určené dny své tělo, aby bojovaly s nepřátelskými skupinami. Tato seskupení – pokud můžeme soudit z pramenů typu protokolů inkvizičních výslechů – proti sobě nutně nestojí jako síly dobra a zla. Na vítězství v tomto boji závisí úroda a zdraví příslušné komunity. Extatický charakter příběhu, v němž tito vyvolenci bojují mimo své tělo a jaksi mimo prostor našeho světa (*„na konci světa"* či – v oblasti litevských pralesů – *„uprostřed lesa"*, tedy mimo kultivovaný světový prostor) ovšem představuje jen slabou indicii pro spojení se slovanskými čaroději. Neviditelný boj ve prospěch vlastní komunity (↗lucká válka) či magické jednání, které má ochránit prosperitu zemědělské společnosti před zásahy magických nepřátel, jsou sice u slovanských čarodějů doloženy – druhá z alternativ dokonce v dost drastické podobě, když roku 1024 čarodějové v Suzdalu při hladomoru zabíjeli *„některé staré lidi, pravíce, že tito zadržují úrodu"*. Oba motivy jsou však až příliš rozšířeny na to, abychom mohli vést přesvědčivou spojnici mezi těmito pozdějšími čaroději a slovanským pohanstvím. Různá jména, kterými byli čarodějové označováni – volchv, kouzelník,

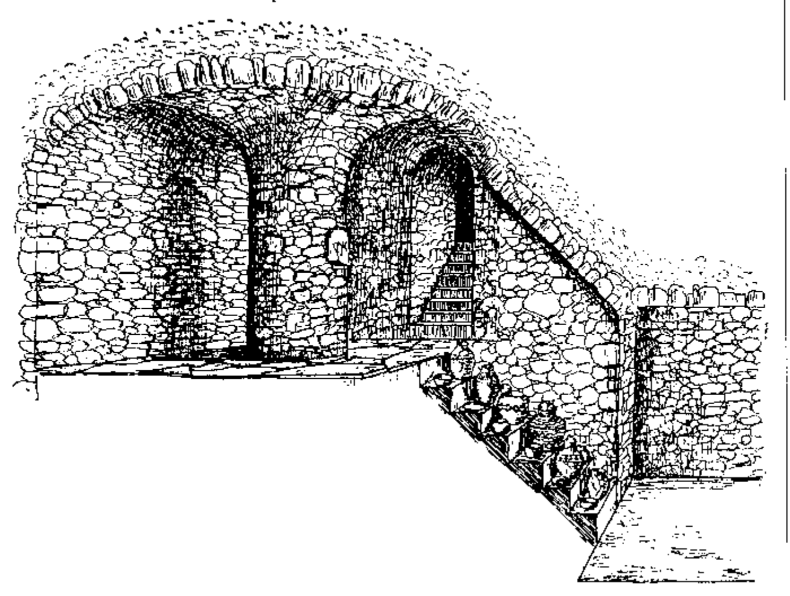

strigon-striga, hadač-hadačka – pravděpodobně odrážela kromě jazykové rozdílnosti pramenů (dnes tak zpopularizovaná striga pochází z latiny) i určité rozrůznění funkcí. To ovšem do značné míry zakryl již sám křesťanský, často mnišský původ pramenů. Volchvi na Rusi byli tvrdě pronásledováni vládci, r. 1227 byli například čtyři z nich veřejně upáleni v Novgorodě. Ještě ve 2. polovině 14. století s nimi „válčil" později svatořečený Štefan z Permu.

ČECH viz **PRAOTEC ČECH**

ČERNOBOH (západní Slované; ↗Helmold) – slovanský bůh, o němž kronikář Helmold praví: *„Dokonavše podle obyčeje oběti, obrací se lid k zábavě. Když při hostinách kolují číše kolem stolu, nad nímž pronášejí slova požehnání, vzývají boha dobrého i zlého, kterého nazývají Černoboh, tj. černý bůh. Ten řídí všeliké neštěstí."* Je možné, že Černoboh byl až pozdní součástí panteonu pobaltských Slovanů, ovlivněných soupeřením s křesťanstvím. Vzhledem k vyhrocené formulaci se předpokládal jeho „dobrý protipól" – Bělboh. Památka na něj se však zřejmě dochovala jen v několika místních jménech (hora ve Slezsku,

Takto bylo zachyceno údajné „božiště Černoboha" na Skalsku v knize pátera Krolmuse z roku 1857.

hrady v Istrii Cernohradus a Belegradus, zmíněné již roku 1102, ale i Bělbožice u Kralovic v Čechách). V době obrozeneckého vlasteneckého zápalu byly objevovány svatyně Černoboha i v Čechách (např. páterem Krolmusem), což se ukázalo jako neopodstatněné.

ČERNOBÝL – jedna z rostlin, které měly ochraňovat před mocí ↗čarodějek a hadaček.

ČERNOHLAV (↗*Knýtlinga saga*) – bůh uctívaný v ↗Jasmundu (Asund) na ostrově Rujaně, kde stála jeho socha se stříbrným vousem. Pomáhal věřícím při vojenských výpravách. Socha byla zničena až tři roky po výpravě z r. 1168, která vyvrátila známou ↗Arkonu, tedy roku 1171. Je možné, že toto posvátné místo zachytil opat Herbert v *Knize divů*, neuvedl zde ovšem jméno uctívaného božstva. Popisuje obrovský dřevěný ↗idol pokrytý smolou, obklopený třemi posvátnými stromy. V okolí jezera nazývaného Schwarzer See (Černé jezero) se nacházejí dva ↗obětní kameny, takže někteří badatelé hledají kultovní okrsek v jejich blízkosti. Označení Černohlav bývá často ztotožňováno s jinde zmíněným ↗Černobohem, může jít o konstantní přídomek téhož boha.

DABRÓWKA (Polsko; západní Slované) – místo, kde byla roku 1950 v řece Wartě nalezena 45,5 cm vysoká dřevěná soška poprsí muže s výraznýma očima a poničeným nosem. Samotná hlava je vysoká 29 cm. Jedná se o poprsí ↗idolu neidentifikovatelného boha.

DALIMIL – tak řečený autor staročeské rýmované kroniky, která vznikla na počátku 14. století (skutečné jméno kronikáře neznáme) a která přináší některé nové detaily českých pověstí, kronikářem ↗Kosmou nezachycené. Část z nich však představuje vlastní fabulaci autora.

Destička z diadému ze Sachanovky z 1. poloviny 12. století, na níž byl za prvoplánovým motivem „nanebevstoupení Aleksandra Velikého" zobrazen pohanský nebeský bůh, nejspíše Dažbog. Došlo ke smísení původních a dovezených (Alexandreida) kulturních znaků (podle B. A. Rybakova).

DAŽBOG, též Dabog, Dajbog (východní, jižní Slované; ↗Nestor – bůh Slunce, dárce všeho dobra (bohatství), syn ↗Svarogův. Roku 980 je podle Nestora uctíván v ↗Kyjevě, kde jeho idol stál spolu s dalšími, z nichž nejmocnější byl ↗Perun. Podle *Slova o pluku Igorově* kníže Oleg a jeho lid jsou *„vnuky Dažbogovými"*. V starobulharském překladu byzantské kroniky Ioanna Malaly, vzniklém v 10. století, čteme: *„Pak vládl jeho syn jménem Slunce, kterého nazývají Dažbog,"* nebo *„Slunce-syn-vládce Svarogův je Dažbog,"* – v tomto případě jde ovšem zřejmě o mladší vsuvku. U jižních Slovanů se vyskytuje jméno Dabog, odvozené nejspíše od Dajbog; v pokřesťanštělé bogomilské dualistické tradici je Dabog nazýván vládcem Země, jako protipól Boha – vládce Nebes. Dažbog je často ztotožňován se ↗Svarožičem, jehož jméno ukazuje na to, že se jedná také o syna Svarogova. Později je Svarog nazýván u polabských Slovanů též ↗Radegost.

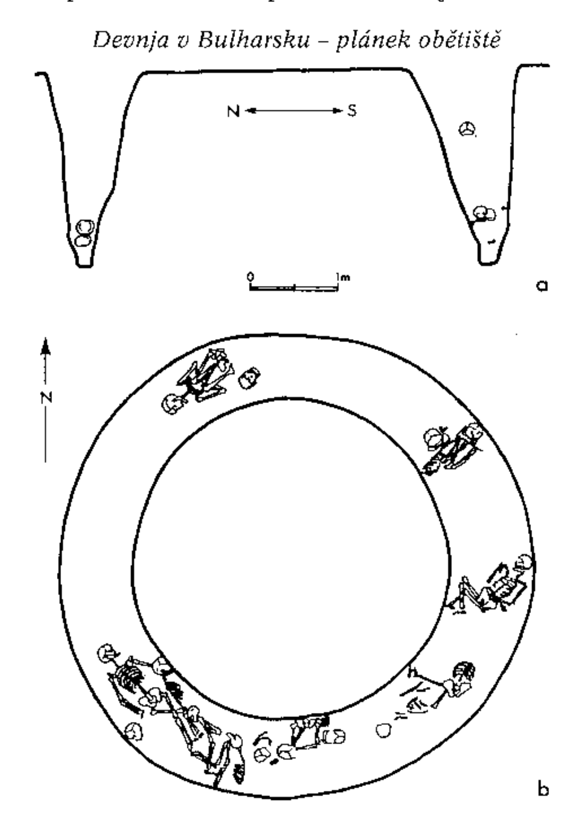
DÉMON – slovanské pohanství zná větší množství démonických bytostí, nejčastěji tu vystupují ↗běs a ↗div, mezi ženské bytosti můžeme řadit ↗boginku, ↗vílu, ↗samodivu. Tyto pojmy

však v různých jazycích pojmenovávají obdobnou bytost. Démoni moře bývali zaháněni v ↗Kołobrzegu. Situaci komplikuje skutečnost, že křesťanští autoři psali o pohanských bozích – tedy vyšších bytostech – obvykle jako o démonech.

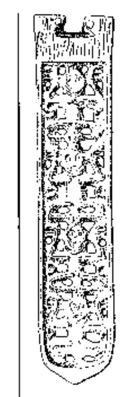
DĚVÍN (Čechy; ↗Kosmas) – podle pověsti o ↗dívčí válce sídlo dívek kdesi na jihu Pražské kotliny, název vznikl od slova *děva*. Z *Fuldských análů* známe z 9. století též Dovinu-Děvín nad soutokem Moravy s Dunajem. Děvín v Čechách je doložen listinami ze 12. století, neboť se zde vybíralo clo pro Vyšehradskou kapitulu, avšak jeho pozůstatky nebyly nalezeny a přesná poloha není známa.

DEVNJA (Bulharsko; jižní Slované) – archeologická lokalita, kde bylo na pohřebišti č. II z poslední třetiny 9. století nalezeno

Devnja v Bulharsku – plánek obětiště

↗obětiště s lidskými ostatky. V symbolickém kruhovém, až přes 2 m hlubokém příkopu byly nalezeny pozůstatky sedmi mrtvých. Příkop vymezoval kruhovou plošinku o průměru 3,5 m, kde se patrně obřad odehrál. Krvavá ↗oběť zřejmě souvisela s krátkodobým obnovením pohanství za vlády bulharského knížete Vladimíra (888–893), Borisova syna (viz obr.). Za tento pokus kníže Vladimír zaplatil životem.

DIMIN (západní Slované; ↗Ebbo) – chrám ve městě Luticů, zmíněný pouze díky tomu, že byl roku 1128 zničen králem Lotharem. Názory badatelů na jeho přesnou lokalizaci se liší.

DIV, též diva (Slované; např. ↗*Slovo o pluku Igorově*) – označení pocházející z indického *déva* – bůh – či perského *dívi*; u Slovanů však znamená démon, démonická škodlivá bytost, lesní div: *„V lesích zazněl Divův jásot..., Div zběsile volal z vysokého keře“* (tj. ve smyslu zlého znamení a varování). U jižních Slovanů byla od tohoto pojmu patrně odvozena ženská bájná bytost ↗samodiva – ve významu ↗víla.

DÍVČÍ VÁLKA (Čechy; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – událost, o níž pověst vypráví, že dívky *„dospívajíce bez jha, usilujíce jako Amazonky o vojenské zbraně a vůdkyně si volíce, vojensky sloužily stejně jako mladí muži a hleděly si lovu v lesích“*. Nebrali si je muži, *„ony si vybíraly muže, které a kdy chtěly“*. Vystavěly si hrad ↗Děvín a jinoši se, žárlivše na ně, také shromáždili *„a vystavěli na druhé skále“* hrad Chrasten v místě dnešního Vyšehradu (okraj vnitřní Prahy). Střídal se mezi nimi tu mír, hned zase válka. V době příměří pořádali společné hostiny, po tři dny mezi sebou konali slavné hry na ustanoveném místě. Muži dobu her a příměří zakončili únosem dívek, které jsou od té doby pod jejich mocí.

Později v kronice tak řečeného Dalimila přibylo vyprávění o léčce, v níž sehrála klíčovou roli krásná ↗Šárka. Krásou omámený Ctirad byl dívkami zajat a poté umučen. Nešťastná Šárka lituje svého činu, uvědomuje si svou lásku k Ctiradovi a skočí ze skály v místě, které nese dodnes stejné jméno – Šárka.

Mnohokrát bylo poukázáno na to, že Kosmovo vyprávění působí dojmem, jako by kronikář pod velmi průhlednou vrstvou historizace popisoval jakýsi zemědělský či iniciační obřad. Teprve později v Dalimilově kronice bylo Kosmovo vyprávění rozvinuto, příběh získal epický děj a hlavní postavy svá jména: Vlasta – vůdkyně dívek, Šárka a Ctirad. K tomuto bystrému a přesvěd-

čivému postřehu českých historiků a literárních vědců však dlužno poznamenat, že není obvyklé, aby se k ritu nevázal nějaký (často proměnlivý) mýtus, a rozdílnost podání u Kosmy a Dalimila nemusíme tedy nezbytně vysvětlovat postupným rozvojem Kosmovy, prý ze stylistických důvodů vytvořené historky (Václav Karbusický); svoji roli v rozdílnosti obou textů mohla stejně dobře sehrát odlišná otevřenost obou autorů vůči tématu. Harmonizujícímu a antikizujícímu pojetí českého pohanství u Kosmy by odpovídal důraz na slavnostní a netragický charakter obřadu spíše než zájem o drastické detaily Ctiradovy smrti. Vyprávění Dalimilovy kroniky odpovídá imaginaci rytířských románů vrcholného středověku a tento ráz mu téměř nepochybně vtiskl autor. Dvorská atmosféra by nicméně sama o sobě neměla dostačovat k tomu, abychom bez další diskuse odmítli vztah příběhu ke starší, přinejmenším od Kosmy doložené tradici.

DŁUGOSZ JAN – polský autor řady děl historického a hagiografického charakteru, žijící v 15. století (1415–1480). Nejdůležitější z nich jsou *Letopisy či kroniky slavného Království polského*, které sestávají ze dvanácti obšírných knih; jejich líčení začíná v bájných počátcích a je dovedeno do roku 1480. Při ztvárnění nejstarších dob využívá Długosz především dílo W. ↗Kadłubka a představuje nám též bohatý polský pohanský panteon: Jesza – nejvyšší bůh (Jupiter); Dziewanna – bohyně lesů, odpovídající antické Dianě, před jejími ↗idoly měly dívky a ženy pokládat věnce při posvátných ↗hájích; Dzidzilela – bohyně manželství a lásky, polská Venuše; Marzana (↗Morana) – bohyně úrody, její jméno se objevuje ve folkloru v souvislosti s jarním vynášením smrtky, odpovídá antické bohyni Céres; Lada – jemu kronikář přisuzuje atributy boha války Marse; Pogoda – dárce příhodného počasí, snad souvisí s doloženým ↗Podagou; Nija – božstvo podsvětí; Żywie – bůh života. Jména bohů uváděná kronikářem Długoszem byla některými badateli považována za skutečná, třebaže jinde nedochovaná. Výsledkem ostré, až nevybíravé diskuse historiků byl ovšem závěr, že se jedná o vlastní výtvor autora pociťujícího nedostatek autentických informací. Přesto se nedá zcela vyloučit, že některé z Długoszem uváděných jmen může být ozvukem skutečné tradice; uvažuje se především o jménu Jesza, na jehož uctívání v době Velikonoc, *„kdy jsou přece křesťané povinni uctívat Boha“*, si stěžují mnozí duchovní na počátku 15. století.

DODOLA (jižní Slované) – obřad, který má přivolávat déšť; vystupuje v něm tančící nahá mladá dívka. Jiný název obřadu viz ↗Perperuna.

DOLJA – obdoba sudičky; viz heslo ↗Rod.

DOMOVOJ, též domowik (východní Slované) – duch předků, ochránce příbytku a domácího krbu, jemuž se podávalo jídlo a pití, také se mu připravovala lázeň. Duše předků jsou zvány na návštěvu a spolu s nimi obyvatelé domu rituálně jedí: *„Svatí dědové zveme Vás! Svatí dědové přileťte k nám!“* Na závěr se s předky všichni přítomní obřadně rozloučí. V Polsku se obdobná bytost nazývala domowik.

DOMOWIK viz **DOMOVOJ**

DUALISMUS – náboženský princip, jehož přítomnost ve slovanském pohanství byla vyvozována z následujících slov kronikáře ↗Helmolda: *„Mají pak Slované podivnou pověru, neboť například při svých hodech a pitkách podávají dokola číši, nad níž pronášejí slova, ať nedím požehnání, nýbrž proklínání, ve jménu bohů svých, dobrého totiž i zlého, vyznávajíce, že dobrý bůh řídí všechen zdar a prospěch, zlý pak veliké neštěstí. Proto také zlého boha nazývají svým jazykem Diabol nebo ↗Černoboh, to jest černý bůh.“*

Tento úryvek inspiroval koncem minulého a v první třetině tohoto století řadu hypotéz o vztahu slovanského pohanství k íránským a manichejským náboženským dualistickým představám na jedné straně a o kořenech středověké bogomilské hereze na straně druhé. Později se s kladným ohlasem setkal výklad významného polského badatele A. Brücknera, podle něhož Helmold na slovanské pohanství zpětně projektoval křesťanské pojetí Satana. Brücknerova interpretace vyhověla však spíše skeptickým sklonům vědy a též jisté oprávněné rezervovanosti solidních badatelů vůči dobovému přeceňování vlivu íránského prostředí.

Sama úvaha o křesťanském původu úcty ke dvojici dobrého a zlého boha u starých Slovanů je přitom dosti problematická. Křesťanství se sice během svého vývoje několikrát přiblížilo k dualistickému pojetí vztahu Boha a Satana, vždy však tyto tendence zadusilo buď vnitřní kritikou, nebo jejich vytlačením mimo oficiální rámec a označením za nepřijatelné hereze. „Starý nepřítel“ či „věčný protivník“ nebyl a nesměl být Bohu rovnocenným partnerem. Avšak nejdůležitější námitka proti Brückne-

rovu výkladu paradoxně potvrzuje závěr, k němuž polský historik nesprávnou argumentací dospěl. Křesťanství je stejně jako íránský zoroastrismus či manichejství a bogomilství vypjatě etickým náboženstvím, oddělujícím nesmiřitelně dobro a zlo. Dokáže si představit uctívače ďábla, propadlé zlu, je pro něj ale nemyslitelný etický indiferentismus, který by připouštěl společné požehnání jménu Božímu i ďáblovu. Takovou společnou úctu nemůžeme tedy vyvodit z křesťanství právě tak, jako ji nedokážeme sladit se zoroastrismem.

Černoboh není sice doložen v jiném prameni kromě Helmolda, ovšem ↗*Knýtlinga saga*, zapsaná kolem roku 1265, zná boha ↗Černohlava, který byl uctíván v ↗Jasmundu (Asund) na ostrově Rujaně. Zde stála jeho socha se stříbrným vousem a snad celá pokrytá černou smolou. Sotva můžeme pochybovat, že se jedná o dvě varianty jména téhož boha. Právě tak není Helmoldova zpráva jediná, která naznačuje dualistickou tendenci ve slovanském prostředí. Příběh o stvoření světa jako společném díle Boha a Satana má u Slovanů hlubokou a rozvětvenou tradici, zpráva o slovanské víře ve společné stvoření člověka Bohem i Satanem pochází dokonce z přibližně stejně starého pramene (↗Nestor) jako je Helmoldova *Slovanská kronika* (viz též ↗kosmogonie). Rozdělení světa na dvě sféry, nebeskou a podnebeskou na jedné straně a pozemskou a podsvětní na straně druhé, odráží i vyprávění ↗čaroděje v Nestorově letopisu, podle něhož je čaroděj spojen s mocnostmi přicházejícími z propastí a vstupujícími *„také pod nebe, poslouchajíce bohův vašich; neb vaši bohové jsou na nebesích.“* Citovaní „vaši bohové“ by podle struktury vyprávění měli být bohové křesťanů, protože jim přísluší křesťanský kříž, o kterém čaroděj říká: *„To jest znamení boha nebeského, jehož bohové naši se bojí.“* Avšak již ono (v křesťanském kontextu nemyslitelné) množné číslo coby označení jediného Boha ukazuje, že zmiňovaným nebeským božstvem nebyl původně křesťanský Bůh. Opět nemůžeme přehlédnout problémy, které křesťanskému vypravěči působí etická indiference obou sfér světa; čaroděj, vyznavač sil podzemních propastí, se totiž zjevně nikterak nepovažuje za vyznavače zla. Při současném stavu poznání není velká šance určit, namísto kterých jmen slovanských bohů nastoupily ve středověkých textech postavy Boha a Satana. Božstvem jasného nebe a nejvyšším bohem býval nejčastěji ↗Perun, charakter chtonického, podzemního božstva s náznaky výsadního vztahu k hadačům, ↗volchům a čarodějům měl v některých pramenech ↗Veles. Právě tak ovšem víme, že atributy světotvorného božstva zajišťujícího řád byl nadán i ↗Rod či ↗Chors.

Kování z Mikulčic (8. století) zobrazuje dualistický boj pavího draka s hadem. Motiv je patrně íránského původu.

Slovanský náboženský dualismus tedy zřejmě existoval, pokud budeme za dualismus považovat přítomnost dvou navzájem nestvořených a neredukovatelných božských mocností, které společně, ať už ve vzájemném sporu či spolupráci, stvořily svět a člověka a společně se účastní správy veškerenstva, rozděleného zřejmě do dvou respektovaných sfér. V dějinách náboženství byl ovšem pojem dualismu ustaven v podobě, jejíž bytostnou součástí je také etická protikladnost obou principů, jejich rozdělení na dobro a zlo. Tuto podmínku by slovanský „dualismus“ zřejmě nesplňoval. Pokud se zde odkazy k etickému rozlišení objevují, pak je vesměs můžeme připsat na vrub křesťanským interpretům, kteří příběhy zaznamenali. Podobný „předetický dualismus“ nenacházíme pouze u Slovanů, s jeho rozvinutou podobou se setkáme u euroasijských kočovníků a v Íránu pravděpodobně předcházel pozdějšímu zoroastrovskému etickému dualismu.

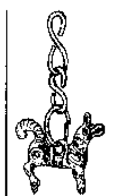
Ve slovansko-avarském prostředí – jmenujme alespoň archeologické lokality Kal u Jičína či ↗Mikulčice – se opakovaně objevuje zobrazení boje hada s tzv. pavím drakem (mytická okřídlená bytost s pavím ocasem). Tento motiv bývá oprávněně spojován s íránskou oblastí a ve svém domovském prostředí symbolizoval

zápas dobra (paví drak) se zlem (had). Představoval by tak nepřímé svědectví o inspirativním setkání Slovanů s postojem etického dualismu. Není ale jisté, zda se na tento motiv vázala i v novém prostředí původní symbolika, či zda byl jeho výklad transformován poměrně nezávisle na výchozím duchovním kontextu. Takový osud totiž potkal i mnohé jiné rozpoznatelné íránské vlivy ve slovanské mytologii.

DUB – posvátný strom Slovanů a Baltů, ale též Germánů. Nejspíše byl u východních i jižních Slovanů zasvěcen hromovládci ↗Perunovi. Z Istrie je znám místní název Peruna (Perunova) Dubrava. Zaznamenáno je nošení obětin (↗kohout, chléb) posvátnému dubu na ostrově Chortice v řece Dněpru v 10. století (↗Konstantin Porfyrogennetos). Ze dna řek Dněpru a Desny byly vyzdviženy mohutné kmeny dubů, které se původně uctívaly,

Posvátný dub na ostrově Chortica v řece Dněpr (podle B. A. Rybakova)

a křesťané je později stejně jako jiné pohanské ↗idoly rituálně likvidovali svržením do řek. Do kmene z Desny, vysokého dvaadvacet metrů, byly vbity kančí kly, do kmene z Dněpru pak železné střely.

U pobaltských Slovanů bývaly duby zasvěceny ↗Provovi, jemuž v posvátném ohraženém háji (viz ↗Svatobor) sloužil kněz Mike (↗Helmold).

Polský místní název Swięnty Dab dokládá patrně uctívání dubu i tam. Ve ↗Štětíně poblíž svatyně stál u ↗pramene posvátný *„dub rozrostlý, a pod ním pramen přepěkný, jaký prostý lid za sídlo božstva jakéhosi posvátného považoval a ve velké úctě míval. Když biskup rozbořil chrámy a chtěl ten dub vykácet, lid jej prosil, aby to nedělal, slibujíc, že již nikdy víc zde nebude konat žádné obřady, že jej potřebuje jen kvůli stínu a příjemnosti místa..."* Byl považován za sídlo jakéhosi božstva (↗Herbord); ne strom, nýbrž živé božstvo chtěl biskup jeho vykácením zahubit, aby zabránil čárům a věštbám. Někteří badatelé z existence dubu a pramene spolu s absencí idolu v tomto místě vyvozují možnost uctívání Peruna ve Štětíně.

Pozdní doklad máme též o uctívání dubu u Bulharů v okolí Trnova. V Srbsku a Makedonii se dochoval obřad, odehrávající se pod hlavním dubem vsi, zasvěcený nejspíše Perunovi a neznámému chtonickému bohu. Mladé dívky ověnčené květy prosí o úrodnost polí. Následuje oběť berana, v Makedonii ↗býka, kterou provede k tomu určený hospodář. Pod obětním stolem leží haluzky, *„do nichž perun nebije"*. Krev oběti stékala do otvoru pod dubem. Někde ještě společně ochutnali ↗koláč, který jim měl dodat magickou sílu.

Posvátným stromům se připisovaly též léčivé účinky, pod Bejcami v Polsku se ještě donedávna lidé modlili, aby jim takový strom pomohl od bolestí zubů.

DURYNK (Čechy; ↗Kosmas) – jméno či přezdívka zrádného vychovatele; bájný kníže ↗Neklan mu svěřil malého syna zabitého luckého knížete ↗Vlastislava, jemuž *„ušetřil pro jeho mládí a krásu"* život. Domnívaje se, že sklidí velkou pochvalu, vylákal Durynk svěřeného knížecího syna lstí na ryby, sekerou mu zde uťal hlavu a donesl ji knížeti na hostinu. Kníže se však rozzlobil a dal mu na vybranou jednu ze tří smrtí – Durynk se oběsil na olši vedle cesty.

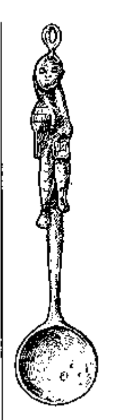
DVA BRATŘI (jižní Slované; ↗Konstantin Porfyrogennetos) – příběh o obsazení země národem Srbů. Srbové podle něj pochá-

zejí od nepokřtěných Srbů, zvaných též „bílí", kteří bydlili za Turkií, v místě jimi zvaném Bojki, s nímž sousedí i Frankie. *„Když pak dva bratři ujali se po otci vlády nad Serbií, jeden z nich s polovinou lidu uchýlil se k císaři Herakleiovi. Ten jim vykázal k obývání v thematu soluňském místo Serblie, které od té doby zachovalo jméno... Po nějakém čase se těmto Srbům zachtělo vrátit se do vlasti a císař je propustil. Když však překročili řeku Dunaj, požádali císaře prostřednictvím bělehradského velitele o jinou zemi. Císař je usídlil v nynější Serbii, Paganii a zemi Zachlumců, díky Avarům vylidněným."* Tolik stručný zápis učeného císaře Konstantina Porfyrogenneta, v němž někteří interpreti nacházejí ozvuky srbského etnogenetického mýtu.

DVOJVĚŘÍ – období, kdy oficiálně již bylo přijato křesťanství, avšak v praxi ještě převažoval pohanský způsob myšlení, pohanský výklad světa a dodržování velkého množství pohanských zvyků a rituálů. Pohanští bohové byli zatlačováni do role ↗démonů, byla rozbita struktura pohanského náboženství, avšak rovněž křesťanská církev musela v mnohém ustoupit. Akceptovala mnohá posvátná místa a dodala jim nový křesťanský obsah – obvykle postavením kostela, uctíváním světce s obdobnou ochrannou mocí (↗Perun – sv. Ilja/Eliáš, ↗Veles – sv. Vasilij, ↗Triglav – v ↗Brandenburgu Panna Marie, na Moravě kostel neznámého zasvěcení v ↗Břeclavi-Pohansku apod.). Některé rituály církev jen doplnila závěrečnou částí, odehrávající se v kostele (např. ↗postřižiny, nastolování knížete – viz ↗kamenný stolec apod.), jiné tolerovala v obměněné podobě. Například běžný slovanský (a obecně pohanský) zvyk připíjet při určitých obřadech bohům (*libatio* – úlitba bohům) se proměnil v připíjení na počest jednotlivých svatých – vzpomeňme alespoň známý Václavův přípitek sv. Michalu v předvečer staroboleslavské vraždy. Důležité bylo, že v křesťanském pojetí šlo o přípitek na paměť a později na lásku, čímž byl pozměněn původní obsah obřadu. Avšak ani s tímto se církev nespokojila a snažila se zvyk postupně vytlačit. Toto snažení popisuje například irská legenda o vidění krále Olafa Tryggvasona, jemuž se zjevil svatý Martin a sdělil mu, aby již nikdy nepil na lásku Tóra či Ódina (germánských bohů), ale aby připíjel nadále pouze jemu. Obdobnou transformací prošlo také ukládání stavebních obětin do základů nových staveb. Tak se původně zvířecí obětiny proměnily na západ od nás v ukládání zlata pod čtyřmi nárožími chrámu, do Čech se tento obřad dostal v ještě transformovanější podobě ukládání čtyř plaketek

s podobami evangelistů (např. v románské klauzuře kláštera v Sázavě). V Živohošti byl naopak pod prahem vstupu do jižní lodi basiliky nalezen železný klíč v kamenné schránce, opět jako „křesťanská" stavební ↗obětina.

V době dvojvěří polopohané, jak je charakterizoval český kronikář ↗Kosmas, neváhali spojit křesťanské a pohanské ochranné symboly do jednoho ↗amuletu, na křesťanská pohřebiště dávali především dětem na poslední cestu potravu a nápoje (↗Mikulčice, Břeclav-Pohansko, Staré Město). Dodržovali také další součásti pohanského ↗pohřbu – bdění u mrtvého s maskami, kdy masky představují nejspíše duše zemřelých (což se podařilo osvětlit teprve srovnáním s Radbodovou legendou o sv. Bonifácovi z 9. století). Šlo tedy nejspíše o rituál, kdy živí představují svět mrtvých, nebo s ním komunikují. V obdobných výkladech bychom mohli pokračovat déle, ale to již přesahuje rámec této příručky.

EBBO – mnich působící v Michelsbergu u Bambergu, zemřel roku 1163. Autor *Života sv. Oty, biskupa bamberského*, spisu obsahujícího mnoho cenných informací o pohanství v Pobaltí.

FELDBERG (Německo; západní Slované) – lokalita, kde byla roku 1967 objevena pohanská svatyně obdélného tvaru, rozčleněná na několik prostor a datovaná do 8. a 9. století. Nacházela se na bočním výběžku 27 m nad hladinou jezera Luzin, oddělena

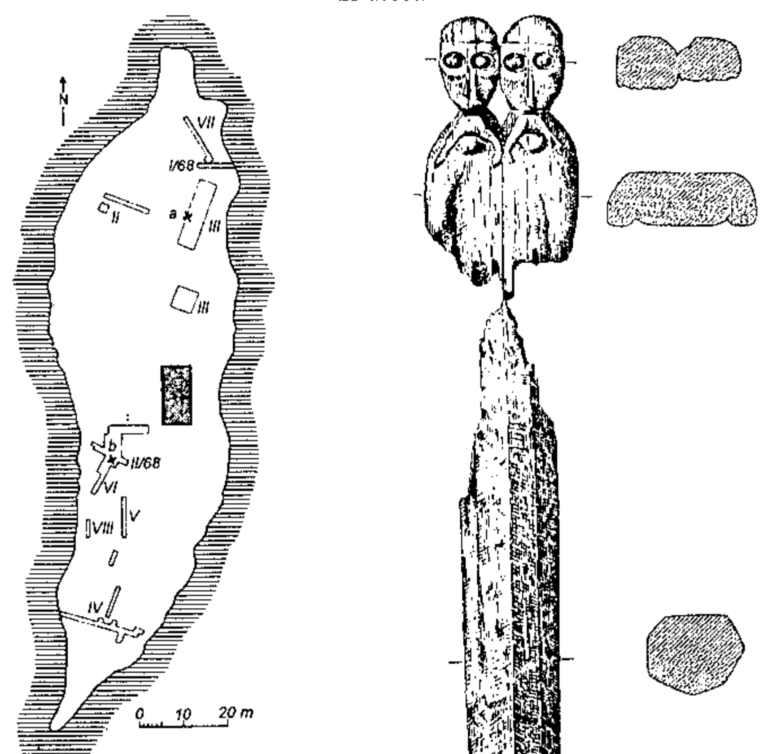
příkopem od nesakrálního prostoru mohutně opevněného hradiště „Schlossberg". Byla orientována podle světových stran a uvnitř vybavena ohništěm. Už s ohledem na dobu její existence ji nelze spojovat se slavnou ↗Retrou (zmiňovanou na počátku 11. století), což se ve starší odborné literatuře vícekrát objevuje. Od konce 10. století byla tato oblast součástí území kmenového svazu Luticů.

FISCHERINSEL (Německo; západní Slované) – ostrov v Dolenském jezeře, kde byly nalezeny ↗idoly z 11. a 12. století. Jeden z nich je vysoký 165 cm a představuje ženské božstvo se zdůrazněnými pohlavními znaky. Druhý, 170 cm vysoký, zobrazoval dvouhlavého mužského boha s mohutnými kníry na hranatém sloupu. Předpokládá se, že šlo o bohy-blížence, odpovídající indoíránskému panteonu (viz obr.). Jiná socha obdobně vysvětlitelná nebyla ve slovanském světě nalezena.

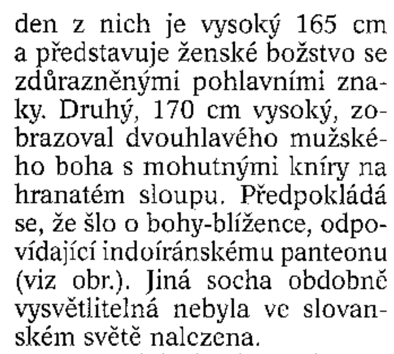
Ostrov býval původně větší (jeho část se později ocitla pod vodou), což ztěžuje vyhodnocení nových archeologických poznatků. Svatyně, do jejíhož inventáře nejspíše patřily i nalezené sochy, dosud nebyla objevena. Vzhledem k vzácným nálezům bývá na tento ostrov kladena známá ↗Retra.

Fischerinsel u Neubrandenburgu – plánek ostrova s vyznačením nálezu sochy blíženeckého božstva (a) a místa nálezu ženského božstva (b) (podle Słupeckého)

Fischerinsel u Neubrandenburgu – podoba blíženeckého božstva ze dřeva

Detail božstva z Fischerinselu

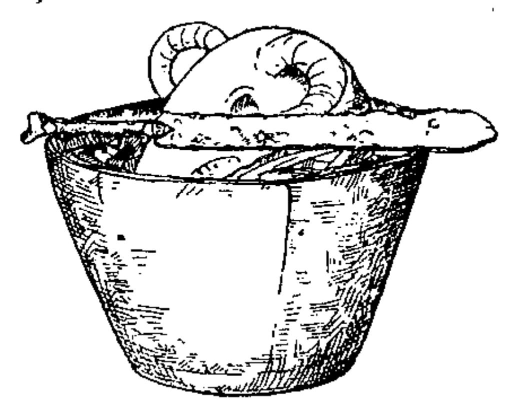
GALLUS ANONYMUS – polský kronikář, který na počátku 12. století na počest knížete Boleslava Křivoústého sepsal nejstarší polskou kroniku *(Anonyma Galla kronika čili děje knížat a vládců polských)*, v níž zachytil i mytický počátek knížecí vlády v Polsku. Kronika se skládala ze tří knih, dovedena byla do roku 1113 a zůstala nedokončena.

GARS viz **KORENICA**

GARVAN (Bulharsko; jižní Slované) – sídliště z 8.–9. století, kde byla v domě č. 102 před otvorem pece objevena hlava a ramena menšího, asi 25 cm vysokého kamenného ↗idolu, původně nasazeného na dřevěný kůl. Nasazení umožňoval otvor v zadní části, nos idolu je výrazný a oči jsou zahloubeny. Bývá dáván do souvislosti s bohem ↗Svarogem či ↗Svarožičem, především kvůli souvislosti s ohněm a pecí. Může představovat též ochránce obydlí a rodiny, zvaného ↗domovoj. V jiném příbytku na tomto sídlišti byla nalezena 3 cm vysoká hlavička hliněné sošky zpodobující člověka či boha.

GERMAN (jižní Slované) - chtonické božstvo Srbů a Bulharů. Název byl přejat patrně později a je zjevně neslovanského původu.

GEROVIT viz **JAROVIT**

Oběť kozla s obětním nožem z mohylového pohřebiště u Gnězdova (podle B. A. Rybakova)

GNEZDOVO (Rusko; východní Slované) - multietnické centrum na známé cestě od Varjagů k Řekům. Archeologové zde nacházejí pozůstatky jak varjažských, tak slovanských pohanských obřadů. Na mohylovém pohřebišti byl nalezen kovový kotel, obětní nůž a hlava obětovaného kozla.

GNIEZDNO viz **HNĚZDNO**

GOPŁO (západní Slované; ↗Gallus Anonymus) – ostrov v jezeře, jižně od Kruszwice, kam byl vyhnán vládce ↗Hnězdna, bájný kníže ↗Popel, a kde jej údajně ve věži sežraly myši.

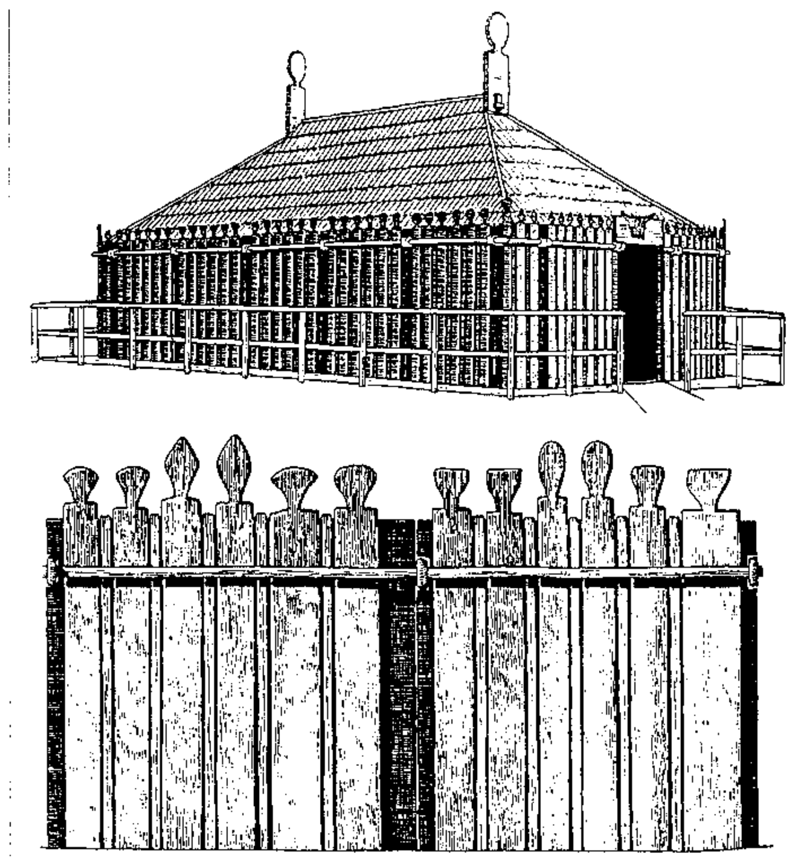

GORBOVO (Rusko; východní Slované) – archeologicky zjištěné hradiště s výhradně kultovní funkcí (tzv. *svjatilišče*), vymezené symbolickými valy s plošinami, na nichž hořely posvátné ↗ohně.

GORZYCKO (Polsko) - lokalita, kde archeolog S. Jasnosz objevil uměle upravené obdélné kultovní místo na mysu ostrova, obklopené příkopem. Jeho rozměry jsou 30 x 40 m. Celkový výklad by měl být podpořen ještě dalším výzkumem.

GOVDA (Ukrajina; východní Slované) – třetí kultovní centrum v povodí říčky ↗Zbruč, po známějším ↗Bogitu a ↗Zvenigorodu. Bylo objeveno archeologickým výzkumem, nacházejí se tu symbolický posvátný val, obětní studna, ↗idoly apod.

GROSS RADEN (Německo; západní Slované) – místo unikátního archeologického objevu v Meklenbursku (poblíž Schwerinu), na poloostrově v Sternberském jezeře, při hranici menšího kmene Varnů. Ves byla v polovině 13. století nazývána Radim a později též Magna Radem. Mimo opevněnou plochu hradiště i mimo zástavbu pravidelně uspořádaných domků při břehu jezera byla v letech 1973–80 nalezena osamoceně stojící obdélná dřevěná zastřešená svatyně o rozměrech 7,5 x 12 m, uvnitř větší obdélné ohrady. Měla jen jeden vchod a vydřevenou cestou byla spojena s osadou. Svatyni z konce 9. a počátku 10. století zdobily 3 m vysoké palisádové kůly s vyřezávanými schematickými lidskými hlavami. Též sedlová střecha s dřevěnými taškami byla opatřena dvěma vyřezávanými lidskými podobami. Uvnitř byl hned u vchodu nalezen hliněný bohatě zdobený pohár na nožce, nejspíše pro obětiny bohu. Poblíže něj se našla dobytčí lebka s otvorem v zadní části – zřejmě na upevnění nade dveřmi chrámu. Méně jasný je účel dvou hrotů kopí z téhož místa, mohly být atributem boha nebo sloužily k věšteckým obřadům jako např. v ↗Retře. Šest koňských lebek bylo nalezeno na podlaze, zřejmě hrály při obřadech významnou roli (mohlo jít o lebky posvátných koní chovaných při svatyni). Méně jistá je interpretace dřevěného štítu nalezeného asi 10 m od stavby, i když víme, že např. ve ↗Wolgastu byl štít přímo atributem boha. Není známo, jakému bohu či bohům byla stavba zasvěcena, neboť nejde o místo doložené v písemných pramenech. Neza-

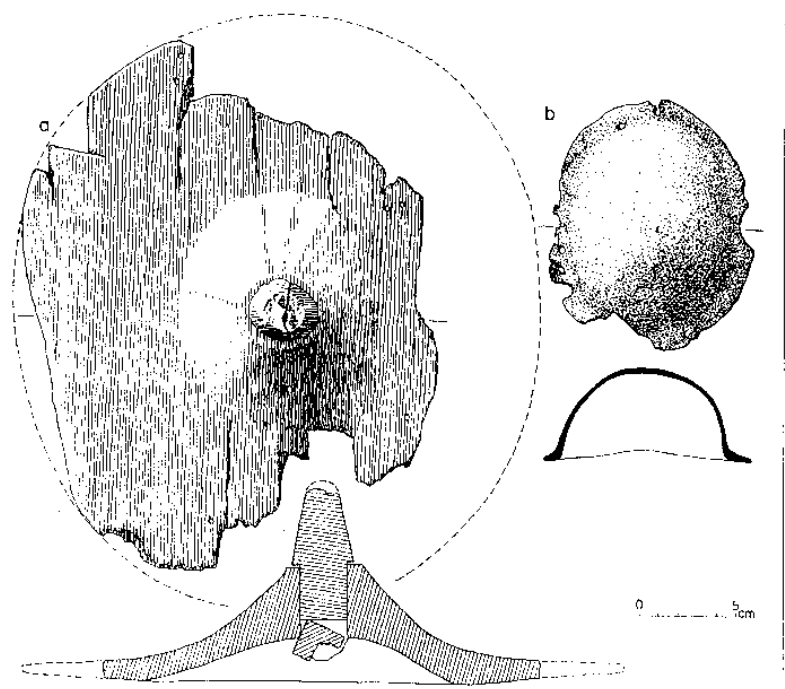

Rekonstrukce pohanské svatyně v Gross Raden

chovaly se ani jámy signalizující přítomnost mohutných ↗idolů. Pravděpodobně šlo ale o boha, v jehož uctívání hrál významnou roli ↗kůň.

Na přilehlém ostrově v Sternberském jezeře bylo po zničení první fáze osady vybudováno kruhové opevnění o vnitřním průměru 25 m s bránou. Uvnitř byla objevena pouze mohutná kůlová jáma, takže se předpokládá, že zde stál idol. Protože oprava původní stavby nebyla dokončena, archeolog E. Schuldt předpokládá, že novou svatyní se stalo toto opevněné místo, které zaniklo kolem roku 1000.

Ostrovní svatyni spojoval s pevninou dřevěný most. Podle nejnovějšího datování na základě letokruhů dřevěných kůlů (dendrochronologie) má tato slavná svatyně pocházet až z 2. poloviny 10. a z 11. století.

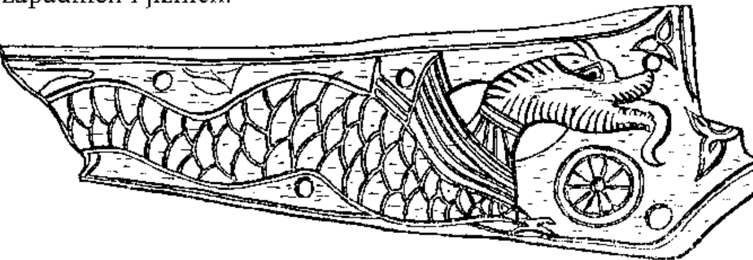
Dřevěný štít nalezený u svatyně (a), Ralswiek (b)

GRYF viz **MYTICKÁ ZVÍŘATA**

GÜTZKOW, též Gockov (Německo; západní Slované; ↗Ebbo) – lokalita, jejíž obyvatelé si prý vystavěli obdivuhodně zdobené svatyně s ↗idoly neuvěřitelné krásy. Kronikář, aby vyjádřil jejich výstavnost, píše s použitím dávné antické míry bohatství o *„tři sta talentech"*, za které byly svatyně pořízeny. S idoly nešlo téměř pohnout ani *„s mnoha páry volů"*. Za působení ↗Oty z Bamberka došlo nejprve k osekání a poté spálení idolů. Neviditelný démon v nich přebývající prý před zpěvem věřících a znamením kříže uprchl *„v podobě hejna much"*.

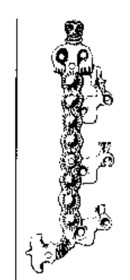
HAD – býval považován za domácího ochranného démona (had hospodáříček) a obyvatelé domů jej krmili (zejména na Rusi). Do jeho podoby se může proměnit domácí „děd" (↗domovoj). V Polsku a Rusku byl zřejmě tento ochranný duch zván *ubože*. V Čechách je ve středověku doložena víra, že kdo uvidí zjara živého hada *„an po zemi leze"*, bude po celý rok zdráv a bude mít štěstí, pakliže však mrtvého hada uzří, *„ten rok nebude mít žádného štěstí ani na statku, ani na hovadech, ani na svém zdraví"*. Když jde na důležité jednání kvůli hospodářství či dokonce k soudu a uvidí při tom na cestě živého hada, jednání zaručeně dobře dopadne. Nalezeno bylo též několik kostěných či parohových zpodobení hada, a to i u západních Slovanů (např. v Görke v Německu z 11.–12. století) či v ↗Novgorodu. Pozdní doklady nás zpravují o jeho uctívání u Slovanů východních, západních i jižních.

Drak na destičce z Novgorodu, provázený slunečním symbolem; měl pozitivní ochrannou úlohu (10.–11. století).

HÁJ – slovo označující vydělené místo určené k pobytu mrtvých předků, doslovně *„místo, kde žijí mrtví"* (původní tvar *gaj*). Později přešlo ve výraz „svatý háj", nakonec ztratilo sakrální význam a stalo se označením pro malý, řidší les. Viz též heslo ↗Svatobor.

HAVELBERG (Německo; západní Slované) – v písemných pramenech (↗Thietmar) zachycená svatyně boha ↗Jarovita, umístěná ve správním centru, tedy na hradišti.

HAVRAN (*Pruská kronika*, ↗*Slovo o pluku Igorově*) – pták, který je předzvěstí neštěstí či nezdaru; oznamuje jej svým křikem, někdy i způsobem letu. V Čechách to nepřímo dokládá pověst o ↗lucké válce, zaznamenaná na počátku 12. století u kronikáře ↗Kosmy. Ve staroruském *Slovu o pluku Igorově „obzor zčernal od havranů"*, kteří svým krákoráním předvídají ve snu smrt knížete Svjatoslava; *„krákot havranů se nesl ruskou zemí"*, když byl kraj zpustošen a padl kníže Oleg i další *„vnuci Dažbogovi"*.

HELMOLD – autor *„Kněze Helmolda slovanské kroniky"*, byl mnichem v klášteře Bosau (Buzov) v Holštýnsku, zemřel po roce 1177. Kronika začíná výkladem o slovanských sídlech a kmenech a končí rokem 1177. Je rozdělena do dvou knih, opírá se výrazně o dílo ↗Adama Brémského, ale též o listiny a ústní informace. Česky vyšla roku 1947.

HNĚZDNO, též Gniezdno (Polsko; západní Slované; ↗Gallus Anonymus, W. ↗Kadłubek) – důležitý hrad ve Velkopolsku, centrum země v poslední třetině 10. století, první sídlo polského arcibiskupství. Podle pověsti sídlo bájného knížete ↗Chósciska a jeho syna ↗Popela. Místo pohanského kultu; pod základy hlavní lodi katedrály byla archeology objevena velká ohniště, spojovaná s pohanskými obřady, a také pozůstatky nevelké pravoúhlé kamenné stavby. Tu někteří považují za doklad předkřesťanského kultu z počátku 10. století. O něm se zmiňuje v 15. století nespolehlivý Jan ↗Długosz, píšící o *„nejdůležitější svatyni, do níž se přichází ze všech stran"*.

HOLUB – symbol plodnosti, užívaný v milostné magii. Někdy bývá spojován s kultem nejvyššího boha ↗Peruna. Dva holubi se objevují i v jednom z příběhů o vzniku světa (↗kosmogonie), který byl ovšem zaznamenán až v minulém století.

HORA – Slované, podobně jako většina ostatních národů, uctívali posvátné hory, které přibližují člověka k nebi, přitahují blesky, jsou ideálním místem k prostředkování kontaktu s bohy. Jde o hory zasvěcené konkrétnímu bohu, jež v několika případech nesou jeho jméno dodnes – hora ↗Veles v Bosně, hora Peruni Vrh v Istrii, na jejímž úpatí se dochoval výmluvný pomístní název Trebišče – tedy česky obětiště, ↗Perun v Dalmácii, Perunova góra u Klodzirnky v Polsku nebo vrch ↗Triglav u ↗Brandenburgu, kde se předpokládá existence Triglavovy svatyně. Obdobným

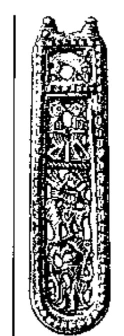
případem je vrch Triglava ve ↗Štětíně, také hora ↗Peren v Makedonii s posvátným ↗hájem a ↗pramenem patří do této skupiny, Wróžnagóra na předměstí Krakova byla patrně užívána k veřejným ↗věštbám. Kultovní význam se připisuje též původně skalnaté hoře tzv. Michalského vršku v Olomouci, jejíž dominantní úlohu v počátcích výstavby zdejšího hradu odkryl až archeologický výzkum. V českém prostředí uctívání hor zakazuje (a tím i nepřímo dokládá) *Homiliář Opatovický*.

Další skupinou jsou hory spojené s mýtem, nejčastěji symbolizující střed té které země. Převzetím takové hory do vlastnictví, jejím svěřením do ochrany bohů vztyčením ↗idolů-"dědů", vykonáním první ↗oběti a obřadným přidělením jména celému území se vlastně uplatňuje nárok na vládu nad celou „zaslíbenou" zemí. Nejlepším příkladem je posvátná hora Čechů – ↗Říp, kde vykonal první oběť ↗praotec Čech. Zřejmě obdobná představa vedla bájného ↗Kyje k založení pevnosti na hoře, kde patrně stálo Perunovo obětiště. Podle některých badatelů byl posvátnou horou a středem Malopolska Wawel, kde vznikla nejdůležitější pevnost Vislanů. Písemnými prameny je nejlépe doloženo uctívání hory ↗Ślęży ve Slezsku (↗Thietmar). S kultem byly spojeny též hory Łysiec/↗Łysa góra, ↗Radunia a ↗Rowokól v Polsku. Později se na posvátných horách budovaly speciální ohrazené svatyně pod širým nebem; nejlepším archeologicky prozkoumaným místem je ↗Bogit na Ukrajině, kde stával známý ↗idol nalezený ve ↗Zbruči.

HOLZGERLINGEN (Německo; západní Slované) – zde byl učiněn nález kamenného dvojhlavého bezvouského ↗idolu v sukni ci a se zvýrazněným pasem, vysokého 2,44 m. Na levé straně za hlavou vystupoval jakýsi zašpičatělý výběžek, ohnuté ruce měl složeny přes sebe. Jeho datování je nejisté, podle některých badatelů jej můžeme spojovat s podobou jistého keltského božstva. Vzhledem k tomu, že některé představy jsou oběma indoevropským skupinám společné (např. ↗polykefalismus), nelze dnes idol jednoznačně přiřknout ani Slovanům, ani Keltům.

HRADSKO (Čechy; západní Slované) – na mohutném skalním bloku na Mělnicku bylo vybudováno hradiště, na němž M. Šolle odkryl 50–60 cm hluboký žlabovitý příkopek, tvořící zhruba tři čtvrtiny kruhu o rozměrech 185 x 270 cm. V tomto objektu bylo nalezeno velké množství kostí různých zvířat (především hovězího dobytka, vepřů – včetně nástrojem odseknuté lebky prasete, dále kanců, ovcí a koz). Na základě keramiky se nález

datuje do 8. století. Ve volnější části je další jáma a před ní trojice kůlových jamek. Uvnitř se nachází skoro čtvercovitá plošinka. Objekt bývá považován za jakési ↗obětiště a místo předkřesťanského kultu.

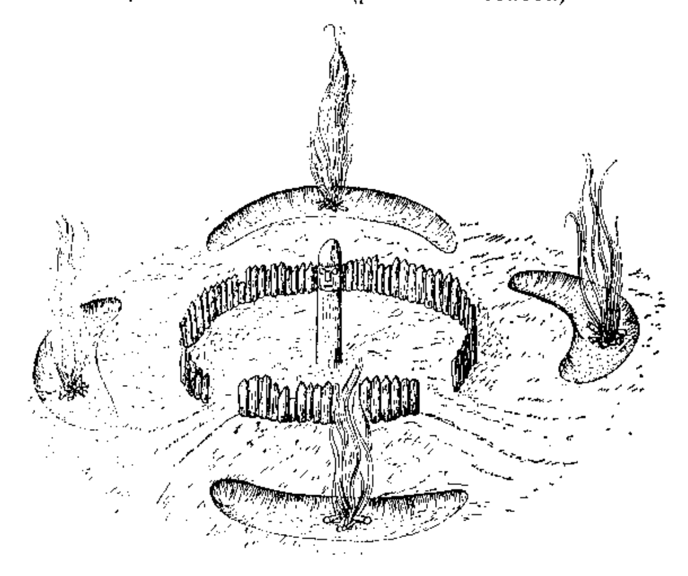
HUSJATYN (Ukrajina; východní Slované) – ves, u níž měl být ještě před nálezem ↗idolu z nedaleké ↗Zbruče objeven jiný idol, který se však do dnešních dnů nedochoval.

CHERS viz **CHORS**

CHODOVISIČI (Rusko; východní Slované) – pohanská kruhová svatyně o průměru 7 m, postavená na břehu jezera Svjatoje

Chodovisiči na břehu jezera Svjatoje: rekonstrukce většího posvátného obětiště (podle V. V. Sedova)

několik kilometrů od břehu Dněpru v zemi Radimičů. V jejím středu byl vztyčen dřevěný ↗idol, kolem stála palisáda se dvěma vchody. Vnější kruh tvořily čtyři obloukovité příkopky, orientované na čtyři světové strany; v nichž planuly čtyři posvátné ↗ohně. Asi 10 m východně, oddělen dalším příkopem, byl druhý, o něco menší kultovní kruh (průměr 5 m), s idolem uprostřed, dvěma vnějšími příkopy na severu a jihu a se dvěma vstupy. Východně od obou kruhů byly nalezeny dva domy. Svatyně fungovala na konci 10. a v 1. polovině 11. století.

CHORIV (východní Slované; ↗Nestor) – nejmladší ze ↗tří bratří, zakladatelů města ↗Kyjeva. Své sídlo vybudoval na hoře Chorivice. V nejstarší arménské verzi mýtu (7. století) se jmenuje Cherean.

CHORS, též Chers, Chrs (východní Slované; ↗*Povest vremennych let, Život sv. Vladimíra*) – bůh uctívaný v době Vladimírově (10. století) v ↗Kyjevě spolu s ↗Perunem, ↗Dažbogem, ↗Simarglem a ↗Mokoší. Tam stával také jeho ↗idol. Výklad významu tohoto boha činil potíže již prvním křesťanským autorům, je nazýván *„andělem hromu"*. Jméno samo je nejspíše íránského původu, odvozeno od Chursída, který je ztělesněním slunce. Považuje se za doplnění obrazu Dažboga či dokonce za jeho synonymum. V ↗*Slově o pluku Igorově* kníže Všeslav proměněný ve ↗vlkodlaka zkřížil ještě před kuropěním cestu *„velkému Chrsovi"*. Z této formulace se usuzuje, že mohlo jít i o božstvo měsíce, neboť kdyby se jednalo o slunce, nebyl by již kníže v podobě vlkodlaka. Spojení Chorse s Dažbogem se pak vysvětluje obvyklou paralelou mezi sluncem a měsícem. Obětován mu býval ↗kohout.

CHORVAT (jižní Slované; ↗Konstantin Porfyrogennetos) – ústřední postava mýtu o zabrání země. Sedm sourozenců, z toho pět bratrů (Klukas, Lovelos, Kosentis, Muchlo a Chorvat), opustilo pod vedením Chorvata tzv. Bílé Charvátsko, které je situováno za Bavorsko (tedy kamsi na Moravu, do Slezska či Čech), a našlo nová sídla v dnešním dalmatském Chorvatsku. Konstantin vysvětluje jméno Chorvaté též jako *„ti, kdož mají mnoho země"*. Samo označení „Bílé Charvátsko" je nejasné, zdá se, že v oblasti, do které je Konstantin umístil, bylo tímto názvem označováno naopak Chorvatsko dalmatské. Původní verze mluvila nejspíše o sedmi bratrech a Konstantin Porfyrogennetos jejich počet snížil, když při zaznamenávání pověsti nepochopil, že jména Tuga a Buga, nejspíše avarského původu, mohou být mužská. Považoval proto obě osoby, které tato jména nesly, za sestry.

Konstantin Porfyrogennetos zařadil celý příběh historicky, chorvatské obsazení země umístil do období vlády císaře Herakleia I., tedy do první poloviny 7. století. Chorvaté si pak svoji zemi museli získat několikaletou válkou na Avarech, které porazili. K této válce by došlo v letech 620–630. Historický výklad je dosti pravděpodobný, je ovšem zřetelně přetaven podle půdorysu archetypálního mýtu o původu.

CHÓSCISKO (↗Gallus Anonymus, W. ↗Kadłubek) – podle kronikáře Galla i W. Kadłubka bájný polský vládce v ↗Hnězdně, otec knížete ↗Popela, který nesplnil naděje v něj vkládané, a tak přišel o božskou ochranu i o světskou vládu. Teprve v kronice polsko-slezské se jméno mění na přídomek knížete Popela s vysvětlením, že jej získal díky troše dlouhých vlasů na hlavě. Snad to souvisí obdobně jako u merovejských králů s významem jeho původu a s ním spojovaného symbolu. Jméno knížete se odvozuje od slova *kosisko*, toto pak od *kosy*, tj. speciálně učesaných dlouhých vlasů. Ve 13. století se v análech świętokrzyskych objevuje zmínka o kujawském knížeti Měškovi, zvaném Choszyczko, kterého za jeho hříchy, především za kruté chování, napadly myši. Přestože před hlodavci prchal, neunikl sežrání.

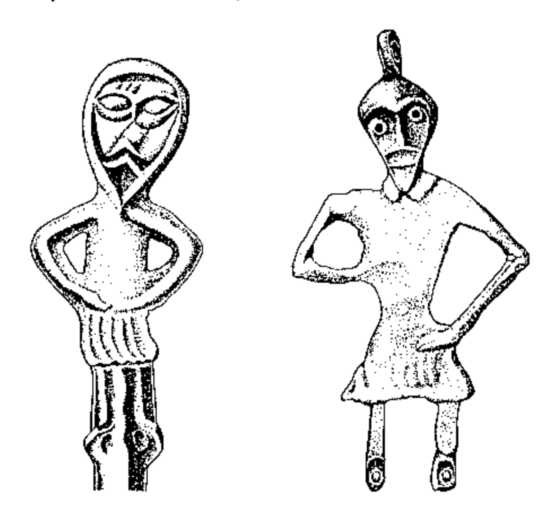
CHOTĚBUZ-PODOBORA (Morava, Slezsko; západní Slované) – na zdejším mohutném hradišti byla zjištěna obdélná stavba otevřená k západu, o rozměrech 3,2 x 5,2 a 5,8 m, oplocená palisádou z mohutných kůlů s jámou, v níž byla umístěna dřevěná schránka o rozměrech 120 x 120 cm. Ta bývá vysvětlována jako podstavec či schránka pro ↗idol, sochu neznámého božstva. Tato kultovní stavba náleží do 9. století.

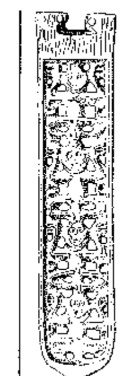
CHRABR (MNICH) – jméno nebo pseudonym autora staroslovanského spisu o vzniku slovanské abecedy *O písmenech*, doloženého v rukopisu ze čtrnáctého století (středobulharský kodex, který roku 1348 sestavil mnich Lavrentij pro bulharského cara Johanna Alexandra). Chrabrův traktát vznikl podle všeobecně přijímaného mínění na konci devátého či na počátku desátého století v ↗Preslavi. Byly učiněny četné pokusy ztotožnit autora traktátu s některým z významných Metodějových žáků (Kliment Ochridský, Naum apod.). Z hlediska slovanského pohanství je traktát významný popisem *črt* (viz ↗čaroděj), používaných zřejmě jako primitivní písmo či mnemotechnické značky a při ↗věštbách.

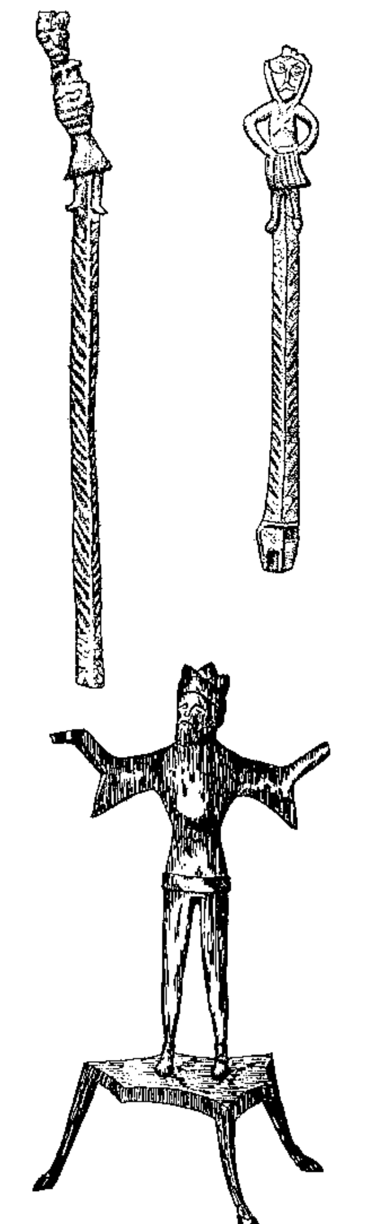
IDOL – slovo řeckého původu (= podoba), zaznamenané v bulharských (Kozma Presbyter) a řeckých písemných pramenech 10. a 11. století. Idoly jsou projevem personifikovaného zpřítomnění božstva, vyráběly se povětšinou ze dřeva (především dubového – ↗Jankowo, ↗Korenica), ale i z kamene (Rostov, ↗Novgorod, ↗Zbruč, ↗Husjatyn, ↗Jarovka, ↗Holzgerlingen, ↗Garvan), malé přenosné idoly vzácně též z kovu, především bronzu (↗Świeć). Markrabě Heriman ukořistil podle kronikáře Widukinda na hradě Želiborově ve Vagrii kovovou sochu „Saturna", idol boha slovanským jménem neznámého. Ze zlata měl být idol ↗Triglava ve ↗Wolinu a ↗Radegosta v ↗Retře, mohlo jít i o sochy pozlacené. Častá byla kombinace dřevěné sochy a kovových – zlatých či stříbrných – doplňků, vousů, očí apod. (↗Černohlav, ↗Perun). Nejstarší archeologicky doložený idol v podobě muže pochází z ↗Altfriesacku a je datován již do 6. století. Církevněslovansky se idol nazýval *kap*, později i ↗*modla*. Právě uctívání idolů, které byly většinou „tabu", určovalo dispozici kruhových obětišť (*kapišče*), v jejichž středu stávalo zpodobení boha. Idoly většinou dosahovaly minimálně lidské velikosti, byly stavěny téměř všem doloženým bohům mimo ↗Prova, uctívaného jen v posvátném ↗háji. Rovněž o „modle" ↗Svarogově chybějí jakékoli zprávy, což ovšem nelze jednoznačně chápat jako úplnou absenci jeho idolu. Podle nálezu z ↗Fischerinselu mělo svůj idol i ženské božstvo, avšak převažují podoby mužské. Časté jsou idoly božstev s více tvářemi (↗polykefalismus). Zvláštní význam se přikládá idolům se dvěma podobami, jež mají být kombinací mužské a ženské podoby (Jarovka). Nejvíce idolů konkrétních božstev je doloženo až z 10.–12. století. Někde byly uctívány ve skupině, zřejmě podle významu bohů v ↗panteonu. V ↗Kyjevě mělo své idoly pět bohů v čele s ↗Perunem, v chrámu v ↗Retře byly označeny jmény, jako nejvýznamnější tu vystupoval idol Radegostův. Více menších idolů obřadníci rozestavěli kolem lodi zemřelého ruského velmože, na níž byl spalován. Z Čech je k dispozici jen legendistický údaj o ničení idolů v době

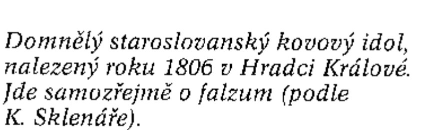
Detail podoby bůžka a závěsný amulet v podobě boha z Novgorodu

Neumíme dosud přiřknout konkrétní jména těmto malým kovovým bůžkům na ozdobném sloupku z 11. a 12. století (Opolí a Novgorod).

Domnělý staroslovanský kovový idol, nalezený roku 1806 v Hradci Králové. Jde samozřejmě o falzum (podle K. Sklenáře).

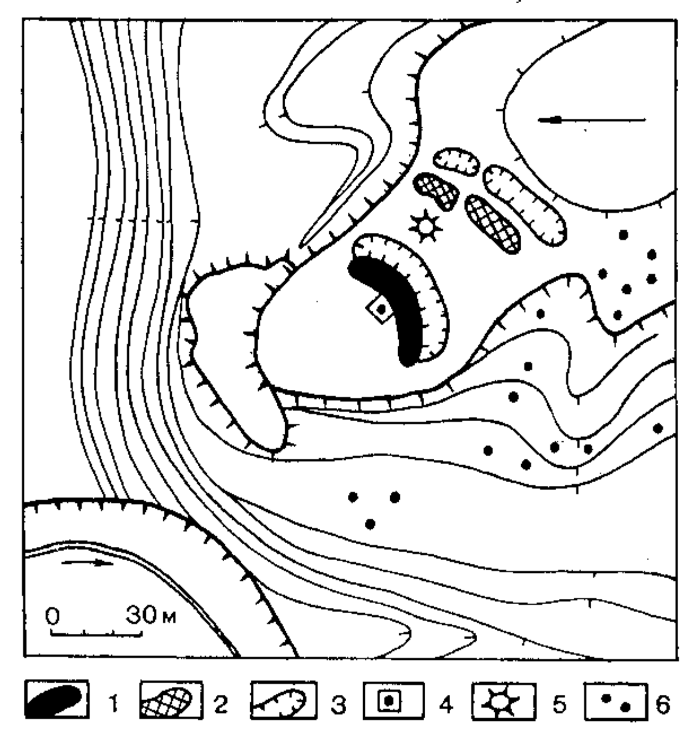
Spytihněvově (895–915) a Václavově (924/5–935; legenda *Crescente fide*, ↗*Legenda tzv. Kristiána*). Dřevěné idoly stávaly v ↗Břeclavi-Pohansku (1 centrální a 8 menších), nejspíše i v ↗Mikulčicích a v Sadech u ↗Uherského Hradiště na Moravě. V Polsku jsou doloženy místní názvy Modla, Modlica, v Pobaltí jsou zmiňovány idoly ve ↗Štětíně (Triglav), z Wolinu pocházejí menší dřevěné kusy. Jámy po kůlech dokládají kromě pozdních zmínek existenci idolů též v Karantánii, tedy u jižních Slovanů (↗Kranj), z Dalmácie (Vačana) pak pochází též vícehlavý idol. Archeologicky objevené idoly, a to ani v případech, kdy mají jakési atributy (↗koláč, ↗roh hojnosti, vous, ↗čapku, klobouk apod.), se obvykle nedaří přisoudit konkrétnímu bohu (viz obr. str. 254).

IGRICI – slovanský název pro potulné pěvce a hudebníky, doložený v lidové kultuře na Slovensku (17. století). Jejich působení lze stopovat v čase nazpět až do raného středověku. Na Rusi tomuto pojmu odpovídá výraz skomorochové, jedná se o instituci byzantského původu. U jižních Slovanů měli analogickou funkci tzv. guslari.

ILIJEV (Ukrajina; východní Slované) – ve Lvovské oblasti, na skalnatém ostrohu s příkrými srázy uprostřed lesů se nacházejí dvě umělé jeskyně. Právě tam bylo vybudováno kultovní centrum, ohraničené dvěma valy a příkopy. Vnější val vymezuje plošinu asi 60 x 90 m, byl budován již v době železné. Dovnitř se vstupovalo dvěma vchody, součástí vnitřního areálu je mohyle podobná vyvýšenina o průměru 6–7 m, vysoká asi 1 m, avšak s plochým povrchem. Mohla plnit funkci oltáře, či být umělým podstavcem pro ↗idol. Vnitřní val byl nasypán na ohniště s keramikou konce 10. a 11. století. Máme tu co do činění s rituálním ↗ohněm a kamennými zbytky plošiny-oltáře. Před valy se rozkládaly mělké příkopy s plochým dnem vykládaným kameny. Z vnitřní strany se ke středu vnitřního valu přimyká téměř čtvercová kamenná stavba (7,2 x 8 m), vysoká 1 m. V jejím středu je jáma a ohniště, v tomto případě šlo nepochybně o místo pro idol a věčný oheň v jeho blízkosti. Uvnitř tohoto areálu byly zjištěny ještě obětní jámy, vyplněné kostmi obětovaných zvířat. V místě původního ↗obětiště doby železné bylo vybudováno staroruské obětiště, využívané především po oficiálním přijetí křesťanství, kdy se kultovní střediska přesouvala do okrajových poloh.

ILJA MUROMEC (východní Slované) – nejvýznamnější z bohatýrů pohybujících se na Vladimírově dvoře, hrdina mnoha ruských ↗bylin, kozák nadaný obrovskou silou a důvtipem bojovníka. Jeho příběh proplétají četné pohádkové motivy. Ilja Muromec byl původně slabý a neduživý, neschopný se sám pohybovat. Až v jeho dospělém věku navštívili usedlost Iljových rodičů tři tajemní poutníci, kteří po něm požadovali služby hostitele. Ilja se omlouval, že je neduživý a nemůže se hýbat, avšak na naléhání poutníků uposlechl, vstal a pohostil je. Tehdy mu poutníci oznámili, že bude hrdinou-bohatýrem a uložili mu zákazy: nesmí bojovat se Svjatogorem, jehož matička Zem stěží unese, s Mikulou, jehož matička Země miluje, a Volchem Vsjeslavetičem pro jeho chytrost a moudrost.

Se samotářským obrem Svjatogorem se Ilja Muromec později při své pouti setkal v okamžiku obrovy smrti, když Svjatogor umírá proměněn v horu. Tehdy předává svou moc a váhu Iljovi smrtelným dechem, pěnou a potem.

Plán svatyně v Ilijevě se symbolickou hranicí (valem a příkopem – 1, 3), kamenným podstavcem pro idol a věčným ohněm (4), umělé návrší (5) (podle B. A. Timoščuka)

Podle jiné byliny starý Ilja přijede na křižovatku, kde jedna cesta znamená smrt, druhá manželství a třetí bohatství. Ilja nejprve volí smrt, avšak útočníky rozdrtí, poté vybere manželství, ale zrádnou svůdkyni přelstí, takže do přichystané pasti spadne sama. Vysvobodí tak řadu dříve obelstěných carů, s pomocí bohatství nechá vystavět v Kyjevě krásný chrám a zemře v blaženosti. Zdolá tedy pokušení a nebezpečí, která trvale ohrožují válečníka – smrt, svedení a podplácení. Všechny tyto těžké zkoušky využil k hrdinským činům.

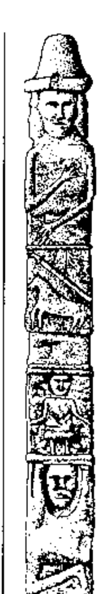
V Iljově zázračném vyléčení a povolání k hrdinské službě při obraně Rusi a křesťanství chtějí mnozí nalézt mytické podloží. Zákaz bít se se třemi jmenovanými „staršími" bohatýry byl v odborné literatuře interpretován jako rituální omezení, jež provází iniciaci bojovníka a má ochránit hierarchii společnosti. Tři zmínění bohatýři byli potom vykládáni jako reprezentace tří základních indoevropských stavů (Mikula coby rolník a Volch jako mág; Svjatogora se ale do této triády nepodařilo důvěryhodně vložit – bojovníka reprezentuje mnohem přesvědčivěji sám Ilja). Názory, které předpokládají, že pod pozdním křesťanským nátěrem lze odhalit Ilju Muromce jako slovanskou ukázku typu indoevropského bojovníka se proto jeví přinejmenším jako nepříliš zdůvodněné.

Ilja Muromec bývá v některých interpretacích spojován také s bohem ↗Perunem, a to prostřednictvím svého patrona, sv. Ilji (Eliáše). Toto spojení je přesvědčivé do té míry, že sv. Eliáš se svým starozákonním ohnivým vozem býval ranou církví používán k vytlačení kultu hromovládných bohů, včetně Peruna. Ovšem epizoda, v níž Ilja Muromec při jednom ze svých bohatýrských počinů rozetnul dub ↗(strom zasvěcovaný Perunovi), sotva dostačuje na přesvědčivější provázání této postavy se starým slovanským bohem. Vrstvy příběhů, které prožíval hrdina folklorních skladeb zachycených nejdříve koncem 18. století, jsou nepřehledné a mohou skrývat i zlomky starých mýtů; pokud tomu tak skutečně je, nepodařilo se je dosud jasněji odhalit.

Dřevěná hlava idolu z Jankowa

JANKOWO (Polsko; západní Slované) – v této lokalitě byla při čištění kanálu oddělujícího ostrov v Pakoském jezeře od pevniny nalezena dřevěná mužská hlava s přistřiženým vousem, původně posazená na sloupu. Šlo o 22,5 cm vysoké zobrazení boha – dubový ↗idol. Nález může souviset s hradištěm, objeveným později na nedalekém ostrově.

JAROVIT, též Gerovit (pobaltští Slované; ↗Ebbo, ↗Helmold) – válečné lokální božstvo, uctívané v Pomořansku, zejména ve ↗Wolgastu a ↗Štětíně. *Jar* znamenalo smělý, prudký (ve smyslu prudkého, nezkrotného bojovníka); ↗Thietmar ve své kronice přeložil jméno knížete Jaromíra jako „mocný mír". Slovní základ *vit* byl pak sám o sobě vlastním jménem. Více ve vnitrozemí byl uctíván v ↗Havelbergu, kde se na jaře konaly velké slavnosti na jeho počest. Při nich bylo celé „město" vyzdobeno prapory. Jarovitův kněz vyhlašoval jeho jménem: *„Jsem váš bůh, který pokrývá pole travou a lesy listím. Plody polí a lesů a všechny ostatní věci užitečné lidem jsou v mé moci."* Původně jeho funkce souvisela nejspíše se svátkem jara a obnovením plodivé síly země, teprve v době konfrontace s křesťanstvím se zdůraznil jeho význam válečný. Z výše uvedené zprávy zřejmě zaznívá ozvuk Jarovitova charakteru jako vegetativního božstva, jehož jarní svátek je svázán s kultem plodnosti. Těžko však soudit, zda tento adonisovský rys božstva byl ve slovanské mytologii určující. Zprávy kronik se váží převážně k válečným a konfliktním událostem, a zaznamenaly tedy působení Jarovita související s válkou a bojem. Přivedly proto některé moderní interprety slovanského pohanství na myšlenku, že by Jarovit mohl být bohem války či že by v rostoucí konfrontaci s křesťanstvím postupně převládly válečnické rysy původně vegetativního božstva. Východiskem těchto úvah jsou opakované zmínky o Jarovitově ↗štítu. V Jarovitově svatyni visel obrovský zlatý štít, který se no-

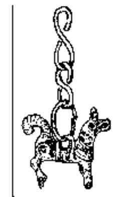
sil do boje před vojskem, aby podle slov Herborda *„zajišťoval vítězství ve válkách."* Podle příběhu zapsaného u Ebbona si někteří členové doprovodu misionáře Oty počínali v blízkosti svatyně neopatrně a vzbudili podezření, že ji chtějí podpálit. Místní obyvatelé se na ně vrhli a misionáři museli utéci. Historka odráží pravděpodobně více než jen praktickou zkušenost pomořanských Slovanů s postupy křesťanských misionářů. Jarovitovo uctívání bylo zřejmě spojeno s velmi striktním vymezením sakrálního prostoru, přístupného pouze vybraným osobám při dodržení rituálních příkazů. Podle jiného příběhu se jakýsi klerik jménem Dytrik dostal do vnitřních prostor Jarovitovy svatyně. Uchopil štít a díky tomu vyšel bez úhony, neboť věřící, domnívajíce se, že to sám Jarovit utíká, padli na zem v modlitebním gestu. Dytrik podle vyprávění připisoval svůj úspěšný odchod hlouposti pohanů, avšak zaznamenal nám alespoň další ze zlomků o slovanském vymezovaní sakrálna. Tabuizace vymezeného prostoru a božských atributů (v tomto případě štítu) byla zaznamenána v prostředí pobaltských Slovanů opakovaně – z ↗idolu boha ↗Rugievita například odmítali obyvatelé i kněží odstranit hnízdo vlaštovek. Mnoho analogií v dějinách náboženství připouští možnost, že se sice slovanští věřící při zneuctění Jarovitovy svatyně sotva omylem domnívali, že Dytrik je Jarovit, ale tím, že si v posvátném prostoru přivlastnil výsostný božský atribut, se pro ně vetřelec asi opravdu stal zpřítomněním boha. A to bez ohledu na to, že jim pak už byly zřejmé původní motivy jeho svatokrádežného činu. Víme také, že Jarovit byl v Havelbergu uctíván ještě za vlády knížete Vitikinda v roce 1128, a to i přesto, že formálně bylo toto město již sídlem biskupství.

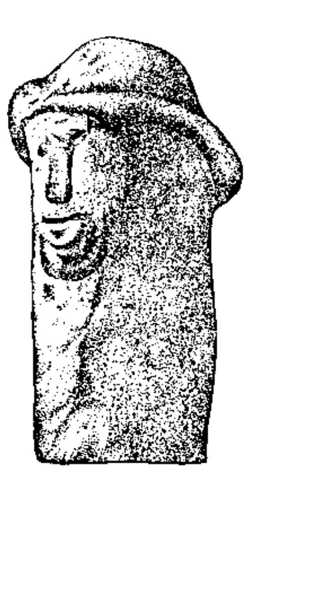
JAROVKA (Rusko; východní Slované) – na zdejším sídlišti byl objeven kamenný dvouhlavý 1,7 m vysoký ↗idol. Jedna jeho schematická tvář je mužská, druhá patří ženě.

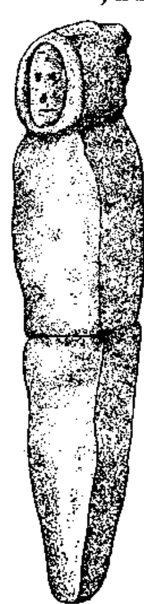
JASMUND (západní Slované; ↗*Knýtlinga saga*) – v severovýchodní části ostrova Rujana měl v takto pojmenované lokalitě stát chrám zasvěcený bohu ↗Černohlavovi. Jeho socha zde mívala stříbrný vous.

JATKA (Čechy) – slovo ve staročeštině užívané ve smyslu „ohrada, kde se poráží dobytek", tedy pohanské ↗obětiště. Odvozeno od slovesa *jatati*.

JAVOR (západní Slované; *Kniha Henrykowská*) – v souvislosti

Kamenné idoly z Novgorodu a Jarovky (podle V. V. Sedova)

s tímto druhem stromu byl v Polsku zaznamenán příběh označovaný za všeobecně známý: *„V dávných dobách ve vesnici Januszów stál obrovský strom polsky nazývaný javor. U paty stromu byl pramen. Ten byl nazýván podle stromu Javořica (Jaworzyca). Vesnice patřila muži, který se jmenoval Jindřich, ten ji vyměnil s významným slezským šlechticem Nikolajem, který nařídil strom pokácet."* Ačkoliv se zpráva zdráhá označit strom za posvátný, kombinace výrazu proslulý (všeobecně známý) s motivem stromu u ↗pramene a jeho obtížného kácení jasně ukazuje na rituální význam stromu i pramene.

JEDINÝ BŮH – ↗Prokopios z Kaisareie napsal v 6. století o Slovanech v dolním Podunají: *„Věří, že je jediný bůh, tvůrce hromu a jediný pán všech věcí, a obětují mu býky a jiná zvířata všeho druhu. Nevědí, co je nelítostný osud, a ostatně ani mu nepřisuzují nějaký vliv na lidi. Když se pak blíží jejich smrt – buď že onemocní, anebo jdou do války –, slibují bohu, že mu přinesou děkovnou oběť, jestliže nezahynou; a když vyváznou, obětují mu, co slíbili..."* Prokopios ovšem nepovažoval toto uctívání jediného boha za nějaký projev slovanského monoteismu,

protože v následující větě uvádí, že Slované *„dále uctívají řeky, vodní víly a další božstva..."*

Podobný obraz nabízí kronikář ↗Helmold, který psal o šest století později o polabských Slovanech: *„...Ale mezi mnohotvarými božskými bytostmi, kterým připisují role, lesy, smutky a rozkoše, nepopírají, že jest jeden bůh v nebesích, který rozkazuje ostatním; onen nad jiné mocný že dbá jen o věci nebeské, tito, poslušně vykonávajíce úřady jim rozdělené, že pošli z jeho krve a že jeden každý je tím vznešenější, čím blíže je bohu bohů."* Zmínku o *„nebeském bohu"*, který je v kontextu vyprávění nadřazen ostatním bohům, nalezneme na jednom místě také u ↗Nestora. Apokryfní *Legenda o Tiberiadském jezeře* (viz ↗kosmogonie), zapsaná na Rusi v 16. století, nechává Satana, aby při stvoření světa nazýval sám sebe bohem a Hospodinovi aby přisoudil oslovení *„Bůh bohů"*, tedy titul shodný s tím, kterým Helmold ve své kronice označil *„jediného boha v nebesích"*.

Prokopiův popis nabízí náznaky, které by umožnily „jediného boha" spojit s Perunem: je bohem hromu a obětují se mu ↗býci, obětní zvířata Perunova. Ostatní zprávy neposkytují nic, co by nám umožnilo „Boha bohů" ztotožnit s některým ze známých slovanských božstev.

Helmoldova formulace o bohu, který *„dbá jen o věci nebeské"*, vyvolala úvahy o bohu stvořiteli, který se brzy po aktu stvoření světa uchýlil do klidu nebes (či byl odstaven ambiciózním následovníkem) a správu světa přenechal nové generaci bohů. M. Eliade snesl poměrně dost indicií pro tuto představu „vzdáleného boha" (deus otiosus) ve folkloru jihovýchodní Evropy. (Dodejme, že většina motivů, které Eliade zmiňuje, se vyskytuje i v českém a slovenském folkloru.)

JELEN (východní Slované) – toto zvíře bývalo v severním Rusku obětováno na den sv. Eliáše jako pohanská reminiscence na oběti bohu ↗Perunovi. V Bulharsku chránil před zlými samovilami/↗vílami a nesměl se zabíjet. Na ozdobném kování ze Želének v Čechách (datovaném do 9. století) je zachycen jelen ověnčený zvláštními stuhami, kterého loví ↗sokol. Nelze vyloučit, že i tento motiv je znázorněním jakési obětní scény.

JESKYNĚ – podobně jako jiní Indoevropané, i Slované uctívali některé jeskyně nejspíše v souvislosti s chtonickými božstvy (v rámci komunikace s podsvětními silami) a božstvy plodnosti. Písemnými zmínkami je využívání jeskyní ke kultovním účelům doloženo jen u východních Slovanů, kteří v nich skrývali ↗idoly

v době šířícího se křesťanství. Jeskyně u vsi Buši na Dněstru má u vchodu vytesán zajímavý reliéf, který však není datován. Podle většinou až v novověku zaznamenaných pověstí pobývaly v jeskyních ↗sudičky, sojenice (Slovinsko) či rodjenice (Istrie), jimž lidé přinášeli před jeskyně chléb, aby si zajistili příznivý výrok o osudu nově narozeného dítěte. V jeskyních žily též některé ↗víly, měly v nich ukryto veliké bohatství, avšak žádný člověk odtamtud živý nevyšel. Ve Štýrsku žil prý v jeskyni Čatež – půl člověk, půl koza. Pomáhal dřevorubcům a pastýřům, ale škodil těm, kdož se mu posmívali. V Čechách může být indicií původního posvátného významu jeskyň výstavba starobylé křesťanské svatyně sv. Bonifáce v Lochách na Čáslavsku, jež apsidou přímo navazuje na jeskyni. Je zde zřejmá snaha nahradit pohanský kult křesťanským, přičemž kostel vznikl nejspíše v 11. století, někdy se dokonce uvažovalo o Vojtěchově založení na konci 10. století (R. Turek). V cyklu pověstí vážících se k městu Krakovu sehrál významnou roli rovněž drak sídlící ve skalní sluji.

JEZERO – jezerům (obdobně jako řekám) byla prokazována velká úcta. Viz též heslo ↗pramen.

JMELÍ – rostlina u Slovanů všeobecně ctěná jako ochranný magický prostředek, pomáhající především při neplodnosti žen. Jmelí se rozkládalo kolem úlů, aby se včelstva romnožovala, hrálo úlohu ve slavnostech zimního slunovratu, odkud přešlo do symboliky vánočních svátků.

JUMNETA viz **VINETA**

KACINA – pravděpodobně slovanský název pro pomořanské svatyně, latinskými zprávami označované jako *continy*. Tak byly nazývány svatyně ve ↗Štětíně, ↗Kołobrzegu, ↗Wolgastu či ↗Wolinu.

KADŁUBEK WINCENT (západní Slované) – autor *Kroniky Po-*

láků, dovedené od nejdávnějších dob do roku 1202; první tři knihy byly veršovány. Zemřel roku 1226. V kronice přenesl kolébku Polska z ↗Hnězdna do ↗Krakova.

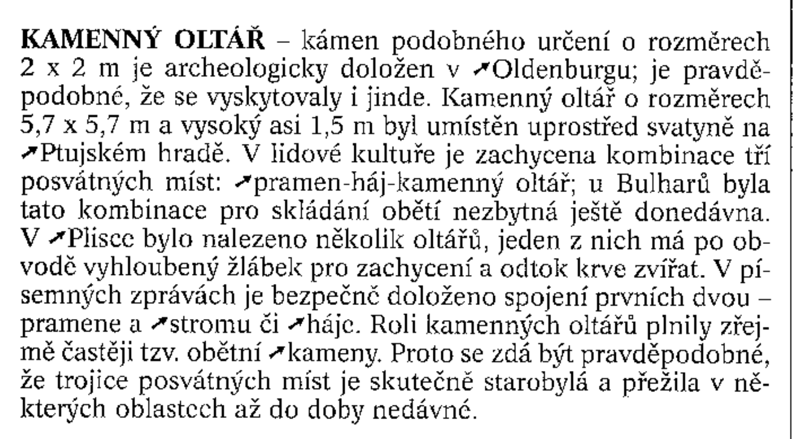
KALUS (Rusko; východní Slované) – místo, kde byl objeven kamenný ↗idol s pravou rukou pokrčenou a držící ↗roh hojnosti. Jeho datování je však problematické, někdy bývá kladen do doby předslovanské.

KÁMEN (↗Kosmas, *Život sv. Nauma, Slovo sv. Jana Zlatoústého*) – uctívání kamenů je obecně indoevropského původu, podle dostupných pramenů měli své posvátné kameny i Slované: *„A druzí ohňům i kamenům i řekám i pramenům (...obětují).“* Tato praxe je doložena u západních, východních i jižních Slovanů. Uvědomovali si věčnost existence kamenů, věřili, že dotýkáním na ně přechází jejich magická síla a že posvátný kámen může touto silou uzdravovat. V Pobaltí při takových kamenech rovněž přísahali (↗Helmold). Příkladem uctívaného přirozeného ↗kamenného oltáře, na němž se patrně konaly ↗oběti, je veliká vodorovná plochá kamenná deska s důlkem z polského ↗Miedzygorza či již nedochovaný obří balvan s několika miskovitými zahloubeninami, který stál pod Kolbelou nad Swiędrem v Polsku; sem nosili lidé oběti (i peníze) o Velikonocích, celý obřad se nazýval „jídlo“. Obdobné útvary jsou známy též z Ukrajiny. Na Rujaně se dochoval místní název Božkamen, nyní Buskam poblíž Göhrenu; z moře zde vystupuje 7 m vysoký mohutný kámen. V této oblasti se objevují také kameny s vyrytými kříži, nazývané „ďáblovy kameny“, jejichž název může souviset s předkřesťanským uctíváním.

Z některých etnografických pozorování se vyvozuje, že obětní kameny stávaly obvykle v blízkosti dalšího posvátného místa – ↗stromu či ↗prameně. Dobrý příklad představuje hora ↗Peren v Makedonii: na rozpadající se kamenné pravoúhlé plotně, zřejmě původním oltáři, byl postaven kříž. Na den sv. Ivana se na kámen ke kříži pokládal denár. Právě v blízkosti tohoto kamene je doložen uctívaný pramen i ↗háj.

V Čechách a na Moravě nemáme bezprostřední doklady úcty ke kamenům. Na Moravě budil více než sto let rozruch tzv. Králův stůl nedaleko Velehradu, považovaný dokonce za přinesený kamenný oltář. Kámen je poprvé zmiňován v listině Přemysla Otakara I. z počátku 13. století v souvislosti s vymezováním hranic pozemků velehradského kláštera. Je zřetelné, že byl v této době spojován s tajemnem. Archeologický výzkum jeho okolí

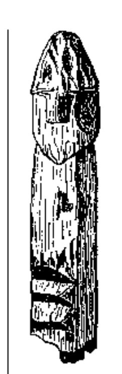
ukázal, že jde o přirozený, v jednom místě mírně oseknutý plochý kámen, tvořící plochu 2,6 x 1,87 m. Kolem něj byl snad již v pravěku postaven jakýsi nepravidelný kruh z drobných kamenů, který ukazuje na jeho posvátný význam. To však neposkytuje konkrétní představu o jeho funkci v raném středověku.

KAMENNÝ OLTÁŘ – kámen podobného určení o rozměrech 2 x 2 m je archeologicky doložen v ↗Oldenburgu; je pravděpodobné, že se vyskytovaly i jinde. Kamenný oltář o rozměrech 5,7 x 5,7 m a vysoký asi 1,5 m byl umístěn uprostřed svatyně na ↗Ptujském hradě. V lidové kultuře je zachycena kombinace tří posvátných míst: ↗pramen-háj-kamenný oltář; u Bulharů byla tato kombinace pro skládání obětí nezbytná ještě donedávna. V ↗Plisce bylo nalezeno několik oltářů, jeden z nich má po obvodě vyhloubený žlábek pro zachycení a odtok krve zvířat. V písemných zprávách je bezpečně doloženo spojení prvních dvou – pramene a ↗stromu či ↗hájc. Roli kamenných oltářů plnily zřejmě častěji tzv. obětní ↗kameny. Proto se zdá být pravděpodobné, že trojice posvátných míst je skutečně starobylá a přežila v některých oblastech až do doby nedávné.

KAMENNÝ STOLEC (↗Kosmas, Ibn Fadlán, ↗Herbord) – souvisí s obřadem nastolování knížete zvoleného sněmem. Od slova *stol* či *stolec* je odvozen i pojem *stolica* ve významu hlavní město, tj. místo, kde stával knížecí stolec. Kamenný stolec a nastolovací rituál s ním spojený jsou indoevropského původu; doložen je pro Góty na břehu Dněpru, nedaleko Uppsaly na něj byli nastolováni švédští králové, ve Viborgu pak králové dánští. Ve slovanském prostředí je zmiňován stolec Rusů (Ibn Fadlán); kamenný stolec, označovaný jako trůn sv. Marie, stál patrně v Poznani. O něm se hovoří až před polovinou 13. století v souvislosti s dokumentem Přemysla II., většinou se předpokládá ještě jiný, starší stolec, umístěný na vrchu Wawelu v ↗Krakově (zde byl již na konci 9. století budován opevněný hrad). Podle novějších rozborů zmínek Herbordových stával kamenný stolec též ve ↗Štětíně vedle pohanského chrámu, vedly k němu dřevěné schody a oficiálně se odtud promlouvalo k obyvatelům města. Podle legendy zachycené až v minulém století stál královský stolec (Königstuhl) na Rujaně, kde byli po volbě nastolováni místní vládci. Alpští Slované měli původně několik kamenných stolců, doloženy jsou v ↗Liburnii a na ↗Krnském hradě. Nejlépe se zachoval stolec na Krnském hradě v Korutanech, v blízkosti dnešního kostela sv. Petra a sněmovního pole. Zde byl nejpodrobně-

ji popsán i celý nastolovací obřad, který se zde dodržoval až do 15. století v podobě přijetí říšského vévody zemí. Korutanský obřad sestával z volby knížete na lokálních sněmech zvolenými zástupci svobodných bojovníků. Pak soudce řídící obřad položil budoucímu knížeti otázku, zda je pro zemi *„užitečný, dobrý a žádoucí"*. Po kladné odpovědi se vévoda převlékl do selského šatu, nasedl na kobylu a byl veden třikrát okolo stolce za zpěvu Kyrie eleison (v době křesťanské; v době pohanské šlo samozřejmě o jinou píseň, avšak plnící tutéž funkci). Nakonec byl slavnostně posazen na stolec a fakticky přejal vládu v zemi. Též kdesi na Pražském hradě stál obdobný knížecí stolec: *„jeden kámen, který ještě teď stojí uprostřed hradu a za nějž nejen nyní, ale i odedávna padlo v boji mnoho tisíc bojovníků"*, jak o něm napsal kronikář Vincencius v druhé polovině 12. století. První a nejpodrobnější zprávu o pražském stolci čerpáme z Kosmova vyprávění o nastolování knížete Břetislava roku 1034: *„...když byl kníže posazen na stolci a nastalo ticho, Jaromír, drže synovce za pravici, zvolal: Hle Váš kníže! A oni zvolali třikrát Krleš* (tj. Kyrie eleison)", poté následovaly přísahy velmožů z nejdůležitějších rodů. Knížecí kamenný stolec bývá většinou lokalizován na vyvýšené místo Žiži (kdesi poblíž svatovítské rotundy, ležící pod dnešní svatovítskou katedrálou). Rituál se skládal nejspíše z těchto tří až čtyř kroků: volba knížete na sněmovním poli; přijetí holdu lidu a posazení na kamenný stolec; symbolické obouvání obřadních ↗lýčených střevíců a nejspíš i symbolická změna oděvu, o níž se zmiňuje ve své kronice ↗Thietmar při přijetí Jaromíra za knížete roku 1004. Teprve tento rituál posvětil „knížecí moc". Vzpomeňme si na otázku pokládanou korutanskému vévodovi a připomeňme i formulaci v kronice tzv. Fredegara (7. stol.): *„Když Vinidé viděli Sámovu* utiletas (užitečnost, prospěšnost, schopnost), *vyvolí si ho za krále..."* Problém přesného překladu latinského slova nepřímo dokládá, že i v českém prostředí mohla existovat ritualizovaná otázka novému knížeti, který byl v době pohanské volen na sněmovním poli. Variabilita latinského výrazu zahrnuje vlastně všechny významy uplatněné v otázce položené budoucímu korutanskému knížeti.

KANEC – zvíře u Slovanů zasvěcené nejspíše bohu ↗Radegostovi. Velký kanec válející se v bahně poblíž svatyně věštil v ↗Retře dlouhou válku. Kančí kly byly vetknuty do posvátného ↗dubu v Desně, kančí lebky byly jako obětiny objeveny v polském Gdaňsku. Z kančích klů se vyráběly též ochranné závěsné ↗amulety.

KAPELLENBERG u Landsbergu (západní Slované) – v místech někdejšího předkřesťanského kultu zde byla vystavěna křesťanská kaple. Zajímavým dokladem pohanských zvyků je nález nádoby s uťatou hlavou ženy (nejspíše doklad lidské oběti).

KAZI (Čechy; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – mytická postava, nejstarší dcera knížete ↗Kroka, *„kterážto v bylinách a v zaříkávání (kouzlech) neustupovala Medei Kolchidské, ...sám osud přiměla zaříkáváním, aby následoval jejích rozkazů"*. Když už lidé nedoufali v uzdravení či v nápravu věcí, říkali na počátku 12. století, že *„to už nemůže ani Kazi napraviti"*. Odvozování jména Kazi od slova *kazeň* (trest) je v souvislosti se zapsaným úslovím absurdní a nemá pro pochopení bájné postavy význam.

Kazi, Tetka a Libuše – představa ze 16. století

KENOTAF – symbolický hrob, kde chybí to základní – lidské pozůstatky. Kenotafy dosvědčují nezbytnost provedení pohřebních obřadů i v případě, že tělo mrtvého nebylo k dispozici. Jinak by se nebožtík nedostal do světa mrtvých, ale bloudil by mezi živými, které by tím vážně ohrožoval. I když u Slovanů nejsou kenotafy časté, vyskytly se i zde. Příkladem je významný hrob ze Staré Kouřimi v Čechách z počátku 9. století, na Moravě byl kenotaf nalezen např. v ↗Břeclavi-Pohansku.

KIJEVOPEČERSKÝ PATERIK – pateriky byly na křesťanském Východě sbírky klášterní četby, obsahující životy významných mnichů, poustevníků i literárně zpracované epizody z jejich života. Již v 11. stol. se začaly překládat do církevní slovanštiny, na

Rus přicházely takovéto překlady z Bulharska. Podle těchto starších vzorů byl ve 13. století (1215–1231) samostatně sepsán *Kijevopečerský paterik*, jedna z nejvýznamnějších literárních památek staré Rusi. Jeho jádro tvoří korespondence mezi vladimirským a suzdalským biskupem Simeonem († 1226) a mnichem kijevopečerského kláštera Polikarpem, který přidává další příběhy po smrti Simeona. Původně obsahoval 22 vyprávění, v pozdějších redakcích byl rozšiřován. Do češtiny byla přeložena řada výňatků, vydaných jako *Povídky ze staré Rusi* v roce 1984 v Praze. Paterik je cenným zdrojem informací o počátcích křesťanství na Rusi, i o některých epizodách z polských dějin a samozřejmě o klášterním životě.

KNĚZ (↗Thietmar, Herbord, ↗Saxo Grammaticus) – pohanští kněží (žreci) jsou nejlépe doloženi v Pobaltí. Víme, že jejich samozřejmá existence je spjata až s 10.–12. stoletím, předtím ↗oběti vykonávali zřejmě předáci rodů nebo kníže. Konkrétně je zmiňován veletský kníže Dragovit, který roku 789 vykonával v chrámu oběť a poté se setkal s Karlem Velikým. V 11. a 12. století vznikla i určitá hierarchie kněží (nižší a vyšší kněží), v latinských pramenech se setkáváme se třemi odstupňovanými pojmy *(flamines, archiflamines a protoflamines)*. V čele centrálních chrámů stál velekněz (↗Arkona, ↗Retra, ↗Štětín), který jako jediný mohl vykonávat nejdůležitější obřady. Zároveň měl velký vliv i na světskou oblast – prostřednictvím ↗věšteb ovlivňoval politiku, otázky války či míru. Podle Thietmara byli kněží na počátku 11. století voleni sněmem, obdobně jako knížata v 9. století. Nedá se vyloučit ani jiný postup (např. adopce vhodného kandidáta). Kněží se odlišovali speciálním oděvem, dlouhými vlasy a vousy. Mohli jako jediní sedět, když ostatní museli stát. Kněží při některých zaklínáních upadali do extáze (popsané jako křeče a stavy šílenství; např. v Pomořansku), jejich modlitebním gestem byly zvednuté mírně pokrčené paže (tzv. gesto oranta). Kněží působili i v posvátních ↗hájích (↗Svatoborech), jménem je doložen např. kněz Mike. Kněz Svantovítův musel vstupovat do chrámu se zadrženým dechem, *„aby dech lidský přítomného boha neovanul a tím neznesvětil“*, pro další nadechnutí musel běžet ke vchodu. Jde o obdobu praktik zarathuštrovských kněží, kteří si při obřadech zakrývali ústa, aby svým dechem neposkvrnili svatý oheň. Kněží si při obřadech vypomáhali i vnějšími efekty, např. využitím řeckého ohně ve ↗Wolinu.

KNÝTLINGA SAGA – sága o Knutu Velikém a jeho následovnících, sepsaná kolem roku 1265. Objevují se v ní ojediněle i zmínky o slovanských bozích v Pobaltí, např. o ↗Černohlavovi.

KOHOUT – pták zasvěcený u východních Slovanů bohům ↗Svarogovi a ↗Chorsu. Obětoval se též ↗Rožanicím, zvláště v souvislosti s porodem, přednost se většinou dávala černému ptáku. Býval házen do Dunaje při pohřbívání mrtvých (10. století), figuroval takto i při pohřbu ruského velmože na Volze roku 922. Obětování kohouta bývalo součástí rituálů k zajištění úspěšnosti stavby, nálezy obětovaného kohouta pocházejí i z kostrových hrobů na středním Dunaji. Jeho ranní kokrhání zahánělo zlé síly, mizela náhle škodlivá síla duchů. V polských církevních statutech z doby Kazimíra Velkého (14. století) se dočteme o těch, kteří vzývají démony nebo „prokazují čest více než jednomu Bohu nebo místo boha ctí ptáky, stromy a jiná stvoření“. Podle většiny badatelů jsou míněny především oběti kuřat a kohoutů.

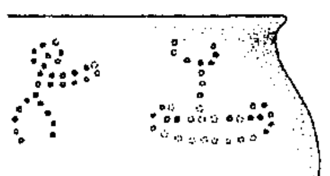
KOLÁČ, též korovaj (↗Saxo Grammaticus, *Slovo nekojego christoljubca*) – jeden z atributů boha ↗Svantovíta. Za obrovským medovým koláčem se skrýval kněz Svantovítův a tázal se shromážděných, zda je za ním vidět. Když nebyl vidět, předpovídal dobrou úrodu (zaznamenáno ve 12. století). Obdobný rituál se zřejmě praktikoval na Vánoce po celém Slovanstvu (doloženo etnograficky). Hospodář se schovává za hromadu koláčů a ptá se rodiny: *„Vidíte mne?“ „Nevidíme,“* odpovídají přítomní. *„Kéž byste mne příští rok zase neviděli!“* odpovídá hospodář a vyjadřuje přání hojné úrody v novém roce. Nedávno bylo zjištěno, že obdobný rituál se prováděl i ve Spartě při uctívání Apollona v Amyklai. Je velmi pravděpodobné, že šlo o obřad indoevropského původu, jež se u Slovanů dochoval prakticky nezměněn asi po dobu tří tisíciletí.

Koláč (*korovaj*) bývá také obětován ↗Rožanicím a hraje důležitou úlohu při pohanské ↗svatbě a jiných obřadech. S koláčem či chlebem byl vyobrazen kamenný ↗idol nalezený v ↗Powiercii pod Kolem v Polsku.

Obdobnou úlohu jako koláč hrál také obřadně pečený chléb, popřípadě jeho magická náhražka, tzv. hliněný chlebec (miniaturní model), který mohl představovat jak chléb, tak koláč. Unikátní je dochovaný voskový model nalezený v ↗Novgorodě.

KOLEDA, též koljeda, koljada – zimní svátek související svým jménem s římskými kalendami (*calendae*), označujícími počátek měsíce, tudíž také první den roku. Právě v tomto významu pro-

niklo slovo do slovanského prostředí. Slovanský svátek byl v Bulharsku církví zakazován již v 9. století, v ruském prostředí až v 11. století (*Zapoveď sv. Otce*). O původním průběhu svátku mnoho nevíme, jeho podstata zřejmě spočívala v obcházení vesnice s figurou symbolizující nově zrozené Slunce. Odrazem toho může být srbský název Božič (ve smyslu syn boha či mladý bůh). Přitom se uplatnily písně, modlitby a prosby o podarování. Prokazovaná štědrost měla zaručit bohatství a dostatek v dalším roce, často se míra bohatství zjišťovala ↗věštbou. Tyto prvky zahrnula církev do časově blízké slavnosti Tří králů (6. 1.).

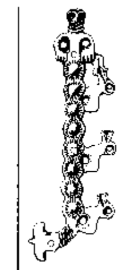
Schulzendorf: vzácné vyobrazení postavy v adoračním gestu směrem k připlouvající lodi na zlomku nádoby z přelomu 7. a 8. století lze spojit s modlitbou za klidnou plavbu.

KOLJEDA viz **KOLEDA**

KOŁOBRZEG (Polsko; západní Slované; ↗Thietmar Mersebürský) – pohanský chrám zmiňovaný historicky roku 1000, kdy biskup Reinbern ničil a pálil svatyně a plašil či zaháněl démony moře. Ti byli vypuzeni pomocí čtyř kamenů pomazaných svatými oleji, vykropených svěcenou vodou a vržených do moře. Jde o jediný písemný doklad dokumentující uctívání nadpřirozené síly moře.

KONSTANTIN VII. PORFYROGENNETOS (= zrozený v purpuru) – byzantský císař, vládnoucí v letech 912–959, autor řady spisů, např. *O ceremoniích byzantského císařského dvora*, *O thematech* (tj. o administrativním rozdělení říše). Pro nás je nejdůležitější spis *O správě říše (De administrando imperio)*, v němž zachytil některé důležité informace o Slovanech v 9. a 10. století a tlumočil, byť nejednoznačně, vyprávění o příchodu a zabrání země jižními Slovany. Viz též ↗dva bratři, ↗Chorvat.

KOPÍ – symbolická pomůcka při rozhodování o válce a míru; zkřížená kopí obvykle překračoval posvátný ↗kůň v době ↗věštby (↗Arkona, ↗Štětín). S kopím jako válečným atributem je vyobrazena postava z ↗Wolgastu, snad podoba boha ↗Jarovita. Posvátné bylo též kopí ve svatyni ve ↗Wolinu, nazvané v důsledku nedorozumění jménem Julia Caesara. Podle údajů o starší misii mnicha Bernarda bylo původně umístěno na vysokém sloupu pod otevřeným nebem (↗Ebbo) a zničeno v souvislosti s křížovou výpravou vyhlášenou proti Slovanům 1147. Kopí představuje starší válečný a mocenský symbol, později je vytlačováno ↗mečem (↗Svantovít, ↗Porevit).

KORENICA (Německo; západní Slované; ↗*Knýtlinga saga*, ↗Saxo Grammaticus) – místo na jihu ostrova Rujana, nazývané dnes Gars. Název byl zaznamenán též v podobě Karenthia, popř. Karennz *(Knýtlinga saga)*. Na zdejším hradišti obklopeném bažinou stály tři mohutné *„skvostně zdobené“* chrámy, zasvěcené ↗Rugievitovi, ↗Porevitovi a ↗Porenutovi (snad Peruničovi). Chrámy byly zastřešeny, s purpurovými závěsy místo stěn, největší – chrám Rugievitův – byl obklopen nádvořím. Ten se typově shodoval s chrámem v ↗Arkoně. Uvnitř stály vícehlavé ↗idoly jednotlivých bohů. Velký, nejspíše třímetrový idol Rugievita byl dubový, spolu s dalšími dvěma jej křesťané spálili.

KOROVAJ viz **KOLÁČ**

KOSMAS – vzdělaný kanovník pražské kapituly, žil v rozmezí let 1045–1125. V mládí studoval v Lutychu, později navštívil

Podoba Kosmy v Lipském rukopisu jeho kroniky

s biskupy pražským a olomouckým též Mantovu, na kněze byl vysvěcen v Ostřihomi. Na sklonku života sepsal latinsky nejstarší českou kroniku, v níž zmiňuje mimo jiné i dávné mýty a pověsti, stejně jako některé pohanské přežitky. Mnohá data v jeho kronice jsou chybná, o některých významných událostech záměrně mlčí (slovanské písemnictví, Sázavský klášter). Některé historky se naopak ukázaly být zcela přesné (stavba kamenného opevnění v Boleslavi).

KOSMOGONIE – soustava mýtů o vzniku a uspořádání světa a o stvoření člověka, které představují významnou součást většiny mytologií. Slovanské kosmogonické mýty se sice nedochovaly, v ruských středověkých textech se nicméně opakovaně objevují ozvuky poměrně vyspělých kosmogonických představ.

V širokém prostoru střední, východní a severní Evropy byly zachyceny četné varianty pověsti o stvoření světa, která s největší pravděpodobností pochází ze slovanského prostředí, jakkoli známe i její rumunské, baltské a finské verze. Hlavní jednající postavy většiny variant tohoto vyprávění jsou nazývány Bůh a Satan. Jejich příběh zní asi takto:

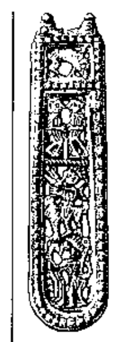
„Na počátku nebyla země ani lidé, jen voda všude, kam oko dohlédlo. Bůh se vznášel nad vodami (či podle jiných verzí kráčel po vodě) *a potkal Satana. Otázal se ho: ‚Kdo jsi?‘ a Satan odpověděl: ‚Já jsem bůh.‘ ‚Jak tedy nazýváš mne?‘ tázal se Bůh a Satan odpověděl: ‚Ty jsi Bůh bohů a Hospodin hospodinů.‘*

Bůh pak jednou oslovil Satana: ‚Stvořme spolu zemi a lidi.‘ ‚Kde však nalezneme hlínu?‘ tázal se Satan. ‚Hlína je pod vodou,‘ řekl Bůh a přikázal: ‚Ponoř se a přines jí trochu. Ale napřed ji musíš požehnat nejprve ve jménu mém a pak svém.‘

Satan však požehnal v opačném pořadí: ‚Ve jménu mém a božím‘ a nedokázal se ponořit až na dno vod, aby hlínu přinesl. Nepodařilo se mu to ani napodruhé, a teprve když před třetím skokem do vody pronesl požehnání ve správném pořadí: ‚Ve jménu božím a mém,‘ dokázal se ponořit dostatečně hluboko, aby nabral trochu jílu ze dna vod. Dal hlínu Bohu a ten ji hodil na vody a požehnal. Vyrostla z ní země.“

Na tomto místě se verze příběhu o stvoření země rozevírají do dvou motivů. V jedné skupině vyprávění příběh pokračuje takto:

„Když se Satan potřetí ponořil, přinesl kousek hlíny Bohu, kus však skryl ve svých ústech, aby později mohl také sám stvořit zemi (podle některých verzí nevěděl jak, a potřeboval to tedy nejprve odkoukat). *Když Bůh požehnal hlínu, kterou hodil na hladinu vod, nezačala však růst jen tato volná hlína, ale začala narůstat i ta, kterou Satan skrýval ve svých ústech. Nakonec, když se obával, že ho rostoucí hlína zahltí, přikázal mu ji Bůh vyplivnout. Tak vznikly hory.“*

Jiné verze příběhu však vyprávějí:

„Když Bůh stvořil zemi, byl unaven, ulehl na ni a usnul. Satan, který mu záviděl, že on uskutečnil akt stvoření, se jej pokusil utopit. Když však spícího Boha kutálel k okraji země, ta se před jeho tělem rozšiřovala. Výsledkem Satanovy snahy tak nakonec bylo, že země pokrývala vše a nebylo místo na vodu. Satan totiž nakonec vyvolal nekontrolovaný růst země a ani Bůh nevěděl, jak ho zastavit. Nakonec se mu podařilo zastavit rozšiřování země znamením kříže, které učinil do každé ze světových stran. Aby uvolnil místo pro světová vodstva, udeřil do země holí, země se zvrásnila a tak se zmenšila plocha, kterou země pokrývala. Zvrásněním země po úderu vznikly hory a údolí.“

Jedním z nejstarších textů, které vyprávějí variantu této pověsti o stvoření světa, je *Legenda o Tiberiadském jezeru*, apokryf zapsaný v *„Soupisu božích knih“* v rukopisech z 15. a 16. století. V tomto apokryfu vystupuje i další postava z křesťanských mýtů, archanděl Michael. Postavy příběhu mají sice jména, která souvisejí s křesťanskou tradicí, uvidíme však ještě, že samy do této tradice příliš nezapadají. V *Legendě o Tiberiadském jezeru* se však objevuje motiv, který můžeme později přesvědčivěji zachytit v jiných verzích o stvoření světa v ruském prostředí. Satan buď vystupuje jako vodní pták, či se v něj mění, aby mohl splnit svůj úkol a aby se potopil do velké hloubky. Řídce se vyskytují i verze, ve kterých vystupují v podobě vodních ptáků (kachna, potápka, labuť) oba protagonisté, Bůh i Satan (a ovšem také verze, ve které se zřejmě původně jednotná postava rozpadá na postavu Satana a vodního ptáka). V 19. století byla ve východních Karpatech zapsána píseň, v níž jsou aktéry stvoření světa dva ptáci, ↗holubi:

„Bylo to kdysi na počátku světa/tehdy nebylo nebe ani země/nebe ani země, jen širé moře/a v středu moře na dubě/seděli dva holubi/dva holubi na dubě/... na hřadě/na hřadě se radili, kterak by svět stvořili.“

Pozdní etnografický záznam by jistě sám o sobě neopravňoval k úvahám o spojitosti lidové písně s pohanskou slovanskou kosmogonií, avšak podobnost s okruhem příběhů o tom, jak Bůh a Satan tvořili svět, je nápadná.

Nahradili tedy Bůh a Satan dvojici ptáků, kterým původně

příslušela role tvůrců světa? Domníváme se, že nikoliv. U ↗Nestora se několikrát objevují odkazy k pohanským bludům, ve kterých vystupují postavy Boha a Satana s rysy blízkými postavám z referovaných pověstí o vzniku světa. K roku 1071 popisuje letopis např. spor Jana Vyšatyče, vojvody knížete Svjatoslava, s pohanskými žreci, kteří tvrdili: *„Víme, jak byl člověk stvořen. Bůh se myl v lázni a zpotil se, i otřel se věchtem a hodil jej z nebe na zem. Vznikl spor mezi Satanem a Bohem, kdo z nich má z věchtu stvořit člověka. I stvořil Satan člověka, a Bůh vložil do něj duši, aby až člověk umře, tělo šlo do země a duše k Bohu.“* Stejně jako v příbězích o stvoření světa i v tomto příběhu se sice Bůh a Satan ocitají v roli konkurentů a žárlí na sebe navzájem, avšak stvoření člověka je podobně jako stvoření světa jejich společným dílem, při kterém nakonec vystupují jako respektovaní společníci, dělící si dohodou sféry vlivu či výsledek své práce (tělo připadne podzemí, tedy Satanovi, duše Bohu). Podobné rozdělení světa a lidí mezi božstvo nebes, ztotožněné vypravěčem s křesťanským Bohem, a mezi chtonické božstvo země a podzemních prostor, vysvítá i z vyprávění ↗čaroděje-věštce, který podle Nestora vysvětloval svému křesťanskému zákazníkovi důvod, proč mu kříž, znamení nebeského božstva, zabránil v upadnutí do věštného transu. V tomto vyprávění se objevuje i představa o nebeském božstvu jako nejvyšším božstvu, tedy představa, kterou v našem příběhu o stvoření světa vyslovil Satan (podle *Legendy o Tiberiadském jezeru*), když sebe nazval „bohem“ a Boha „Bohem bohů“.

Bůh a Satan jako dvě navzájem nezávislé postavy, z nichž jedna není tvůrcem druhé a obě jsou od počátku věků – to inspirovalo badatele k hledání analogie slovanského pohanství s íránským dualismem. Slované se podobně jako ostatní národy střední Eurasie dostali do poměrně intenzivního kontaktu s íránskými představami a jejich náboženství a mytologie jimi byly jistě ovlivněny. Například jméno boha ↗Chorse dosti pravděpodobně souvisí se jménem Ahura Mazdy (srov. staromongolskou transformaci tohoto jména íránského božstva jako Chormust). Avšak ani přes křesťanský filtr, kterým k nám pojetí „Boha“ a „Satana“ u Slovanů doléhá, postrádáme jakoukoli zřetelnější stopu toho, že by „Bůh“ a „Satan“ pro Slovany ztělesňovali dva póly etického dualismu, tedy protiklad dobra a zla. Spíše naopak, vystupují jako kooperující síly s rozdělenou sférou působnosti, z nichž by se jedna při stvoření světa a asi i při jeho spravování sotva obešla bez druhé. Podobnou kooperaci dvou principů známe z kočovnických pohanských představ, jako je

protiklad a proto též doplňování Nebe a Země u starověkých Turků a u starých Mongolů.

Zdá se tedy, že příběh o stvoření světa spoluprací „Boha“ a „Satana“ odráží poměrně rozvinutou kosmogonii s ostře vyjádřenými postavami, božstvy, jejichž původní jména byla při traktování příběhu mezi křesťany nahrazena postavami ztělesňujícími v tomto prostředí protikladné síly, byť v oslabené míře s ohledem na Satanovo odvozené místo v aktu stvoření.

Nejasná zůstává souvislost obou aktérů stvoření s vodními ptáky. Sotva si umíme představit, že by ony ostře řezané postavy, jež z příběhů vystupují, vznikly transformací mytických zvířat. Spíše bychom asi měli uvažovat o schopnosti přeměny božské postavy ve zvíře, která umožňuje božstvu uvolnit jinak nedostupné magické a tvořivé síly, podobně jako mytická postava knížete-kouzelníka přijímá pro vykonání některých jinak neuskutečnitelných výkonů podobu vlka. Snad by v obou případech bylo vhodné uvažovat o spojitosti se zjevnými šamanistickými prvky ve (východo)slovanském prostředí, avšak tato souvislost zůstává při dnešních znalostech spíše spekulativní záležitostí.

Zvláště ve východoslovanském prostředí se objevují nejasné ozvuky dalších kosmogonických mýtů, které neumíme spojit s příběhem o stvoření světa Bohem a Satanem. Na Rusi byla zachycena představa, že *„první se vynořila z vody vysoká hora Triglav“*. Název hory odpovídající uctívanému bohu zřejmě nebude náhodný. ↗Triglav náležel k božstvům, s jejichž uctíváním souvisely mnohohlavé ↗idoly. U nejznámějšího z těchto mnohohlavých idolů, u idolu ze ↗Zbruče (jenž ovšem zřejmě nenáležel Triglavovi), byl podán přesvědčivý výklad, který spojil rozčlenění idolu s reprezentací jednotlivých sfér tvořících celek světa. ↗Hora mohla mít podobný význam, jaký měl zřejmě v nejasné souvislosti zmiňovaný mohutný strom v některých verzích příběhu o stvoření světa Bohem a Satanem – mohla vyznačovat střed světa a prorůstat (a tedy spojovat) jednotlivé úrovně světa.

Se slovanskou pohanskou kosmogonií a kosmologií bývá spojován tzv. *Verš o tajemné (hlubinné) knize* – sbírka ústně tradovaných duchovních představ o vzniku světa a striktně členěné společnosti, zapsaných a vydaných poprvé až roku 1861 S. Schaerem:

Z nebes spadla tajemná obří kniha, obsahující otázky existence světa. Král David odpovídá jen na tři otázky, neboť kniha je příliš rozsáhlá. Vysvětluje: 1. počátek světa; 2. odkud se na zemi vzali vládci (carové); 3. odkud se na zemi vzali vesničané (rolníci).

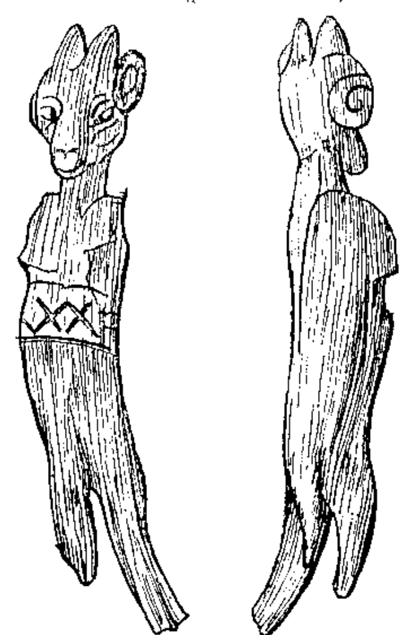
Veršovaná odpověď na 1. otázku zní: *„Náš svět bílý vznikl díky Pánu/Krásné slunce z tváře Boží/Mladé světlo měsíce z prsou*

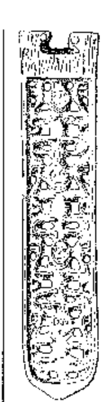
Jeho, Bílé záře z očí Božích/...hvězdy z šatů Jeho/Bujné větry z Ducha svatého/Lid (Mir) boží od Adama/Křepké kosti vzaté z kamení/Těla naše z vlhké země.“

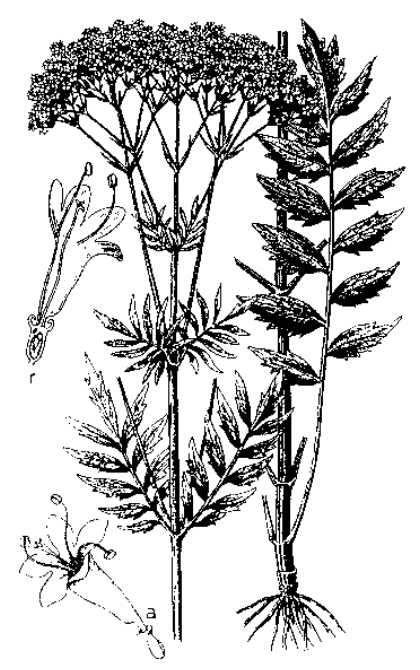
Odpověď na 2. a 3. otázku zní: (vládci) *„Ze svaté hlavy Adama/Odtud povstali bojarové (knížata)/Ze svaté (posvátné) síly (moci) Adamovy/Odkud chlopi* (vesničané) *pravoslavní? Z posvátného kolena Adamova.“*

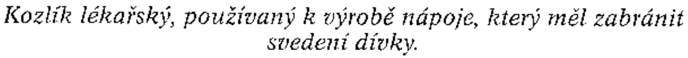
Vysvětlení geneze přírody z těla Božího je zachyceno ve čtyřech variantách, vysvětlení vzniku hlavních společenských vrstev z těla prvního (patrně obětovaného) člověka odpovídá indoíránským představám – mýtu o Gajomarovi i mýtu o Puruschovi (Člověku) v indické Rgvédě. Obé by mohlo naznačovat poměrně archaický původ představ zachycených ve *Verši o hlubinné knize*. Pozdní zaznamenání ústní tradice a nepřehledná mýtotvorná produkce křesťanské středověké a raně novověké Rusi ovšem zároveň dávají dobrý podnět k opatrnosti při zacházení s tímto pramenem. A to tím spíše, že hierarchizace světa a společnosti podle struktury lidského těla představuje transkulturní

Dřevěná figurka kozla s magickými značkami – Ostrow Lednicki, 11. století (podle Z. Váni)

Kozlík lékařský, používaný k výrobě nápoje, který měl zabránit svedení dívky.

archetyp (srov. např. symboliku makro- a mikrokosmu vázanou na lidské tělo v západoevropském renesančním myšlení).

KOSZALIN (Polsko) – zde stávala pohanská kultovní stavba na kamenné podezdívce, vytvářející obdélnou prostoru a k ní připojené 3 menší místnosti.

KOZEL – o významu kozla či kozy v pohanském světě se mohou vést jen dohady, většinou bylo toto zvíře spojováno spíše se zlými silami. O určitém významu kozla ve slovanském prostředí vypovídá nález dřevěné figurky stojící na zadních nohou, opatřené trojicí rytých šikmých křížků (magických ochranných značek) v úrovni pasu. Nález pochází z Ostrowa Lednického v Polsku, figurka je datována do 11.–12. století (viz obr.).

KOZLÍK LÉKAŘSKÝ – bylina (latinským názvem Valeriana officinalis), jež měla ochránit dívky před svedením, tedy nežá-

doucí láskou. Proto se původně nazývala *odolan*, v Čechách je tento název doložen již roku 1088. Kozlík se sbíral v průběhu celého podzimu. Dodnes se používá jako sedativum, zejména při nespavosti, zmírňuje též bolesti hlavy.

KRAK (↗Gallus Anonymus, W. ↗Kadłubek) – bájný polský kníže sídlící v ↗Krakově. Měl dva syny, přičemž mladší ↗Krak II. zabil staršího, aby mohl vládnout. Zemřel však bezdětný a vládu nakonec získala Krakova dcera ↗Wanda. Badatelé se pokoušejí najít společné prvky s pověstí o bájném českém knížeti ↗Krokovi, a to nejen s ohledem na obdobná jména postav a po nich pojmenovaných hradů. Na západě totiž existují též zmínky o Krokovi (Croco), králi Vandalů, který nejprve dobyl vítězství, avšak nakonec byl zajat a zabit.

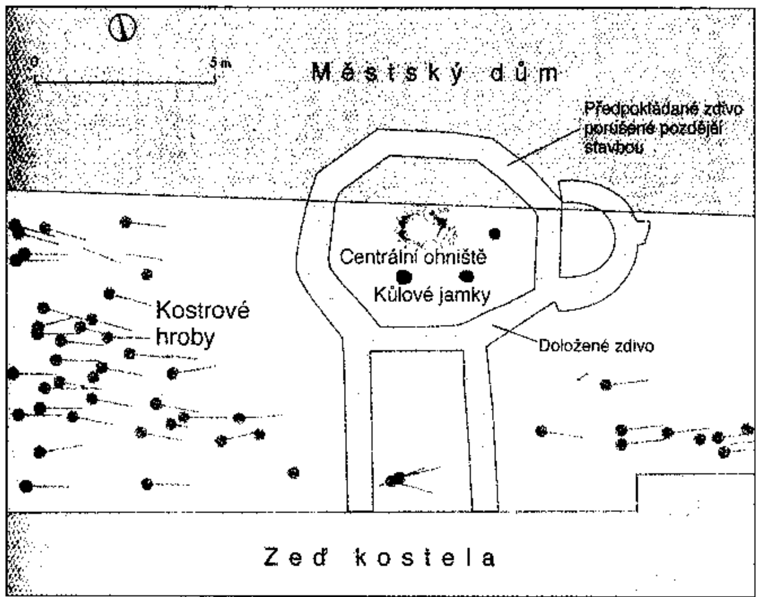
Podle W. Kadłubka předkové Poláků *„ustanovivši si vévody, vybrali si za knížete silného člověka jménem Grakchus"*. Po návratu z Karantánie (Polsko mělo sahat až ke Korutanům) přesvědčil své krajany, že *„totéž je tělo bez duše, svítilna bez světla, svět bez slunce, co říše bez krále"*, a byl na sněmu zvolen králem. Poté *„ustanovil právo a vynesl zákony"*. Následuje boj s netvorem žijícím poblíž dvora, kterému bylo třeba předtím přinášet oběti. Zabitím draka dává král nakonec jméno městu Krakovu. Bojují s ním také oba jeho synové, Krak II. a Lech. U Krakova se nacházejí dva pahorky, jeden je považován za mohylu Kraka a druhý jeho dcery Wandy. V pověsti zaznamenané Kadłubkem již převažují naučné moralizující prvky nad původními mytickými. Pověst je dále rozvíjena a přetvářena v mladších dobách, zůstávají však tři důležité motivy: král (vládce), právo a zákony, město Krakov.

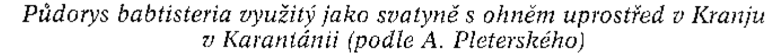
KRAK II. (západní Slované; ↗Gallus Anonymus) – syn bájného knížete ↗Kraka; zabil staršího bratra, aby se zmocnil vlády nad polskou zemí.

KRANJ (Slovinsko; jižní Slované) – archeologicky objevená pohanská svatyně s pohřebištěm. Svatyně byla umístěna ve zbytku starší stavby, původně sedmibokém křesťanském babtisteriu, s vnitřním průměrem asi 6 m a s jakousi oddělenou půlkruhovou apsidou. Uvnitř bylo uprostřed zjištěno ohniště a tři kůlové jámy, snad pozůstatek po umístění ↗idolů. Stavba má ještě jakousi obdélnou vstupní prostoru, která nebyla odkryta celá, neboť ji narušuje pozdější stavba kostela.

KRASNOGORSKOJE (Rusko; východní Slované) – kruhová

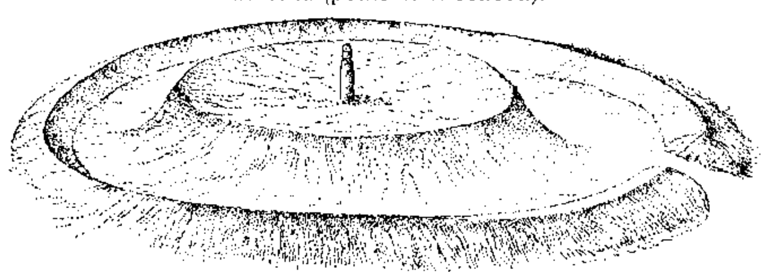

Půdorys babtisteria využitý jako svatyně s ohněm uprostřed v Kranju v Karantánii (podle A. Pleterského)

svatyně s jedním dřevěným ↗idolem uprostřed a s jedním vstupem. Plošina byla uměle nasypána až po posvěcení místa rituálním ↗ohněm. Je datována do 8.–10. století.

KRNSKI HRAD (Rakousko; jižní Slované) – hlavní město někdejší Karantánie, kde na předhradí na vojenském shromaždišti nedaleko kostela sv. Petra stával obřadní ↗kamenný stolec. Jed-

Rekonstrukce svatyně v Krasnogorsku, jejíž plošina byla uměle navršena (podle V. V. Sedova).

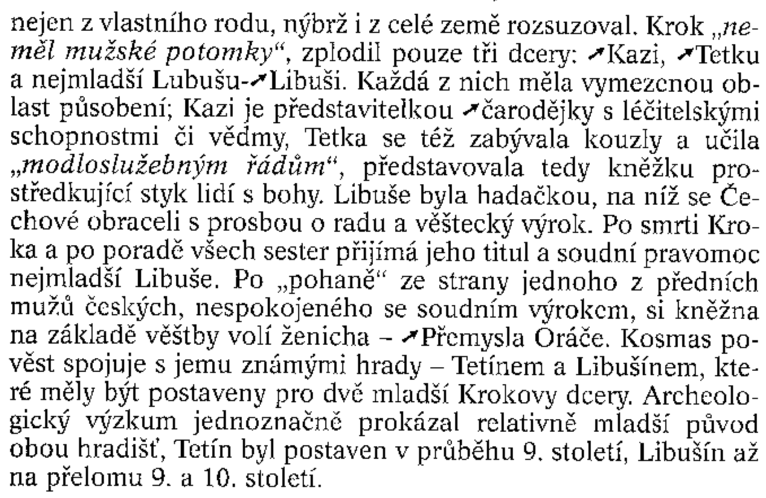

Nastolovací obřad korutanských vládců zachycený v Rakouské kronice z 15. století. Ve středu sedí na kamenném stolci „kníže", za ním sedlák v červeno-bílo-zeleném selském oděvu s pruhy a s bíločervenou čepicí (podle J. Herrmanna).

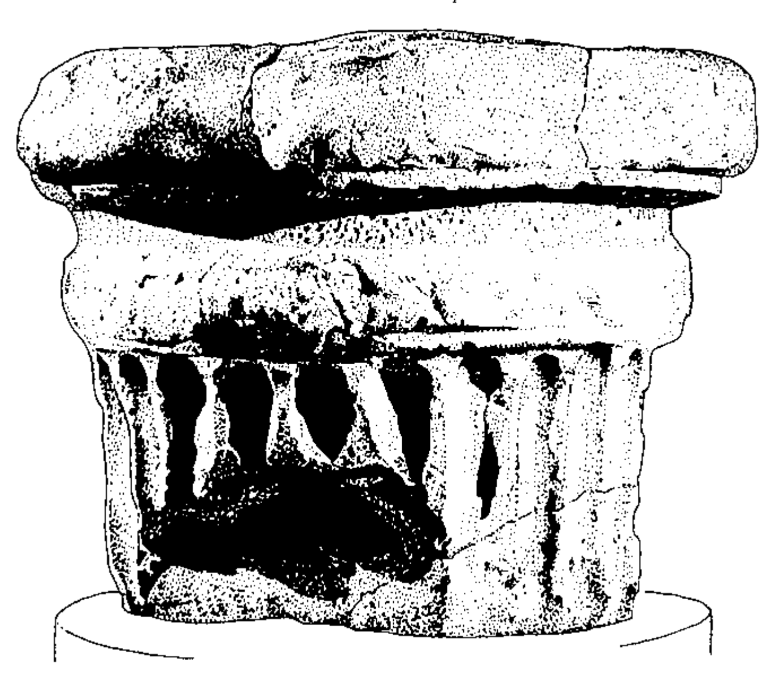
nalo se o druhotně upravenou bohatě zdobenou hlavici antického sloupu, na kterou byl při složitém nastolovacím rituálu usazován budoucí kníže. Původně stál stolec mimo hrad na tzv. Gospsvetském poli „v lukách". Zde byl již v 8. století postaven nejstarší korutanský kostel P. Marie, v němž se po přijetí křesťanství odehrávala poslední část rituálu. Obřad, patrně indoevropského původu, se jen málo pozměněn dochoval až do 15. století v podobě přijetí říšského vévody korutanskou zemí. Byl doplněn o závěr probíhající v kostele a ve své středověké podobě podrobně popsán. Umožnil tak pochopit a rekonstruovat obdobný rituál např. v Praze či ↗Liburnii.

KROK (západní Slované) – mytický hrad stejnojmenného knížete ↗Kroka, ztotožňovaný později s hradem Krakovcem u Rakovníka.

KROK A JEHO TŘI DCERY (západní Slované; ↗Kosmas) – bájný český kníže, sídlící na hradě po něm nazvaném, v lese *„u vsi Zbečna"*. Muž *„naprosto dokonalý, bohatý statky pozemskými, v svých úsudcích rozvážný a důmyslný"*, který lidi nejen z vlastního rodu, nýbrž i z celé země rozsuzoval. Krok *„neměl mužské potomky"*, zplodil pouze tři dcery: ↗Kazi, ↗Tetku a nejmladší Lubušu-↗Libuši. Každá z nich měla vymezenou oblast působení; Kazi je představitelkou ↗čarodějky s léčitelskými schopnostmi či vědmy, Tetka se též zabývala kouzly a učila *„modloslužebným řádům"*, představovala tedy kněžku prostředkující styk lidí s bohy. Libuše byla hadačkou, na níž se Čechové obraceli s prosbou o radu a věštecký výrok. Po smrti Kroka a po poradě všech sester přijímá jeho titul a soudní pravomoc nejmladší Libuše. Po „pohaně" ze strany jednoho z předních mužů českých, nespokojeného se soudním výrokem, si kněžna na základě věštby volí ženicha – ↗Přemysla Oráče. Kosmas pověst spojuje s jemu známými hrady – Tetínem a Libušínem, které měly být postaveny pro dvě mladší Krokovy dcery. Archeologický výzkum jednoznačně prokázal relativně mladší původ obou hradišť, Tetín byl postaven v průběhu 9. století, Libušín až na přelomu 9. a 10. století.

Kamenný stolec korutanských knížat, původně hlavice antického sloupu

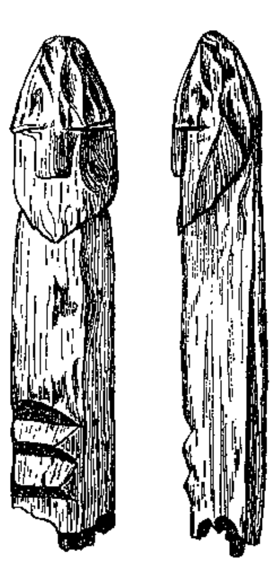

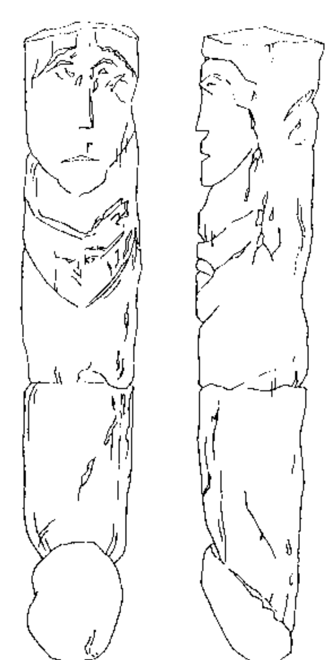
Důležitý motiv v této pověsti odhalil Z. Kalandra; Krok totiž nezemřel přirozenou smrtí, ale *„byl usmrcen násilně"*, nejspíše byl obětován. Tento motiv Kosmas při zaznamenávání pověsti v době křesťanské již nepochopil. Opakovaně bývá Krok spojován s polským mytickým knížetem ↗Krakem.

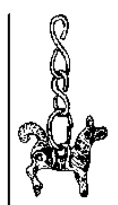
KŘESOMYSL (Čechy; ↗Kosmas) – jeden ze ↗seznamu bájných knížat vládnoucích v Čechách. Známá pověst o knížetem vězněném Horymírovi a jeho útěku na bájném koni Šemíkovi je velmi pozdní.

KULT PLODNOSTI (východní a západní Slované; ↗Saxo Grammaticus) – ve slovanských zemích nejspíše souvisel s uctíváním ↗Pripegaly a Matky země, ↗Mokoši. Bezprostředně jej dokládají nálezy dřevěných falů, nejznámější je nález ze Staroj Rusi s lidskou hlavou (viz obr.), z polské Łęczycy a z ↗Wolinu. Známe též nález dřevěného ↗idolu s otvorem pro vložení falu při

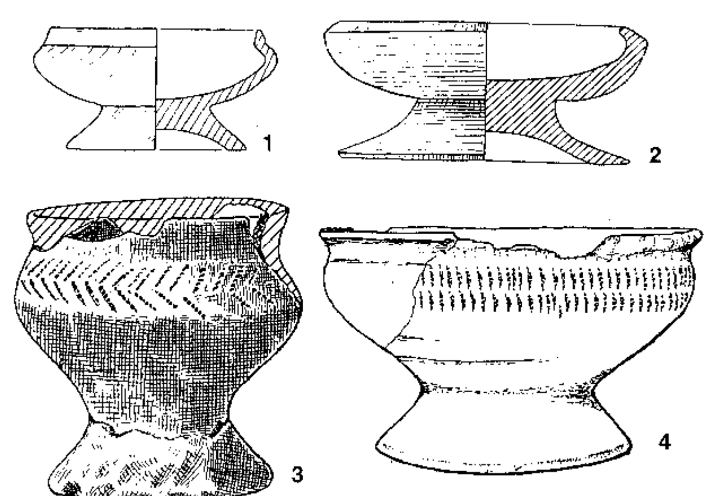
Falický tvar dřevěných bůžků plodnosti je zřejmý. Staraja Rusa a Łęczyca.

konkrétních rituálech (↗Altfriesack, Německo). Bohové ↗Rugievit, ↗Porevit a ↗Porenut měli podle Saxa Grammatika magickou moc nad koitem; muže a ženu, kteří se spojili v jejich posvátném okrsku, bylo možné od sebe oddělit jen mimo město. Vzhledem k nejednoznačné kronikářově formulaci nelze určit, zda se jednalo o rituální soulože či nikoli.

Dřevěné a hliněné poháry sloužily často jako kultovní nádoby. Obdobný pohár byl nalezen v chrámu v Gross Raden (1, 2 Opole; 3 Orzesekowo; 4 Černěves v Čechách – 10. století; 1, 2, 3 jsou z 11. století).

KULTOVNÍ NÁDOBY – zvláštní pomůcky zhotovované pro obřadní účely, někdy jen k jednorázovému použití pro konkrétní rituál. Po většinu pravěkého období, stejně jako v době slovanské, plnily takovou funkci především různé nádoby s vyobrazením zvířat apod. Víme o významu ↗rohu hojnosti, důležitý byl i pohár, ať už dřevěný, hliněný či dokonce kovový. Hliněný byl objeven přímo ve svatyni v ↗Gross Raden, zlomek jiného pak v halové stavbě ve Staré Kouřimi. Dřevěný kalich pochází např. z polského hradiště Łęczycy či z Opole. Z pozdější doby se u východních Slovanů dochoval i zvláštní název jednoho typu těchto nádob – ↗čaro.

KŮŇ – posvátní koně představovali atribut významných slovanských bohů, především válečných a solárních, chovali se ve zvláštních ohradách a pečovali o ně jen ↗kněží. V Pobaltí byl

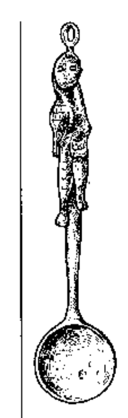

Na avarsko-slovanských pohřebištích (7. a 8. století) byli významní bojovníci doprovázeni na poslední cestu svým osedlaným koněm (Štúrovo, Slovensko).

kůň nejdůležitějším zvířetem, používaným především k ↗věštbám, pomocí osedlaného koně rozhodovali tamější Slované o válce či míru. Sledovali totiž, jakým způsobem posvátné zvíře překračuje zkřížená ↗kopí (toto líčení se váže ke svatyni v ↗Retře). Překročení pravou nohou znamenalo zdar budoucí výpravy. Slované v Pobaltí věřili, že na posvátném koni v noci jezdí neviditelný bůh ↗Svarožič, v ↗Arkoně byl uctíván posvátný bílý oř ↗Svantovítův, známý je též černý válečný kůň ↗Triglavův ve ↗Štětíně. Posvátný kůň byl nejspíše uctíván i ve ↗Wolinu, kde se v rohu ohraženého areálu chrámu, přestavovaného v 10. století,

Figurka osedlaného koníka – Brandenburg, 12. století

našla patrně stáj s doloženou koňskou mrvou. Posvátní koně válečných božstev byli zřejmě voděni do válek. Rovněž tzv. kamenný ↗idol ze ↗Zbruče, vytesaný patrně v 1. polovině 10. století, má na jedné straně umístěnu rytinu posvátného koně. Obdobně je tomu na kamenném idolu z ↗Łežna v Polsku.

Jediný pohřeb koně na velkém pohřebišti z 9. století znamená doklad mimořádného obřadu. Dolní Věstonice.

Jiným, starším dokladem zvláštní úlohy koní u Slovanů jsou samostatné pohřby těchto zvířat. Jedním z nejstarších je žárový urnový hrob koně z Paussnitz v Německu (7. století), další, avšak kostrový pohřeb z 9. či počátku 10. století byl objeven např. na pohřebišti v Dolních Věstonicích a Olomouci-Nemilanech (H36) na Moravě či v Borovcích na Slovensku. V době dlouhodobějšího soužití avarského a slovanského či bulharského a slovanského obyvatelstva se objevuje i obětování koně při pohřbu významného bojovníka, který je se svým osedlaným koněm uložen do hrobu. Dobrým příkladem tohoto smísení představ je hrob částečně spáleného bojovníka s koněm ze 7.–8. století z Bernolákova na jihozápadním Slovensku. Další nepřímý doklad zvláštního postavení koní může představovat „kobylí pole" čili kobylnice, zvláštní obdélný neosídlený prostor ohrazený vodním příkopem, zjištěný na hradišti Pohansko u Nejdku na Moravě. Koňské lebky byly umístěny uvnitř dřevěného chrámu v Gross Raden, pohřby koní se našly uvnitř dřevěné kultovní stavby v ↗Mikulčicích na Moravě, pohřeb koně souvisí také s kruhovou pohanskou svatyňkou v ↗Břeclavi-Pohansku.

Bájný kůň vedoucí ↗Libušiny posly k ↗Přemyslovi do ↗Stadic je rovněž příkladem věštebného zvířete – posvátného koně.

U západních Slovanů nacházíme ↗amulety v podobě koní, příkladem je dřevěný koník z Opole (10. století) či bronzový osedlaný z Wolinu (11. století) a ↗Brandenburgu (viz obr.).

KUPALO (východní, jižní, snad i západní Slované; *Život sv. Vladimíra*) – svátek obřadních koupelí na začátku léta, konaný po 20. červnu; měl nejspíše magicky zajistit úspěšný průběh léta a zrání obilí. Kromě koupelí jej provázelo pletení věnců, pálení ohňů a skákání přes ně, zpěv a tance, nevázaná zábava spojená se sexuální promiskuitou. Někdy měl druh spalovaného dřeva svůj speciální účel – např. skákání přes oheň z jalovce chránilo na Rusi před morem. *Život sv. Vladimíra* mluví zřejmě z nepochopení o bohu úrody Kupalovi, jemuž přinášeli poděkování a ↗oběti. Tyto posvátné koupele měly obecně zajistit zdraví a sílu a zbavovat nemocí (Bulhaři). Zhotovovala se slaměná modla v podobě ženy, která se stavěla pod kmen poraženého a odvětveného stromu (v Pobaltí břízy). V Pobaltí se tomuto stromu, jejž porážely pouze ženy, přinášely též obětiny. Někteří badatelé se domnívají, že šlo o posvátný strom spojující nebe a zemi.

U pomořanských Slovanů je doložen počátkem června velký pohanský svátek se zpěvy a veselím v Pyrici roku 1128, ovšem jeho slovanský název neznáme (↗Herbord). Dost pravděpodobně

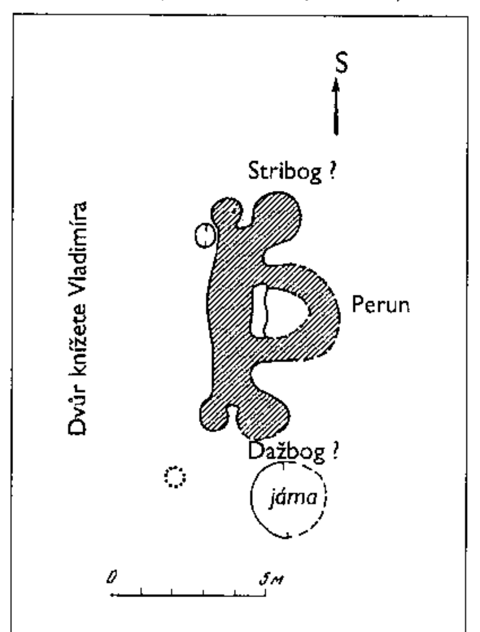
se jedná právě o kupalo. ↗Kosmas se zmiňuje jen obecně o obětech za doby letnic v Čechách konaných, kupala jsou přímo doložena až v 15. století, ve 14. století se píše o svátcích červnových jako *„kúpe Jana"*. Na Rusi je doloženo slavení svátku kupalo od 13. století.

Obřadně se jedlo pražmo, připravované pražením nedozrálého obilí. V Polsku se vedle kupala ujal též název *sobótka*, snad v souvislosti s posvátnou horou u Sobotky (↗Ślęża) ve Slezsku. Se slavností byl spojen i určitý druh věštění.

KYJ (východní Slované; ↗Nestor) – bájný kníže a spoluzakladatel města ↗Kyjeva, jeho jméno bývá odvozováno od božského kováře Kuje; viz též ↗tři bratři.

KYJEV (Ukrajina; východní Slované; ↗Nestor) – hlavní město Kyjevské Rusi, založené podle legendy ↗třemi bratry, a to postavením hradů na třech pahorcích. Bylo též důležitým pohanským

Plánek svatyně zřízené knížetem Vladimírem kolem roku 980, objevené v roce 1976 v Kyjevě. V centrálním postavení stál idol boha Peruna (podle B. A. Rybakova).

Plánek raně středověkého Kyjeva s vyznačením obou pohanských obětišť (28, 29), Zlaté Brány (16) a nejdůležitějších kostelů

centrem, uctívání ↗Peruna je zde doloženo od roku 944. Ve středu ↗Kyjovy pevnosti na pravém břehu Dněpru bylo objeveno pohanské ↗obětiště eliptického tvaru (4,2 x 3,5 m) se čtyřmi postranními obdélnými výstupky (o délce 70–80 cm), orientovanými na všechny světové strany. Zde mohly být umístěny dřevěné ↗idoly bohů (Perun, ↗Veles, ↗Chors, ↗Mokoš), ale též sloupy k zastřešení. Na severozápadě se k němu přimykal jeden mohutný sloup, kolem něhož byly zjištěny vrstvy přepálené hlíny a též lebky a kosti domácích zvířat. Vnitřek byl vydlážděn plochými

Obětiště, které v Kyjevě objevil již roku 1908 V. V. Chvojka.

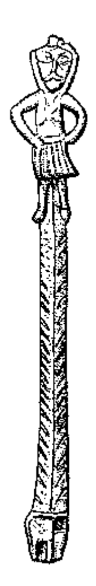
kameny. Na Andrejevské hoře objevil toto obětiště již roku 1908 V. V. Chvojka. Mohlo být nejstarším obětištěm kyjevských knížat, datováno je do 8.–10. století. Arménská verze legendy o založení Kyjeva se zmiňuje o postavení dvou idolů na Starokyjevské hoře, v místě, kde byl prostor pro lov, pěstování obilí i stromy. Jeden idol byl zasvěcen bohu zvanému Gisanej (o jehož funkci nic nevíme), druhý bohu Demeterovi (podle B. A. Rybakova snad odpovídá ↗Rodu). Z písemných zpráv víme, že v době knížete Vladimíra, kdy došlo k reformě východoslovanského pohanství a uspořádání ↗panteonu, se na kyjevském obětišti *„stojícím na kopci, kde je dnes* (tedy ve 12. století) *chrám sv. Blažeje“*, konaly lidské oběti pěti nejdůležitějším bohům. B. A. Rybakov ztotožňuje toto mladší obětiště s objektem prozkoumaným roku 1975 ve Vladimirské ulici, s jistou nadsázkou jej nazývá „pohanským katedrálním chrámem“, i když se nenachází v blízkosti chrámu sv. Blažeje (viz obr.). Obětiště stojící paralelně se stěnou knížecího dvorce má obdélný tvar 540 x 175 cm, ve středu východní části mělo mohutný polokruhový výstupek, na severní a jižní straně pak v rozích vždy dva kruhové útvary (podstavce) o průměru asi 2 m. Na mohutném centrálním podstavci byl prý umístěn dřevěný, přesněji dubový idol Peruna *„s hlavou stříbrnou a zlatým vousem“*, v téže linii jej obklopovaly idoly ↗Dažboga a ↗Striboga. Menší podstavce o průměru asi 1 m na východní straně připisuje Rybakov božstvům Mokoši a Chorsovi, jejichž idoly byly patrně i nižší. Poněkud problematičtější je situování přebývajícího ↗Simargla již mimo vlastní stavbu, třebaže do jejího těsného sousedství (jáma pro idol o průměru 80 cm). Na jihozápad od stavby byla objevena velká obětní jáma o průměru 3 m, kde se našly kosti domácích zvířat. Dva metry od obětiště

byla nalezena další jáma s dvanácti tenkými kůly (tyčemi) okolo. Ta se spojuje se symbolikou roku a dvanácti slunečních měsíců.

O knížeti Vladimírovi v období mezi lety 980–988 píše mnich Gunlaug v *Sáze o Olafu Trygvessonovi* (synovi Trygveho). Nor Olaf navštíví Vladimírův dvůr a podle později zapsané ústní tradice je již křesťanem. Nemůže zůstat ve své zemi, jedná se v podstatě o politický azyl. Vladimír si ho oblíbí jako svého syna a jediný rozpor představuje náboženství. *„Je jediná věc, kterou Vladimír nemá rád na Olafovi, že nechce nikdy uctít sochy pohanských bohů, vždy doprovodí krále* (Vladimíra), *když jde do dvorce, ale nikdy s ním nevstoupí a čeká na dvoře tak dlouho, dokud král je ve svatyni.“* Vladimír napomínal Olafa, avšak ten zpochybňoval existenci pohanských bohů a zkoušel propagovat křesťanství. Zůstává otázkou, co konkrétně představoval onen dvorec (či sakrální prostor uvnitř ohrady), kde Vladimír konal oběti.

Po přijetí křtu roku 988 se vrátil Vladimír do Kyjeva a nařídil *„svalit všechny idoly, některé rozsekat na kusy, jiné spálit“.* Podrobně je popsáno zničení sochy Peruna, vržené do říčky Počajny. Mnozí badatelé si kladou oprávněně otázku, zda měl v Kyjevě svůj idol i Veles, který, ač v 10. století významný, se nestal součástí Vladimírova panteonu. Odpovědi se liší, avšak většinou panuje názor, že i Veles zde měl svůj idol alespoň do dob Vladimírovy reformy. Odpověď nejlépe naznačuje *Život knížete Vladimíra*, z něhož se dovídáme, že kníže, vraceje se po křtu do města, kázal zničit idoly, *„...idol Volosa pak, jehož jmenují bohem skotu, kázal v řeku Počajnu svrhnout“.* Dále následuje stručné líčení zničení idolu Perunova. Přestože jde o legendistický a v dochované podobě mladší zápis, můžeme se oprávněně domnívat, že Velesův idol v Kyjevě stál, nejspíše pak v kupecké čtvrti Podolu (představoval i boha bohatství), kde byla zaznamenána ulice Vološská (Voloská), později nazývaná Biskupská. Svržení idolu do řeky nepřímo podtrhuje velký význam Velese, neboť úkon odpovídá ritualizovanému svržení Peruna.

LADA (J. ↗Długosz) – domnělý válečný bůh polských Slovanů, zaznamenaný až v 15. století v církevních zákazech (1420, 1423). Ve středověkých (českých i ruských) svatebních písních se na konci veršů opakuje zvolání *Lado!* či *Lada!* ve smyslu milenka, stejně tomu je i u tak řečeného ↗Dalimila. Díky tomu byla také opakovaně považována za bohyni lásky – jakousi slovanskou „Venuši“, pochopitelně bezdůvodně. V srbochorvatské písni je vzývána jako vyšší bytost při modlitbě o déšť:

„Modlíme se Lado,
Modlíme se k vyššímu bohu,
Oj, Lado, oj!
Ať zaduje, Lado,
Ať zaduje tichý vítr,
Oj, Lado, oj!
Ať udeří/se spustí/úrodný déšť,
Oj, Lado, oj!“

Obdobně se k ní obracejí další písně zapsané však až v 18. století: *„Krásný Ivan trhá růže,/Tobě, Lado, svaté božstvo./Lado! Vyslyš nás, Lado!/Písně, Lado, zpíváme Ti/Srdce naše skláníme Ti./Lado, vyslyš nás, Lado!“*

Lada byla uctívána na počátku 16. století i u Baltů (Lotyšů a Litevců), kteří jí obětovali bílého ↗kohouta a zpívali: *„Lado, Lado, Lado, Veliké naše božstvo.“*

Na základě těchto údajů a dalších pozdních zmínek o uctívání ↗idolu Lado jako boha veselí v ↗Kyjevě (především při svatbách) se B. A. Rybakov pokusil Ladu znovu včlenit do staroslovanského panteonu – ztotožňuje ji s jednou z ↗Rožanic. Její existence v nejstarším období zůstává tedy i nadále velmi diskutabilní.

LANDSBERG viz **KAPELLENBERG**

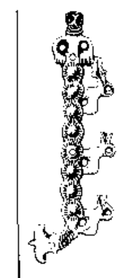
LEGENDA TZV. KRISTIÁNA – legenda o původu českého křesťanství z Velké Moravy a o nejstarších českých světcích sv. Václavu a sv. Ludmile. Po vleklých, dvě století trvajících sporech bylo obecně přijato přesvědčení, že legenda pochází z doby, do které se ve svém prologu hlásí, tedy z devadesátých let desátého století. Jméno autora, který pocházel z přemyslovského rodu, je nejisté. Pravděpodobně je však totožný s „mnichem Kristiánem, bratrem knížete (tj. Boleslava II.)“, známým z nejstarších vojtěšských legend. V legendě byla zaznamenána nejstarší verze ↗přemyslovské pověsti.

LECH (západní Slované) – postava z pozdní pověsti o praotcích národů (kmenů), bratrech Lechovi a Čechovi. Lech je poprvé zmiňován roku 805 jako jméno či hodnost knížete v Čechách, jako souhrnné označení více kmenů se jméno objevuje v *Kyjevském letopisu*, v podobě pověsti je syžet zaznamenán až Přibíkem Pulkavou z Radenína (1374–8, *Kronika velkopolská*). V *Kronice knížat polských* se objevují již tři bratři – Lech, Čech a Rus jako zakladatelé nových slovanských zemí, respektive států.

ŁEŹNO (Polsko; západní Slované) – lokalita, kde se nachází mělký, asi 80 cm vysoký kamenný reliéf zobrazující na jedné straně jezdce, na druhé lidskou postavu obrácenou k jezdci, na třetí pak člověka v dlouhém šatě s picím rohem v pravé ruce. Přestože výklad výjevů není bezproblémový, objevuje se tu božská postava s ↗rohem hojnosti (někdy spojovaná se ↗Svantovítem) a posvátný ↗kůň. Ztvárnění výjevu bylo patrně ovlivněno též prostředím pohanských Prusů.

LIBURNIA (jižní Slované; Conversio) – zde stával obdobně jako při ↗Krnském hradě či v Praze ↗kamenný stolec, na který byla nastolována knížata východoalpských Slovanů. (K těmto pohanským Slovanům byl vyslán jako biskup Modestus.)

LIBUŠE (Čechy; *Legenda tzv. Kristiána*, ↗Kosmas, ↗Dalimil) – bájná, nejmladší a nejmoudřejší dcera knížete ↗Kroka, panenská věštkyně (hadačka), mezi ženami přímo jedinečná, *„v úvaze prozřetelná, v řeči rázná, tělem cudná, v mravech ušlechtilá, ke každému vlídná až spíše líbezná ženského pohlaví ozdoba a sláva, dávajíc rozkazy prozřetelně, jako by byla mužem"*. Po otcově násilné smrti byla ustanovena *„celým kmenem za soudce"* především díky svému prorockému daru, přijala jeho pravomoci (soudkyně a vládkyně) a nakonec se stala zakladatelkou přemyslovské dynastie. Po rozsouzení sporu vlivných předáků *(„správců nad lidem")* o mez sousedních polí se tito muži, kteří se před ní hanebně tupili *„nevybíravými nadávkami a jeden druhému vjel nehty do vousů"*, odmítli podřídit Libušinu rozsudku. Ten, který při soudu nevyhrál, přes míru rozhněvaný, *„podle svého zvyku třikrát holí o zem udeřiv, zvolal: Toť křivda mužům nesnesilná! Žena děravá se obírá mužskými soudy v lstivé mysli! Vždyť věc je jistá, že všechny ženy mají dlouhé vlasy, ale krátký rozum! Lépe by bylo mužům umříti než to trpěti!"* Dožaduje se mužského správce a mužské vlády. Pohaněná kněžna Libuše odvětila, že se domnívají, že má málo rozumu,

neboť je *„nesoudí metlou železnou"* a oni žijí *„bez bázně"*. *„Koho si zítra vyvolíte za pána, toho si já vezmu za manžela."* Po tajné poradě se svými sestrami ↗Tetkou a ↗Kazi si pomocí ↗věštby, za přispění kouzel a prostřednictvím posvátného ↗koně, který posly *„povede pravou cestou"*, vybírá manžela ↗Přemysla Oráče. Jeho jméno ráno vyjeví shromážděnému lidu (nejspíše jde o doklad posvátného sňatku). Po varování na adresu shromážděných, že volba knížete je definitivní a vláda jeho rodu posvátná, je posílá do vesnice ↗Stadice, kde oře budoucí kníže. Věštbou též později vybírá místo k založení hradu a města Prahy, jejíž slávu věští. Budoucnost Přemyslova rodu určuje obřad s ↗lískou, jež měla symbolizovat rozrůstání nově založené dynastie.

LIBUŠÍN (západní Slované; ↗Kosmas) – hrad ve středních Čechách, který podle pověsti nechala jako své sídlo vybudovat kněžna ↗Libuše. Ve skutečnosti byl vystavěn nejspíše v době knížete Spytihněva (895–915).

LIEPS (Německo; západní Slované) – jezero nepříliš vzdálené od jižního okraje jezera Dolenského (viz ↗Fischerinsel). Na zdejším ostrově probíhal průzkum dřevěné obdélné kultovní stavby, v níž byla nalezena koňská lebka, neobvykle mohutné jelení paroží a rohy přímo nad vraty uprostřed severozápadní stěny. Další, tentokrát býčí lebky (jedna úplná a jedna neúplná), byly objeveny vně stavby. Rohy zdobící interiér i vnější stěnu objektu pocházejí nejméně z pěti zvířat. (Využívání rohů do náročí základu chrámu popisuje ↗Thietmar.) Stavba se nachází ve vzdálenosti asi 10 m od mostu a od brány se zvířecí stavební ↗obětí. Plnila svůj účel mezi lety 1150–1220. Další kultovní stavby byly objeveny na břehu poloostrova (Kleine Horst) naproti ostrovu a na dalším břehu na dohled od těchto míst (Usadel z 11. století o rozměrech 20,4 x 9 m). Posledně jmenovaný objekt má kamennou podezdívku. Ve vzdálenosti 4,5 km od jezera na hoře Krukow byl v 80. letech odkryt půdorys téměř obdélné stavby, kterou V. Schmidt považuje též za svatyni, avšak bez jednoznačných dokladů.

LÍSKA (západní Slované; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – keř, který měl magický význam v mýtu o ↗Přemyslovi, zakladateli vládnoucí dynastie v Čechách. Líska byla symbolem plodnosti a od starověku i běžným afrodiziakem. Šlo o keř, jemuž se připisovaly magické vlastnosti, symbol rozrůstajících se generací. V mýtu jí uvadly boční větve, což mělo symbolizovat udržení moci v hlavní

větvi přemyslovského rodu: *„Pět výhonků raší z lísky/pět pupenů pouští z lísky/čtyři zvadly v krátkém čase/pátý rozvil v plné kráse/...že se z cháma příští české kníže zrodí/které potomků pět zplodí/...jak v pět knížat rostou děti/jak zbyde jedno z pěti/zato zářné překrásné...“* (Dalimil)

LIUBICA (Arnold II.) – v souvislosti s touto lokalitou je v písemných pramenech zmiňován pohanský chrám.

LOPUSZNA (Polsko; západní Slované) – ves, ve které ještě roku 1928 stála spodní část kamenné sochy a na ní byl umístěn vysoký kamenný kříž (existuje fotografie). Z původní sochy se dochovaly mohutné, mírně rozkročené nohy a u kolen končící část suknice. Celek byl vytvořen v nadživotní velikosti, zbytek druhé postavy byl zjištěn vzadu, takže se obě dotýkaly zády. Socha byla původně asi 5 m vysoká. S velkou pravděpodobností šlo o zpodobení blíže neznámého slovanského boha, obdařeného přinejmenším dvěma tvářemi. Moc sochy byla zlomena a část materiálu znovu využita pro umístění křesťanského kříže.

LOSSOW (Německo; západní Slované) – archeologicky zjištěné pohanské ↗obětiště s početnými nálezy obětovaných zvířat.

LUCKÁ VÁLKA (Čechy; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – mytická epizoda, zachycená zřejmě v podobě hrdinského eposu. Ten zpracoval domácí látku o boji luckého knížete ↗Vlastislava s bájným Přemyslovcem ↗Neklanem, obsah eposu stručně zachytil až kronikář Kosmas. Na rozdíl od bojechtivého Vlastislava se Neklan rozhodující bitvy obává, a proto se nechá zastoupit hrdinou ↗Tyrem (u Dalimila Styrem), oblečeným v knížecí zbroji. Statečný Tyr, *„po knížeti druhý mocí“*, ve vítězné bitvě na ↗Turském poli poblíž Levého Hradce zahyne, stejně jako jeho nepřítel kníže Vlastislav. Tyrovi pak vděčný kníže splní slib a nechá navršit mohylu poblíž místa bitvy. Vlastislavův synek je na rozkaz knížete ušetřen, je svěřen vychovateli ↗Durynkovi, který jej však ve snaze zalíbit se knížeti zabije. Za jeho hlavu žádá Durynk správu Lucka (bohatého kraje později nazývaného Žatecko), avšak kníže se rozzlobí a dá mu vybrat jeden ze tří způsobů smrti. Durynk volí smrt oběšením na olši vedle cesty.

Z poražených Lučanů se díky radě nevlastní matky ↗čarodějky zachrání muž u Dalimila nazývaný Straba, který však pochopí, že mezi nepřátele patřila i jeho vlastní žena: *„Ové, ach, vlastní žena je můj vrah.“* Dalimil rozšiřuje vyprávění ještě

o následný boj za vlády knížete ↗Hostivíta, a to *„s potomkem z rodu Vlastislavova Levou“*, který chce znovudobýt Lucko. Hostivít oblehl hrad po tomto boji nazývaný Klepý, Leva se svými muži jist si vítězstvím hrad opustí, avšak je odražen. Chce boj vzdát, avšak ženy bojovníků *„klepaly si na své klíny s křikem: Pojďte blíž, tady máte dobrou skrýš!“* Zahanbení muži se vrhli znovu do boje, pobili nepřátele a hrad získal nové jméno.

Historikové dlouho řešili problém, kam chronologicky tuto bitvu zařadit a co z vyprávění odráží historickou událost či události, případně jaké bylo postavení Lucka v době předbořivojovské. Archeologové našli hradiště Vlastislav, vybudované snad bájným knížetem, hledali i Tyrovu mohylu. Z našeho hlediska je však důležité, že existoval domácí hrdinský epos, obdobně jako ve staroruském *Slově o pluku Igorově* opěvující hrdinství v bitvě a odsuzující zradu (Durynk), v němž mají své místo i čarodějky a jejich magická ochrana. Je zřejmé, že vznikl dříve než *Slovo*, protože jeho děj byl zaznamenán na počátku 12. století.

LÝČENÉ STŘEVÍCE (Čechy; ↗Kosmas) – předmět související s mýtem o ↗Přemyslovi; spolu s lýčenou ↗mošnou představují atribut rodu Přemyslovců odkazující na jejich původ. Přemysl je dal *„schovati na věky, aby naši potomci věděli, odkud vzešli...“* Obřad nastolování nového knížete ukončovalo patrně symbolické obouvání obřadních lýčených střevíců (viz též ↗kamenný stolec).

ŁYSA GÓRA (Polsko; západní Slované) – posvátná hora Slezanů, podle pozdních zpráv na ní měl stát pohanský chrám se třemi ↗idoly. Ten nechala kněžna Dobrava nahradit chrámem křesťanským. Na počátku 12. století tu vzniklo benediktinské opatství. Na hoře byl zjištěn složitý systém kamenných valů, převážně již pravěkého původu. Dosavadní poznatky potvrzují, že šlo o kultovní místo.

MADARA (Bulharsko; jižní Slované) – u skalního bloku odtrženého od hlavního masivu v poloze Pod Daultašem byl objeven pohanský chrám z 8. a 9. století. Obdélný chrám byl 18 či 20 m dlouhý a 11 m široký, s větší a menší prostorou, obklopený ještě obdélnou ohradou. Na jeho troskách byl vystavěn křesťanský kostel. Na sloupu objeveném také v Madaře lze přečíst jméno nejvyššího prabulharského boha – boha Slunce, Tangra.

Na skalní stěně ve výšce 23 m nad vsí, avšak pod archeologicky objevenou byzantskou pevností byl vytesán jedinečný reliéf, komponovaný ze čtyř výjevů. Hlavní motiv představuje jezdec oblečený v kaftanu a lev probodnutý kopím; za jezdeckým koněm běží pes. Jezdec drží v ruce nezřetelný předmět, snad picí roh. Částečně dochovány jsou nápisy v řečtině a bulharštině. Nápisy vznikly postupně za různých vládců, takže lze reliéf obtížně spojit jen s jedním z panovníků; mnoho badatelů se domnívá, že

Madarský jezdec – Bulharsko, 8.–9. století

šlo o vyobrazení chána Asparucha, který Bulhary přivedl do nových sídel, či o kulturního hrdinu nějakého epického vyprávění, který se svými činy přiblížil bohům.

Plocha využitá na reliéf a nápis zabírá neuvěřitelných 40 m^2, kůň s jezdcem je vysoký 2,85 m. Reliéf byl objeven již na konci minulého století a od té doby je různě interpretován a časově zařazován. Nejen podle kaftanu, ale také podle tvaru sedla a třmenů byl oprávněně datován do raného středověku, nejspíše do rozmezí 8.– polovina 9. století. Význam zpodobení jezdce souvisí patrně s nějakou historickou událostí; jezdec by mohl být panovníkem, reliéf nejspíše sakralizoval jeho postavení, obdobně jako rituál intronizace. Nelze však vyloučit ani mytický význam celého výjevu. Přestože byl na území pozdějšího bulharského státu velmi dlouho oblíben motiv tzv. thráckého jezdce, který měl nepopiratelně kultovní význam, středověká kompozice upomíná výrazněji na východní předlohy (např. monumentální reliéfy z Íránu). Správné čtení nápisů může snad odhalit původní význam, obvykle se výjev spojuje s pomocí, kterou poskytl chán Tervel byzantskému císaři Justiniánovi II. v boji o trůn roku 705. V řeckém nápise čteme právě o této smlouvě, text končí slovy „*...imperátor se mnou dobře zvítězil*“.

MAGICKÉ POMŮCKY – k provádění magických rituálů byly zapotřebí různé přesně definované předměty, magické pomůcky, z nichž některé se vytvářely jen pro jeden konkrétní obřad, jiné mohly posloužit vícekrát. Nejčastěji šlo o figurky zvířat či lidí, zhotovené ze dřeva, vosku, vzácněji i kovu. Jen málo z nich se dochovalo do současnosti. Pokud takový neobvyklý předmět archeolog nalezne, obvykle jej nemůže jednoduše interpretovat pouze jako magickou pomůcku, možných vysvětlení bývá víc. Nejzajímavější doklad pochází z ↗Mikulčic na Moravě, kde byl z jámy č. 400 vyzvednut soubor hliněných votivních předmětů z konce 6. či 7. století. Většinu předmětů tvoří miniaturní zvířecí sošky – koně, skot, objevují se i lidské hlavy či modely sedel. Zřejmě byly pomůckou při obřadech zajišťujících hojnost dobytka či koní. Skutečný smysl použití lidských sošek nedokážeme jednoznačně vysvětlit, mohly sloužit pozitivní i negativní magii. Obdobné hliněné předměty známe z východoslovanského prostředí, především z území dnešní Moldávie. Nález jediného hliněného zvířátka lze však samozřejmě vysvětlit i jako dětskou hračku, podobně jako třeba nálezy lodiček z kůry, časté v Polsku. Zvláštní magickou pomůcku představují tzv. chlebce – hliněné a někdy i zdobené polokulovité předměty, nalézané v nejstarších

slovanských domech z 5.–7. století. Měly nejspíše magicky zajistit dostatek chleba – a tedy jídla obecně. Jeden takový chlebec se našel v domě v Roztokách u Prahy.

MALCHOW (Německo; západní Slované; *Anály Magdeburské*) – stával zde písemnými prameny zmiňovaný pohanský chrám, který byl spálen roku 1147.

MALOCINO (Polsko; západní Slované) – místo nálezu žulového ↗idolu, který byl po přijetí křesťanství evidentně utopen jako pohanský kultovní symbol. Zobrazuje mužskou hlavu s vousem.

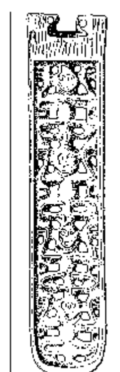
MARZENA viz **MORANA**

Při pohřebních i jiných slavnostech byly užívány dřevěné (Opole) a kožené masky (Novgorod). 10.–11. století.

MASKA – dřevěná či kožená pomůcka doprovázející důležité rituály, a to jednak přechodové – např. ↗svatbu, pohřební ↗tryznu (*„majíce škrabošky na tvářích...“*; ↗Kosmas), též svátky spojené s koncem zimy a začátkem jara, jako byla např. ↗koleda (etnografickým ohlasem je množství masek v masopustních průvodech). V případě pohřbu představují masky nejspíše duše zemřelých, což se podařilo osvětlit teprve srovnáním s Radbodovou legendou o sv. Bonifácovi z 9. století. Používaly se masky

lidské (nebo spíše démonické) podoby i masky zvířecí (včetně zvířat bájných). Vzácně se našlo několik masek při archeologických výzkumech – např. dřevěné v polském Opolí, kožená v ruském ↗Novgorodu (viz obr.). Jejich výzdoba bývala jistě doplněna též o malování, třásně či ozdoby z peří apod., avšak tyto drobnější organické součásti se nedochovaly. Šaman se zvířecí maskou je vyobrazen na bronzovém nákončí z 8. století ze smíšené avarsko-slovanské kulturní sféry na území dnešního Maďarska. Hry s maskami byly tak oblíbené a nevykořenitelné, že pronikaly i do křesťanských kostelů – ještě roku 1207 se papež Innocenc III. pohoršuje nad tím, že se tyto hry stále provozují v polských kostelích. Nevázané průvody a tance v maskách jsou etnografy doloženy jako *turice* s maskami v podobě kobylích hlav. Dalším příkladem je staročeská *klibna* – maska čtyřnohé obludy s rohy, kterou představovali dva lidé a s níž se chodilo před svátkem Tří králů.

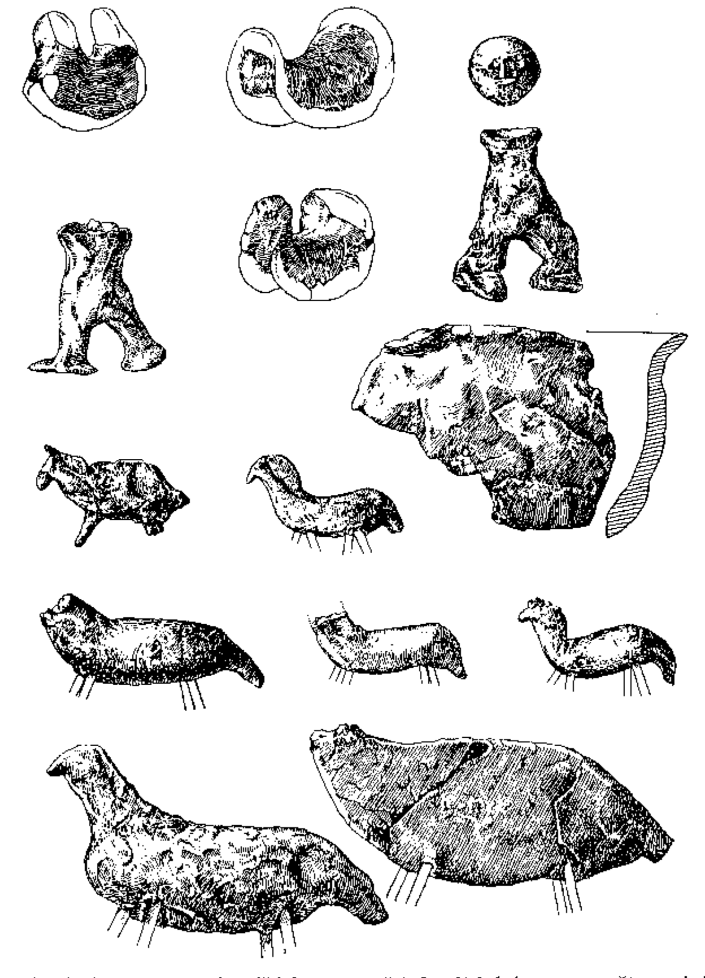

MEČ (západní Slované; ↗Saxo Grammaticus, ↗Helmold) – atribut některých válečných božstev. Velký meč ve stříbrné pochvě měl ↗Svantovít uctívaný na Rujaně, sedm mečů měl pak za pasem bůh ↗Rugievit v ↗Korenici (osmý držel v pravé ruce). Božstvo vyobrazené na ↗zbručském idolu mělo však u pasu „staromaďarskou“ šavli. Atributy bohů byly považovány za posvátné, dodávaly magickou sílu před bojem – jako např. štít ↗Jarovitův. Na meče tohoto posvátného druhu se také přísahalo, jak dokládá přísaha lidí knížete ↗Olega roku 907.

MIEDZYGORZE (Polsko; západní Slované) – lokalita, kde se nachází velký plochý posvátný ↗kámen o ploše 4,6 x 2,5 m, podepřený třemi menšími kameny s vyrytým velkým křížem (80 cm vysokým). Kámen patrně sloužil jako předkřesťanský obětní oltář (↗kamenný oltář).

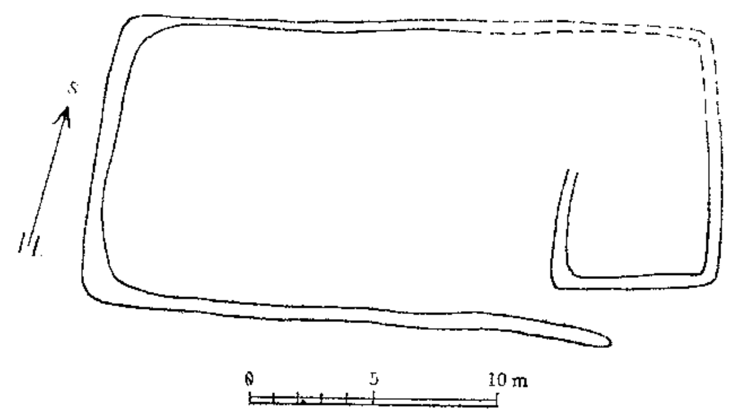
MIKULČICE (Morava; západní Slované) – sídliště, na němž byly již před vznikem opevněného centra provozovány magické rituály. O tom svědčí jáma s velikým množstvím hliněných figurek převážně rohatých zvířat (zubr či ↗býk), ptáků, sedel, ale i schematických lidských postav a tváří (6.–7. století; viz obr.). Jednotlivé figurky byly nalezeny i jinde na hradišti.

Ústřední hradiště Moravanů stálo u Hodonína (podle některých badatelů se nazývalo Morava). Na něm bylo v průběhu 9. století vybudováno až 11 kostelů, z toho 5 na knížecím hradě, kde byl objeven též obdélný palác. Kromě těchto dokladů proni-

Hliněná miniaturní zvířátka, stejně jako lidské postavy či modely sedel, byla důležitou magickou pomůckou. Mikulčice na Moravě.

kajícího křesťanství, oficiálně přijatého asi roku 831, byly archeologicky odkryty též doklady rozvinutého pohanství. Naproti 1. a 2. kostelu, na výspě obtékané ramenem řeky Moravy, byly nalezeny zbytky téměř kruhového kultovního místa vymezeného širokým příkopem, v němž kdysi hořely posvátné ↗ohně. Archeology je datováno do 9. století.

Obdélná ohrada s jedním vchodem, pod níž byl objeven pohřeb koně. Byla nalezena v Mikulčicích, patrně sloužila jako pohanská svatyně (podle Z. Klanici).

V poloze Klášteřisko mimo akropoli hradu byla objevena obdélná, přes 20 m dlouhá a 11 m široká ohrada s jedním vchodem, která byla obklopena hroby. I ta bývá považována za pohanskou svatyni. Na její zvláštní význam ukazují pohřby ↗koní, z nichž jeden byl nalezen uvnitř ohrady, překryt lidskýma nohama amputovanýma v kyčlích. Svatyně vznikla na konci 8. století a fungovala rozhodně do poloviny 9. století, podle některých badatelů ještě o něco déle. Na konci 9. století tu již nestála. Snahu změnit kultovní význam místa v křesťanském smyslu naznačuje existence kláštera sv. Jiljí, doloženého jen jako ruina v 17. století. Nelze zcela vyloučit, že sv. Jiljí na Moravě, tak jako v Rusku sv. Ilja (hromovládce), převzal významné funkce boha ↗Peruna. Paralelní (byť nedlouhá) existence pohanské kultovní stavby spolu s křesťanskými kostely ukazuje na existenci tzv. ↗dvojvěří, kdy je víceméně tolerováno pohanství a kdy do křesťanství silně pronikají původní pohanské představy.

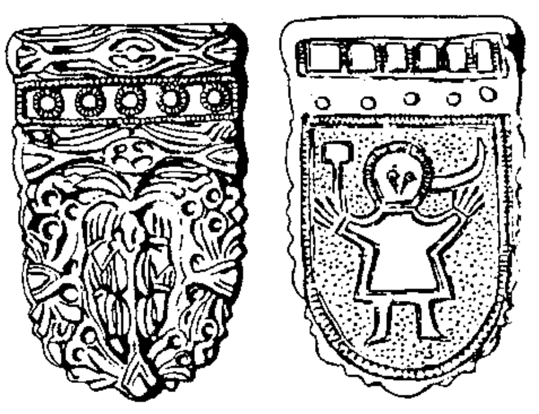
Z hrobu u kostela na akropoli hradu pochází unikátní pozlacené nákončí opasku, které je na spodní straně opatřeno vysoce symbolickým výjevem, patrně dokumentujícím tzv. dvojvěří, které po většinu 9. století na Moravě panovalo. Postava v gestu oranta drží v levé ruce ↗roh hojnosti, v pravé předmět připomínající Tórovo kladivo, podle Z. Váni „šamanské zrcadlo". Toto vyobrazení bývá spojováno jak s pohanskými představami, tak i s čistě křesťanským královským pomazáním (V. Denkštein), v závislosti na interpretaci atributů postavy. Podle K. Bendy se

Nákončí opasku z hrobu velmože – Mikulčice, 9. století

jedná o bohyni vítězství Viktorii, která je na přilbě krále Agilulfa z langobardského prostředí 7. století skutečně vyobrazena s obdobnými atributy, tedy tabulkou a rohem. Na nákončí z Mikulčic ovšem postava postrádá jeden podstatný znak – chybí jí křídla, nezbytná na zpodobeních z langobardského i avarského

Obě strany nákončí, na přední straně čtyřnohý živočich, snad žába

prostředí. Na stylizovaném výjevu z Mikulčic ani nepoznáme, zda se jedná o mužskou či ženskou postavu, zmiňovaný atribut by sice mohl být tabulkou, ale oproti antické či langobardské stylizaci má mnohem kratší násadu. Mohlo by tedy jít též o mlat nebo kladivo, několik skandinávských badatelů jej skutečně automaticky považovalo za Tórovo kladivo. Podle našeho názoru nemůžeme výjev jednoznačně klasifikovat, jeho stylizace je odlišná od pojetí ryté postavy křesťanského hodnostáře, známé z jiného nákončí z Mikulčic. Nelze proto ani rozhodnout, zda měl nositele nákončí ochraňovat křesťanský či pohanský bůh (natož případného pohanského boha blíže určit).

MILEŠOVKA (západní Slované) – s největší pravděpodobností jedna z uctívaných českých hor (nejvyšší vrchol Středohoří), na jejímž vrcholu byla objevena slovanská keramika a parohový kotouček se slunečním symbolem.

MILLSTATT (Rakousko; jižní Slované) – kultovní místo zmiňované v legendě ze 12. století. Za vlády knížete Domiciana, tedy na přelomu 8. a 9. století, zde prý došlo ke svržení pohanských ↗idolů do Millstatského jezera a k zasvěcení kostela Všem svatým. Vzhledem k doložené antické tradici, kdy se zde uctívaly nymfy pramenů, je pravděpodobné, že i v raném středověku tu bylo uctíváno vodní božstvo. Pověst o tom, že nad jezerem v Obermillstattu stával pohanský chrám, nahrazený později ve druhé polovině 11. století kostelem sv. Jana v lese, byla zaznamenána v minulém století. Patrně tu fungovala dvě posvátná místa, jedno přímo u jezera, druhé v lese na úbočí hory. Na druhém břehu jezera na horském vrchu v místě Hochgosch, v poloze „pohanský hrad/zámek", existovalo mezi 8. a polovinou 10. století hradiště, sídlo patřící již zmiňovanému Domicianovi. Patrně doplňovalo systém výše uvedených, odsud dobře viditelných míst.

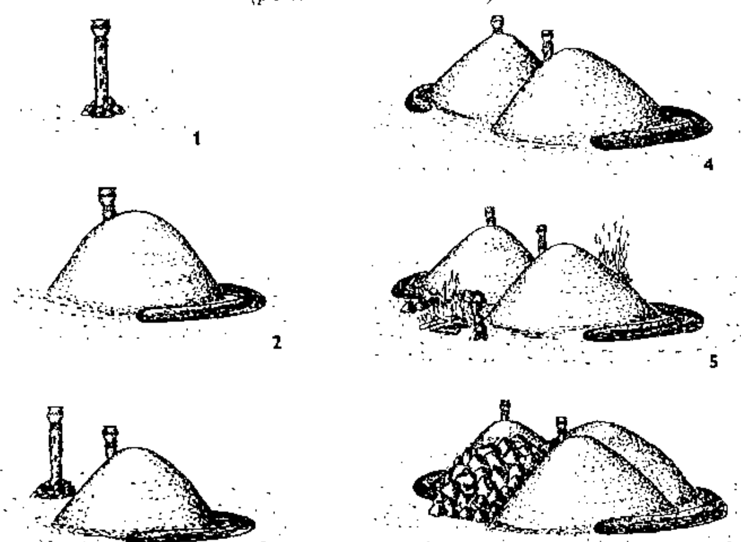
MNATA (↗Kosmas, ↗Dalimil) – bájný kníže uváděný ve výčtu panovníků vládnoucích v Čechách (viz též ↗seznam bájných českých knížat).

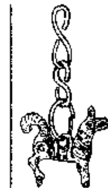
MODLA – staročeský výraz pro ↗idol (slovo odvozené z latinského *idolum*, jež bylo samo přejato z řečtiny – výchozí tvar je *eidolon*), doložený ve 14. století. V 11.–12. století se užívalo výrazu *kap* (obětišti se říkalo *kapišče*), starorusky *stod* – doslova kůl či sloup. Nevíme, kdy přesně se začal pojem modla uplatňovat, protože většina pramenů byla psána latinsky. Sporný zůstá-

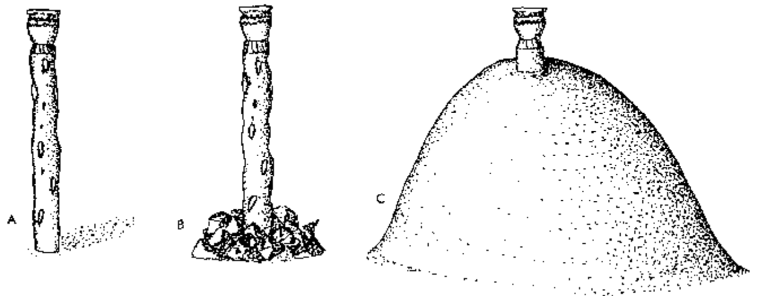
vá výklad místního názvu Modla nad stejnojmenným potokem u vsi Vlastislavi, kde stálo v 9.–10. století hradiště. V písemné podobě byl zachycen až v 16. století. Podobné problémy činí výklad toponyma Modlany u Chabařovic, doloženého od 14. století (podle jedné hypotézy „ves lidí bydlících u modly").

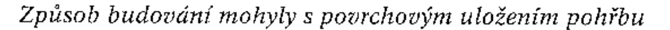
MOHYLA (východní a západní Slované) – speciální podoba hrobu u části Slovanů v 7.–11. století. Mohyly vznikaly v rámci ↗pohřebního obřadu, nejprve byly postaveny dřevěné srubové rámy, tzv. „domy mrtvých", které byly též zapalovány. Popel zemřelého se buďto rozhazoval uvnitř tohoto „domu", nebo se urna s popelem mrtvého ukládala až na povrch nasypaného kopce – mohyly. Jiným způsobem pohřbu vedoucím ke vzniku mohyly je umístění urny na kůl utěsněný kameny, přičemž teprve další etapu obřadu představuje dosypání pahorku (viz obr.). Tímto způsobem někdy vznikaly i tzv. hromadné mohyly, u nichž se při vzpomínkových slavnostech (↗zadušnice) zapalovaly obřadní ↗ohně. Takovéto pohřební místo bylo objeveno v Čechách např. v Kožlí u Orlíka. Některé navýšené pahorky mají speciálně budovaný kamenný věnec či kamenné jádro. Mohyly se budovaly i v dobách, kdy se prosazoval pohřeb nespáleného těla do země.

Způsob budování mohyly. Rekonstrukce vzniku hromadné mohyly (podle M. Lutovského)

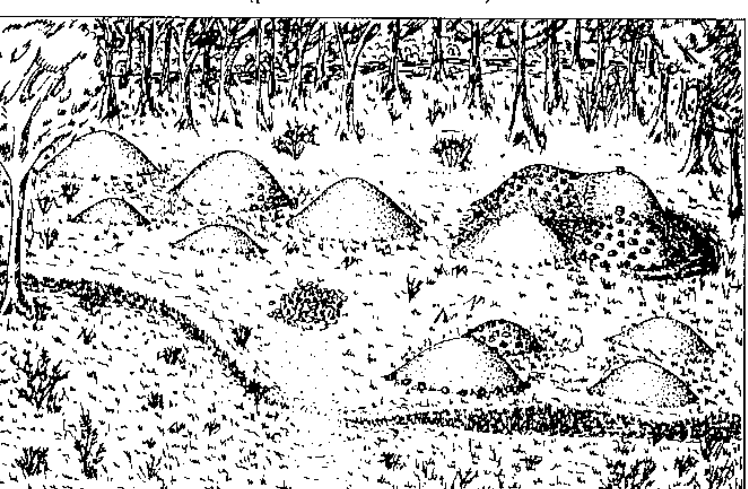

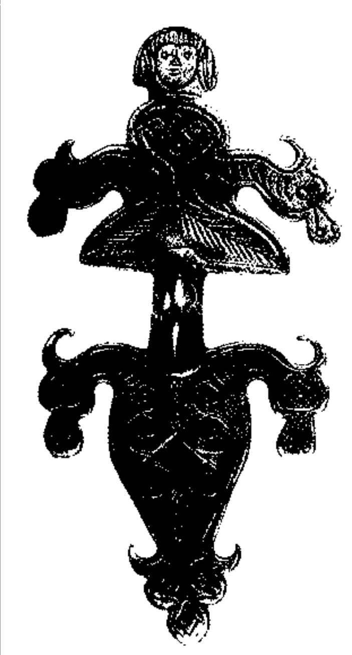

Způsob budování mohyly s povrchovým uložením pohřbu

Takoví mrtví bývali ukládáni do povrchové vrstvy mohyly. Teprve v době odumírání tohoto způsobu pohřbu byly pod mohylou nejprve vyhloubeny „hrobové jámy" obdobné těm, jež známe z plochých (tj. nemohylových) hrobů s nespálenými těly. Dnes objevené a zkoumané mohyly jsou nižší, jejich průměr je však naopak vyšší než tomu bylo v době jejich vzniku. Tento stav je důsledkem eroze a jiných povětrnostních vlivů. Někdy jsou mohyly obehnány příkopky, většinou stály v posvátném ↗háji na mírně vyvýšeném místě, často symbolicky odděleném od „světa živých" např. plotem, potokem.

Rekonstrukce vzhledu mohylového pohřebiště v Kožlí (podle M. Lutovského)

MONTANA (Bulharsko; jižní Slované) – lokalita, kde byla odkryta pravoúhlá pohanská svatyně z 9. století.

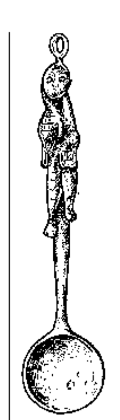
Stříbrná spona z pokladu v Martinovce na Ukrajině (7. stol.) zobrazuje nejspíše ženskou bohyni-matku.

MOKOŠ, též Mokuša (východní Slované; *Povest vremennych let*, traktáty 11.–12. století, např. *Slovo nekojego christoljubca*) – od dob Vladimírových jediná bohyně ruského ↗panteonu, jejíž ↗idol stál v ↗Kyjevě. Patrně představuje zosobnění vlhké a úrodné Matky země (*Mať syra-ja zemlja*). Odpovídá íránské bohyni vlhkosti Arádví, která též pečovala o úrodu. Jméno bývá odvozováno od *kš*, *koš* ve významu osud a tvoří též kořen slov spojených se zrnem a vázáním snopů. V historických pramenech téměř vždy vystupuje spolu s ↗vílami nebo později ↗rusalkami. Zobrazovala se v adoračním gestu. Ještě v 16. století se ptal kněz žen či sedláků při zpovědi, zda nechodili k Mokuši. V dobách upevňování křesťanství byla vytlačována sv. Paraskevou – ochránkyní polí a skotu, v apokryfním kalendáři jí bylo zasvěceno dvanáct pátků v roce. Je pravděpodobné, že při slavnostech Mokoši spojených s úrodností (↗kupalo) docházelo i k sexuálním nevázanostem. Podle etnografických dokladů její příchod ohlašoval zvuk vřetene a byla neviditelná.

Do souvislosti s uctíváním bohyně Mokoši bývá dáváno místní jméno vsi Mokošín u Přelouče v Čechách, stojící na návrší (obvyklé místo kultu) a doložené již v 11. století. Podobnými toponymy jsou též Muuke (Mukus) u Stralsundu na Rujaně a Moggast/Mokoš v Horních Francích. Dosud se jedná o ojedinělé a ne zcela jednoznačné doklady uctívání Mokoši mimo východoslovanské prostředí.

MOKUŠA viz **MOKOŠ**

MONASTIRSKOJE (Bulharsko; jižní Slované) – místo, kde bylo roku 1985 odkryto ↗obětiště spojované s kultem ↗Peruna. Tvořila je okrouhlá, do hloubky silně vypálená plošina o průměru 4,7 m, vrstva popele s kostmi různých obětovaných zvířat a zlomky nádob. Obětiště bývá datováno do 8.–9. století.

MORANA též Mora, Marzena (J. ↗Długosz) – mytologická postava objevující se ve slovanském folkloru; na jaře je její podoba vynášena jako „smrtka“ a háže se do vody (tj. rituálně umírá), aby zima uvolnila místo nově přicházejícímu jaru a zajistila se tak obnova ročního vegetačního cyklu. Její jméno může být rozhodně alespoň v polštině odvozeno od kořene *mar-*, *mor-* (smrt). Ve východoslovanské oblasti se vyskytuje obdobný obřad, figura se však jmenuje Kostroma. Obřad býval doplněn znázorněním bitvy na břehu, kdy část shromážděných Kostromu před utopením bránila.

U nespolehlivého polského kronikáře Jana Długosze (15. století) jde o bohyni úrody odpovídající antické Ceres. Morana se stala novou mytickou postavou v době českého národního obrození, kdy vystupovala jako personifikace smrti.

MOŘE (západní Slované; ↗Thietmar, ↗Saxo Grammaticus) – tento přírodní fenomén býval uctíván na Rujaně, kde se jako záruka dodržení dohody házel do moře kámen spolu se zaklínáním, aby ten, kdo dohodu poruší, skončil jako ten kámen v mořské hlubině. Thietmar okolo roku 1000 popisuje, jak si počínal na misijní cestě biskup Reinbern, který *„ničil a pálil svatyně s ↗idoly bohů a očistil moře obydlené zlými duchy tak, že do něj hodil čtyři kameny pomazané svatým olejem a pokropené svěcenou vodou“*. Jeho počínání připomíná křest moře, což zpětně ukazuje na pravděpodobnou existenci zvláštního boha moře (tedy nejen démona nižšího řádu).

MOST PRI BRATISLAVE (západní Slované) – osada v západní části Žitného ostrova, při jejímž okraji byl objeven žlab dlouhý 27 m a hluboký 50 cm s mírně zahnutými konci. Na okraji žlabu byly zjištěny 4 jámy po kůlech, které nesly patrně stříšku. Pod ní se nacházelo dlouhodobé ohniště, kde se pálilo dubové dřevo, při tomto hlavním ohništi byla nalezena část lebky tura. Objev představuje nejspíše jednoduché kultovní místo z 8. století.

MOŠNA (Čechy; ↗Kosmas) – předmět vyrobený z lýka, důležitý atribut rodu Přemyslovců. Na ní jako na stole hostil ↗Přemysl

↗Libušiny posly. Mošna odkazuje na oráčský původ rodu, podobně jako ↗lýčené střevíce, které dal Přemysl *„schovati pro budoucnost, aby naši potomci věděli, odkud vzešli"*.

MUŽIK A ETNOGENETICKÝ SLOVANSKÝ MÝTUS – líčení, které na počátku 10. století zaznamenal al-Masúdí; jeho informátor mu podal zprávu ze západoslovanského prostředí: *„K nim náležel kmen, jemuž patřila dávno, na počátku časů* (tedy v mytickém čase), *vláda a jejich vládce se nazýval Mádž.k* (*mužik* = zdrobnělina od slova *muž* ve smyslu „syn Muže") *a tento kmen se jmenuje W.l.njána. Tento kmen následovaly kdysi dávno všechny ostatní kmeny Slovanů, protože ...byl* (hlavní) *král, a proto jej ostatní králové poslouchali... Tento kmen je základem (kořenem kořenů) všech Slovanů, vysoce uctívaný mezi jejich kmeny a má prastaré zásluhy. Později nastala mezi jejich kmeny roztržka..."* V jiné variantě textu nalezneme formulaci, která umožňuje slovu Mádž.k/Mužik rozumět jako titulu vládce: *„Nosil* (obecné) *jméno mádž.k, které se dává každému jejich vládci..., pak se jejich svornost rozpadla a jejich kmeny začaly dávat přednost svým zájmům. A každý kmen učinil nad sebou vládce svého..."*

Nevíme bohužel, jak správně číst jméno onoho kmene W.l.njána, někdy se pomýšlelo na Velety, avšak arabský zápis jednoznačný výklad neumožňuje. Pokud byl výraz Mužik titulem, znamenal by asi *„potomek Muže-člověka, prvního krále"* (srov. župan-županič, Svarog-Svarožič). Doklad, pohříchu velmi nezřetelný, užívání titulu Mužik v 6. století shledávají někteří badatelé ve jménu jistého slovanského vládce na dolním Dunaji (dnešní Rumunsko). Toto jméno mělo znít Musokios, což snad dovoluje uvažovat o porečtěné podobě výrazu Mužik. Slovo Muž *(mąž)* vyvolává asociaci germánského etnogenetického mýtu zaznamenaného Tacitem: *„...oslavují Germáni boha Tuistona, zrozeného ze země. Přisuzují mu syna Mann* (tj. Muž/Člověk)*, praotce a zakladatele jejich národa, a Mannovi zas tři syny, podle nichž se nazývají Ingaevonové..., Hermionové... a Istaevonové..."*

V obou vyprávěních stojí opravdu na klíčovém místě osoba označená jako Muž/Člověk, postavená jako vládce nad ostatní krále. Odlišná je však pozice této osoby, Muž by stál na místě Tuistonově, nikoliv Mannově – to přísluší Mužikovi; politickou moc Mužikovu vůči ostatním králům můžeme jen analogií spojit s otcovskou mocí Mannovou vůči třem synům – zakladatelům. Tento druhý posun bychom snad mohli vysvětlit druhotnou historizací předpokládaného mýtu o Mužikovi (arabská relace o něm přece hovoří jako o historické události). Synovské postavení Mužikovo oproti otcovskému Mannovu ovšem varuje před příliš jednoznačným hledáním souvislostí mezi oběma mýty.

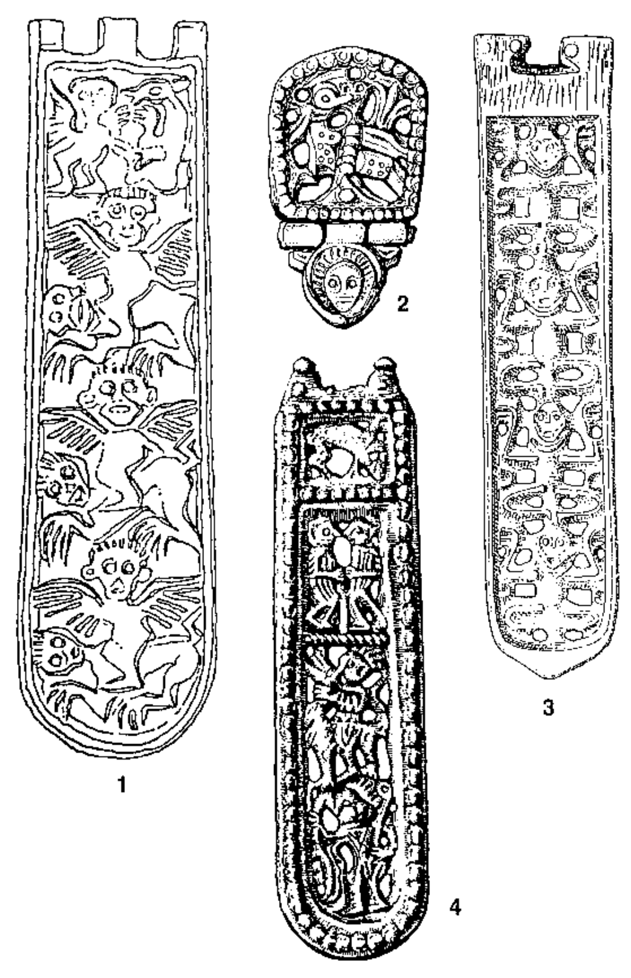
Hypotetická rekonstrukce mýtu o Mužikovi, jak na ni upozornil D. Třeštík, stojí a padá s důvěrou v jediné, a to poměrně nejisté čtení jména vládce v arabské relaci. Variantní čtení zprávy, které umožňuje chápat jméno Madž.k/Mužik jako královský titul, i podpůrný argument se jménem slovanského vládce Musokia naznačují, že pokud pod vrstvou historické zprávy můžeme hledat mýtus, pak nemusí být nutně etnogenetický, ale spíše by náležel do oblasti mýtů spjatých s královskou vládou. V tomto případě by také bylo snazší pochopit synovskou pozici krále.

MYTICKÁ ZVÍŘATA – vystupovala ve vyprávěních Slovanů v obdobné míře jako u jiných národů a plnila zde různé speciální úlohy. V období avarsko-slovanské symbiózy se zvláštní oblibě těšil gryf – čtyřnohé zvíře s křídly a orlím zobákem. Bývá vyobrazen samostatně v loveckých scénách a také v boji s hadem,

Kování opasku z Kalu (8. století)

Kování opasku z období avarské říše (8. století) zachycuje mytologické bytosti, v případě kování nalezeného v Kalu (Čechy) pak dualistický souboj pavího draka s hadem symbolizujícím zlé síly (2). Nákončí z Pohořelic na Moravě zachycuje okřídlené bytosti jedoucí na čtvernožci s lidskou hlavou (1), nákončí z Nových Zámků na Slovensku nahé postavy s nákrčníkem v tanečním či modlitebním gestu (3). Nákončí z Dolních Dunajovic (4) pak starobylou „comicsovou" formou ve třech výjevech líčí nedochovaný hrdinský epos či mytické vyprávění, v prostřední scéně jede hrdina na jakémsi zvířeti, v závěrečné scéně vystupuje s kyjem.

který v tomto případě symbolizoval zlo. Přestože víme, že tento dualistický motiv je íránského původu, není jisté, zda význam celého výjevu byl ve střední Evropě týž. Ve stejné době (8. století) byl vyobrazen čtvernožec s lidskou hlavou na nákončí z Pohořelic na Moravě. Bohužel nevíme, jak byl takový tvor nazýván a proč na něm jiný bájný okřídlený tvor jezdil.

Gryf byl často zobrazován i v mladší době, v Bulharsku 9. až 11. stol., na Rusi v 11. a 12. století. Stejně často vystupoval i Senmurv (okřídlený pes) – posel, ztotožňovaný většinou s východoslovanským ↗Simarglem. Vzhledem ke značné míře stylizace při ztvárnění zvířat lze někdy obtížně odlišit bájného tvora od stylizovaných skutečných tvorů. Zjevná je inspirace jiným, většinou pozdně antickým či íránským prostředím.

MYTICKÝ ČAS – pojetí času, které je kvalitativní a diskrétní (nespojité). Události nabývají různého významu podle toho, v jakém čase se odehrály, závazné jsou ty, které proběhly v „čase počátků", v „onom čase", ve kterém byl zakládán řád světa a potlačen chaos. Tento čas je nespojitý s časem, v němž žijeme a jednáme, nemůžeme jej nějak lokalizovat na historické ose. Události historického času přitom soustavně přecházejí do času mýtu, pokud mají být přijaty jako děje, které jsou tak či onak významné pro trvání dané komunity vyprávějící si své mýty. Byla zdůrazněna funkce mytického času coby strategie zvládání historických nárazů a stabilizace atakované struktury. Nespojitost mytického a běžného času je též základem ↗přechodových rituálů (iniciace, ↗svatba apod.), kdy v okamžiku přechodu vstupuje zasvěcovaná osoba z času každodennosti do času mýtu, aby se nevratně kvalitativně změnila.

NAV – slovanský výraz označující mrtvého.

NÁVAZ – druh ochranného ↗amuletu, vytvořený z různě zavázaných stužek; někdy obsahoval rozličné (často zapáchající)

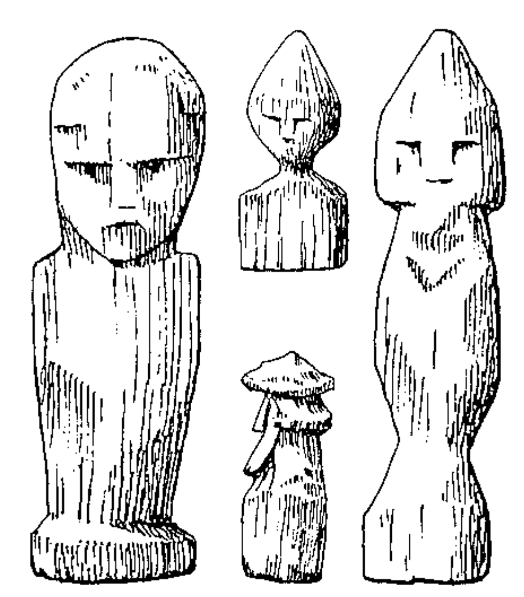
ostatky organického původu. Nejstarší návaz z bronzového drátu byl objeven v Sadech u Uherského Hradiště v hrobě muže z 9. století. Středověké prameny popisují např. návaz s perem orla nebo supa na levé noze ženy, který měl usnadnit průběh porodu.

NEKLAN (západní Slované; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – podle pověsti kníže Čechů, neschopný vést své soukmenovce do vítězné bitvy. Je tedy zastoupen hrdinou ↗Tyrem, převlečeným do knížecí zbroje, hlavní postavou pověsti (eposu) o ↗lucké válce. Ten ve vítězné bitvě na Turském poli poblíž Levého Hradce zahyne, stejně jako jeho nepřítel kníže ↗Vlastislav. Jméno Neklan je binární opozitum jména Vojen, mohlo jít i o přízviska jiných knížecích jmen. V knížecím ↗seznamu následuje jeho vláda po Křesomyslu, po něm nastupuje poslední bájný (jinými prameny nedoložený) kníže ↗Hostivít, patrně otec prvního křesťanského knížete Bořivoje.

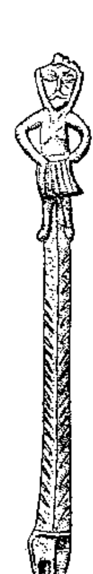
NESTOR (východní Slované) – mnich Pečerské lavry, kláštera nedaleko ↗Kyjeva, který ve 12. století sepsal letopis *Povest vremennych let*, zachycující nejstarší dějiny Kyjevské Rusi. Zaznamenal v něm mnoho důležitých údajů o pohanských bozích a zvycích východních Slovanů. Letopis byl přeložen do češtiny K. J. Erbenem.

NEZAMYSL (Čechy; ↗Kosmas) – podle pověsti zřejmě bratr nebo syn ↗Přemysla Oráče, v ↗seznamu vládnoucích knížat je zmiňován hned po něm. Uvažuje se též, že mohl být jedním z mytických dvojčat-vládců indoevropského původu spolu s Přemyslem, neboť jeho jméno vytváří binární opak jména Přemyslova. Kronikář Kosmas navíc vysvětluje význam Přemyslova jména – rozmýšlející či přemýšlející. Z prostředí polabských Slovanů se dochovala dřevěná podoba takovýchto božských dvojčat-blíženců (↗Fischerinsel). V pozdější české tradici byl Nezamysl až třetím synem Přemyslovým. Ve středověku je v Čechách doložena ves Nezamyslice (Nezamizlice), jméno se tedy zřejmě delší dobu používalo.

NOVGOROD (východní Slované) – na zdejších nalezištích se poměrně dobře dochovalo dřevo, takže odtud známe nálezy jinde vzácnější – podobu domácího bůžka v čepici z 10.–11. století nebo dřevěný ↗idol z 11. století. K rituálním účelům sloužila též hůl s vyřezávaným lidským obličejem či se zvířecími hlavami ze 12. století (viz obr.). V blízkosti Novgorodu byl nalezen i ka-

Přenosné dřevěné kultovní sošky z Novgorodu

menný idol v klobouku. Speciální roli hrály bronzové miniatury bohů na tyčce z 11. a 12. století, bohatě doloženy jsou stavební obětiny. Byla zde objevena též obětní jáma s devíti dřevěnými lžícemi a ↗býčími lebkami, která předcházela vybudování opevněného centra. Za opevněným hradem se v ↗Peryni nad řekou Volchovem nacházel centrální posvátný okrsek, kde byl uctíván bůh ↗Perun.

OBĚŤ, též žrtva, třěba (↗Prokopios, ↗Kosmas, ↗Helmold, ↗Saxo Grammaticus ad.) – již původní názvy naznačují smysl tohoto úkonu, poukazují na snahu darovat potřebné (bohům, duším zemřelých) a recipročně získat potřebné (ochranu, zdraví, úrodu

apod.). *„Skládám ti tuto oběť a ty nám dej štěstí a zdraví,"* tak nějak zněly formulace a prosby provázející oběti. Prokopios již v 6. století zaznamenal, jak Slované tváří v tvář smrti slibují *„obětovat bohu za své zachránění, a když vyváznou, obětují, co přislíbili, jsouc přesvědčeni, že za záchranu vděčí té oběti"*. Přitom si Slované nepředstavovali, že se bohové či duše mrtvých přímo sytí nabízenými pokrmy, nýbrž že potřebují jejich vůni – podle Helmolda si bohové libují v pachu krve oběti, ale i ve vůni pečeného masa. Oběť prováděl doživotně obětník, ↗žrec, později pohanský ↗kněz. Míval též věštecké schopnosti (věštilo se např. z dýmu zápalné oběti) a byl považován za posvátnou osobu. Hlavním obětníkem býval většinou kníže (doloženo v 8.–9. století), později se moc světská oddělila od moci duchovní (viz též ↗Svantovít).

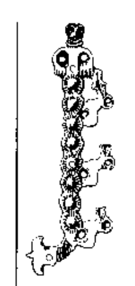
OBĚŤ NEKRVAVÁ (Harkání) – k nekrvavým obětem patřilo především zrní nebo již hotový chléb, sýr a med, ↗koláče, dále pak mléko a opojné nápoje. Většinou jsou tyto obětiny doloženy u východních Slovanů, méně často také u jižních Slovanů. Nezřídka prameny obsahují jen obecnou formulaci *„přinášeli jídlo"*. Nekrvavé oběti se přinášely ↗Rodu, ↗Rožanicím, ↗vílám, ↗Pereplutu, ↗běsům a také zemřelým. V době žní se obvykle obětovaly klasy či plody z první úrody, tzv. prvotiny. *„V době žní vezmou* (Slované) *zrní prosné a pozvednuše je k nebi volají: Pane, ty, jenž jsi nás opatřoval potravou, dej nám ji i dnes v hojnosti."*

OBĚŤ ZVÍŘECÍ – zvířata bývala obětována při většině slavností a obřadů. Archeologicky jsou doloženy části zvířat vkládané jak na pohřební hranici (často ptáci, např. ↗kohouti), tak později do hrobu kostrového. Druhy obětovaných zvířat se liší krajově, většinou jde o tura (↗býk), ↗ovce, ↗prasata či drůbež. Oběti zvířat provázely i ↗svatby a jiné ↗přechodové rituály. Svátky bývaly často zakončeny hostinou, jíž se účastnili všichni přítomní – muži i ženy. Dobře to ilustruje vyprávění ↗Saxa Grammatika o obřadu v ↗Arkoně: *„Po tomto úkonu zbytek dne bujným hodováním vyplňujíce, požívali při hostině dokonce obětních jídel, co jen hrdlo chtělo, nutíce oběti bohu určené, aby sloužily jejich obžérství. Při těchto hodech nedbati střízlivosti bylo pokládáno za čin bohulibý."*

Zvířecí oběti se někdy uškrcovaly provazem, neboť církevní nařízení včetně *Homiliáře opatovického* (12. století), sepsaného v Čechách, zakazují jíst *„maso zadávené"* a zakazováno je také pití krve.

Lebka tura v základech domu v Nakłu (Polsko)

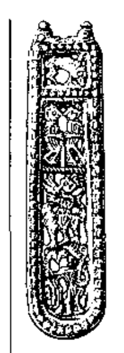

Oběť předcházela většině významných vojenských tažení a bitev (↗lucká válka). Ojedinělým archeologickým dokladem oběti stromům je nález kostry ještě neurčeného zvířete, zakopaného pod kořeny stromu (ten byl zjištěn v podobě stromové jámy) ve vesnici Zablacany na Moravě (11.–12. století). Dalším typem zvířecích obětí jsou oběti stavební, které měly zajistit úspěšnost stavby a její magickou ochranu. Důležité byly zejména při zakládání hradů (hradišť). Oběti nalézáme pod valem (hradbou), pod základy domu nebo pod jeho pecí: příkladem je koňská hlava v hradbě v Zabrušanech (9. století; Čechy), pod valem hradiště v Bonikowě z poloviny 8. století, v Nakłu a Gdańsku (Polsko) či ve Strachotíně na Moravě. Ve ↗Wolinu (Polsko) byla nalezena lebka koně jako základová obětina v jihovýchodním nároží domu z 11. století a dobytčí lebka v severozápadním nároží domu z 10. století. Ochranu příbytku zajišťovala také zvířecí oběť mezi vrstvami výmazu pece, jak se to podařilo objevit např. na sídlišti ↗Garvan v Bulharsku.

OBĚŤ LIDSKÁ (Slované; Kozma presbyter, ↗Nestor, ↗Thietmar, ↗Adam Brémský, ↗Ebbo, ↗Helmold) – oběti tohoto druhu byly zaznamenány v ↗Kyjevě při uctívání ↗Peruna, u Bulharů i pobaltských Slovanů – tedy u všech slovanských větví. Konkrétně jsou doloženy při uctívání ↗Svarožiče, ↗Svantovíta i ↗Pripegala, jimž se obětovaly hlavy křesťanů či jejich krev. Jak u Bulharů, tak v Kyjevě při obětech Perunovi, ↗Velesovi, ↗Chorsovi, ↗Simarglovi a ↗Mokoši, i v rámci kultu Svantovítova na Rujaně

byly lidské oběti vybírány losem (v posledním případě vždy jeden zajatec ročně). V prozkoumané části ↗Arkony bylo archeologicky zjištěno 17 lidských obětí, z nichž většinu můžeme zařadit do 11. a 12. století. Nesly stopy násilné smrti, zejména úderů na hlavě. Někdy představovala hlavní obětinu lidská krev, obětování křesťana nejprve vojensky přemoženého bylo chápáno jako vítězství vlastního boha nad cizími bohy. Někdy byly obětem nejprve usekávány údy a uťata hlava, konkrétně se to stalo 10. 11. 1066 biskupu Janu z Marienburku, obětovanému ↗Radegostovi v ↗Retře. Tomuto bohu byli podle Adama z Brém obětováni též dva čeští misionáři. Lidské oběti včetně malých dětí jsou doloženy rovněž archeologicky, např. v ↗Ralswieku, v ukrajinském ↗Zvenigorodě (snad oběť Matce zemi) či v Bulharsku v ↗Devnji. Děti, zejména kojenci, bývali obětováni též jako stavební oběti – z Čech můžeme uvést hrob dítěte ze základu hradby na hradišti Drahúš v severozápadních Čechách z počátku 10. století. Nemluvňata se jako obětiny výjimečně objevují i v souvislosti se zahloubenými domy.

V historických pramenech je doloženo také obětování vdov či souložnic, pokud šlo o pohřeb významného muže. U polabských Slovanů popsal sv. Bonifác (roku 744), jak je chválena žena, jež si vlastní rukou *„přivodí smrt a shoří na stejné hranici se svým mužem"*. Podle al-Masúdího arabských zpravodajů *„ženy prahnou po spálení, aby mohly vejít do ráje spolu s dušemi svých mužů"*. Kvůli „objektivitě" tento autor podotýká, že *„když umře žena, tak muže s ní nespalují"*. Takto je vykládán archeologický nález žárového hrobu u Prützke (Německo, 7. století), kde byl spálen velmož středního věku se svou mladou ženou a s honosnou zbrojí. Arabský autor Ibn Rosteh popisuje sebevraždu vdovy oběšením, aby ji pak dali *„...do ohně, kde shoří. Tato si přinese k jeho tělu dva kůly, které kolmo vbije do země; potom napříč položí třetí trámec, přiváže uprostřed provaz..."*, tedy si sama postaví jakousi šibenici. Stejný autor líčí, jak do hrobu v podobě komnaty spolu s věcmi, které muž *„nosil za života"*, jídlem a nápoji usedá také žena, kterou miloval, a *„ona tam pak umírá"*. Jinou násilnou smrt souložnice bohatého ruského velmože líčí k roku 922 jako očitý svědek arabský vyslanec Ahmed Ibn Fadlán, cestující z Bagdádu do Povolží. Popisuje i dobrovolnost oné smrti: otrokyním a sluhům je položena otázka *„Kdo zemře s ním?"* Kdo se přihlásí, nemůže už za žádných okolností ustoupit, je hlídán až do posledního okamžiku. Vybraná otrokyně byla veselá, jako by *„očekávala veselou zvěst... Poté přišla stařena, jíž říkají anděl smrti, ...protože ona má na starosti šití pro něho* (nebožtíka) *a jeho úpravu a ona zabíjí i otrokyně. A otrokyně, která měla být usmrcena, odcházela a přicházela, vstupujíc postupně do jejich stanů. A souložil s ní jeho pán a pravil: Řekni svému pánovi, tohle udělal jsem jen z lásky k tobě."* Než zemřela, *„...přivedli dívku k něčemu, co udělali jako rám ze dveří, i vložila své nohy do rukou mužů a vylezla na ten rám a promluvila něco, načež ji sundali. Potom ji vysadili a sundali podruhé a potřetí, pak jí podali slepici a uřízla jí hlavu a odhodila, a oni pak vzali tu slepici a dali do loďky. Poprvé pravila: Tuhle vidím svého otce a svou matku; a pravila podruhé: Tuhle vidím všecko své mrtvé příbuzenstvo sedící; a pravila potřetí: Tuhle vidím svého pána sedícího v krásné zelené zahradě ve společnosti mužů a sluhů, a on mne volá; pospěšte se mnou k němu. Pak přešli s ní směrem k loďce, i sňala oba náramky... Potom ji vysadili na loďku... a podali jí pohár vína; i zapěla nad ním a vypila ho, potom jí byl podán druhý pohár, i chopila jej a zpívala dlouho... Tu chytila ji baba za hlavu a vtáhla ji do kupole..., potom vstoupilo do kopule šest mužů a souložili s ní všichni..., potom ji položili vedle mrtvého pána... a baba zvaná posel smrti dala jí provaz na krk, z opačných stran dala jej dvěma, aby táhli. Potom jí vrazila hrot mezi žebra a vytáhla ho, zatímco oba muži ji rdousili provazem, až zemřela. Pak byla teprve loďka s veškerou výbavou zapálena."* Tento barvitý popis by zřejmě jen velmi obtížně mohl zaznamenat křesťan. Přestože v tomto případě šlo o vznešeného Rusa, byl to patrně muž skandinávského původu. Varjagové, jak se jim na Rusi říkalo, bývali často družiníky ruských knížat a usazovali se v zemi. Tak se jejich germánské zvyky mísily pobytem na Rusi se slovanskými. Dovídáme se nejen, jak obřad probíhal, ale občas i proč se tak dělo. Víme, proč došlo k rituálním souložím a proč dívka zpívala nad pohárem vína – loučila se tím se svými družkami. Víme také, že ve víně byly zřejmě i nějaké omamné látky, jelikož Ibn Fadlán popisuje, že potom byla dívka pomatena. Vidíme názorně uplatnění magického čísla tři, když třikrát vidí své mrtvé blízké. Zároveň je v celém obřadu obsaženo i rituální zabití zvířat, v tomto případě slepice.

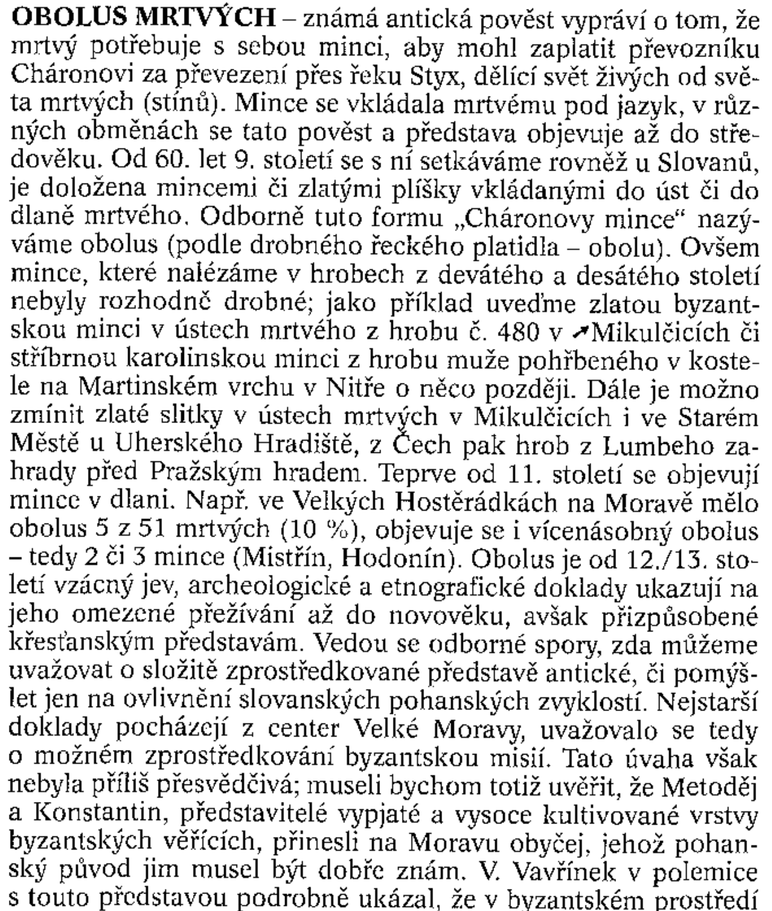
Archeologie se zatím k jednoznačné výpovědi písemných pramenů staví velmi opatrně. Může totiž doložit jen existenci pohřbu více jedinců, ale nikoli násilnou smrt některých z nich. Je možné se lépe a přesněji vyjádřit k pohřbům uloženým do země, avšak ty v našem prostoru jen těsně předcházely příchodu křesťanství. Přestože není potvrzeno častější obětování otrokyň, lidské oběti, jak jsme již výše uvedli, doloženy jsou. Zvláštní skupi-

nou jsou oběti stavební, kde jde o oběti zvířat, výjimečně i lidské.

Již pro 6. století je byzantskou zprávou doloženo zabíjení přebytečných nemluvňat, zejména děvčat, o této praxi u Luticů a Pomořanů se zmiňuje i ↗Ebbo ve 12. století.

OBĚTIŠTĚ, též trebišče – místo speciálně určené pro opakované konání ↗obětí bohům. Slované prováděli oběti jak na určitých místech v přírodě (studánky, ↗prameny, ↗stromy, ↗hory), tak na místech sice pod širým nebem, ale symbolicky zvlášť vymezených (tedy ohrazených), kde oběť vykonával k tomu určený obětník – ↗žrec. V těchto případech záměrně budovaných obětišť můžeme vysledovat určité společné znaky i jisté oblastní rozdíly. Nejstarší slovanská obětiště mají většinou kruhovou dispozici a nacházejí se buď na vyvýšených místech, nebo na mysech obklopených vodami řek či jezer. Sestávají ze tří typických prvků – symbolického ochranného vymezení (oddělení sakralizovaného světa bohů od profánní krajiny), umístění ↗idolu či idolů uctívaných bohů a místa, kde dlouhodobě a opakovaně hoří ↗oheň. Dalším pomocným, především archeologickým znakem je absence běžné sídlištní zástavby ve vymezeném prostoru. Mnohé takové okrsky obsahují navíc ještě tzv. obětní jámy. Nejjednodušší kruhová obětiště s jedním idolem umístěným uprostřed a jedním vstupem známe již ze starších období, předcházejících historickému vystoupení Slovanů (např. z prostředí tzv. zarubiněcké kultury na Ukrajině). Vhodným příkladem velmi starobylého kruhového obětiště je ↗Tušemlja. Proměnu a zintenzívnění budování speciálních obětišť fungujících pro určitou oblast sledujeme od počátku 9. století, nejlépe u východních Slovanů. Zvláštní hradiště výhradně s kultovní funkcí *(svjatilišče)* jsou typická pro oblast Podněstří, Haliče, Běloruska apod., nejdůležitější z nich jsou podrobně popsána: ↗Blagověščenskaja gora, ↗Chodovisiči, ↗Govda, ↗Krasnogorskoje, ↗Ržavincy, ↗Ilijev, ↗Peryň, ↗Bogit (↗Zbruč), ↗Trzebiatów, ↗Pehlitz, ↗Saaringen, ↗Zvenigorod, ↗Monastirskoje. U nás k tomuto typu náleží obětiště z ↗Břeclavi-Pohanska, z ↗Chotěbuzi a ↗Mikulčic, na obdobném principu bylo vybudováno i obětiště ve ↗Staré Kouřimi. Odlišným typem jsou obě rozpoznaná kultovní místa v ↗Kyjevě.

Dalším, složitějším vývojovým stupněm je budování chrámů v symbolicky vymezené ohradě, k němuž došlo nejdříve u západních a jižních Slovanů (zde doloženo jen na základě archeologie – např. ↗Ptujski hrad, ↗Madara), doposud mladšího data jsou vzácnější doklady východoslovanské, ovlivněné kontakty s Vikingy (↗Stará Ladoga, ↗Rudniki).

OBOLUS MRTVÝCH – známá antická pověst vypráví o tom, že mrtvý potřebuje s sebou minci, aby mohl zaplatit převozníku Cháronovi za převezení přes řeku Styx, dělící svět živých od světa mrtvých (stínů). Mince se vkládala mrtvému pod jazyk, v různých obměnách se tato pověst a představa objevuje až do středověku. Od 60. let 9. století se s ní setkáváme rovněž u Slovanů, je doložena mincemi či zlatými plíšky vkládanými do úst či do dlaně mrtvého. Odborně tuto formu „Cháronovy mince“ nazýváme obolus (podle drobného řeckého platidla – obolu). Ovšem mince, které nalézáme v hrobech z devátého a desátého století nebyly rozhodně drobné; jako příklad uveďme zlatou byzantskou minci v ústech mrtvého z hrobu č. 480 v ↗Mikulčicích či stříbrnou karolinskou minci z hrobu muže pohřbeného v kostele na Martinském vrchu v Nitře o něco později. Dále je možno zmínit zlaté slitky v ústech mrtvých v Mikulčicích i ve Starém Městě u Uherského Hradiště, z Čech pak hrob z Lumbeho zahrady před Pražským hradem. Teprve od 11. století se objevují mince v dlani. Např. ve Velkých Hostěrádkách na Moravě mělo obolus 5 z 51 mrtvých (10 %), objevuje se i vícenásobný obolus – tedy 2 či 3 mince (Mistřín, Hodonín). Obolus je od 12./13. století vzácný jev, archeologické a etnografické doklady ukazují na jeho omezené přežívání až do novověku, avšak přizpůsobené křesťanským představám. Vedou se odborné spory, zda můžeme uvažovat o složitě zprostředkované představě antické, či pomýšlet jen na ovlivnění slovanských pohanských zvyklostí. Nejstarší doklady pocházejí z center Velké Moravy, uvažovalo se tedy o možném zprostředkování byzantskou misií. Tato úvaha však nebyla příliš přesvědčivá; museli bychom totiž uvěřit, že Metoděj a Konstantin, představitelé vypjaté a vysoce kultivované vrstvy byzantských věřících, přinesli na Moravu obyčej, jehož pohanský původ jim musel být dobře znám. V. Vavřínek v polemice s touto představou podrobně ukázal, že v byzantském prostředí devátého století se podle našich znalostí podobný pohřební obyčej nevyskytoval. Snad bychom mohli spíše uvažovat o zprostředkované inspiraci provinciálním prostředím pozdně římské Panonie. Podobná inspirace zřejmě vedla k používání římských střešních tašek a jejich napodobenin při stavbě velkomoravských chrámů, avšak ani pro tyto vlivy nenalézáme doposud přesvědčivější doklady. Dosavadní stav poznání tak umožňuje pouze vymezit Moravu jako centrum, z něhož se obolus mrtvých rozšířil do Čech 10. století a s největší pravděpodobností i do Uher. I tam je obyčej archeologicky doložen a opět (zřejmě chybně) vykládán jako byzantský import. Smysl zvyku se záhy přizpůsobil do-

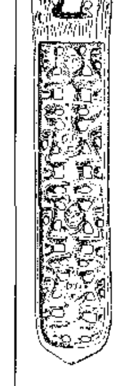

mácímu polopohanskému prostředí, takže v jistém smyslu nahradil dřívější „praktičtější" milodary.

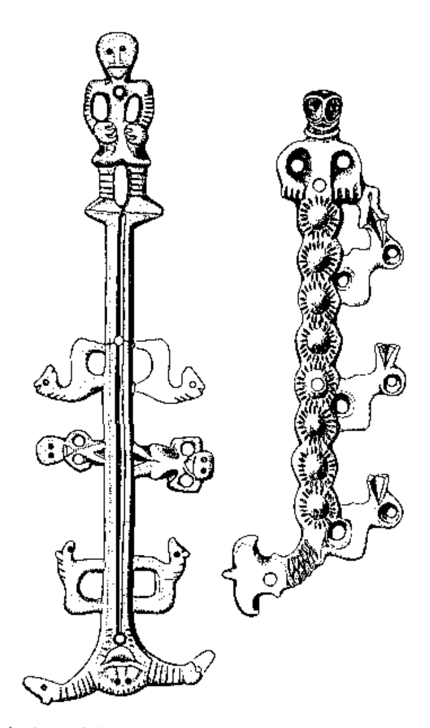
OHEŇ (perští geografové, nejspíše i Kardízí, Šukr-allah) – arabské prameny se zmiňují o uctívání ohně u Slovanů, u východních Slovanů se vyskytují opakované zákazy *„modlení pod ovincem"* (sušírnou) v křesťanských spisech 11. a 12. století, u Slovanů západních obsahuje podobné zápovědi *Homiliář opatovický*. Božskou podobou ohně je ↗Svarog, staroslovanské slovo *vatra* je patrně íránského původu. Speciální očistný a magický význam měl živý oheň, důležitá součást většiny významných obřadů. Rozdělával se pravěkým způsobem pomocí tření dřev, zaznamenáno je užití dřeva lipového. Měl ochrannou funkci proti nebezpečným lidem, nakažlivým nemocem lidí i dobytka (zejména mor, osypky). Nemocí ohrožené či napadené stádo bylo přes oheň přehnáno, to mu mělo umožnit uzdravení. Východní Slované se chránili před morem přeskakováním ohně z jalovcového dřeva. U jižních Slovanů byl oheň zapálen do podoby kruhu, v němž stáli lidé. Ti po dohoření ohně volali: *„V ohni jsme byli, neshořeli jsme, v chorobě jsme byli, nezemřeli jsme."* Popel z něj měl mít též léčebné účinky. Obdobně i ohně zapalované při pohanských svátcích (sobótka či ↗kupalo apod.) byly rozdělávány tímto speciálním způsobem.

Ohniště jsou typickou součástí kultovních míst, *„věčný oheň z dubového dřeva"* hořel v ↗Perunově svatyni a pokud by uhasnul, přišel by jeho strážce o život. U nás jsou obdobné ohně doloženy na posvátném místě v ↗Mikulčicích a na ↗Staré Kouřimi. Zvláštní význam má pak oheň v krbu příbytků, u jižních Slovanů (↗Garvan) byla v blízkosti krbu nalezena uctívaná kamenná soška boha. Oheň sloužil též k ↗věštbám, spalovaly se v něm kosti či zbytky obětního zvířete, věštilo se z plamenů, praskotu, z barvy a hustoty dýmu. V Bulharsku se konaly 21. května známé „ohňové tance"; obřad pořádali tzv. *nestinari*, kteří upadali do extáze, při níž tančili bosýma nohama po ohništi a věštili.

Arabské prameny zmiňují uctívání ohně a klanění se ohni u Slovanů, nazývají Slovany „uctívači ohně". Interpretace tohoto označení však vyžaduje opatrnost, bylo používáno pro vyznavače zoroastrismu, se kterým se islám střetl v ostré konfrontaci. Jakkoli nalézáme v duchovním světě starých Slovanů poměrně výraznou vrstvu íránské inspirace, v tomto případě existují dobré důvody, proč zoroastrické a slovanské uctívání ohně nespojovat. V íránských náboženských představách se posvátnost a čistota ohně vyjadřovala zákazem znesvěcování tohoto živlu dotykem rituálně nečistých předmětů, včetně mrtvých těl lidí a zvířat. Většina forem uctívání či přesněji sakrálního nakládání s ohněm, jak je známe ze slovanského prostředí, by tedy byla pro zoroastrismus znesvěcením.

OLDENBURG, též Starigrad (Německo; západní Slované; ↗Adam Brémský, ↗Helmold) – hlavní hrad Vagrie na pobřeží Baltu, kde byl uctíván bůh ↗Prove v posvátném ↗háji mimo opevněný areál. Na tomto místě do roku 1156 *„...posvátná ohrada obklopuje stromy a dřevěný dvůr"*, vchází se do ní dvěma krásně zdobenými branami. Podle kronikáře Helmolda byl Prove *„první a nejhlavnější bůh země oldenburské"*. Posvátný areál poskytoval také právo azylu. Ke zdejšímu okrsku se zřejmě vztahuje zprá-

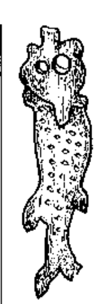
Bronzové kování z Oldenburgu s vyobrazením boha a posvátných koní, symbolicky odděleného světa živých a mrtvých. Někteří badatelé spatřují ve výjevu na spodním konci sluneční vůz (2 hlavy koní). Jednodušší vyobrazení obdobné představy z Bréšće Kujawského (Polsko).

va kronikáře Widukinda o tom, že roku 967 markrabě Heriman ukořistil na hradě Želiborově ve Vagrii *„kovovou sochu Saturna“*, ↗idol boha slovanským jménem neznámého. Hrad byl zničen Dány roku 1149, důležitý přístav byl zlikvidován při další výpravě roku 1170 či 1171. Tolik písemné prameny, archeologie k nim přidala ještě mnohé náznaky starších a dosti spletitých dějů.

V první třetině 9. století byly na hradě postaveny dvě velké dřevěné obdélné reprezentativní budovy (25 x 8,5 m), určené k slavnostním hostinám a snad i pohanskému kultu. Po požáru byla na témže místě postavena nová, ještě větší hala (palác?) 21,5 x 13,5 m, kolem níž se na konci 9. století začalo pohřbívat (obdobně jako v okolí křesťanských chrámů). Na počátku 10. století byl vnitřek stavby plný bohatých hrobů nobility. Nakrátko – mezi lety 963–983 – na stejném místě vyrostla budova biskupství (zmíněna k roku 968) s dřevěným kostelem, z něhož se dochoval zlomek zvonu. Koncem století během ↗pohanského povstání lehl kostel popelem a byl zde obnoven pohanský chrám, v jehož prostoru i kolem něj se nalezly četné koňské lebky. Poblíž dřevěné stavby byl postaven ↗kamenný oltář 2 x 2 x 1 m s idolem, kolem něhož pohřbili několik významných příslušníků elity.

V Oldenburgu došlo též k objevu kruhového kultovního místa, vymezeného příkopem, s dřevěným idolem uprostřed, odpovídajícího známé novgorodské ↗Perunově svatyni. Při archeologickém výzkumu byl v jednom z domů poblíž kultovní stavby na hradišti objeven jen 6 cm vysoký domácí dřevěný idol, schematicky zobrazující lidskou postavu a odpovídající vyřezávaným postavám u chrámu v ↗Gross Raden; zmiňovány jsou i další obdobné kusy. Zcela unikátním objevem je bronzové kování z konce 10. století, snad ozdobná součást pochvy na dýku, s magickým ochranným významem. Je na ní zobrazen bůh, pod ním po stranách jsou symetricky zachyceni člověk a dva posvátní ↗koně. Na spodním konci je zobrazena lidská maska mezi dvěma koňskými hlavami. Podle I. Gabriela jde o schematickou podobu slunečního vozu boha ↗Svaroga, svislá osa dělí symetricky naznačenou zemi živých a mrtvých, kůň je pak prostředníkem mezi oběma světy. Zpodobení boha výtvarně upomíná na východoevropské (novgorodské) nálezy.

OLEG (východní Slované; ↗Nestor) – kyjevský kníže vládnoucí v 9. století, jeho jméno je germánského původu (odvozeno od Helgi). V charakteristice této postavy se prolínají mytické a historické prvky, má standardní přídomek *věščij* ve smyslu kouzelník. Není bojovník, smlouvy jím uzavřené představují patrně

sakrálně potvrzené závazky. Podle některých badatelů (Puhvel) má některé ódinovské, případně romulovské vlastnosti.

OŘECH (západní Slované; ↗Ebbo, *Život Oty*) – posvátný strom doložený ve ↗Štětíně; strážce stromu se živil pouze jeho plody.

OSEL (západní Slované; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – je zmiňován jako zvířecí ↗oběť bohům (třem mužským a jednomu ženskému božstvu, přirovnávaným k bohům římským) provedená na radu hadačky či věštkyně před bájnou bitvou Čechů a Lučanů na Turském poli (↗lucká válka): *„Obětuj tam oslici/ať z ní každý ve tvém voji/aspoň sousto masa pojí.“* Archeologicky je osel doložen v Olomouci již v 8. století, v jiných nálezech se u nás prakticky nevyskytl.

OTA Z BAMBERKA – biskup, který jako mladý kněz pobýval v Polsku (znal nejspíše trochu slovansky); je znám především svými misijními cestami do Pomoří, kde ničil ↗modly a chrámy v letech 1124–25 a 1128, s výsledky jen dočasnými. Své misijní cesty konal v pokročilém věku více než šedesáti let na žádost Boleslava III. a poté pomořského knížete Vratislava. Je dochováno několik životopisů biskupa Oty (↗Ebbo, Herbord), které obsahují mnoho důležitých slovanských reálií (↗Štětín).

OVCE – častá ↗oběť bohům u polabských Slovanů, výslovně zmiňovaná v souvislosti s uctíváním ↗Radegosta (krev ovcí okusí ↗žrec, neboť věří, že v tomto nápoji mají bohové zalíbení). Převážně ovce bývaly obětovány též ve ↗Wolinu.

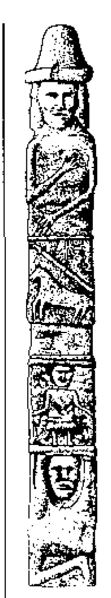
PANTEON – původně název antického chrámu zasvěceného všem bohům, v přeneseném významu souhrn všech božstev uctívaných v rámci libovolného polyteistického náboženství.

Časová i prostorová rozloha, z níž pocházejí zprávy o slovanských bozích, je obrovská; informace jsou přitom velmi zlomko-

vité. Proto není jisté, jaké bylo vzájemné postavení jednotlivých bohů, která božstva byla společná všem Slovanům a která byla svým kultem vázána jen na určitý region. Teprve od 10. století můžeme zachytit stopy určitých teologických úvah, jež povstávaly zřejmě v souvislosti se zpevňující se politickou strukturou slovanských mocenských útvarů. Docházelo k pokusům uspořádat vztahy jednotlivých božstev do pevnějšího hierarchizovaného dynamického systému, aby se tak zpřehlednilo a zpřesnilo to, co bylo původně vyjadřováno zřejmě jen v narativní rovině jednotlivých mýtů. Zvláště zprávy o hlavní ↗kyjevské svatyni poskytují prostor k úvahám o podobné institucionalizaci hierarchie slovanských bohů v mocensky garantovaném panteonu. V Kyjevě prošel panteon reformou v době knížete Vladimíra (roku 980), tedy těsně před konverzí knížete i země ke křesťanství.

Ve vladimírovském panteonu stál nejvýše bůh ↗Perun – hromovládce, který v historických pramenech vystupuje jako reflektovaná analogie řeckého Dia a latinského Jupitera. Peruna můžeme s jistotou doložit jako všeslovanského boha, právě tak je zjevné, že jeho postavení v čele panteonu není důsledkem vladimírovské reformy ani neodráží nějakou východoslovanskou zvláštnost. Všeslovanský původ a významnou pozici měl bůh ↗Svarog, který je bezpečně doložen na Rusi (nikoli ovšem u Vladimíra), prostřednictvím svého syna ↗Svarožiče i na západě u polabských Slovanů, pozdějšími prameny rovněž v Bulharsku – u Slovanů jižních. K těmto dvěma nejstarším bohům můžeme s výhradami trochu hypoteticky přiřadit ještě ↗Dažboga, boha Slunce a syna Svarogova. Ve Vladimírově panteonu vystupoval tedy Perun jako nejvyšší bůh, dále pak pět bohů bez jednoznačné hierarchie: ↗Chors, Dažbog, ↗Stribog, ↗Simargl a jediná bohyně ↗Mokoš. Objevila se hypotéza, že tento panteon svou strukturou odpovídá struktuře makrokosmu, tedy bůh-vládce, bohové nebeští (Chors, Dažbog, Stribog), bohyně pozemské sféry Mokoš a Simargl jako božský posel spojující obě mytologické sféry. Hypotéza badatele Vasiljeva však přesvědčivě nevysvětluje, proč nebyla zastoupena i sféra chtonická (podsvětí), vztahy všech tří sfér jsou přitom doloženy v souvislosti s bohem ↗Triglavem v Pobaltí. B. A. Rybakov hledá ve vzájemných vztazích tří bohů tohoto panteonu (Stribog – otec, Dažbog – syn Slunce a Mokoš – Matka země) dokonce snahu vytvořit jakousi pohanskou paralelu k Bohu-Otci, Bohu-Synovi a Matce Boží křesťanského světa. Je zřejmé, že Stribog, Dažbog a Mokoš se objevují v zákazech a stížnostech nejvíce a nejdéle, šlo tedy o božstva významnější či zakořeněnější (např. *Slovo Jana Zlatoústého* jmenuje Striboga, Dažboga a ↗Perepluta nebo Peruna, Chorse a Mokoš). V apokryfu se zmiňují bozi nebeští, zemní, polní a vodní bez vyjmenování.

Ve vladimírovském panteonu překvapivě chybějí některá božstva, která přitom měla v mytologických a náboženských představách východních Slovanů rozhodující význam. Absence masově uctívaného ↗Velese, boha stád, je nápadnější o to, že právě Veles vystupoval spolu s Perunem jako garant nejdůležitějších politických rozhodnutí a závazků ruské panovnické a bojovnické vrstvy. Často se o něm uvažuje jako o druhém nejvýznamnějším bohu vedle Peruna, právě Veles také nejspíše představuje ono chtonické božstvo, chybějící ve Vladimírově panteonu z hlediska jeho struktury. Také ↗Rod a ↗Rožanice se nestali přes své předpokládané zakotvení v kosmogonických a kosmologických vrstvách východoslovanské mytologie součástí oficiálního kyjevského panteonu. V jejich případě se nabízí analogie se zvláštním postavením nejstarších božských generací ve velkých indoevropských mytologických systémech. Významným do panteonu nezařazeným bohem je i Svarog, který byl nejspíše nahrazen synem Dažbogem, podle jiných hypotéz dalším slunečním božstvem Chorsem.

Institucionalizovaný božský panteon dokládá pro pobaltské Slovany zpráva ↗Thietmara Merseburského. Podle tohoto kronikáře stály v období kolem přelomu tisíciletí ve svatyni v ↗Retře sochy bohů – ↗idoly v přilbách a brnění. Každá socha byla označena cedulkou se jménem boha, v čele stál hlavní z nich – Svarožič. Vedle idolů byly prý umístěny ↗praporce a válečné odznaky. Určité podezření vyvolává rozmístění a označení soch, stejně jako mocenské symboly, s nimiž byly idoly spjaty. Zdá se, že na způsobu, kterým Thietmar Merseburský jako nesporný očitý svědek nahlížel pobaltské pohanství, mohla mít značný podíl jeho latinská vzdělanost. To však nezpochybňuje samotnou zprávu o existenci formálně vyjádřeného pobaltského slovanského panteonu, zřetelně odlišného od soustavy, kterou v přibližně stejné době reformoval v Kyjevě kníže Vladimír. Neznáme počet bohů, jejichž sochy stály v popisovaném chrámu v Retře, odhaduje se pouze, že se mohl pohybovat v rozmezí 5–9 bohů, včetně Svarožiče. Právě tak se můžeme jen dohadovat o jejich jménech, nevíme ani, zda mezi retranskými sochami byli zastoupeni i bohové, o jejichž uctívání víme z jiných pobaltských kultovních center. Situace je o to složitější, že v těchto centrech zachycujeme hierarchizaci božstev; např. v ↗Korenici šlo o trojici bohů ↗Porevit, ↗Rugievit a ↗Porenut, přičemž Rugievit – pán Rugie – měl zřetelně nejvyšší postavení alespoň v době budování tamních chrá-

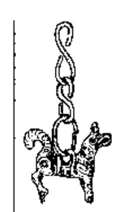
mů. Ve ↗Štětíně jmenovitě známe jen dva bohy: Triglava a ↗Jarovita, ačkoliv se tam nepochybně uctívali i další. V tomto případě měl vyšší postavení Triglav.

V Helmoldově *Slovanské kronice*, jež pochází ze 12. století, čteme o bozích pobaltských Slovanů následující věty: *„I rozmohly se za oněch dnů po veškeré Slávii mnohonásobné modlářství a pověrečné bludy. Neboť mimo háje a domácí bůžky, jimiž venkov i města oplývaly, první a nejhlavnější byl Proven, bůh země aldenburské* (↗Oldenburg), ↗*Živa, bohyně Polabanů, Radigast, bůh země bodrcké.*" Polabské pohanství bylo zřejmě přinejmenším v době vzniku *Slovanské kroniky* dosti nepřehledné. Při její četbě vidíme, jak se Helmold nedovedl vypořádat s faktem, že vedle předešlého výčtu *„...mezi mnohotvarými božstvy Slovanů zvláště vyniká Zuantevith*" (Svantovít), nevěděl přesně, jaké je v hierarchii slovanských božstev postavení boha, jejž Slované *„nazývají svým jazykem Diabol nebo Černoboh*".

Helmoldovu nejistotu při líčení pobaltského panteonu můžeme zřejmě připsat na vrub situaci, kterou pro počátek 11. století zaznamenal ve slovanských záležitostech spolehlivý kronikář Thietmar/Dětmar: *„Kolik krajů kmenových je v těch končinách, tolik je chrámů a tolik jednotlivých idolů se tam* (u pobaltských Slovanů) *ctí.*" Tento důvod ostatně naznačil už sám Helmold, když Provenovi (↗Prove), Živě a Radigastovi připsal konkrétní slovanské mocenské útvary (země oldenburská, Polabané a země bodrcká). Byly vysloveny hypotézy, podle kterých na konci prvního tisíciletí vrcholil u pobaltských Slovanů vývoj, v němž lokální bohové se zvýrazněnými válečnickými funkcemi přebírají roli vládnoucího božstva či některého z centrálních bohů. Starší „všeslovanská" božstva jsou těmito novými bohy převrstvována. Uvedené hypotézy se však podle našeho názoru až příliš snaží podřídit mytologii zjednodušenému vývojovému schématu. V této snaze pak nerespektují mnohé informace o postupech, jakými se mytické tvoření vyrovnávalo s potřebou sjednotit a usoustavnit různé vzájemně si odporující mýty. Tyto postupy přicházely ke slovu hlavně pod vnějším politickým či kulturním tlakem. Často se také nebere v potaz značná odolnost mytologií vůči požadavku logické konzistence (jako varovné memento zde slouží již obehraný příklad řeckého Herakleа, který přelstil obra Atlanta, třebaže tohoto titána proměnil v pohoří již Herakleův prapředek Perseus). Můžeme předpokládat, že vztahy „kmenových" a „všeslovanských" božstev polabských Slovanů byly spletité a že to které božstvo snadno přecházelo z jedné kategorie do druhé. Plnilo tak zároveň roli kmenového božstva např. rujanských Ránů i jednoho z hlavních božstev široce uznávaného (západo)slovanského panteonu. Přitom otázky příbuzenství bohů, příslušnost k rodině nejvyšších bohů či hierarchický vztah starších a mladších božstev – to vše mohly být značně proměnlivé veličiny. Veličiny, které nepříslušely teologii, nýbrž mytologii, tedy příběhům stanovujícím hierarchii bohů vyprávěním o jejich příbuzenství a bojích. Chybí nám ovšem konkrétní znalost mýtů, kterými se výrazná kněžská vrstva u pobaltských Slovanů snažila uspořádat podobné vztahy a vazby.

Rozdíl vladimírovského a retranského panteonu bývá oprávněně vysvětlován postupnou diverzifikací slovanských mytologických představ. Převládá ovšem tendence považovat vladimírovský panteon za projev jakési původnější formy slovanského pohanství, ryzejší ve srovnání s údajně odvozenými pobaltskými názory. Podobný náhled ovšem nelze nijak věcně zdůvodnit.

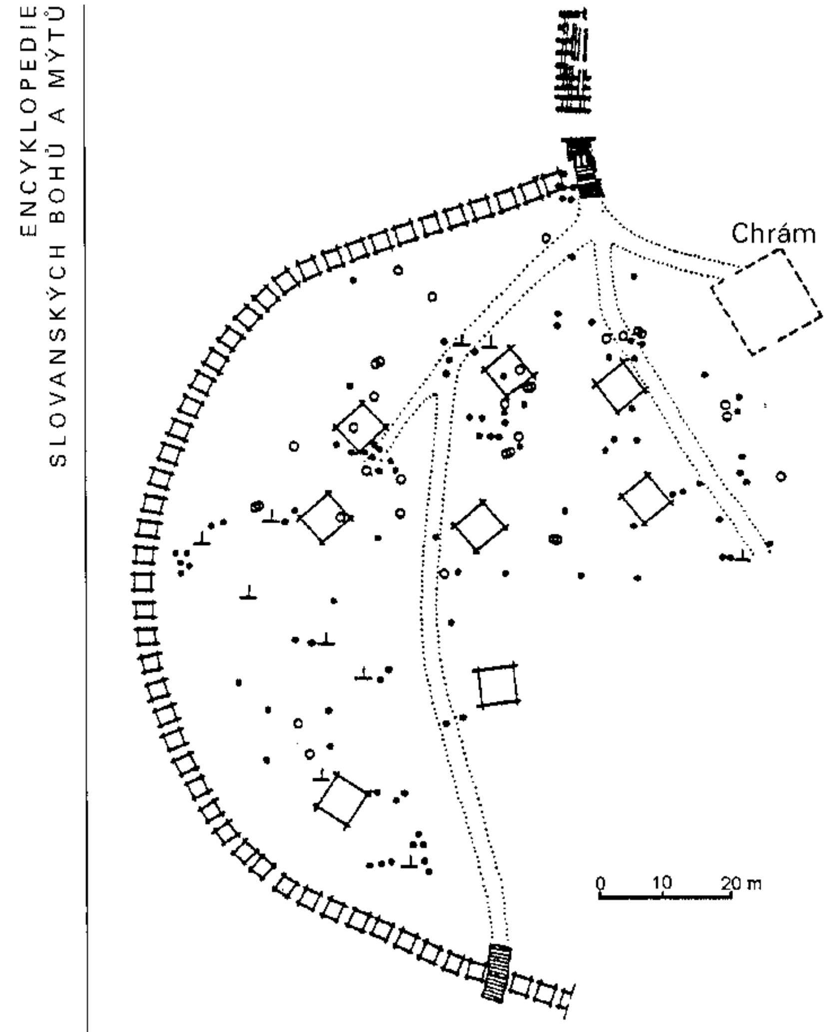
Průrvu mezi východoslovanským a pobaltským panteonem můžeme interpretovat o to hůře, že nám prakticky chybějí údaje o pohanství v oblastech, které od sebe Kyjev a Pobaltí oddělují. Snad jen podobnost struktury archeologicky doložené svatyně v ↗Břeclavi-Pohansku s ukrajinskými svatyněmi (zvláště svatyní na ↗Bogitu), včetně stejného počtu uctívaných idolů (osm idolů obklopujících v půlkruhu devátý, umístěný v centru), naznačuje blízkost moravského pohanství s východoslovanským. Naopak obdélná kultovní stavba s pohřby ↗koní v ↗Mikulčicích může naznačovat souvislost s pobaltskými a polabskými kultovními představami. Stopy moravského a českého pohanství pocházejí přitom ze starší doby než oba doložené pokusy o vytvoření závazného panteonu, jak pobaltský, tak i vladimírovský.

PARCHIM (Německo; západní Slované) – při zdejším slovanském sídlišti z 11.–12. století na břehu dnes vyschlého jezera byla archeology objevena pohanská dřevěná obdélná svatyně s kůlovou konstrukcí, která patrně nebyla zastřešena. Leží v oblasti nazývané na počátku 13. století „země kultu démonů", ve 14. stol. je doložen výmluvný místní název – Scarzyn.

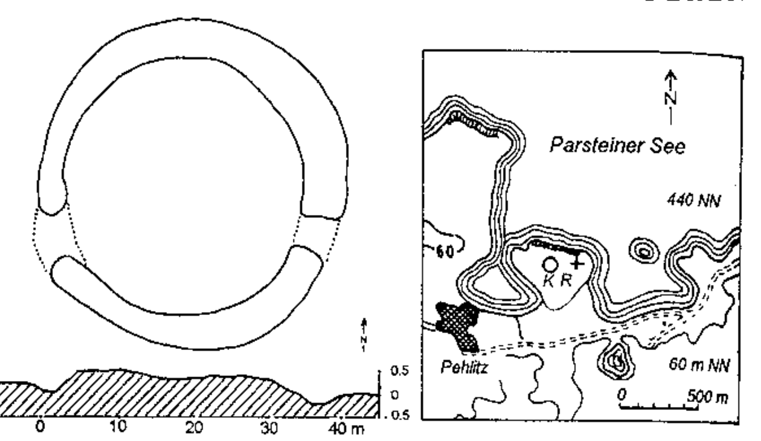
PAUSSNITZ (Německo; západní Slované) – místo, kde byla nalezena urna se spálenými koňskými kostmi. Nález zřejmě svědčí o přítomnosti ↗obětiště či svatyně, neboť jedině posvátný ↗kůň mohl být pohřben tímto způsobem.

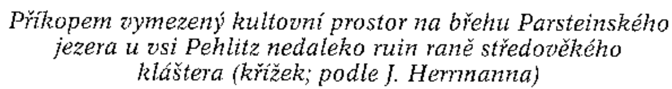
PEHLITZ (Německo; západní Slované) – obec, v jejíž blízkosti na mysu v Parsteinském jezeře byl objeven kultovní kruh o prů-

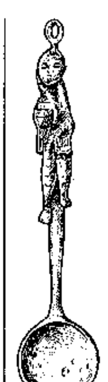

Plán ohrazeného sídliště v Parchimi s vyznačeným průběhem cest a umístěním dřevěného chrámu (podle Beckera)

měru 35 m, vymezený příkopem se dvěma vstupy. Důležité je, že nedaleko pohanské svatyně byly nalezeny zbytky kláštera Mariensee, založeného roku 1268. To opětovně potvrzuje poznatek o vytlačování pohanského kultu, zde nejspíše boha ↗Peruna,

Příkopem vymezený kultovní prostor na břehu Parsteinského jezera u vsi Pehlitz nedaleko ruin raně středověkého kláštera (křížek; podle J. Herrmanna)

prostřednictvím založení kláštera. Objekt sám nebyl dosud archeologicky zkoumán, takže není možno upřesnit jeho datování či doplnit představu o jeho funkci. Lze ovšem očekávat stopy po zapuštění ↗idolu ve středu ↗obětiště.

PEPERUNA viz **PERPERUNA**

PEREPLUT (východní Slované; *Slovo sv. Jana Zlatoústého*) – poměrně pozdě (ve 12., ale i 14. století) a tedy i nejistě doložená bytost, snad nižšího řádu. Může jít o ↗démona, jehož jméno se vykládá různě, avšak nejjednodušší je odvozování od slovesa *pluti* – plynout. Tato bytost úzce souvisela s vodním živlem, bylo zvykem připíjet jí z rohů a tančit na její počest obřadní tance. Pereplut bývá jmenován vedle ↗Mokoši, ↗Peruna, ↗Chorse a ↗Striboga, důležitá je častější souvislost s ↗vílami a ↗bereginěmi.

PEREN (Makedonie; jižní Slované) – hora, na jejímž jižním úbočí leží trojice kultovních míst. Nejvýše se nacházel posvátný ↗háj s ↗pramenem a ohništěm, používaným 2. srpna na den sv. Ilji (Eliáše) – světce, který nahradil uctívání boha ↗Peruna. V souvislosti s pramenem byl zaznamenán obřad, kdy se zde daruje pití, denáry, květy a svíce. Na jaře se díky věšteckému snu zapřahá pár černých volů, které vodí dívka a vyorává brázdu. Z posvátného stromu se nesmí useknout žádná větev, ani chrastí. Neda-

leko tohoto místa stojí kříž na rozpadající se kamenné pravoúhlé plotně. Oslavy zde probíhaly na den sv. Ivana, kdy se na kámen ke kříži dával rovněž denár. Je zde etnograficky zachycena situace, kterou při znalosti kraje, výmluvného jména Peren a přítomnosti pramene můžeme nepochybně vyhodnotit jako trojčlennou strukturu slovanských pohanských ↗obětišť, charakterizovanou kombinací pramen – strom či háj – ↗kámen.

PERPEREK (Bulharsko; jižní Slované) – zde archeologický výzkum odkryl posvátné místo, využívající přirozené skalní útvary.

PERPERUNA, též Peperuna (jižní Slované) – ženský protipól boha ↗Peruna; odpovídá litevské bájné bytosti zvané Perkúnija (od Perkúnas), představující *„matku Peruna, blesku a hromu"*.

Podle některých vědců jde o ženské božstvo nejspíše sloužící Perunovi, které se na Balkáně transformovalo do křesťanské „Ohnivé Marie". Jiní badatelé pojem vysvětlují jako název obřadu zahrnujícího především dervišský tanec deště, který předváděla mladá dívka ověnčená květinami. Obřad se nazýval též ↗Dodola či Dudula. Odpovídá obřadu vzývání Perkonse (analogie Peruna), zapsanému na Litvě roku 1610. *„Když je velké sucho na zemi a není žádný déšť, na horách a ve velmi hustých lesích začnou dělat hřmot a skládat mu černou jalovici, černého ↗kozla a černého kura jako ↗oběť, posvětivše je tím obřadem, scházejí se velmi hojně ze sousedství, hodujíce a pijíce tam, vzývají Perkuna, tedy boha hřmotu, především nalévajíce nádoby pivem a třikráte je nosíce kolem ohně, který tam zapálili, a potom nádoby vylévají do ohně a modlí se k Perkunovi, aby dal déšť a vlhkost"*.

Doklad důležitosti obřadu přivolávání deště vidím ve zprávě o mučedníkovi Kukšovi, jenž křtil na Rusi pohanské Vjatiče, a aby mohl konkurovat pohanským ↗čarodějům, zvládl také *„vyháněti ↗běsy, vysoušeti jezera a přivolávati déšť" (↗Kijevo-pečerský Patěrik)*.

PERUN (Slované, bulharsky Porun; ↗Prokopios, *Život sv. Dimitrija Soluňského, Povest vremennych let* – ↗Nestor, ruské církevní traktáty 11.–14. století – např. *Slovo sv. Grigorija, Zpráva Adama Oleária* z roku 1665) – nejvyšší bůh slovanského ↗panteonu, hromovládce a vládce bouří, pán blesku: *„Ten, kdo silně pere."* Je obdobou baltského boha Perkúnase či Perkonse (Lotyši) – pána blesku a hromu, dárce deště. Je příbuzný také albánskému bohu zvanému Perenda. Etymologicky bývá jeho jméno odvozováno od kořene *per-* práti, bíti. Nověji se jméno Peruna pokoušejí někteří jazykovědci spojit s přídomkem řeckého nejvyššího boha Dia *keraunos* (tj. blesk), nebo z posesivní složeniny *perki-peraunos* (ten, který má údernou střelu).

Perun svým postavením a atributy v mnoha rysech odpovídá jiným bohům bouře (řecký Zeus, staroindický Indra ad.). Toto spříznění nalezlo svoji odezvu ve starobulharském překladu *Alexandreidy* ze 13. století, ve kterém je řecký nejvyšší bůh Zeus nahrazen Perunovým jménem, podobně jako v pobaltském názvu čtvrtého dne v týdnu *perundan* – srov. anglické *Thursday*, den příslušící Tórovi. V obou případech se zřejmě jedná o překlady latinského *dies Iovis*, v nichž byl latinský vládce bohů a bůh jasného nebe a blesku nahrazen analogickým bohem slovanským a germánským. Dalším, avšak pouze nepřímým dokladem uctívání hromovládce i u západních Slovanů je zpráva normanského mnicha Orderica Vitala (†1142), že Lutici v Pobaltí roku 1069 ctili mimo jiné Tóra (významová náhražka za Peruna).

Mnohem méně přesvědčivé jsou pokusy odhalit stopy indoevropského prototypu v Perunově postavě pomocí rozborů novověkého ruského folkloru. V nich nejprve musíme uvěřit tvrzení, že ta či ona postava ↗bylin (hlavně ↗Ilja) zastupuje Peruna původní verze, abychom pak z líčení jejích dobrodružství vypreparovali motivy odkazující k analogiím v jiných indoevropských mytologiích: Perun zabil na jedné hoře hada, aby osvobodil dobytek a vody (analogie Indry), Perun vyráběl hrom a ohnivé úlomky skály (tj. blesky) třením obřích mlýnských kamenů (mlýnský kámen je etymologicky spojen s Tórovým kladivem Mjöllnir) apod.

Úder blesku, jehož název si v polštině uchoval tvar *piorun*, sakralizoval předmět, jehož se dotkl, ať už to byl strom, skála nebo dokonce člověk. Ještě v polovině 17. století se dochovalo svědectví o velké radosti muže, který našel shořelé sedlo spálené *piorunem* a mohl sníst trochu popela, který mu měl zajistit dlouhověkost bez chorob a znalost zaklínání ohně. Hromobití je srovnáváno s řevem ↗býka nebo s úderem rohu ↗kozla.

Perunovi býval obětován býk (Prokopios), zasvěcen ↗dub a snad i kosatec, nazývaný u jižních i části východních Slovanů ↗*perunika*. V Perunově svatyni v ↗Novgorodě plál oheň z dubového dřeva, jenž nesměl nikdy vyhasnout. Místní názvy nepřímo naznačují zasvěcení ↗hor a dubových ↗hájů – Peruna Dubrava, Peruni Vrh v Istrii; také v listině Lva Daniloviče z počátku 14. století se při popisu rozhraní dvou statků v Haliči uvádí Perunův dub: *„A ot toj hory do Perunova duba horie Sklon."*

V Čechách je dochováno vlastní jméno Perun ještě v nekrologiu benediktinského kláštěra v Podlažicích, sepsaného ve 2. polovině 12. a na počátku 13. století. V Polsku je několik obcí jménem Peruny, Piorunów, Piorynowo, dvě říčky Piorunky a též Perunova gora u Klodzirnky, u níž stával klášter a kde král Vladimír zakázal pálit ohně Perunovi.

S Perunovým jménem souvisí slovo *peregynja*, jež znamená zalesněný kopec. Atributem Perunovým byla ↗sekyra, která podobně jako u Dia či Jova symbolizovala blesk, kterým bůh vládl. To zvláště vyniká v pozdní církevní zprávě, jež hovoří o letící ohnivé sekyře. V 11. a 12. století se na Rusi vyráběly miniaturní Perunovy sekyrky jako ochranné ↗amulety (též Łęczyca v Polsku). Perun je zřejmě primitivně zpodoben jako jezdec se symbolem blesku na nádobě ze 7.–8. století pocházející z Pomořanského Wyszogradu.

V jihoslovanské oblasti není ve starších pramenech Perunovo jméno doloženo, avšak byl téměř jistě totožný s bohem ovládajícím blesky, který podle Prokopia věštil dobytí Soluně v 7. století.

Perunovi a jakémusi chtonickému božstvu byl nejspíše zasvěcen obřad zaznamenaný v Srbsku a v Makedonii – děvčata ozdobená květy prosí u hlavního dubu vsi o úrodnost polí. Následuje oběť berana, v Makedonii býka, kterou provede k tomu určený hospodář. Pod obětním stolem leží haluzky *„do nichž perun ne bije“*. Krev oběti stékala do otvoru pod dubem, v době slavnosti si také touto krví mládež označovala čela. V Srbsku se pekl ještě obřadní ↗koláč, který se dělil mezi členy komunity a který je měl magicky posílit. Obřady mohly být ovlivněny i řeckou tradicí.

Největší množství pramenů zmiňujících Peruna se váže ke Kyjevské Rusi. Roku 907 kníže ↗Oleg a jeho muži při uzavření smlouvy z Byzancí přísahají při zbrani své, při Perunovi, bohu svém, a ↗Velesovi; roku 944 či 945 přísahají pouze při Perunovi, a to přímo na chlumu, kde stála jeho socha a kam mu kníže Igor položil *„zbraně své, štíty i zlato“* a přísahal, *„i lidé jeho, co bylo Rusů pohanských“*. Roku 971 pak část družiníků přísahala při Perunovi a *„celá Rus při Velesovi“*. Křivopřísežníci, kteří přísahali na Peruna, měli být nechráněni vlastními štíty, zničeni vlastní zbraní – *„budou rozsekáni vlastními meči, střelami (šípy) a jinými zbraněmi, a ať budou otroky po celý život budoucí“*. V roce 980 kníže Vladimír postavil Perunovi v ↗Kyjevě na *„chlumu vně dvorce věžního dřevěnou sochu se stříbrnou hlavou a zlatým vousem. A obětovali mu a přiváděli syny své i dcery a obětovali je... a poskvrnila se krví země ruská.“* Lidské oběti byly vybírány losem: *„Metejme los na chlapce i dívku, na koho padne, toho zařežem bohům.“* V roce 983 byl v Kyjevě vylosován syn křesťanského Varjaga jako oběť Perunovi, ten však syna nechtěl vydat, načež Kyjevští dobyli jeho dvorec a obětováni byli Varjag i jeho syn. V této době má Perun již výraznější válečnický charakter, je patronem družiníků. Na konci 10. století postavil Vladimírův strýc Dobryňa kamennou sochu v Novgorodě, je dochován zápis o svržení Perunovy sochy-↗idolu v ↗Peryni (okraj Novgorodu) – za velkého bití této sochy – do řeky Volchov roku 988 či 989 po přijetí křesťanství. Tato socha je v pozdním záznamu popsána jako člověk *„držící v rukou křesadlo v podobě blesku“*. Vladimír přikázal *„modly vyvrátiti, některé rozsekati a jiné v oheň uvrhnouti, Peruna pak poručil přivázati koni k chvostu a vléci s Hory po Bořičevu na potok, a dvanácte mužů ustanovil, aby jej bili proutím, a to ne proto, jakoby dřevo cítilo, ale na potupu běsu, jenž oklamával tou podobou lidi... Když pak jej vlekli po potoku k Dněpru, plakali proň nevěrní lidé, neb ještě nepřijali křest. A přivlekše jej, vhodili jej do Dněpru... Když prošel skrze prahy, vyvrhl jej vítr na písčinu, jež odtud zvána jest Perunova...“*

Kácení soch a většinou i jejich obřadné vržení do vody, jak je líčí především *Povest vremennych let* a dokládají též archeologické prameny na jiných místech (např. ve ↗Zbruči), je některými badateli vysvětlováno jako rituál obdobný ↗pohřbu. Idol a s ním i uctívaný bůh měli odejít na onen svět, rituál měl názorně přesvědčit lidi, že bohové, v tomto případě Perun, jsou mrtví, že nastává čas vlády nového (křesťanského) Boha. Přesto ještě na přelomu 11. a 12. století je Perun zmiňován jako starší domácí bůh s tím, že se *„na okrajích* (států; tj mimo centra) *dosud modlí k svému prokletému bohu Perunovi, třebas jen potají, nemohouce se odloučiti od pověry pohanské“*. Ve folklorním podání přežilo Perunovo jméno dokonce hluboko do novověku, v 19. století je etnograficky doloženo na Slovensku, v Maďarsku i Chorvatsku. Jeden ze slovenských textů zní takto: *„Jano, Vajano/ej Jano, Vajano/kde ťa pálit/v Perúnovej jame/tam ti vatra plane.“*

Perunův svátek na Rusi býval v červenci. Nejspíše připadal na dvacátý den tohoto měsíce, protože v tento den se později slaví svátek sv. Ilji. Kult sv. Ilji (Eliáše), jezdícího v ohnivém voze a obdařeného vztahem k bleskům, byl podle přesvědčivých výkladů rozvíjen církví v Rusku, aby postupně vytlačil zakořeněné uctívání Peruna.

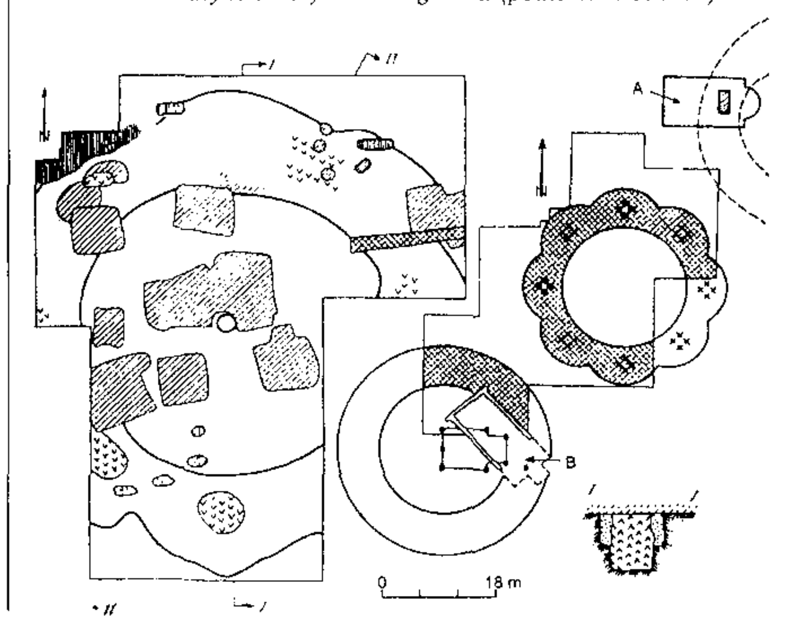
PERUNIKA (jižní Slované) – kosatec, květina patrně zasvěcená

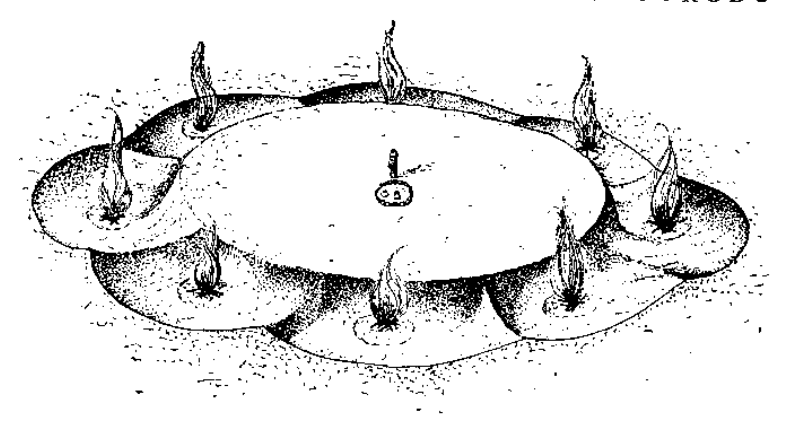
bohu ↗Perunovi, na Litvě symbol plodnosti země; obdobný význam mohla mít i u Slovanů.

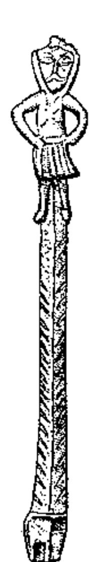
PERYŇ U NOVGORODU, původně Perynja (Rusko; východní Slované; ↗Nestor) – ústřední ↗Perunova svatyně, objevená na chlumu nad řekou Volchov jižně od raně středověkého ↗Novgorodu. Podle letopisu ji roku 980 zřídil Dobryňa, strýc knížete ↗Vladimíra, *„a postavil tam ↗idol, jemuž obyvatelé Novgorodu nosili oběti jako bohu“*. V 16. století byla zaznamenána poloha svatyně a též podoba idolu: *„V tom městě byla někdy (kdysi) modla, tak řečená Perun, v tom místě, kde nyní klášter Perunský jest, od téže modly nazvaný. Ta modla byla jako bůh ctěna a měla formu neb způsob člověka ohnivý kámen podobný hromu v ruce držícího.“* Tento popis byl považován za pozdní, o jeho věrohodnosti se pochybovalo až do doby, kdy se archeolog V. V. Sedov rozhodl ověřit situaci výzkumem, obdobně jako H. Schliemann důvěřující Homérovi. A tehdy nebyla objevena jedna svatyně, ale hned tři.

Hlavní svatyně je vymezena 7 m širokým příkopem ve tvaru

Plán výzkumu a rekonstrukce (viz obr. vpravo nahoře na str. 165) hlavní svatyně v Peryni u Novgorodu (podle V. V. Sedova)

zvlněného kruhu, o průměru 21 m, uprostřed kruhové plošiny stála mohutná dřevěná socha boha Peruna, odpovídající snad výše zmíněnému popisu. V osmi meandrech příkopu hořely posvátné ↗ohně. Vedle této nejdůležitější kruhové svatyně byly odkryty v Peryni ještě dvě další, z nichž jednu tvořil obyčejný kruhový příkop vymezující plošinu o průměru 23 m. V nich se nejspíše uctívala níže postavená božstva ruského ↗panteonu. Jedná se o ústřední svatyni pro město Novgorod (v rukopisu z roku 1665 nazývané Slovensk).

Tato svatyně byla zničena z příkazu biskupa Jakima-Joachima roku 988, kdy s idolem Peruna naložili tehdy obvyklým způsobem: *„...svázaného jej vlekli, bijíce ho jej svrhli do Volchova“*. Téměř shodné vyprávění o zničení svatyně se nachází ve fragmentu *Sofijského letopisu*, pouze je uvedeno k roku 991. Podle jiné verze došlo ke střetu již tehdy, když Dobryňa přijížděl pokřtít obyvatele Novgorodu, ti jej nechtěli pustit do města a zbořili proto velký most. Pak došlo i k útoku na Dobryňovo sídlo, při němž přišla o život jeho žena a další příbuzní. Dobryňův vojenský velitel Putiata nakonec pevnost otevřel a teprve po dalším Dobryňově vítězství, jemuž předcházelo plenění odpůrců, mohl Dobryňa zničit idoly: *„...dřevěné spálil a kamenné nechal rozlámat a svrhnout do řeky“*. Tato epicky široká verze je pozdní, originál se nedochoval a citovaný rukopis je až z konce 17. století. V téže době byla zaznamenána vyprávění, živá ještě později ve století devatenáctém. Perun se ve folklorní fantazii proměnil v draka, který žil za vlády knížete Vladimíra v Peryni. Rybáři lovící v řece Volchov ještě v této době házeli obřadně do vody tři mince právě poblíž Peryně.

Svatyně byla objevena archeologickým výzkumem na konci 40. a počátkem 50. let 20. století. Důležitý je také objev základu obdélného jednolodního kamenného kostelíka ze 12. století v sousedství hlavního kruhu či přímo na dalším nedostatečně prozkoumaném kultovním kruhu. Nad zkoumaným vedlejším kruhem byly objeveny pozůstatky obdélné dřevěné stavby, která bývá někdy ztotožňována s kostelíkem sv. Nikolaje, známým jen z lidových vyprávění. Každopádně nám tyto poznatky potvrzují rozšířenou církevní praxi budovat nové křesťanské svatyně na již dříve uctívaných místech, nahradit tamější starší kult novým (viz obr.).

PES – jako stavební obětina (↗oběť zvířecí) se objevuje v základech opevnění či obytných staveb. Mrtvý pes zakopaný pod podlahou domu plnil nejspíše magickou funkci ochrany stavení (nálezy ještě z raného novověku). Početné doklady jsou známy z ↗Novgorodu 11.–12. století.

V Mutěnicích na Moravě byla objevena oválná jáma se dvěma psy, uloženými na levém boku, hlavami k severovýchodu. Nejspíše jde o stopu magického jednání ze 6.–7. století. Pes položený na levém boku spolu se štěnětem a vybavený na poslední cestu masitou potravou byl pohřben na okraji velkomoravského pohřebiště v Lefantovcích na Slovensku (9. století). Z téže doby pochází pohřeb psa uloženého ve skrčené poloze na kamenném brusu v jámě na hradišti v Mužle-Čenkově.

Psí pohřeb z 10. století byl nalezen mezi kostrovými hroby „Na Krliši“ v Tursku (Čechy), tedy v místě bájné mohyly ↗Tyrovy (↗lucká válka). Jde o stopu zvláštních rituálů, většinou souvisejících s ochranou pohřebiště či sídliště, příkladů bychom mohli uvést ještě mnohem více.

PETERSBERG U HALLE (Německo; západní Slované) – archeologicky odkryté kultovní centrum na posvátném návrší, obklopené soustřednými valy.

PIAST ORÁČ (západní Slované; ↗Gallus Anonymus) – mytický zakladatel piastovské dynastie v Polsku, který pohostí v podhradí města ↗Hnězdna náhodně se objevivší „cizince“ (rozuměj božské vyslance), zatímco kníže ↗Popel slaví s přáteli ↗postřižiny svých dvou (dnes jménem neznámých) synů, a proto vyslance náležitě nepřijme. Cizinci odměnou za pohostinnost předpovídají Piastovi a jeho ženě ↗Rzepce rychlou změnu jejich postavení, *„svou ochranu nebo slávu vašeho potomka“*. Po vyhnání knížete Popela se stane vládcem Hnězdna Piastův syn ↗Zemomysl či Siemomysl.

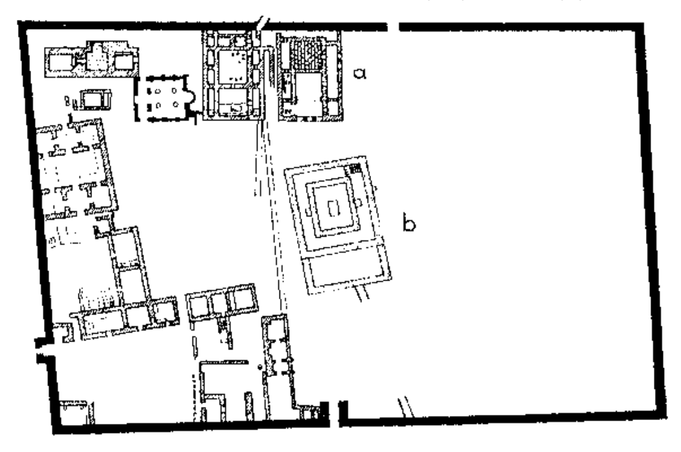

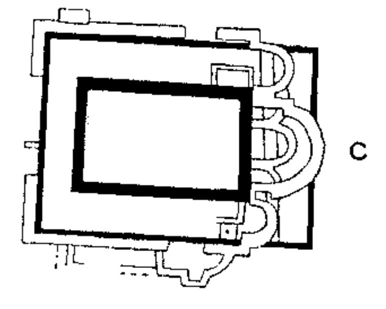
PISANKA (východní i západní Slované) – bohatě polévané hliněné ↗vejce či malované skutečné vejce jako symbol obnovy života, znovuzrození. V transformované podobě bylo včleněno do křesťanských oslav Velikonoc. K největší produkci polévaných pisanek došlo v Kyjevě v 10.–12. století. Pisanky byly nalezeny i v polských centrech, např. ve ↗Wolinu, na Moravě pak v Lužici u Hodonína, Záblacanech a v Olomouci. Z 11. století pochází nález malovaného vejce z hrobu ve Velkých Hostěrádkách na Moravě. Nemalovaná vejce byla ukládána symbolicky do hrobu, často do klína, již od 7. století v Karpatské kotlině, na Moravě dále po celou dobu velkomoravskou. Skořápky vajec měla uložena v hrobech i křesťanská přemyslovská knížata, např. Oldřich.

PIZAMAR (západní Slované) – bůh kmene Rugiů s dochovaným zkomoleným názvem, slovanské jméno znělo nejspíše Bezmiar, Bezmir. Jeho funkce však neznáme.

PLISKA (Bulharsko; jižní Slované) – hlavní město prvního bulharského státu, kde byla nedaleko trůnního sálu carů pod „dvorcovým“ (palácovým) chrámem objevena pohanská svatyně obdélného půdorysu, umístěná ve větší ohradě s jedním vchodem

Plánek vnitřního hradu s pohanskou svatyní v Plisce (b) a plánek jiné pohanské svatyně pod palácovým kostelem (c, viz obr. na str. 168); vyznačen je též obytný dvorec (a)

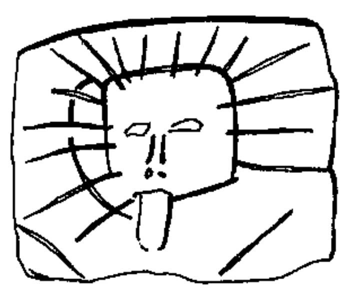

Pohanská svatyně (viz obr. na str. 167)

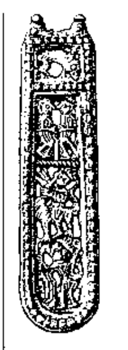
(viz obr.). Další pohanskou stavbu odhalil výzkum v paláci Malkija. Také zde byly objeveny obětní ↗kameny či oltáře, jeden z nich měl po obvodu vytesán čtvercový žlábek na odtok krve.

Z Plisky pochází unikátní rytina na cihle, antropomorfně zobrazující boha Slunce (snad ↗Dažboga) a datovaná do 9. století.

Antropomorfní vyobrazení boha Slunce (Dažboga?) na cihle v Plisce, 9. století

PŁOCK (Polsko; západní Slované) – na Tumském vrchu, 50 m nad hladinou řeky Wistuly byl archeologicky zjištěn kultovní okrsek z 10. století, v němž se nacházel ↗kamenný oltář s lebkou a dřevěnou hlavou na žerdi, jižně od něj dřevěný ↗idol, po kterém zde zůstala kůlová jáma. Nedaleko idolu byla nalezena nádoba s pozůstatky po tavbě železa. V okolí se nalezly také stopy po pěti ohništích, z nichž jedno hořelo v prostoru mezi kamenným oltářem a idolem, další byla vzdálena asi 5 m odtud. Nejvzdálenější ohniště bylo vydlážděno kameny. Tam je doloženo i obětování ↗koně a nedaleko do země vetknutý ↗meč. Nález falického symbolu naznačuje spojení s kultem plodnosti. Po zániku tohoto okrsku bylo budováno významné hradiště, které se stalo centrem celé oblasti.

PLÖN (Německo, někdejší Vagrie; západní Slované; ↗Helmold) – archeologicky odkrytá svatyně na ostrově v jezeře, nejspíše zasvěcená bohu zvanému ↗Podaga (odvozeno snad od *pogoda* – počasí). V letech 1138–39 byla vyvrácena a Plön definitivně připojen k Sasku.

PODAGA (západní Slované; ↗Helmold) – bůh uctívaný v ↗Plönu ve Vagrii, kde měl svůj chrám „*s modlou vymyšlených tvarů*". Pro nedostatek věrohodných informací bývá podivné jméno vysvětlováno jako přesmyčka slova *pogoda* (počasí) a dodává se, že jeho působení souvisí s vlivem na (pro zemědělce tak důležitou) stálost i proměny počasí.

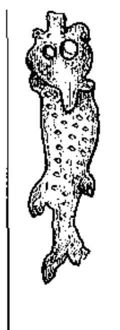
POHANSKÁ POVSTÁNÍ (↗*Legenda tzv. Kristiána*, ↗Helmold, ↗Gallus Anonymus, ↗Nestor) – po oficiálním přijetí křesťanství, většinou shora rozhodnutím panovníka (Karantánie okolo roku 750, Chorvatsko počátkem 9. století, Morava asi 831, Čechy 882–883, Polsko 966, Bulharsko snad 864–5, Srbové nejspíše v letech 867– 874, Rus 988), který svou vůli vnucuje veškerému lidu, docházelo v době oslabení panovnické moci k povstáním, vedeným většinou pohanskými ↗kněžími (↗žreci) a se jmény pohanských bohů na rtech. Skrýval se za nimi často politický mocenský boj či nespokojenost s centralizovanější formou vlády. Tak tomu bylo v Korutansku v 60. letech 8. století, snad v souvislosti s dalším povstáním nastoupil na trůn kníže Waltunk r. 772. Avšak ještě na počátku 9. století prosazoval v této zemi křesťanství dost svérázným způsobem muž jménem Ingo, zřejmě spíše kněz než kníže. Zval na hostiny pohanské šlechtice a posadiv ke stolu jejich křesťanské otroky, jim samým vykázal jako pohanům místo na zemi. Stejnou historku později vyprávěl český legendista o Svatoplukovi, který tak měl ke křtu přimět českého knížete Bořivoje. Přes svou naivitu může Ingův příběh svědčit o poměrně dlouho přežívajícím a politicky dosud vlivném pohanství v Korutanech devátého století.

Také pád politické moci v době zániku Velké Moravy (906–7) umožnil zřejmě návrat pohanství. Obnovení pohanského kultu dosvědčila archeologie a nejspíš i název Pohansko v místech velkomoravských hradišť, přičemž v Pohansku u ↗Břeclavi je obnovení pohanského kultu bezpečně doloženo. K pohanské reakci a vyhnání knížete Bořivoje došlo nejspíše již roku 883 v Če-

chách, toto povstání bylo potlačeno s pomocí moravských bojovníků knížete Svatopluka. Roku 983, během něhož umírá císař Ota II., vypuklo mohutné povstání Luticů. *„Vévoda Bernard krutě svou lakotou utiskuje lid vinulský, donutil jej vrátiti se k pohanství. Bezohlednost markrabí Dětřicha a vévody Bernarda donutila Slovany státi se odpadlíky. Knížata Mstivoj a Mečislav vedli odboj... Shromáždili vojsko... spálili všechny kostely a zbořili je až do základů, kněze a ostatní služebníky chrámové rozličnými způsoby usmrtivše, nenechali za Labem žádné stopy křesťanství* (týká se zejména Aldenburgu), *v německé moci zůstalo jen Holštýnsko.“* Po smrti Bernarda se situace opakovala: *„Všichni tedy Slované* (polabští), *spiknuvše se vespolek, znova upadli v pohanství, zabivše ty, kteří ve víře vytrvali. Pevnost hammemburská byla do kořenů vyvrácena a ku posměchu Spasitele pohané také kříže rozsekali.“* Takovými slovy líčí kronikář Helmold „první odpadnutí od víry“ Slovanů v dnešním Šlesvicku, obdobně probíhala i další povstání, roku 1066 došlo k velkému povstání Veletů (Obodritů), při němž zahynul Gotšalk, vnuk Mstivojův, jenž se pokoušel šířit křesťanství pokojně. Roku 1147 byla proti knížeti Niklotovi (Meklenbursko) vyhlášena křížová výprava, která pro křižáky neskončila vítězně, avšak přiměla Niklota i jeho bratra Přibyslava přijmout křest.

Silná pohanská reakce propukla v Polsku v letech 1034–39 po smrti Měška II. a vypuzení jeho syna Kazimíra. Toto povstání proti vládnoucí elitě i církvi ohrozilo samu existenci polského státu. Podařilo se ho potlačit Kazimíru I. Obnoviteli (1040–1058), a to jen s pomocí německých feudálů. ↗Hnězdno a Poznaň byly tak zpustošeny, že bylo třeba přenést sídlo knížete do ↗Krakova. Na jiném místě líčíme, jak se s novým náboženstvím vyrovnávali Štětínští (↗Štětín), kteří nejprve pomáhali rozebrat pohanský chrám, ale po odjezdu biskupa se – ovlivněni svými kněžími – vrátili ke *„starým omylům“* (tedy původní víře). Znovu vztyčili chrámy a zbořili kostel, který předtím postavili.

V ↗Novgorodě došlo k ozbrojenému povstání rok po přijetí křesťanství, jeho cílem bylo zabránit boření svatyní (989). Roku 1024 došlo na Rusi k povstání žreců suzdalských, způsobenému velkou neúrodou, povstání v ↗Kyjevě v roce 1068 se také vyhraňuje protikřesťansky, což ilustruje zabití novgorodského biskupa Štěpána, který byl náhodou ve městě. Zřejmě již roku 1073 byl za jiného povstání zabit rostovský biskup a po jeho smrti tato diecéze dočasně zanikla. Na Rusi došlo ke kratší renesanci pohanského kultu ještě ve 2. polovině 12. století, na venkově však

přežíval mnohem déle. V roce 1227 byli v Novgorodě veřejně upáleni čtyři volchvi (↗čarodějové). V okolí Novgorodu jsou pohané připomínáni dokonce ještě v 16. století.

Významná pohanská reakce pod vedením knížete (chána) Vladimíra, syna Borisova, je doložena též v Bulharsku (↗Devnja) ke konci 9. století. V tomto případě Vladimír (888–893) využil nespokojenosti silné skupiny bojarů (etnicky ještě výrazně bulharských) s centralizací státu za Borisovy vlády. Šlo tedy o návrat pohanství prosazovaný panovníkem a vedoucí téměř k občanské válce. Boris však povstání nakonec potlačil a knížete Vladimíra s velkým počtem bojarů nechal popravit.

POHŘEB (↗Kosmas, ↗Nestor, Ibn Rusta, Ibn Fadlán) – složitý ↗přechodový rituál, který se u Slovanů měnil, neboť v průběhu 8.–10. století postupně přecházeli od kremace (spalování mrtvých na hranici) k pohřbívání do země, od budování ↗mohyl v ↗hájích k řadovým hřbitovům. To souviselo s radikálními změnami představ o světě mrtvých i o podstatě posmrtné existence, završenými přijetím křesťanství a prolínáním jeho nových rituálů s těmi původními. Pohřeb vždy sestával z odlučovacího rituálu, tedy omývání těla, bdění nad mrtvým, vynášení mrtvého speciálním, někdy zvlášť vytvořeným otvorem (doloženo v 11. století; na počátku tohoto století bylo tělo knížete Vladimíra vytaženo otvorem v podlaze domu, stojícího nejspíše na kůlech). Dále k pohřbům patřilo usmrcování oblíbených zvířat, chvalořečení, obřadné (afektované) kvílení *(žalenije)* a sebezraňování žen (*„Když ženám zemře nějaký příbuzný, poraní si nožem ruce a tvář.“*). Často se též najímaly profesionální plačky. Například při pohřbu, který si podle W. ↗Kadłubka nechal vystrojit zaživa polský kníže ↗Popel, si panny trhaly vlasy, ženy si draly tváře a stařeny trhaly roucha. Následovaly zvíře-

Při pohřbu bylo „rvaní si vlasů“ gestem žalu a smutku. To se udrželo dlouho do křesťanských dob. Překreslená část reliéfní výzdoby baziliky v polském Strzelně ze 12. století (podle Z. Smetánky).

Rekonstrukce žárového pohřbu. Jeho součástí byl obřadní pláč a kvílení, stejně jako pohřební hostina a tance či symbolické hry v maskách (podle Z. Váni).

cí a někdy i lidské ↗oběti (nejčastěji otrokyně či konkubíny, ale i vdovy). Další fáze představovala kremace nebo uložení mrtvého (nazývaného *nav*) do hrobu, včetně záměrně zničených „zmrtvělých" milodarů (např. rozbitých nádob). Popel zemřelého byl uložen do urny či váčku, někde se urny stavěly na sloupy podél cest (Severjané, Radimiči): *„...druhý den přijdou na žároviště, vysbírají popel, uloží ho do hliněné nádoby a tu položí na pahorek* (↗mohylu)." K důležitým obřadům patřila ↗tryzna (pohřební slavnost), jejíž součástí bylo znázorňování bitvy či bojů *(bdyň)*, a ↗strava (hostina s veselím). Tryzna a strava již představují přijímací rituály – uzavření odlišného pouta mezi pozůstalými a nebožtíkem. Proti *„bezbožným kratochvílím, jež rozpustile provozovali nad svými mrtvými, volajíce prázdné stíny a majíce škrabošky na tvářích..."* podle kronikáře Kosmy brojil kníže Břetislav II. v Čechách na konci 11. století. Oněmi bezbožnými kratochvílemi mohou být i *„ďábelské zpěvy"* konané v noci nad mrtvými a *„rozpustilé smíchy"* zmíněné v *Homiliáři opatovickém.* Pro východní Slovany totéž nevázané veselí potvrzují

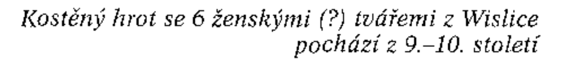

arabští autoři Masúdí a Ibn Rusta, tryznu zasvěcuje svému muži v 10. století i kněžna Olga; pro polabské Slovany obdobná svědectví přináší kronikář ↗Saxo Grammaticus. Zmíněné škrabošky představují nejspíše duše zemřelých (což se podařilo osvětlit teprve srovnáním s *Radbodovou legendou o sv. Bonifácovi* z 9. století). Šlo tedy zřejmě o rituál, kdy živí představují svět mrtvých nebo s ním komunikují. Součástí následného uctívání duchů mrtvých jsou *rusalije* (na Rusi) a *radunice,* ↗*zadušnice* (u jižních Slovanů), provázené opět obětmi. Pohřebiště, zejména mohylová, byla obvykle umístěna v posvátných hájích, tj. na vyděleném *„místě, kde žijí mrtví"*, u magicky významných křižovatek cest (Kosmas) či podél cest. Důležitým zvykem bývalo *„házeti při odchodu kamení neb dříví i listí za hlavu na zemi a neohlédnouti se"*.

POHVIZD, též Pogvizd, Pochvist (západní a východní Slované; *Život sv. Vladimíra*) – personifikovaný vítr či vichr, snad i bůh příznivého povětří: *„Třetí u nich byl bůh Povětří, nazývali jej Pohvizdem a někteří v'trem* (vichrem)." Polská zmínka o něm je pozdní, z 15. století. Funkčně se tedy asi alespoň částečně překrýval se ↗Stribogem.

POLYKEFALISMUS (↗Helmold, ↗Ebbo, ↗Saxo Grammaticus) – mnohohlavost, přesněji mnohotvářnost slovanských božstev, zejména pobaltských. Doložena jsou božstva dvouhlavá (beze jména, avšak známe nálezy dvouhlavých ↗idolů, např. z naleziště ↗Jarovka u východních Slovanů) i tříhlavá (↗Triglav uctívaný ve ↗Štětíně, snad též neznámé božstvo, jehož tříhlavé idoly měly podle pozdní tradice stát v okolí Míšně). Nejvýznamnější a nejpodrobněji popsaná jsou čtyřhlavá bož-

Kostěný hrot se 6 ženskými (?) tvářemi z Wislice pochází z 9.–10. století

stva – ↗Svantovít uctívaný v ↗Arkoně, archeologicky snad doložený i sochou z ↗Wolinu a ze Svenborgu, ↗Porenut ctěný v ↗Korenici; nejznámější je kamenný idol ze ↗Zbruče, který však nepředstavuje Svantovíta. V Pobaltí se uctívala i božstva pětihlavá (↗Porevit, uctívaný též v ↗Korenici) a sedmihlavá (↗Rugievit). Z ↗Wislici v Polsku pochází hrot se šesti tvářemi, které možná také svědčí o polykefalismu slovanských bohů, někdy se ovšem interpretují jako tváře ↗víl.

U jižních Slovanů je polykefalismus doložen jen vzácnými nálezy vícehlavých ↗amuletů (↗Preslav). Z Dalmácie pochází kamenný ↗idol, který měl 3–4 tváře, dodnes dochované jsou jen 2 (viz obr. str. 254). Sochu nelze přesně datovat, nejčastěji je považována za polykefalismus u jižních Slovanů. Z Karantánie, obývané už jižními Slovany, pochází kamenná socha se třemi tvářemi, přičemž ale dvě jsou umístěny nad sebou a třetí menší na levé tváři č. 1. Zda i toto pojetí lze spojovat s polykefalismem, není zcela zřejmé. Polykefalismus vyjadřuje především božskou vševědoucnost, tento atribut je vlastní v prvé řadě slunečním či obecně nebeským božstvům. Objevuje se též u Keltů a jiných Indoevropanů.

POPEL (západní Slované; ↗Gallus Anonymus) – bájný polský kníže, potomek krásné kněžny ↗Wandy, vládce ↗Hnězdna. V důsledku toho, že nepřijal cizí hosty v době oslavy ↗postřižin svých synů a nepochopil jejich nadpřirozený původ, získal požehnání a tím i vládu ↗Zemomysl, syn ↗Piasta Oráče, který neznámé příchozí pohostil. Popel jako vládce, který nesplnil naděje do něj vložené, byl nakonec vypuzen a umírá sežrán od myší ve věži na ostrově ↗Gopło. Motiv myší požírajících svrženého vládce je západního (nejspíš porýnského) původu. Jeho synové tak ztratili nárok na vládu.

PORENUT (západní Slované; ↗Saxo Grammaticus) – čtyřhlavý bůh, jenž měl pátý obličej na prsou, jeho levá ruka se dotýkala čela, pravá pak brady. Byl uctíván v ↗Korenici (Garz), kde stával jeho chrám. Z latinizované podoby jeho jména Porenutius se někdy odvozuje, že mohlo jít o původní tvar Perunič, což bychom analogicky k ↗Svarožičovi vysvětlili jako syn ↗Perunův.

POREVIT (západní Slované; ↗Saxo Grammaticus) – pětihlavý bůh bez výzbroje, uctívaný v ↗Korenici; jeho význam dostatečně neznáme. Všechna tři zde uctívaná božstva měla mít magickou moc nad koitem, snad lze uvažovat o souvislosti s kultem plodnosti a posvátným sňatkem coby jeho součástí. Uctívání Porevita se spojuje též s letním obdobím, neboť slovo *pora* označuje střed léta (Eliade).

POSTŘIŽINY (východní a západní Slované; svatováclavské legendy, ↗*Legenda tzv. Kristiána*, ↗Gallus Anonymus, ↗Nestor) – ↗přechodový rituál nejspíše indoevropského původu, u Slovanů doložený na Rusi, v českém i polském prostředí. V modifikované podobě se udržel i po přijetí křesťanství, kdy část obřadu již probíhala v kostele. Chlapec tak přecházel z matčiny péče do mužské (tj. otcovy) výchovy, na Rusi byl při obřadu též posazován na ↗koně. Obřad je zmiňován pouze u knížecích synů (polského bájného ↗Popela a českého Václava) a spočíval v přistřižení vlasů dítěte, podle tehdejších představ snad sídla života, a v jakémsi požehnání, které je úměrné moci toho, kdo je udílí. Není přesně znám požadovaný věk dítěte, nejčastěji se uvažuje o sedmi letech. Proto se Václavovy postřižiny hypoteticky kladou k roku 915, neboť slavnost uspořádal již vládnoucí kníže Vratislav (915–921) a obřad prováděl biskup. *„Když vyrostl, takže mu bylo potřeba postřihnout vlasy, pozval Vratislav, jeho otec, k postřižinám biskupa jménem Notara* (snad až z Itálie)*... Když odezpívali mši, vzal biskup chlapce, postavil ho na kraj a požehnal ho... A tak začal chlapec růst, jsa ochraňován boží milostí.“* U Germánů byly postřižiny dvojí, teprve druhé provedení obřadu znamenalo přijetí mezi dospělé muže – bojovníky. Byzantská církev později usilovala o to, aby slavnost postřižin splynula se křtem.

POVĚST O ZALOŽENÍ PRAHY (Čechy; ↗*Legenda tak řečeného Kristiána*, ↗Kosmas) – o založení stejnojmenného hradu byla zaznamenána pověst, v níž bájná kněžna ↗Libuše, již jako manželka ↗Přemyslova, v přítomnosti starších lidu věští: *„Spatřuji hrad, který pověstí nebes se dotkne, v hvozdě leží místo, je vzdáleno ode vsi této na třicet honů a mez mu určují vltavské vlny.“* Toto místo na severu chrání potok Brusnice, na jihu pak *„hora velmi skalnatá, od skal* (latinsky *petrae*) *se nazývá Petřín... Až tam přijdete, naleznete člověka, an uprostřed lesa teše práh domu. A protože se u nízkého prahu i velcí pánové sklánějí, podle této příhody hrad nazvěte Prahou. Byla by více mluvila, kdyby nebyl věštecký duch prchl z božího tvora.“* Ihned spěchají *„v staletý hvozd, a nalezše dané znamení“*, vystavějí tam hrad Prahu. Důležitá je samozřejmost, s níž úspěšnému založení hradu (města) předchází příznivá ↗věštba – za neobvyklý se považuje jen knížecí původ hadačky.

POVĚST „MORAVSKÁ" (západní Slované) – podání o smrti historicky doloženého moravského panovníka Svatopluka (†894), jež zůstalo zachováno v několika verzích v ahistorickém spojení se zánikem moravské říše. Nejdůležitějšími jsou verze česká (↗Kosmas) a dvě uherské (Anonymus, Šimon Kéza), které vyprávění začlenily do celku pověsti o příchodu Maďarů a získání jejich nové země.

Podle jedné Kosmovy verze Svatopluk, král Moravy, zmizel uprostřed svého vojska a už se neobjevil. Jeho návrat je dodnes očekáván. V Zohorském klášteře u Nitry se zřejmě kronikář dověděl jinou pověst, podle níž Svatopluk v noci tajně na svém koni opustil vojenský tábor, aby se uchýlil ke třem poustevníkům na horu Zobor, s nimiž zabil svého koně a meč zahrabal do země. Byl oholený a oblečený jako mnich, a dokud žil v klášteře, který sám založil, zůstal nepoznán a litoval svých činů. Teprve v hodině smrti prozradil svůj původ. Jde o častější středověký motiv krále-poustevníka.

Uherská tradice, zapsaná později (ve 13. století) než česká, obvykle nezná Svatopluka jménem, označuje jej většinou jako Moravana, jeho syna pak jako menšího Moravana (Menumorot). Je zachyceno několik místních verzí, jako např. legenda o bitvě ve městě u Bánhidy, v níž Svatopluk zahynul s celým svým vojskem v boji s Maďary, či jiná, vážící se k Vezsprému. V ní Moravan zmožený stářím žije na hradě Vezsprému. Když se dozví o neštěstí, které postihlo jeho *„v panování nezkušeného syna"*, skončí v zármutku svůj život náhlou smrtí. Další biharská verze líčí knížete Moravce, vládnoucího v Biharsku (Potisí), jehož vnuk *„menší Moravec"* bránil tento kraj i hrad v době příchodu Maďarů. Vyprávění často začínají slovy *„někteří vyprávějí, že Maďaři našli v Panónii vládce Moravana..."*

Velké množství dochovaných příběhů, zapsaných ve 12.–13. století, ukazuje na dlouhou životnost tradice a na existenci hrdinské epiky již na sklonku velkomoravské doby.

Opačným případem je známá pověst o tom, jak Svatopluk nechal své tři syny lámat nejprve svazek prutů a poté jednotlivé pruty. Názorně jim tak ukazoval nutnost jejich svornosti, neboť svazek prutů žádný ze synů nezlomil. Příběh zaznamenaný ↗Konstantinem Porfyrogennetem je umělého původu a nejspíše nebyl na Moravě rozšířen. Historicky doloženi jsou jen dva Svatoplukovi synové, Mojmír a Svatopluk, zcela nejistá zůstává zmínka o Predslavovi, jeho vztah k Svatoplukovi je neprůkazný.

POWIERCIE (Polsko; západní Slované) – lokalita pod horou Kołem, kde byly nalezeny dva kamenné ↗idoly. Jeden v suknici a dochovaný bez hlavy drží v rukou ↗koláč nebo chléb, tedy atribut známý z kultu boha ↗Svantovíta, druhý má výraznou ↗čapku.

PRAMEN (východní a západní Slované; ↗Prokopios, ↗Thietmar, ↗Helmold, ↗Kosmas, ↗Nestor) – uctívání pramenů a studánek je doloženo opakovaně, avšak velmi obecně: např. u Slovanů jižních se zmiňuje uctívání nymf pramenů, na Rusi se k roku 854 píše o uctívání jezer a pramenů u Poljanů a ještě po polovině 11. století brojí kyjevský metropolita Jan II. proti obětování jezerům a pramenům. Konkrétní obřady tudíž neumíme rekonstruovat. Pravidelně se k pramenům přinášely nejspíše zvířecí ↗oběti a dary, v Čechách podle Kosmy *„v úterý nebo ve středu o letnicích"*. Voda očišťuje, rituální omývání či koupání bylo součástí mnoha svátků a obřadů – viz např. ↗kupalo. Glomači neboli Daleminci (německý název), žijící severně od Míšně, uctívali pramen *„na odlehlém místě nejvýše dvě míle od Labe. Jeho vody vytvářejí velké jezírko* (bažinu) *a podle slov okolních obyvatel i očitých svědků dělá často zázraky."* Když obyvatele čeká dobrý rok a mír a země jim neodpírá své plody, pramen (bažina) se pokrývá obilím – pšenicí, žaludy, ovsem; tak rozveselí duše lidí často sem přicházejících ze sousedství. Když hrozí válka, neomylná předpověď jej *„zbarví krví a popelem"*, což mohly způsobit i krvavé oběti. Místo tedy bylo využíváno k ↗věštbě. Glomači, jejichž centrem byl hrad Gana, totiž údajně získali své jméno právě podle všeobecně uctívaného pramene, který zajišťuje sílu a plodnost. V Čechách se proti uctívání pramenů bojovalo ještě na konci 11. století v zákazu knížete Břetislava II.

Zajímavou stopu po přežívání jakýchsi slavností v blízkosti upraveného jezírka hluboko do středověku zřejmě zachytily záznamy vyšehradské kapituly. K rokům 1388 a 1389 je zmíněno místo u pramene či vyzděného čtvercového jezírka *„obecně zvaného Na Veselí"*, u nějž konal rychtář každé dva roky pravidelně soud. Kromě těchto zmínek se dodnes dochovaly vedle sebe starobylé místní názvy ulic na dnešní Pankráci v Praze: Na Jezerce, Nad Studánkou a Veselí, Na Veselí. Důsledný odstup, který dávají záznamy kapituly najevo vůči jinak zjevně neproblémově používanému místnímu názvu Veselí, může naznačovat souvislost tohoto názvu se slavnostmi („veselím"), které se u jezírka konaly přes nepřízeň církevních institucí.

V Malopolsku je zachycen ve 13. století obřad spojený s jezírkem v Krakovské diecézi, kde ďábel bránil v rybolovu. Proto v zimě k jezírku dorazilo procesí s kříži a obrazy svatých, aby chytilo monstrum s kozí hlavou a červenýma očima. Lidé však nakonec

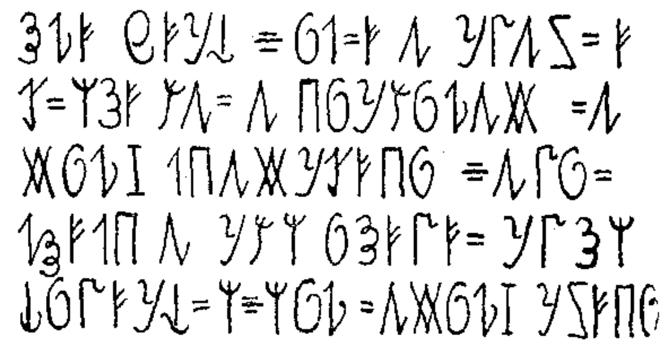
odhodili kříže a v panice uprchli, takže nechali monstrum utéct. Přestože má vyprávění křesťanský nátěr, ukazuje zakořeněný strach místních obyvatel z porušování starých zvyků a úctu k jezírku. V Makedonii na hoře ↗Peren se uctívá pramen a posvátný ↗háj prakticky do současnosti.

Při úvahách o posvátnosti vod připomeňme ještě opakované umístění svatyň na mysech či ostrovech v jezeře (viz ↗Arkona, ↗Fischerinsel, ↗Lieps, ↗Retra, ↗Peryň). Helmold popisuje, že Slované zabraňují křesťanům v přístupu ke studánkám či k hájům, neboť se domnívají, že by je poskvrnili. Písemně je doložen uctívaný pramen v blízkosti svatyně ve ↗Štětíně, tvořící celek s posvátným stromem, obdobně tomu bylo u vesnice Janus (viz ↗javor) v Polsku; archeologicky je uctívaný pramen zjištěn na hradišti v Biskupinu. Posvátný byl též pramen vyvěrající na hoře ↗Ślęże ve Slezsku. Na Rusi je dochováno též jezero s výmluvným názvem Svjatoje, na jehož břehu stálo kruhové ↗obětiště – viz též ↗Chodovisiči.

Posvátný pramen vytékající na ↗hoře je častým místem kultu. Konkrétní doklady známe ze ↗Staré Kouřimi v Čechách, kde bylo uctíváno jezírko Libušinka či Libuše (větší pramen), název je doložen až ze 16. století. Prameny byly zvlášť zahrnuty i do opevněného areálu dalších hradišť, jako Praha-Šárka, Češov, ↗Libušín, avšak okolí těchto pramenů nebylo dosud zkoumáno. Posvátný pramen býval součástí opevněného areálu s kultovním místem v ↗Zvenigorodu, kde se až do novověku věřilo v jeho léčivou zázračnou moc, stejně jako ve ↗Ržavinském lese.

V Čechách se v obci Železnice nachází léčivá studánka zvaná Pohanská, její název však vznikl patrně až v novověku.

PRAOTEC ČECH (západní Slované; ↗Kosmas, ↗Dalimil, *Povest vremennych let*) – postava zakladatelského mýtu, zachyceného ve dvou podobách. První – Kosmova – verze vypráví pouze o příchodu Čechů na horu ↗Říp v Polabí a o označení zabírané země názvem Čechy podle jejich vůdce (praotce) Čecha. *„Když takový krásný a velký kraj jest ve Vašich rukou, rozvažte, jaké by bylo vhodné jméno pro tuto zemi... Poněvadž ty otče, sloveš Čech, kde najdeme lepší a vhodnější jméno, než aby i země slula Čechy?“* Poté Čech líbal novou zemi a *„obojí dlaň zdvíhaje k nebeským hvězdám“*, přivítal ji: *„Vítej mi, země zaslíbená, tisícerými tužbami od nás vyhledávaná..., nyní jako na památku lidstva nás zachovej bez pohromy a rozmnožuj naše potomstvo od pokolení do pokolení.“* Jedná se zřejmě o pozůstatek důležitého ↗přechodového rituálu, při němž právě přidě-

Údajný náhrobní nápis označující hrob praotce Čecha a psaný napodobeninou runového písma (1765). Jeho čtení znělo: „Zde gest mocné a slavné knjže pan a gospodar národu Charského Malon Čech, a spj oželen slzy bolestnými od národu swého.“

lení jména, postavení ↗idolů–„dědů“ a první oběť *„příjemná bůžkům“* a provedená na této hoře umožnily vzít symbolicky ve vlastnictví tuto *„zaslíbenou zemi“*. Mýtus zřejmě posvěcoval horu Říp, kde se opakovaně mohlo žádat o *„rozmnožení potomstva od pokolení do pokolení“*. Posvátný význam ↗hory naznačuje brzké vybudování kamenné rotundy zasvěcené sv. Jiří (snad již na přelomu 10. a 11. století). Kosmas neuvádí, odkud k nám naši předkové přišli, ve zmatené podobě nás informuje až Dalimil: *„V srbském jazyku jest země, ježto Charvaty jest jmě.“* V tomto případě zaujme fakt, že Čechové přišli z Charvát

Příchod Čechů na horu Říp od M. Alše (1898). Zpracování mytického příběhu, z něhož je patrno, jak si představovali přenosné idoly našich předků před 100 lety.

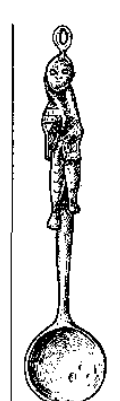
Pohřeb praotce Čecha na rytině z Hájkovy kroniky (1541)

a Chorvaté naopak z oblasti dnešních Čech, Moravy, případně Slezska, kterou nazývali Bílé Charvátsko.

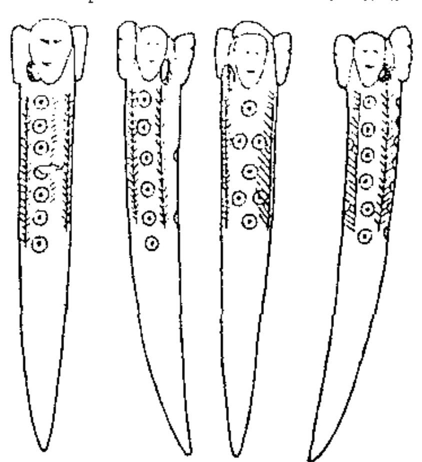
Druhá verze, velmi blízká chorvatskému podání zakladatelského mýtu (↗Chorvat), mluví o rozchodu Slovanů od středního Dunaje, od něhož přišli jak Češi a Moravané, tak (Bílí) Chorvaté, Srbové a Korutanci, patrně i Lachové, kteří se usídlili při Visle, a též Polané. Tato stručnější verze, kladená do 1. poloviny 7. století, reálně odpovídá druhé vlně slovanských osadníků v Čechách a na Moravě, která přišla právě z Podunají. Významné bylo zřejmě i symbolické číslo sedm, neboť sedm sourozenců představovalo nejspíše celý kmen Chorvatů.

PRAPOR (západní Slované; ↗Thietmar) – posvátná insignie s obrazem válečné bohyně (snad ↗Živy), nošená při válečných taženích před vojskem Luticů. Jiný posvátný prapor nesli podle kronikářova podání opět Lutici a při přechodu rozvodněné řeky Muldy o něj přišli. Za poškozený praporec císař vyplatil rozhořčeným Luticům odškodné 12 liber. Rovněž při obraně svatyně v ↗Arkoně na Rujaně byly nad branou vyvěšeny ochranné prapory a největší barevný posvátný prapor symbolizoval majestát všech bohů – pod jeho záštitou byli bojovníci *„schopni všeho"*.

PRASE – sloužilo v Gockově (↗Gützkow) jako ↗oběť ↗Svarožičovi a jinému jménem neznámému bohu (většinou byla obětována mladá selata).

PRESLAV (Bulharsko; jižní Slované) – hlavní město druhého bulharského státu, kde byl nalezen kostěný, vyráženými kroužky zdobený závěsný ↗amulet z 10. století se čtyřmi plastickými hlavami, snad představujícími boha ↗Svantovíta. Také zde byly archeologicky objeveny chrámy s ↗obětišti pod křesťanským chrámem v centrálním areálu města a mimo tento areál na předměstí (předhradí). Tvoří je dvě vepsané obdélné pravoúhlé stavby, patrně vnější ohrada vymezující vnitřní posvátný prostor a vlastní obětiště. Datovány jsou do doby před ustanovením Preslavi hlavním městem, tedy do 8.–9. století. V Preslavi se našlo také větší množství rytin v kameni, z nichž některé zobrazují erotické scény a symboly, jiné pak válečnické výjevy (bojovník s praporcem) a různá zvířata. Většina badatelů se domnívá, že erotické scény souvisejí s rituálními praktikami a šamanismem.

Čtyřhlavý závěsný kostěný idol z Preslavi z 10. století (podle Ž. Aladžova)

PRIPEGALA (západní Slované; arcibiskup Adelgott) – nejspíše božstvo plodnosti u polabských Slovanů, někdy bývá jeho název odvozován od Priapa. Jméno je ovšem zkomolené, někteří badatelé se domnívají, že koncovka *gala* mohla vzniknout ze slovanského *glowa* či *hlava* (srovnej ↗Triglav). Roku 1108 se líčí ukrutnosti pohanů v listu biskupů v čele s arcibiskupem magdeburským, v němž tito hodnostáři vyzývají k válce proti pohanům

– zřejmě Luticům. Popisuje se tam, jak ↗čarodějové Luticů stále žádají lidské ↗oběti pro svého boha. Poté měli prý setnout hlavy křesťanům před oltářem tohoto boha, aby mu obětovali lidskou krev, pozvedali nad oltářem misky s krví a *„vyjíce strašným hlasem, volali: Radujme se, Kristus je poražen!“*

PROKOPIOS Z KAISAREIE (asi 500–560) – byzantský historik a hodnostář, poradce ve štábu vojevůdce Belisara v letech 527–540 za vlády císaře Justiniána. Velmi vzdělaný autor knih, kromě řečtiny znal minimálně též latinu a syrštinu. K jeho hlavním dílům patří spis *O válkách Justiniánových* – tedy *Válka s Góty* a *Válka s Peršany a Vandaly*, přeložené též do češtiny. Zachycují mj. i důležité informace o Slovanech 6. století.

PROVE (západní Slované; ↗Helmold) – hlavní bůh oldenburské země. Jeho posvátný dubový ↗háj (viz též ↗dub, ↗Svatobor), vymezený pečlivě vystavěnou dřevěnou ohradou se dvěma ozdobnými vstupy, stál poblíž hradu ↗Oldenburgu. *„Bylo místo to svatyní celé země, pro ni byl ustanoven ↗žrec.“* V háji se dodržovalo právo azylu, konaly se v něm též pravidelně *„každé pondělí“* soudy za přítomnosti knížete, nesměl být znesvěcen ani krví nepřátel. Dovnitř mohl vstoupit jen ↗kněz a ti, kdož přicházeli obětovat bohu či využívali právo azylu. Přestože bůh není blíže charakterizován, nejspíše měl přídomek spravedlivý *(prav)*, což je v souladu s jeho významem při konání soudu a s malou ochotou přísahat při tomto bohu. Ta pramenila z velké obavy, že lidé nebudou schopni přísaze dostát. K roku 1149 je doloženo, že bohu sloužil jakýsi kněz Mike.

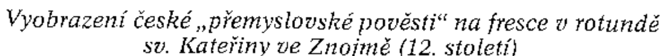
PŘEMYSL ORÁČ (západní Slované; ↗*Legenda tak řečeného Kristiána*, ↗Kosmas, ↗Dalimil) – mytický zakladatel vládnoucí dynastie v Čechách, vybraný na základě ↗věštby, který se sňatkem s vládnoucí kněžnou a soudkyní ↗Libuší stal knížetem.

Ve chvíli svého povolání prováděl Přemysl orbu na poli měřícím *„zděli i šíři 12 kročejů“* ve vsi ↗Stadice. Tu k němu přicházejí *„poslové moudře neučení, držíce se stop koně“*, a tážou se: *„Jmenuje se tato ves Stadice? ...Je v ní muž jménem Přemysl?“* Dovídají se vzápětí: *„Hle, muž Přemysl nedaleko na poli popohání své voly.“*

Přímo na poli je Přemysl pozdraven jako kníže s pokynem: *„Vypřáhni od pluhu voly, změň roucho a na koně vsedni... Paní naše Libuše i všechen lid vzkazuje, abys brzy přišel a přijal panství, jež je tobě a tvým potomkům souzeno.“* Potom Přemysl

Vyobrazení české „přemyslovské pověsti“ na fresce v rotundě sv. Kateřiny ve Znojmě (12. století)

otku *„vetkl do země a pustiv voly zvolal: Jděte odkud jste přišli!“* a voli *„z očí zmizeli a nikdy více se neobjevili“*. Zvláštními atributy této pověsti jsou ↗lýčené střevíce a lýčená ↗mošna, kte-

Přemyslovi volci mizí do skály. Hájkova kronika z roku 1541.

rou Přemysl *„položil na trávník místo stolu"*, když hostil Libušiny posly. Oba předměty totiž vezme s sebou a dá *„uchovati pro budoucnost"*, aby později připomínaly jeho potomkům původ rodu. Na počátku 12. století byly uchovávány v knížecí komoře na ↗Vyšehradě. Přemysl dal svému národu zákony, *„nezkrocený lid mocí zkrotil a uvedl v poddanství, též vydal všechna práva, jimiž se tato země spravuje"*. Pomocí ↗lísky, kterou zarazil do země a jež *„vyrazila tři velké ratolesti"*, věští rozrod knížecího rodu. Vzhledem k tomu, že boční větve uvadly, předpovídá udržení moci v hlavní větvi rodu.

Uvažuje se také o možnosti, že Přemysl byl jedním z pradávných dvojčat-vládců indoevropského původu. Druhým by měl být ↗Nezamysl, který následuje ve výčtu knížat za ním a jeho jméno vytváří binární protipól jména Přemyslova. Takováto dvojice odpovídá např. zakladatelům Říma Romulovi a Removi i jiným dvojčatům evropské mytologie.

PŘEMYSLOVSKÁ DYNASTICKÁ POVĚST (západní Slované; ↗*Legenda tak řečeného Kristiána*, ↗Kosmas, ↗Dalimil) – příběh líčící ustavení panovnického přemyslovského rodu v Čechách.

Češi žili bez panovníka a ↗Krok, sídlící na hradě po něm nazvaném v lese *„u vsi Zbečna"*, muž *„naprosto dokonalý, bohatý statky pozemskými, v svých úsudcích rozvážný a důmyslný"*, rozsuzoval tehdy nejen lidi z vlastního rodu, nýbrž i z celé země. Krok *„neměl mužské potomky"*, zplodil pouze tři dcery: ↗Kazi, ↗Tetku a nejmladší Lubušu-↗Libuši. Každá z nich se zabývala svým specifickým oborem. Kazi byla ↗čarodějkou a léčitelkou. Rovněž Tetka se zabývala kouzly a jako kněžka učila *„modloslužebným řádům"* – prostředkovala tedy styk lidí s bohy. Libuše byla pak hadačkou a Čechové se na ni obraceli s prosbou o radu či ↗věštby. Po smrti Kroka se sestry radí, otcův titul a pravomoc soudce přijímá nakonec nejmladší Libuše. Soudila moudře, avšak když rozsoudila *„po právu"* spor dvou vlivných předáků, vyslovil poražený sok požadavek ustanovit mužského správce a mužskou vládu, přičemž soudkyni hrubě napadal. Pohaněná kněžna tedy po noční poradě se sestrami za pomoci různých magických úkonů vybere svého budoucího manžela, nazítří oznámí lidu jeho jméno a vyšle bílého koně a posly do vsi jménem ↗Stadice. Zde naleznou orajícího ↗Přemysla a tlumočí mu slova věštby. Přemysl odchází ze Stadic, ujímá se knížecí vlády a ustanovuje zákony pro celou zemi. (Ohledně syžetu pověsti viz též hesla ↗Krok a jeho tři dcery, ↗Libuše, ↗Přemysl Oráč.)

Nejstarší stručné reference o této pověsti pocházejí z 10. století, kdy již tvoří pevnou součást legitimity přemyslovské knížecí vlády v Čechách. Souvislost pověsti se zjevně předkřesťanským rituálem nastolování českého knížete (↗kamenný stolec) dovoluje předpokládat její kontinuální tradici nejméně od konce 9. století, tedy od počátku řady „historických" přemyslovských knížat. Nejrozvinutější verzi syžetu obsahuje Kosmova kronika, podle níž byl také ve výše uvedených heslech převyprávěn.

Kosmas vypráví o historii Čechů a zapojuje proto po vzoru antických historiků předchozí mytickou či epickou tradici do historické posloupnosti. Přemyslovská pověst je tak uvedena do vztahu k praotci Čechovi a ke dvěma generacím soudců, kteří spravovali českou zemi. Popis vlády soudců, Kroka a jeho dcery Libuše, podobně jako Libušino varování před ustavením knížecí vlády, nesou zřejmé stopy inspirace Starým Zákonem a je pravděpodobné, že představují Kosmův autorský příspěvek k přemyslovské tradici. V samotném jeho vyprávění nacházíme však řadu archaických prvků.

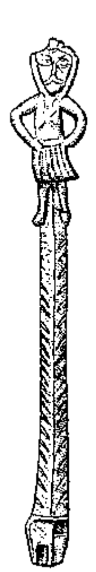
Postava Libuše je ovšem nepřímo doložena v přemyslovské pověsti již dříve, *Legenda tak řečeného Kristiána* sice nezná kněžnu jménem, vystupuje v ní ovšem jako *„nějaká hadačka"*. Motivace vzniku knížecí vlády je ale u Kristiána jiná. Čeští Slované byli postiženi morovou nákazou a na radu hadačky (Libuše) k odvrácení této rány zavedli knížecí vládu a založili město Prahu. Pohanění Libuše a ustanovení knížecí vlády jako trest za vzpurnost a hloupost českých mužů – tento ústřední motiv Kosmova vyprávění – tedy ve starším zápisu pověsti zcela chybí. Oproti tomu je v Kristiánově verzi pevněji provázáno ustanovení knížecí vlády se založením Prahy. Přemyslova orba je u obou autorů naplněna symbolickým obsahem, u legendisty 10. století je však tento obsah potlačen a posunut do nepochopitelné souvislosti (*„Potom nalezše nějakého velmi prozíravého a důmyslného muže, jenž se jen orbou zabýval, jménem Přemysla..."*). U Kosmy je znepokojivá tajemnost orby zmírněna pomocí mravoučných vysvětlení – dokončení díla jako záruka proti nedostatku; připomenutí původu, aby se budoucí knížata nevyvyšovala. Přesto se u něj setkáváme se zvláštním vydělením oraného pozemku, platným ostatně prý až do Kosmovy doby. Posvátně vymezený pozemek, spojitost orby se založením města, její posvátný charakter, motiv volně jdoucího zvířete, které svým zastavením určí místo, na němž se má odehrát akt založení – pro to vše nacházíme v evropských mytologiích nepřeberné množství analogií. Nápadná je i volba zvířete – bílý ↗kůň, náležící někte-

rému slovanskému bohu, představuje poměrně dobře doložené věštebné zvíře u polabských Slovanů. Pravděpodobně i pro zvíře, které vybrala Libuše, platilo, že nesmělo dříve poznat sedlo a uzdu. Nadbytečná tedy zřejmě byla Kosmova obrana Libušiny ctnosti proti nařčením, že kůň tak spolehlivě trefil k Přemyslovi, protože již nejedné noci se svou paní tuto cestu vykonal.

Libušin a Přemyslův příběh se tedy, jak již bylo řečeno, propletl s knížecí mocí v Čechách a zřejmě právě proto v něm zůstaly zakonzervovány prvky starého mýtu. V hlavních zápisech přemyslovské pověsti se ovšem již setkáváme s druhotným životem těchto prvků ve vyprávěních zcela náležejících aktuálnímu stavu české společnosti 10. a 12. století. Zachován nicméně zůstal způsob, jakým slovanská mytologie chápala sakrální postavení vládce. Znejasněna byla v této tradici funkce a postava soudkyně a později kněžny Libuše. Rysy matriarchy (ženy-vládkyně), které má v Kosmově kronice, nesou až příliš autorovu pečeť a sotva určíme, zda měly nějakou inspiraci ve starší tradici. Charakter Libuše coby matriarchy by byl ovšem zcela přiměřený struktuře mýtů o povolání krále-cizince. Jim přemyslovská dynastická pověst typově odpovídá, a to včetně faktu, že na Libušině místě v nich často stojí bohyně či polobohyně.

PŘECHODOVÉ RITUÁLY – nejdůležitější obřady v individuálním lidském životě, mající zajistit bezpečný přechod jedince z jednoho světa (společenské kategorie) do jiného; umožňují jednotlivci přijmout novou identitu. Patří sem rituály poporodní, např. odstřižení pupeční šňůry a pojmenování dítěte (související s jeho přijetím do komunity), jeho ↗postřižiny, dále iniciační rituály, které umožňují chlapcům a dívkám vstup mezi dospělé, ↗svatba, většinou i obřady spojené s těhotenstvím a porodem, adopce, ↗pohřeb. Přechodové rituály většinou dodržují trojčlenné schéma: rituály odlučovací, prahové (pomezní) a slučovací. Předchozí stav musí zaniknout – „zemřít", aby bylo možno přerodit se do stavu nového (stát se dospělým plnoprávným členem komunity, vdanou ženou apod.). Všechny složky přechodových rituálů však nemusejí být zastoupeny stejně výrazně, např. u pohřbu převažují odlučovací rysy. Součástí přechodových rituálů jsou rovněž některé stavební ↗oběti, které umožňují změnu příbytku či sídla. Zvláštní skupinu tvoří obřady doprovázející či přímo zajišťující změnu ročních období, konané v době rovnodennosti či slunovratu, stejně jako intronizační rituály, které znamenají přechod od běžné (byť elitní) lidské existence k posvátnému postavení vládce.

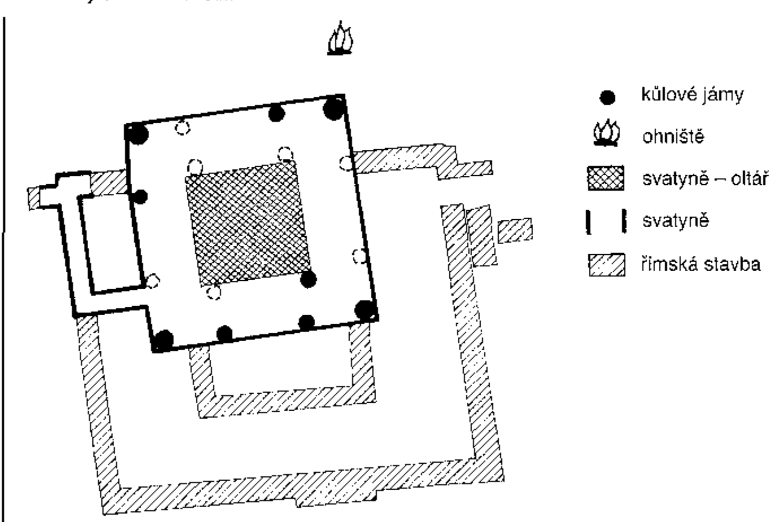
PŘIVOLÁVÁNÍ DEŠTĚ – velmi důležitý pohanský obřad, známý v různých podobách po celé Evropě; zřejmě indoevropského původu. Doložený u jižních Slovanů jako ↗Dodola či ↗Perperuna. Šlo o tanec deště, který předváděla mladá dívka ověnčená květinami.Ve folklorní modlitbě zapsané v 18. století se vzývá bohyně ↗Lada, aby přivolala déšť. Ve zprávě o mučedníku Kukšovi, který pokřtil východoslovanské Vjatiče, se vypráví, že ve snaze konkurovat pohanským ↗čarodějům ovládl i umění vyhánět ↗běsy, vysoušet jezera a přivolávat déšť.

PSKOV, původně Pleskov, Plskov (Rusko; východní Slované) – archeologicky odkryté kruhové kultovní místo o průměru asi 11 m, s mohutnou jámou se zbytky dřeva, v níž stával dřevený ↗idol, a s několika dalšími menšími kůlovými jamami, tvořícími uvnitř soustředný polokruh. Samostatně byl nalezen kamenný idol.

PTAKOPRAVECTVÍ (západní i východní Slované; Herbord, *Homiliář opatovický, Izbornik Svjatoslavův* z 11. století, pozdější *Slovo sv. otce Kyrilla*) – jeden z mnoha věštebných způsobů (↗věštba). Podobně jako ve starém Římě zahrnoval i u Slovanů věštby z hlasu, ze směru letu i z vnitřností ptáků. Svou roli zde hrál i druh ptáka, využíval se především ↗kohout, ↗vrána, ↗havran, ↗čáp, kukačka či hejno jeřábů. Ptakopravectví je doloženo v souvislosti s rušením pohanských svatyň ve ↗Štětíně. Ve většině ostatních písemných pramenů jsou křesťané káráni, že věří tomuto zvyku, aniž bychom se ale dověděli další podrobnosti. Důležité bylo prý mimo jiné též zjištění, zda se pták (např. datel) objeví z pravé nebo levé strany toho, kdo se vydává na cestu – pokud zprava, jednalo se o šťastné znamení, levá strana věštila opak. Podobně hlas kukačky ozývající se zprava zvěstoval šťastné a zleva nešťastné dny, kukání zaslechnuté zezadu mohlo věštit dokonce smrt. Havrani představovali špatné znamení, často byli předzvěstí smrti, naopak čápi se pojili spíše se šťastnou budoucností: kdo uviděl čápa poprvé zjara v letu, měl být dlouho zdráv, kdo jej naopak zahlédl sedícího, mohl očekávat chorobu. Křik hejna jeřábů při jejich návratu na jaře přeznamenával pro zemědělce špatný rok, jejich poklidný přílet naopak dobrou úrodu.

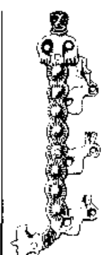
Nelze vyloučit zvláštní úlohu ↗sokolů při určování nového panovníka na Moravě v 9. století. Vypuštěný posvátný sokol určí nového panovníka tím, že usedne na jeho hlavu. O tomto obřadu víme jen z analogií a z výjevů na ozdobných kováních (Staré Město u Uherského Hradiště), nedochoval se žádný písemný záznam.

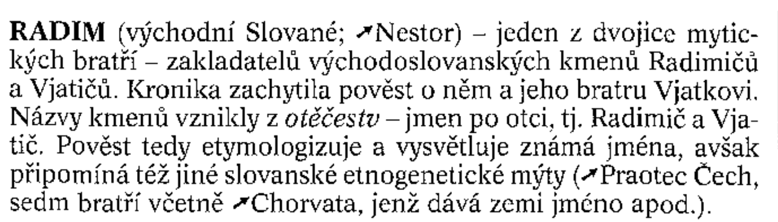

Svatyně na Ptujském hradě porušuje římskou stavbu (podle A. Pleterského).

PTUJSKI HRAD (Slovinsko, Korutansko; jižní Slované) – pohanská svatyně na významném hradišti (poloha Grad), čtvercového půdorysu 11,9 x 11,9 m a zahloubená dva metry do země. V jejím středu se nacházel čtvercový kamenný blok o rozměrech 5,7 x 5,7 m, vysoký asi 1,5 m, považovaný za oltář (↗kamenný oltář). Ve středu povrchu bloku byla vsazena mramorová deska. Uvažuje se o tom, že svatyně mohla být původně zastřešená, nověji bývá rekonstruována jako dvouúrovňová. Vnější obvod tvoří čtyři mohutné jámy po kůlech v nárožích a několik menších v linii stěn. Na východní straně je jakýsi obdélný přístavek. Vně bylo zjištěno velké ohniště. J. Korošec ji datoval do 7. století, tedy do doby před vznikem blatenského knížectví, jehož se Ptuj stal součástí. Přesně se však tato stavba patrně datovat nedá; v blízkosti bylo pohřebiště z 9.–11. století, přitom hroby z 9. století stavbu obklopují těsněji (nepočítáme-li hroby přesněji nedatovatelné) než hroby ze století 10. a 11. Celá svatyně stojí na základech pozdně římské stavby. O jejím přesném účelu se stále diskutuje, přestože o zdejší pohanské svatyni existuje zmínka v písemných pramenech ze 14. století. Z hlediska vnitřního uspořádání a půdorysu nemá totiž dosud ve slovanském světě obdoby.

RADIM (východní Slované; ↗Nestor) – jeden z dvojice mytických bratří – zakladatelů východoslovanských kmenů Radimičů a Vjatičů. Kronika zachytila pověst o něm a jeho bratru Vjatkovi. Názvy kmenů vznikly z *otěčestv* – jmen po otci, tj. Radimič a Vjatič. Pověst tedy etymologizuje a vysvětluje známá jména, avšak připomíná též jiné slovanské etnogenetické mýty (↗Praotec Čech, sedm bratří včetně ↗Chorvata, jenž dává zemi jméno apod.).

RADEGOST, též Redigast, jako centrum kultu Riedegost (západní Slované; ↗Adam Brémský, ↗Helmold) – solární bůh ctěný v ↗Retře (Obodrité), dodatečně přejal i funkci válečnou. Podle místa známé svatyně či stabilního přídomku „radostný host" je označováno posléze i božstvo (původně Svarožič?), jehož zlatá socha na purpurovém lůžku stávala uvnitř chrámu. I tohoto boha doprovázel posvátný ↗kůň, také se tu pravidelně věštilo pomocí jakýchsi losů. Za obřadného pobrukování se vykopala jamka, vložily se tam „losy" a *„přikryly se zeleným drnem"*. V určeném čase se vyjmuly a zjišťovalo se mínění podzemních božstev. Roku 1066 byla Radegostovi obětována useknutá hlava biskupa Jana, v chrámu se běžně obětoval skot a ↗ovce.

Určit přesně polohu slavné svatyně se pokoušelo mnoho badatelů, avšak bez jednoznačného závěru. A tak byla sestavena mapa těchto pokusů, čítající několik desítek položek (40), s největší koncentrací při březích Dolanského jezera (dnes Tollensee-Broda, ↗Lieps, ↗Fischerinsel, Neubrandenburg, Wustrow). Nověji se v této souvislosti uvažuje též o ↗Schwerinu.

Obdobné místní názvy jsou doloženy už ve 12. století v Lübecku, dalšími lokalitami jsou Radegast v Lüneburku, Radegast v Dolním Rakousku a v Haliči, Radgosť u Vysokého Mýta (počátek 13. století) apod.

RADHOŠŤ (Morava; západní Slované) – ↗hora, jež byla nejspíše uctívána již v předkřesťanském období, avšak spojení s bohem ↗Radegostem není dostatečně doloženo.

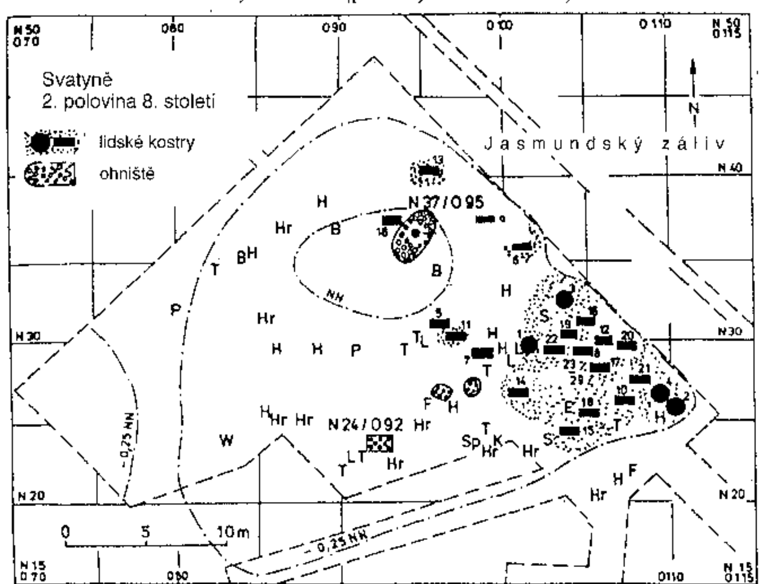
RADUNIA (Polsko; západní Slované) – posvátná, 573 m vysoká ↗hora ve Slezsku. Nacházejí se na ní kamenné valy, které jsou dávány do souvislosti s posvátnými místy. Její název může souviset s každoročními svátky u východních Slovanů nazývanými ↗*radunice*.

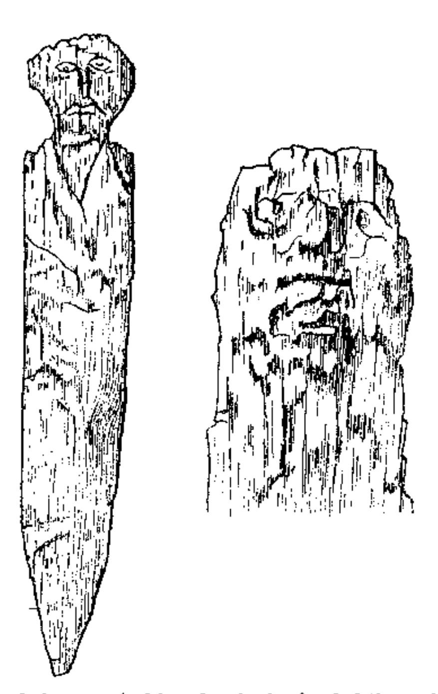
RADUNICE – zádušní svátky u východních Slovanů; viz též ↗zadušnice, ↗Rod a Rožanice.

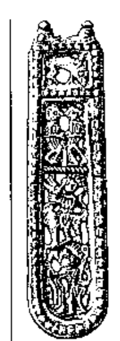
RADZIKOWO STARE (Polsko; západní Slované) – pohanské sakrální místo v Mazowsku, objevené teprve nedávno archeology na vrchu Gaik. Jeho přesná podoba nebyla dosud zveřejněna.

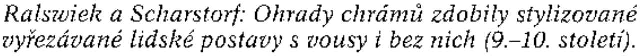
RALSWIEK (Německo; pobaltští Slované) – přímořské centrum s přístavem v Jasmundském zálivu. U potoka Jägerbach zde koncem 10. století stála dřevěná obdélná zastřešená svatyně o rozměrech 9 x 16 m, rozdělená do dvou místností. Naproti svatyni na druhé straně potoka byl zřejmě kultovní prostor (pláž), kde se našly kosti obětovaných zvířat (včetně lebky ↗koně) a též pozůstatky násilně zabitých lidí. Archeologický výzkum v přístavu mi-

Ralswiek na Rujaně – plán svatyně s vyznačenými pozůstatky lidských obětí (podle J. Herrmanna)

Ralswiek a Scharstorf: Ohrady chrámů zdobily stylizované vyřezávané lidské postavy s vousy i bez nich (9.–10. století).

mo svatyni odkryl též dřevěný ↗idol s lidskou vousatou tváří vysoký 80 cm a podobný nálezům tvořícím součást chrámu v ↗Gross Raden. Tato soška je důležitá tím, že na ní byly zjištěny stopy barev – červené, bílé a černé. Vzhledem k uvedeným faktům i k nalezenému pokladu stříbrných mincí (vážícímu 3 kg) se uvažuje o tom, že šlo o významné kultovní středisko širšího významu. Tomu nasvědčuje i zřízení biskupství v roce 1168 s působností pro celou Rujanu.

RETRA (Německo; západní Slované; ↗Thietmar, ↗Adam Brémský, ↗Helmold) – místo vzdálené čtyři dny cesty od Hamburku, uprostřed jezera, dříve zřejmě nazývané Riedegost (↗Radegost). Zde uprostřed ↗háje stála na základech obsahujících zvířecí rohy dřevěná svatyně Ratarů (podle Helmolda se nalézala v zemi lutické). Vnější stěny byly zdobeny vyřezávanými obrazy bohů a bohyň, uvnitř stály sochy-↗idoly v přilbách a brnění, označené jmény bohů v čele s hlavním z nich – ↗Svarožičem. Vedle nich

byly umístěny ↗praporce a válečné odznaky. Adam Brémský již boha nazývá Redigastem a popisuje jeho zlatou sochu na purpurovém lůžku. Rovněž zde měli posvátného ↗koně, který překračoval závazným způsobem ↗kopí, a tak se zájemcům *„žádajícím odpovědi"* dostalo ↗věštby. V roce 1066 byla Radegostovi obětována useknutá hlava biskupa Jana. Koně vodili nejspíše i do bitev, roku 1068 ukořistil toto zvíře biskup Buchard z Halberstadtu a triumfálně se na něm vrátil. Retra zanikla nejdříve v závěru 11., spíše až ve 12. století. Helmold *toto „sídlo modlářství"* popisuje jako hrad s deseti branami na ostrově v jezeře, kam byli vpuštěni přes most jen obětující a ti, kdož žádají věštbu. Přes mnoho archeologických pokusů a dva mírně odlišné popisy místa se nepodařilo slavnou svatyni přesně lokalizovat, vědecká diskuse snad již vyloučila některé z uvažovaných alternativ, např. hradiště se svatyní ve ↗Feldbergu, které je zřejmě starší.

RINVIT (západní Slované; ↗*Knýtlinga saga*) – záznam o uctívání tohoto boha naznačuje, že se jedná o zkomolené jméno válečného boha ↗Rugievita.

ROD A ROŽANICE, též Rodjenice (východní a jižní Slované) – božstvo či démon lidského osudu, známý na Rusi od 11. století především z různých církevních spisů *(Slovo nekojego christoljubca, Slovo sv. Grigorija, Otázky Kyrikovy a Odpovědi Nifontovy)*. Podle některých badatelů byl Rod stvořitelem-tvůrcem, neboť v mladším rukopise, jehož originál mohl vzniknout na přelomu 12. a 13. století, je zapsáno, že tvůrcem *„...je Bůh, a ne Rod"*. Zdůrazňuje se sémantické spojení slov Rod-rodina-rodit (rozrůstání rodu) a v oblasti přírodních reálií obrat *„pole rodí, dávají úrodu (urožaj)"*.

Rožanice vystupují obvykle jako dvě ženské bytosti (snad matka a dcera). Obětuje se jim med, sýr, chléb, kaše a obilí, zvláštní ↗koláče, ze zvířat pak kur (↗kohout), staví se jim ↗*trapeza* – obětní stůl. Na jejich počest se též pije z číší, především u hrobů blízkých (*„Plní číše ↗idolům, jako první idol Rožanic..."*). Zřejmě se jim zpívají také běsovské písně (↗běs). H. Łowmianski ukazuje, že nejprve byla zmiňována jen jedna ženská bytost, neboť otázka Kyrikova ve 12. století zněla: *„A jestliže rodovi a rožanici krájí chleby, sýry a med?"* Někde říkají: *„...gore pijícím rožanice!"* V některých mladších záznamech jednotné a množné číslo kolísá. Obětují jim též první ustřižené vlasy dětí, děti se většinou Rožanic obávají. Někteří badatelé považují postavení Roda v slovanském ↗panteonu za významné (A. Gieysztor). Rod a Rožanice měli zvláštní svátek, kdy se jim zvláště obětovalo, pravoslavná církev jej nahradila svátkem Bohorodičky – konal se tedy 26. 12. Při každém porodu se pro ně na stůl přichystalo jídlo a pití. Oběti kohouta v souvislosti s porodem a šestinedělím jsou doloženy také etnograficky. Později si lidé Rožanice představovali jako dívky či stařeny, někdy předoucí nit lidského osudu. Na Ukrajině se zosobnění osudu nazývá Dolja, etnografové zde zachytili modlitbu: *„Doljo, Doljo moje, souzená i nesouzená, pojď ke mně večeřet."* V Čechách je nahradily sudičky, u Lužických Srbů sudzičky. U jižních Slovanů je doložena ženská bohyně osudu ↗Sreča.

RODJENICE viz **ROD A ROŽANICE**

ROH HOJNOSTI – atribut boha ↗Svantovíta. Kovový roh měl Svantovítův ↗idol v ↗Arkoně, každoročně byl naplňován vínem a ↗kněz pak věštil úrodu příštího roku podle toho, kolik vína v rohu po slavnosti zůstalo. Poté zbytek vína vylil soše k nohám a naplnil roh znovu, za současného vzývání boha a modliteb. Bůh s velkým rohem je zobrazen na reliéfu z ↗Altenkirchen na Rujaně. Roh hojnosti třímá též neznámé božstvo zpodobené kamennými idoly ze ↗Zbruči a ze Stavčan na Ukrajině. Roh drží postava na reliéfu z ↗Ležna v Polsku, v levé ruce jej má i postava na rubu pozlaceného nákončí opasku z ↗Mikulčic na Moravě. Ta v druhé ruce třímá předmět podobný Tórovu kladivu, obvykle považovaný za *labarum* – římský i byzantský praporec. Smysl zobrazeného výjevu není jednoznačný, bývá spojován se symbolikou pomazání krále posvátným olejem z rohu (jako odznak královské moci u Izraelitů), může jít o syntézu pohanských i nových křesťanských symbolů vzniklou na Moravě. Každopádně má podtrhnout významné (možná i nějakým obřadem posvěcené) společenské postavení muže pohřbeného u trojlodní baziliky v 1. polovině 9. století. Pitím z rohu byl na Rusi v 11. a 12. století uctíván i vodní démon ↗Pereplut.

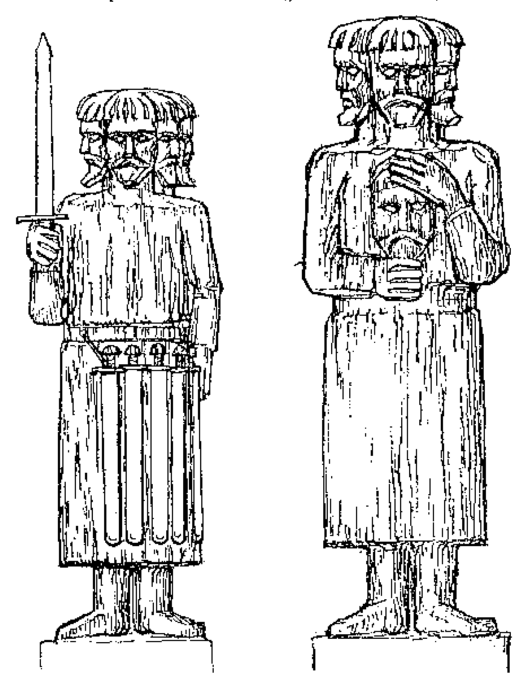
ROSTOCK (Německo; západní Slované; ↗Saxo Grammaticus) – významné přímořské centrum, kde je zmiňován někdejší pohanský chrám s vyřezávanou sochou jménem neznámého boha.

RUDNIKI (Ukrajina; východní Slované) – slovanské kultovní místo vymezené 4 m širokými příkopy. V centrální části na vyvýšeném místě bylo ↗obětiště, nebo spíše zbytky obdélného chrámu o rozměrech 6 x 10 m, po němž se dochovala silná vrstva ma-

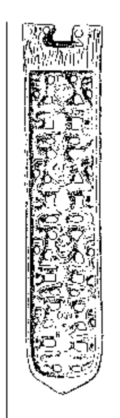
zanice s otisky dřevěných trámů. Šlo jednoznačně o stavbu dřevěnou. V mělkém symbolickém příkopě byly zjištěny tři kamenné plošiny (oltáře) se stopami ↗ohňů, zvířecích kostí a zlomků keramiky (↗kamenný oltář). Obětiště je datováno do 10.–11. století s tím, že mezi dvěma fázemi bylo kratší období, kdy svou funkci neplnilo. Třetí fáze se datuje do 12. století, každé etapě tedy odpovídala jen jedna kamenná plošina, kde docházelo ke krvavým ↗obětem zvířat.

RUGIEVIT (západní Slované; ↗Saxo Grammaticus, ↗*Knýtlinga saga*) – válečný sedmihlavý bůh uctívaný v ↗Korenici (patrně Garz), kde měl ve 12. století svůj chrám. Dubový ↗idol měl u pasu sedm ↗mečů, osmý držel v pravé ruce (obr.). Socha byla vysoká asi 3 m, neboť 180 cm vysoký biskup Absalon stojící na špičkách dosáhl sekerou jen k jeho bradě. Vlaštovky, jež hnízdily na soše, se staly dotykem s ní tabu, takže jejich hnízdo ani trus

Rekonstrukce sochy Rugievita z Korenice na Rujaně se sedmi hlavami a sedmi meči a Porenuta (Perunice?) se čtyřmi tvářemi a pátou na hrudi (podle Z. Váni)

nebyly ze sochy odstraněny. Název boha je vysvětlován ve smyslu *„pán Rugie"*, tedy i ochránce kmene Rugiů. Byl nepochybně nejvyšším bohem Rugiů, jako vládce-suverén byl nejspíše předchůdcem ↗Svantovíta. Posvátným zvířetem mu byl bělouš, obdobně jako v případě Svantovítově (↗kůň). Podřízeni mu byli ↗Porevit a Porenutius (↗Porenut). Je patrně totožný s bohem ↗Rinvitem.

RULÍK ZLOMOCNÝ – bylina, jejíž kořen, omytý červeným vínem a ozdobený košilkou, přinášel do domu bohatství a prý byl schopen sdělovat skryté věci. Rulík byl zjištěn v jámě (nejspíše pozůstatku po obětině) v Praze na Malé Straně. Nález je datován do konce 8. století.

RJURIK (východní Slované; ↗Nestor) – mytický zakladatel knížecí dynastie Rjurikovců, vládnoucí Kyjevské Rusi, panovník-cizinec skandinávského původu, povolaný na trůn asi roku 862. Zastupoval jej pak Sineus a Truvor. Místo jeho syna Igora vládl regent ↗Oleg, vykreslený rovněž s některými mytickými rysy.

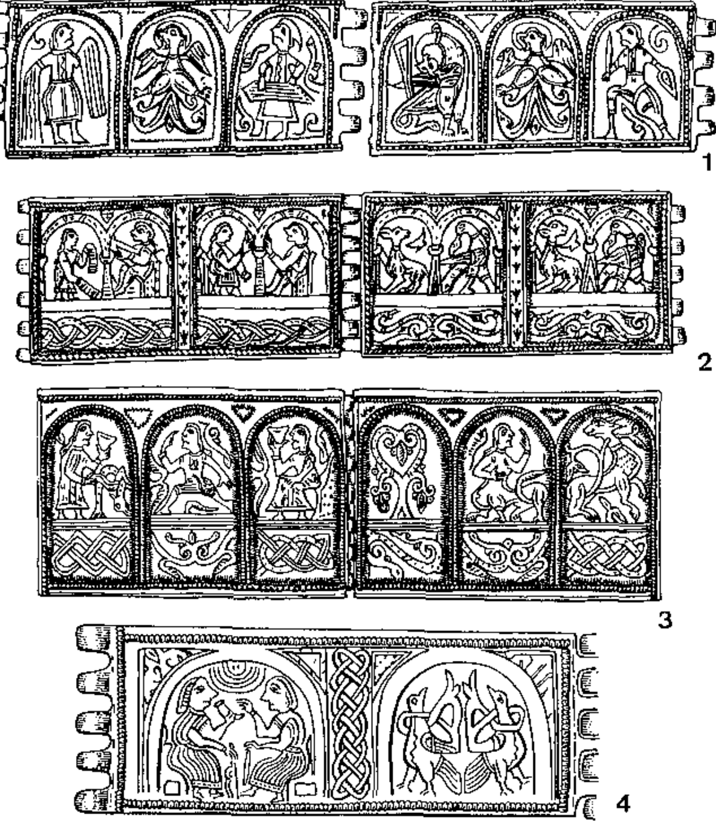
RUSALIE – každoroční slavnosti u východních a jižních Slovanů; viz heslo ↗rusalka.

RUSALKA (východní a jižní Slované) – název démonické bytosti, který na Rusi vytlačil starší pojem ↗víla. Slavily se zde tzv. *rusalija* (z latin. *rosalia*), kdy se hrály rozpustilé rusalné hry a zpívaly běsovské písně (↗běs), hrálo se na housle, bubny, píšťaly a tančilo se. V 11. století jsou slavnosti doloženy i na Balkáně v tzv. *Savině knize*.

RZEPKA, též Rzepica (západní Slované; ↗Gallus Anonymus) – manželka ↗Piasta Oráče, bájného zakladatele polské vládnoucí dynastie Piastovců žijícího v chudobě na předměstí ↗Hnězdna a matka knížete ↗Zemomysla.

Podle některých badatelů původně ztělesňovala dárkyni pěstovaných rostlin, odtud jméno Řepka, obdobně jako *beow* ve jméně germánského zakladatele dynastie Beowulfa znamená ječmen. Proto plodí Rzepka úspěšné potomstvo (knížete Zemomysla) právě s oráčem, aby byla požehnána země. Jméno Piast (nejstarší tvar Past) je přitom odvozováno od *pastwić, pasć*, což znamená živit (odpovídá latinskému *pascere*).

RŽAVINCY viz **RŽAVINSKÝ LES**

Výzdoba stříbrných náramků, používaných nejspíše při tzv. rusaliích. Jsou na nich zachyceny tančící víly/rusalky, rituální přípitky, patrně i rituální boj, mytická zvířata (11.– polovina 13. století). 1 Kyjev, 2 lokalita neznámá, 3 Tversk, 4 Gorodišče (Halič) (podle B. A. Rybakova).

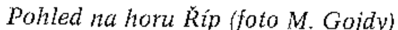
ŘŽAVINSKÝ LES (Ukrajina; východní Slované) – poblíž osady v Podněstří byla na výšině objevena kruhová plošina o průměru 24 m, vymezená dvěma valy, z nichž vnější má v průměru 70 m a je opatřen vstupem na severní straně. Mezi oběma valy vytéká poblíž vstupu ↗pramen. Na vrchu valu se rozkládá kameny zpevněná plošina, kde hořely posvátné ↗ohně. Uvnitř stál čtyřhranný 250 cm vysoký kamenný ↗idol bez tváře či jiného vyobrazení. Opět se tedy jedná o kruhové obětiště z 8. až 10. století.

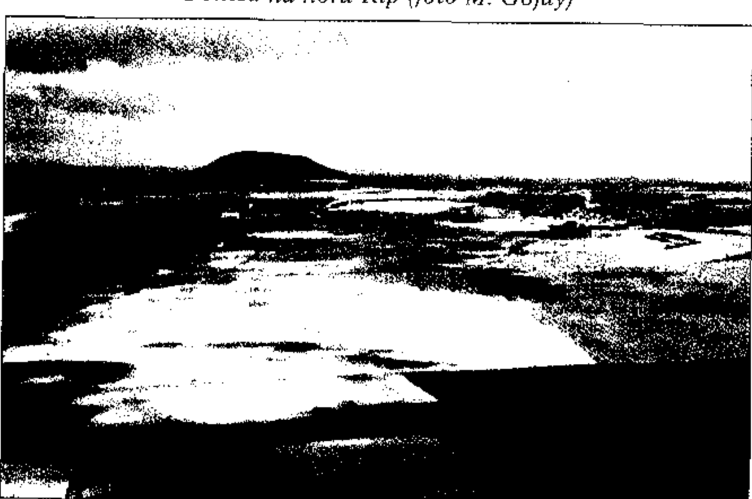

ŘÍP (západní Slované; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – posvátná ↗hora ve středních Čechách, dominanta celého kraje, na niž vystoupil mytický praotec ↗Čech a kde postavením ↗idolů-"dědů", první zde provedenou ↗obětí *„příjemnou svým bůžkům"* i pojmenováním země symbolicky stvrdil zabrání nové „zaslíbené" země. Na úpatí hory vyvěraly tři ↗prameny, kterým byla přičítána léčebná moc. Podle pozdní pověsti se u pramene nad samotou Na ovčíně u Mnetěše zastavil praotec Čech, aby zde zanechal svůj lid. Sám pak vystoupil na vrchol, aby obětoval bohům. G. Dobner zaznamenal roku 1763, že hora spolehlivě indikuje změny počasí: „Když má Říp čepici, bude pršet. Zato když nemá mraky ani mlžný opar, bude pěkné počasí."

Posvátný význam hory naznačuje brzké vybudování kamenné rotundy, zasvěcené patrně sv. Vojtěchu a po přestavbě sv. Jiří (již na přelomu 10. a 11. století). Jméno hory je zřejmě odvozeno z germánského slovního základu *rip*.

Pohled na horu Říp (foto M. Gojdy)

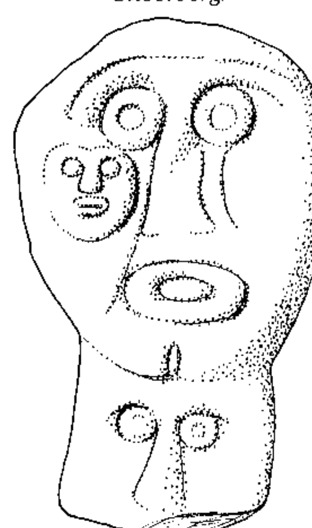

SAARINGEN (Německo; západní Slované) – obec na řece Havole, v jejíž blízkosti bylo archeology objeveno kruhové ↗obětiště peryňského typu (↗Peryň) s jedním vstupem. Východně od něj se nalezlo velké množství slovanských ↗mohyl.

SAMODIVA (jižní Slované) – pojmenování démonické bytosti odvozené od jména ↗Div; viz též ↗víla.

SANKT MARTIN AM SILBERBERG (Rakousko; jižní Slované) – v rozvalené hřbitovní zdi místního kostelíka sv. Martina byla v letech 1959–1963 nalezena kamenná hlava ↗idolu se třemi obličeji. Neúplná plochá soška je 32 cm vysoká a 21 cm široká. Má podobu oválné hlavy bez vlasů a široký krk. V plochém reliéfu jsou vypracovány tři obličeje; hlavní s výrazným obočím, kulatýma očima, nosem a plnými pootevřenými rty, druhý se zachoval již bez úst, třetí (miniaturní) hledí stejně jako první dopředu, avšak je umístěn na pravé tváři hlavního obličeje. Druhý obličej provedením nosu naznačuje pohled celé tváře doprava. Zezadu je kámen hrubě opracován, v místě krku je patrně dodatečně vyryt křížek. Zvláštní smysl malého obličeje vloženého do hlavní tváře se nejspíš nepodaří vysvětlit, avšak jedna strana idolu ze ↗Zbruče též obsahuje jakoby do hlavní kompozice vloženou lidskou postavičku. Více obličejů, z nichž jeden je umístěn níže, okamžitě vyvolává

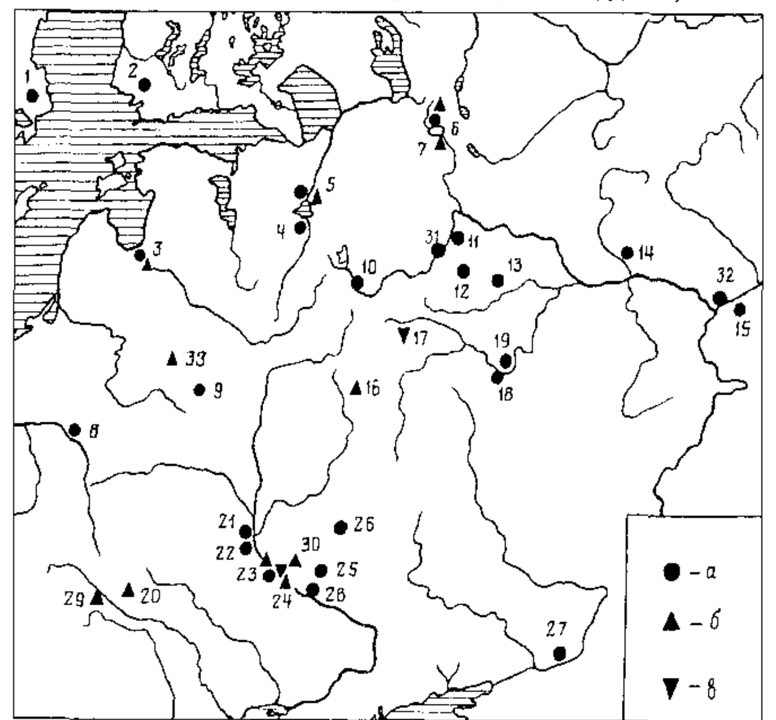
Kamenný idol se třemi obličeji, z nichž jeden je umístěn na levé tváři. Byl objeven v St. Martin am Silberberg.

představu o podobě boha ↗Porenuta, který měl čtyři obličeje a pátý na hrudi. Nevíme, jak byla původní soška vysoká a zda její tělo nebylo stylizováno jako plochý sloup, obdobně jako ve Zbruči. Pak by mohl totiž krk s druhým obličejem představovat vlastně hruď. Ačkoliv jde jednoznačně o podobu boha, nejedná se zjevně o Porenuta. Může snad jít o lokální podobu ↗Triglava, uctívaného v Pobaltí. Jednoznačně odpovědět nelze. Každopádně máme co do činění s první kamennou soškou boha objevenou v oblasti Karantánie. Provedení reliéfu odpovídá spíše dřevěným řezbám, u Slovanů běžným. Z pozdních zpráv víme, že i v Karantánii byly idoly násilně ničeny a svrhávány do jezer.

SAXO GRAMMATICUS – dánský analista, žijící přibližně v rozmezí let 1150–1216 a působící na dvoře biskupa Absalona. Ve svém díle *Činy Dánů (Gesta Danorum)*, které čítá 16 knih

Mapka rozšíření amuletů v podobě miniaturních sekyrek u východních Slovanů; značky představují různé typy sekyrek

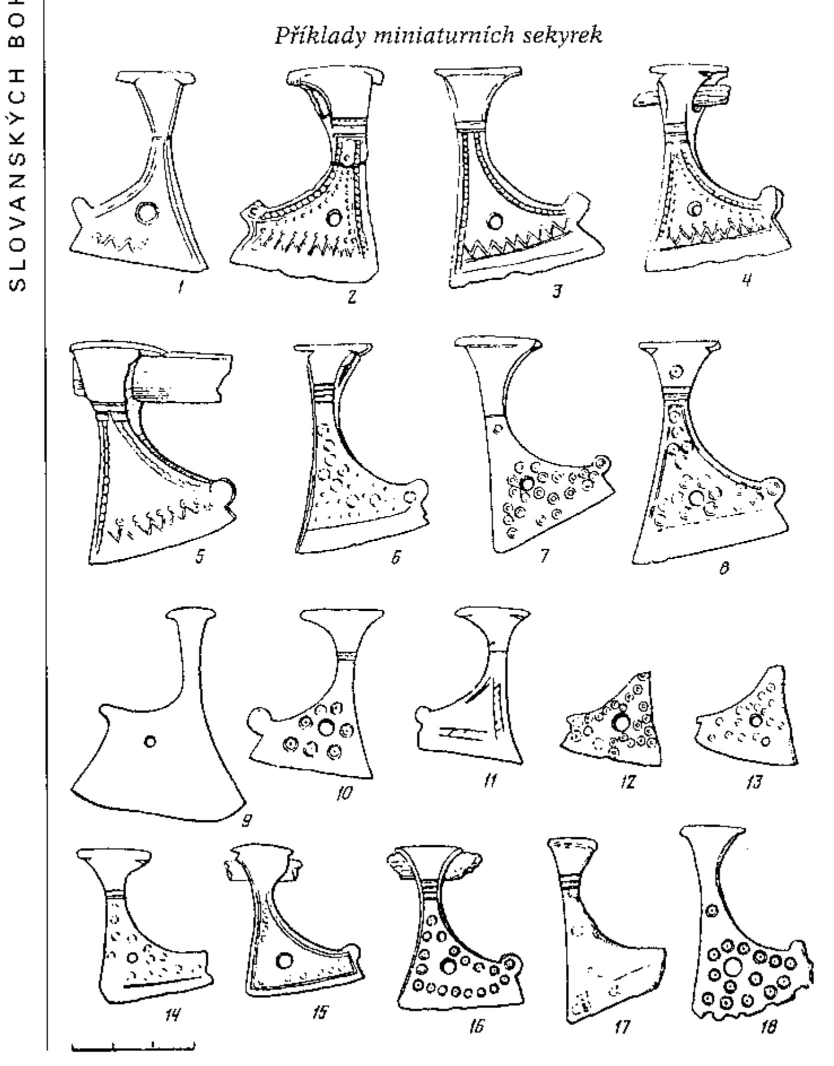

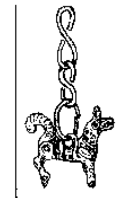

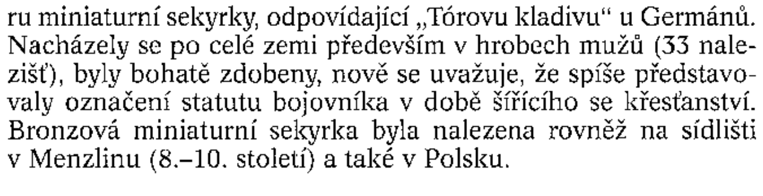
a končí rokem 1185, zapsal mimo příběhů ze severské mytologie i mnoho údajů o pohanství Slovanů v Pobaltí; podrobně zaznamenal např. vyvrácení ↗Arkony.

SEKYRA – atribut nejvyššího boha ↗Peruna. V severním Rusku se v 11. a 12. století vyráběly ochranné závěsné ↗amulety ve tva-

Příklady miniaturních sekyrek

ru miniaturní sekyrky, odpovídající „Tórovu kladivu" u Germánů. Nacházely se po celé zemi především v hrobech mužů (33 nalezišť), byly bohatě zdobeny, nově se uvažuje, že spíše představovaly označení statutu bojovníka v době šířícího se křesťanství. Bronzová miniaturní sekyrka byla nalezena rovněž na sídlišti v Menzlinu (8.–10. století) a také v Polsku.

SELSKÝ ODĚV (jižní Slované) – coby mytický atribut hrál důležitou roli v korutanském knížecím nastolovacím obřadu. Oblékal jej budoucí kníže před usednutím na ↗kamenný stolec. Obdobná úloha byla v Čechách přisouzena ↗lýčeným střevícům a ↗mošně.

SEZNAM BÁJNÝCH ČESKÝCH KNÍŽAT (↗Kosmas) – objevuje se v Kosmově kronice jako rytmicky uspořádaný výčet osmi (nejspíše vládnoucích) knížat, o nichž se dozvídáme, že *„...o životě stejně i o smrti jejich se mlčí, jednak, že jsouce oddáni břichu a spaní, nevzdělaní a neučení, podobali se dobytku, ...takže tělo jim bylo k rozkoši, duše na obtíž, jednak i proto, že nebylo toho času, kdo by perem zachoval paměti jejich skutky".*

Výčet zahrnuje tato jména: ↗Přemysl, ↗Nezamysl, ↗Mnata, ↗Vojen, ↗Vnislav, ↗Křesomysl, ↗Neklan a Hostivít. Posledně jmenovaný zplodil Bořivoje, prvního historicky doložitelného přemyslovského knížete.

Pořadí ani historickou existenci knížat nelze doložit z žádných jiných pramenů. Kolem významu, mytičnosti či naopak historičnosti postav se rozvinula velká diskuse. Seznam pravděpodobně představuje kombinaci mytických a skutečně existujících knížat a byl rytmizován, aby se lépe předříkával veřejně. Příslušný mýtus se dochoval o Přemyslovi, pravděpodobně mytickou postavou je i Nezamysl. Jakousi pověst máme dochovánu také o Neklanovi, který se vyhnul rozhodující bitvě, avšak v tomto případě se nejspíše jedná o převyprávění hrdinského eposu. Kníže Hostivít s velkou pravděpodobností skutečně vládl před Bořivojem. Odmítáme se ztotožnit s názorem Karbusického, že šlo o poškozenou část rukopisu vyprávějícího cosi konkrétního, z níž teprve historici svou naivitou a omylem dodatečně vytvořili seznam knížat. Seznamy vladařů byly běžnou záležitostí i v dalších indoevropských kulturách, znalost skutečných i mytických předků dodávala vážnost vládnoucímu rodu, jedna či dvě generace předků se uváděly i při „diplomatických" jednáních nebo v knížecích prohlášeních. Mytická knížata jsou předky Piastovců (↗Piast) i Rjurikovců (↗Rjurik).

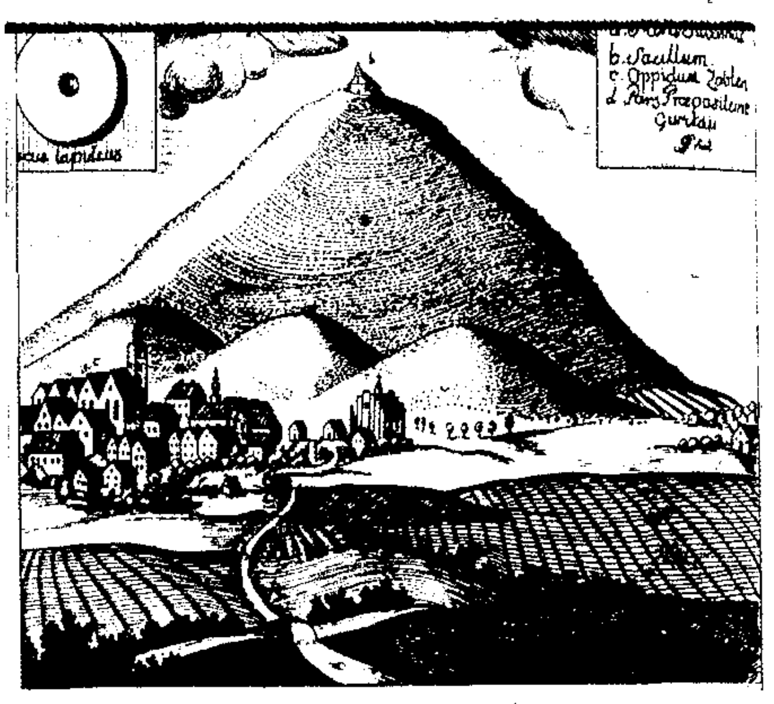
SCHWERIN (Německo; západní Slované) – jméno známého města je odvozováno od kořene *svar*, z čehož může vyplývat, že šlo o místo kultu boha ↗Svarožiče. Podle kronikáře ↗Thietmara víme, že v době lutického ↗pohanského povstání v boji proti již pokřtěnému knížeti Mstislavovi byl dobyt Swerin, patrně důležité Mstislavovo sídlo. Proto se s tímto místem spojuje i zmínka o znovunastolení uctívání pohanských ↗idolů, což v praxi znamenalo obnovu pohanského chrámu. S těmito událostmi může souviset i založení biskupství, které bylo roku 1170 přemístěno z dočasného sídla v Meclenburgu právě do Schwerinu. Podle biskupa Berna, účastníka válečné výpravy proti ↗Arkoně, „*...lidé ve Schwerinu žili v nevědomosti, on je pokřtil, zničil jejich idoly, a založil kostely*". Na základě uctívání Svarožiče je toto místo někdy ztotožňováno s obodritskou svatyní ↗Radegostí, která by ležela na ostrově v západní části stejnojmenného jezera, kde nyní stojí hrad meklenburských knížat. Pod hradem byly nalezeny dřevěné konstrukce z této doby.

SIMARGL (východní Slované; *Povest vremennych let*) – pohanský bůh uctívaný za knížete Vladimíra (asi 980) v ↗Kyjevě, spolu s ↗Perunem, ↗Dažbogem, ↗Chorsem ad.; jeho význam zůstává nejasný. Název je nejspíše odvozen od íránského boha Senmurva (Símurga), zobrazovaného v podobě okřídleného psa, gryfa (↗mytická zvířata) či draka. Simargl se považuje za prostředníka mezi božstvy nebeskými a zemí (tj. mezi mytickými sférami), obdobně jako v Íránu, měl patrně těsný vztah k ↗Mokoši jako bohyni země, ochraňoval semena i rostliny. K výpůjčce mohlo dojít prostřednictvím Sarmatů, u nichž se nazývá Simarg. Tomu odpovídá i poměrně časté vyobrazování Senmurva v ruském umění 11.–12. století (náramky). Podle B. A. Rybakova byl později nahrazen ↗Pereplutem.

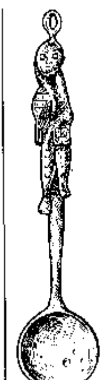
Název se vysvětloval též jako zkomolenina hypotetického jména Sedmuraglav – tj. sedmihlavé božstvo, pojmenované obdobně jako Triglav apod. (Ivanov-Toporov). Uvažuje se také, že mohlo jít původně o dva bohy – blíženeckou dvojici – Sem (ochránce dobytka) a Rgl (ochránce obilí), což mohou indikovat místní jména Rgielsko či Siemowit v Polsku.

SIVA viz **ŽIVA**

ŚLĘŻA (Polsko; západní Slované; ↗Thietmar) – posvátná ↗hora Slezanů s nadmořskou výškou 718 m, zmíněná v souvislosti s polsko-německými válkami roku 1017. O jistém hradu kronikář píše, že leží v kraji slezském, který „*ten název získal kdysi od velké a velmi vysoké hory. Byla velmi ctěna všemi obyvateli také proto, že se na ní konají prokleté pohanské obřady.*" V okolí hory (zejména v Sobótce) byly nalezeny jen přibližně datované kamenné ↗idoly ve tvaru zvířat (medvěda) i lidí (panna s rybou, spodní část lidské postavy), na štítu hory je doložen i pravěký kamenný kruh, nejspíše kultovního účelu (kultura lužická). Pod vrcholem hory prýští dva ↗prameny, považované patrně za posvátné. Mnozí badatelé se domnívají, že jeden z hlavních pohanských svátků sobótka mohl dát název i blízkému městečku, pokud však nešlo o název tržní vsi. Po pohanském povstání v letech 1034–1051 bylo rozhodnuto postavit na vrcholu uctívané hory křesťanský kostel P. Marie. Přesto ještě ze 14. století pochází zmínka o tancích a o ohních zapalovaných zde o svatojánské noci. Na úpatí hory v Będkowicích byly zkoumány slovanské ↗mohyly a menší hradiště.

Stará rytina uctívané hory Ślęża

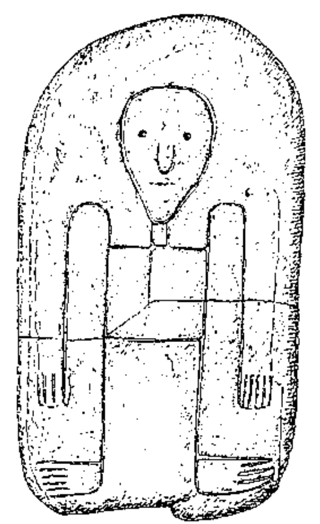
SLOVO O PLUKU IGOROVĚ (východní Slované) – hrdinská epická báseň vzniklá na Rusi, konkrétně na kyjevském dvoře, nejdřív ve 13. století. Jedná se vlastně o jedinou epickou skladbu, která byla dochována a zapsána prakticky v původní podobě. Ve 218 verších pojednává o tragickém konci vojska novgorodského knížete Igora Svjatoslaviče (†1202) v bojích s Polovci roku 1185, o jeho zajetí a úspěšném útěku z něj až do Novgorodu. Rukopis objevil A. I. Musin-Puškin v klášteře v Jaroslavi koncem 18. století. Nejstarší rukopis byl z 15.–16. století a shořel při požáru Moskvy roku 1812. Francouzský slavista A. Mazon vznesl jisté pochybnosti o stáří této ↗„byliny", která bývá kladena již do 12. století, kam historicky spadají boje s Polovci. S novodobými falzy typu českých Rukopisů královédvorského a zelenohorského se však nedá rozhodně srovnávat. To dokázala řada ruských badatelů, z nichž nejznámější R. Jakobson rozbory a srovnáním s jinými výrazovými prostředky nejstarší ruské literatury doložil, že v 15. století byl již epos obtížně srozumitelný. Jakobson provedl také rekonstrukci nejstarší podoby celého textu, který se plným názvem jmenoval *Slovo o pluku Igorev', Igorja syna Svjatoslavlja, vnuka Olgova*. Nejnověji však pravost a starobylost textu zpochybnil americký slavista R. L. Keenan, který dokonce hledá falzifikátora mezi českými slavisty 19. století.

Hlavními hrdiny skladby jsou knížata, především Igor, ale i Svjatoslav Kyjevský, a také kněžna Jaroslavna, Igorova žena, která naříká nad osudem manžela, v žalu zaříkává Slunce, vzývá Vítr i řeku Dněpr apod. Báseň je ukončena oslavou knížat a jejich bojovníků. Autor používá pohanských a polopohanských představ o přírodě, objevují se zde bohové ↗Dažbog, ↗Chors, ↗Stribog, ↗Veles, ↗Trojan a démon ↗Div, a to především při charakterizování umírajících současníků jako vnuků Dažbogových či pěvce Bojana jako vnuka Velesova. Kníže se mění ve ↗vlkodlaka, zmiňuje se i zatmění Slunce. Do češtiny bylo *Slovo* poprvé přeloženo roku 1811 J. Jungmannem.

SŁUPSK (Polsko; západní Slované) – hradiště na výspě řeky Słupi, při cestě do Gdaňsku. V 19. století tu byla u kostela sv. Petra nalezena kamenná stéla s vyrytou jednoduchou bezvlasou postavou, spojovanou s pohanským kultem. Nejspíše jde o podobu nějakého přesně neurčitelného božstva.

SOKOL – oblíbený pták, často zobrazovaný ve spojení s osobou, která může představovat i panovníka. Proto se objevila hypotéza o tom, zda analogicky starému Íránu nejde i na Moravě (nález pla-

Slupsk – vyobrazení postavy na kamenné desce

kety se sokolníkem ve Starém Městě) o zobrazení mýtu o sokolu přinášejícím království, respektive královskou moc (Z. Klanica). Po smrti panovníka je vypuštěn posvátný sokol, který určí nástupce tím, že usedne na jeho hlavu. V středoasijském Sogdu nesl zobrazený pták v zobáku zvláštní náhrdelník – výsostný odznak panovnické moci. Snad tedy i motivy sokolníků (jezdec na koni držící sokola) mohou být ilustrací slovanské varianty obdobného mýtu. Dosud však nevíme, jaký výsostný symbol moci používali moravští mojmírovci, takže jednoznačnější výklad není možný.

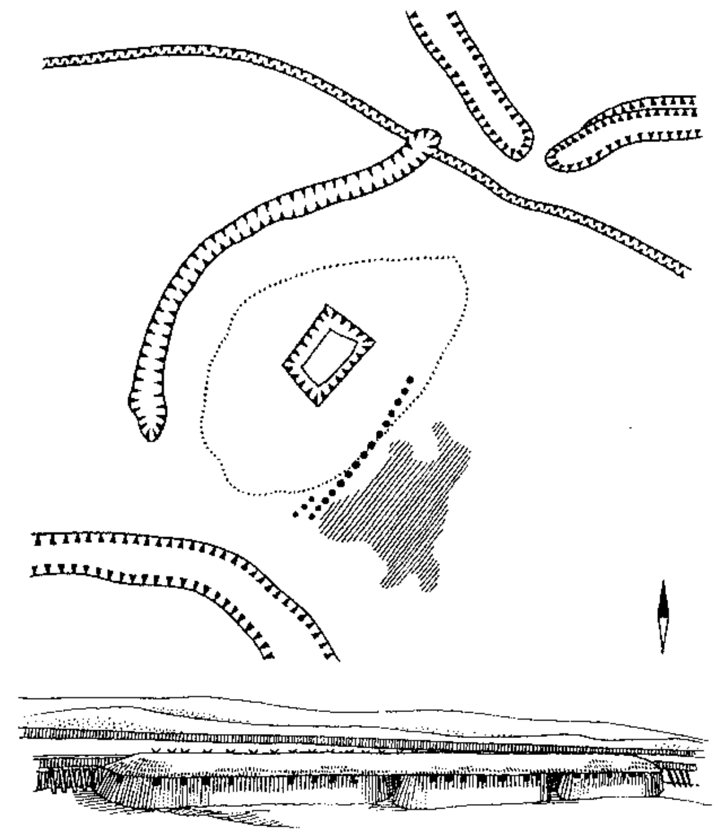
V bájné bitvě Čechů s Lučany (↗lucká válka) vypustili podle kronikáře ↗Kosmy nejdříve Lučané své cvičené sokoly, *„aby jimi postrašili šiky bojácné"*. Byla jich *„taková houšť, že se pod jejich křídly zatmívalo nebe..."*

SRBSKO (severovýchodní Čechy) – pod skalním převisem v poloze Sokolka byla v zadní části přímo na ploché skalní římse nalezena nádoba z doby hradištní (9. století). Dostala se sem nejspíše jako obětina (↗oběť), i když se nepodařilo zjistit, co obsahovala. (Viz též obr. na straně 251)

SREĆA (jižní Slované) – bohyně osudu (obdoba např. římské Fortuny), doložená již od 10. století. Její konkrétní podoba coby mladé dívky předoucí zlatou nit osudu (podobně jako v Čechách sudičky) je ovšem záležitostí novověkého folklorního podání.

STADICE (Čechy; ↗Kosmas) – ves na řece Bílině, kam na základě ↗věštby posílá kněžna ↗Libuše poselstvo pro ↗Přemysla Oráče, který tam oral se dvěma strakatými voly pole *„zdéli i zšíři dvanácti kročejů"*. Zde Přemysl zatnul otku a podle růstu ↗lísky předvídal budoucnost knížecího rodu.

STARÁ KOUŘIM (Čechy; západní Slované) – významná archeologická lokalita s mohutným trojdílným hradištěm. V úžlabině

Stará Kouřim. Situace u posvátného jezírka „Libuše" (podle M. Šolla). Rekonstrukce halové stavby, která sloužila nejspíše ke shromažďování stejně jako k některým pohanským obřadům.

v jeho střední části bylo v 9. století uctíváno jezírko zvané Libušinka či U Libuše, velké jen 30 x 70 m a s uměle zpevněnými břehy, chráněné v 9. století symbolickým příkopem a hradbou ve směru k akropoli. V obloukovitém prostoru mezi jezírkem a příkopem plály ➚ohně (nalezeny pozůstatky několika ohnišť), na druhé straně pak bylo založeno „knížecí" pohřebiště. Uměle byl upraven též přístup k vodě (viz obr.).

Jde dosud o jediný konkrétní doklad uctívání ➚pramenů a studánek v Čechách, v obecné rovině vícekrát zmiňovaného v písemných zprávách (➚Kosmas). Prameny byly zahrnuty i do jiných raně středověkých opevněných center (Praha-Hrad, Praha-Šárka, Češov, snad i Libušín), okolí těchto pramenů však nebylo dosud zkoumáno.

Pohled na posvátné jezírko „Libušinka" uvnitř hradiště Stará Kouřim v Čechách

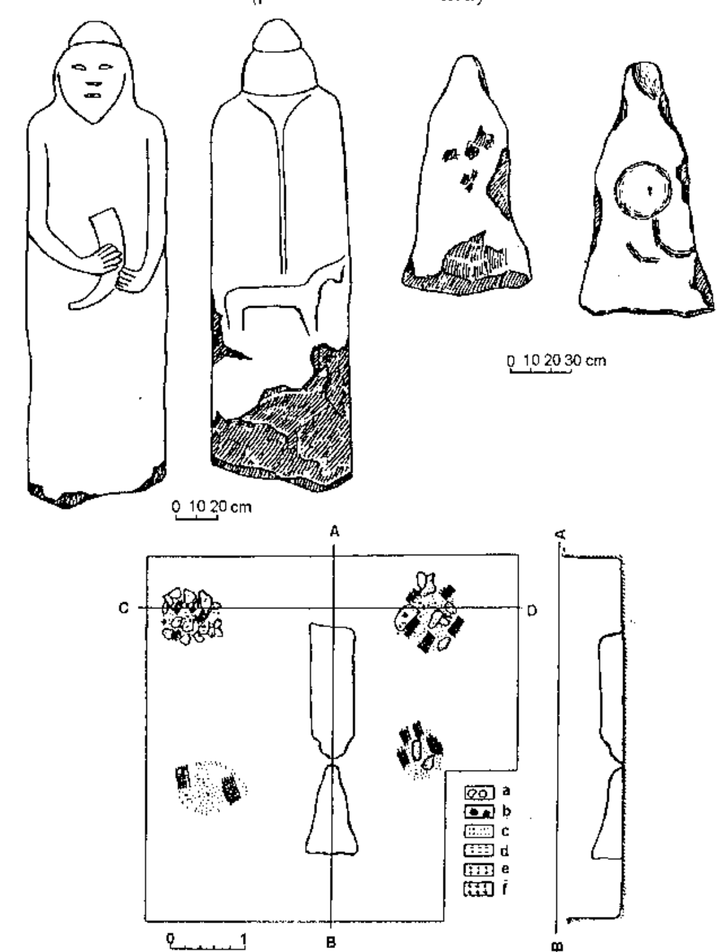

STARÁ LADOGA – známé hradiště na severu Ruska, kde byla nalezena dřevěná podoba vousatého muže, zřejmě představující ➚idol blíže neurčitelného boha z 11. či 12. století. Archeologicky tu byla odkryta velká dřevěná téměř čtvercová stavba o ploše 120 m², považovaná za kultovní objekt, která zanikla v 11. století. Uvnitř se však nenašly žádné předměty, které bychom mohli jednoznačně považovat za součást kultu. Patrně jde o kultovní halu (tzv. kontinu), určenou k shromažďování při různých obřadech.

STARIGRAD viz **OLDENBURG**

STAVČANY (Ukrajina) – zde byly při záchranném archeologickém výzkumu odkryty v původní poloze dva kamenné ↗idoly, z nichž jeden představuje kamenný sloup s lidskou hlavou pokrytou ↗čapkou, vysoký zhruba 2 m a široký 0,5 m. V ruce drží pící roh, na zádech je jednoduchá rytina koně. Druhý idol je

Stavčany – místo nálezu a podoba kamenných idolů (podle I. S. Vinokura)

menší a hrubě opracovaný, na hrudi má vyryté kolo jako solární symbol. Kromě toho byly objeveny čtyři ohniště s větším počtem zvířecích kostí. V celé ploše byly zjištěny vrstvy popela. Jen ve dvou ohništích bylo nalezeno několik střepů, z nichž jen tři bylo možno přiřadit konkrétní kultuře (černjachovské) a byly datovány již do doby předslovanské. Jde však o datování nejednoznačné. Zlomků je málo, a pokud by ↗obětiště fungovalo i v mladší době a nepoužívaly se tam nádoby, nezanechalo by datovatelné stopy (nebyly totiž datovány např. uhlíky ze všech ohnišť, takže ta mohla být i nesoučasná). Vzhledem k podobnosti idolů a jejich atributů (↗roh, ↗kůň) se známým nálezem z nedaleké ↗Zbruče jsou mnozí badatelé přesvědčeni, že obětiště fungovalo v raném středověku. S obdobným problémem časového zařazení se badatelé potýkají také u dalšího naleziště v Ivankovcích.

STECKNERSBURG (Německo; západní Slované) – lokalita, odkud pochází nález z rohu vyrobené lidské hlavy s jemně vyrytýma očima a ústy; v místě nosu a čela je hlava poškozena. Představuje podobu neznámého boha z 11. století.

STRABA (Čechy; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – lucký bojovník z eposu o ↗lucké válce; díky radám ↗čarodějky jako jediný z Lučanů přežije bitvu na ↗Turském poli, *„neb splniv příkaz macešin, zachránil se kvapným útěkem"*. Bojuje ovšem i s vlastní ženou, aniž by o tom věděl, a v boji ji zabije. Poznal to podle uší se *„zakrvácenými náušnicemi"*, jež uťal nepříteli a jež chyběly též jeho mrtvé ženě.

STRAVA (Theofilos Simokatta) – pohřební hostina poblíž hrobu, provázená pitím opojných nápojů. Výraz byl poprvé použit v souvislosti s ↗pohřbem hunského „krále" Attily roku 453, v 6. století pak u knížete Mužoka, který byl v důsledku únavy z pohřební slavnosti doprovázené pitkou zajat i se svými muži kdesi v Podunají. Později je tento zvyk bez výslovného pojmenování doložen i v Čechách (↗Kosmas) a Polsku. Opilosti truchlících po pohřbu knížete Ismara využil k útěku dříve zajatý kněžic, jak zaznamenal ↗Saxo Grammaticus. Stravě předchází ↗tryzna (slavnost nad hrobem), obě součásti pohřebních obřadů se zřejmě prolínaly, v pozdější době mohly být zaměňovány.

STRIBOG (východní Slované; *Povest vremennych let*) – u Slovanů bůh nebeské atmosféry, personifikace větru v sousloví

„vnuci Stribogovi“ (↗Slovo o pluku Igorově). Jméno se odvozuje od íránského Stríbagha. Etymologicky se vykládá též pomocí staroruského slova *stryj* ve významu „bratr otce“ či „otcovský“, tedy jako Otec-Bůh *(Pather bhagos)*, doplňující pojem „Matka země“, kterou představuje ↗Mokoša. Pak je toto jméno chápáno jako stálý přívlastek hlavního nebeského boha (obdobně jako ↗Radegost). Stribog měl svůj ↗idol mj. na chlumu u ↗Kyjeva, Striboz se jmenuje též potok u polabských Slovanů a jeho název je nověji rovněž odvozován od jména boha větru.

Strzyboga je místním jménem v Polsku, Stribože Jezero a Stribož na Rusi, je doloženo i jméno ↗pramene Striboc ze 13. století.

STRIGA viz **ČARODĚJ**

STROM – některé stromy jsou uctívány u všech Slovanů, nejvýrazněji ↗dub zasvědcený ↗Perunovi a bohu ↗Provemu, dále ↗buk, ↗javor a ↗ořech (↗Štětín). Kromě jednotlivých stromů, většinou poblíž posvátných ↗pramenů, jsou uctívány také trojice stromů (↗Jasmund – bůh ↗Černohlav) či celé ↗háje, nazývané u západních Slovanů ↗Svatobory.

STUDÁNKY viz **PRAMEN**

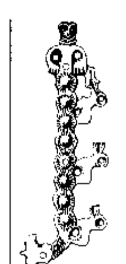
SUDIČKY viz **ROD A ROŽANICE**

SVANTOVÍT (západní Slované; ↗Saxo Grammaticus, ↗Helmold, ↗*Knýtlinga saga*) – místní čtyřhlavý bůh, v Pobaltí *„ze všech slovanských nejpřednější“*, uctívaný zejména v ↗Arkoně na Rujaně, kde stála ústřední svatyně. Ta byla vyvrácena roku 1168 dánským králem Valdemarem a jeho arcibiskupem Absalonem, později se její pozůstatky zřítily v důsledku eroze do moře (viz obr.). Jméno boha je zřejmě již konstantním deskriptivním přídomkem, který vytlačil původní označení spojené primárně s úrodou; ve 12. století už jde především o boha válečníka.

„Každý muž nebo žena dobrovolně přispívají rok co rok na uctění sochy jedním penízem.“ Dostává též třetinu vojenské kořisti, neboť *„byla získána se Svantovítovou pomocí“* a Svantovítova vítězství byla nejskvělejší. *„Kupcům je povolen volný přístup, když ovšem bohu zaplatí, co mu náleží.“* Obrovská dřevěná socha Svantovítova byla popsána takto: *„Dvě hlavy hledí dopředu a dvě dozadu (jedna je přitom otočena vpravo, druhá vlevo). Má dvojí prsa a záda. Vyholení vousů a přistřižení vlasů je podáno tak, jako by umělec schválně zobrazil účes*

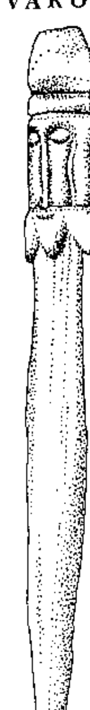

Rekonstrukce sochy Svantovíta v Arkoně

u Rujánců obvyklý. Lýtka sochy, k nimž spadá suknice, jsou vyrobena z jiného dřeva a pod nohama je podstavec ukrytý v zemi (zřejmě pro větší stabilitu ohromné sochy). *V pravé ruce drží roh kovový, druhou má opřenou v bok.“* Má atributy válečného i hospodářského rázu, k válečným patří *„velký ↗meč ve stříbrné pochvě, uzda, sedlo a pestrý ↗praporec válečný“.* Posvátný bělouš zvláštního jména (viz ↗kůň), na němž Svantovít tajně v noci jezdil do boje, byl ráno vždy zpocený a uprášený. Využíval se k ↗věštbám *„ze všech nejplatnějším“*. K předpovídání budoucí úrody sloužil ↗roh hojnosti plněný každoročně po žních vínem (či medovinou) a obrovský medový ↗koláč, za nímž se Svantovítův ↗kněz při obřadu schovával a tázal se přítomných, zda je vidět. Za znamení dobré úrody se pokládalo, pokud vidět nebyl. Jedná se o zaznamenání starého indoevropského rituálu, doloženého i v řecké Spartě. Slavnostní modlitbou vyprošoval Svantovítův velekněz sobě i vlasti všechno dobré, spoluobčanům pak rozmnožení majetku a nová vítězství. Poté vypil roh jediným douškem a znovu jej naplnil. Svantovítovu moc podpírala i družina tří set ozbrojených jezdců. Jeho kněz měl větší faktickou moc než kníže (sledujeme tu náběh k teokracii). Musel mít dlouhé vlasy a vousy, byl zároveň strážcem pokladu svatyně, připravoval svatyni pro ↗oběti a obřady, staral se o posvátné koně.

Svantovítovi byli jako smírčí oběť obětováni i lidé, zejména cizí křesťanští kněží. Takovému osudu jen o vlásek unikl kněz Gotšalk z Bardowiku, který se zachránil na moři. Nevyhnulo se mu však 17 osob, jejichž kosti se stopami násilné smrti objevil archeologický výzkum. Nepoměrně častější byly ovšem oběti zvířat, zejména ↗prasat, ↗ovcí či koz a volů.

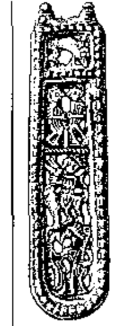
Čtyřhlavý dřevěný přenosný idol vousatého „Svantovíta", nalezený ve Svenborgu v Dánsku (12. století). Patrně se jedná o kořist z dobyté Arkony.

Početné byly zřejmě menší, dosud neobjevené Svantovítovy svatyně, spravované kněžími nižší důstojnosti. Kamenný reliéf nalezený v ↗Altenkirchenu (rovněž na Rujaně) je považován za další zpodobení Svantovíta, má však pouze jediný obličej. Kromě toho byly nalezeny malé přenosné idolky, z nichž ty, které mají čtyři obličeje, jsou vykládány jako podoby Svantovítovy. Jde např. o sošku z ↗Wolinu či nově nalezenou figuru se čtyřmi obličeji ze severského Svenborgu, která se považuje za majetek jednoho z účastníků ničivého tažení krále Valdemara.

Po vyvrácení Arkony dal dánský král Valdemar *„vynésti onu prastarou modlu Svantovítovu, uctívanou od všeho národa slovanského, a poručil, aby jí byl na krk uvázán provaz a byla vláčena prostředkem vojska před očima Slovanů a rozřezaná na kousky byla uvržena do ohně".*

Hradiště v Arkoně bylo sice objeveno, část areálu se svatyní však již pro moderní archeologický výzkum není k dispozici, protože v důsledku eroze skončila v hlubinách moře.

SVAROG (Slované; Ibn Rosteh, Al Gardízí, slovanský překlad byzantské kroniky Ioanna Malaly pořízený v Bulharsku, odkud se dostal na Kyjevskou Rus a byl zařazen do *Ipatějevského letopisu*, ruské traktáty z 11. a 12. století) – jméno boha odvozené od staroindického *svar* – světlo, zářící, Slunce, nebe, či od íránské obdoby *hvar*. Indický bůh Indra má přídomek *svaraj*, svarga v hinduistické mytologii znamená ráj Indry na vysoké hoře – centru Země a vesmíru. Slovanské tvary *svariti, svar* naznačují přímo spojitost s ↗ohněm. Slovanský bůh ohně, nebeského světla a tepla, zřejmě i nebeský kovář, který ukul sluneční terč. V překladech totiž vystupuje jako obdoba řeckého Hefaista, který je bohem ohně i božským kovářem. Jedná se o mýtus obdobný baltskému podání o kováři, který ukoval Slunce a umístil je v nebi. V traktátu z 11.–12. století *Slovo nekojego christoljubca* se říká: *„modlí se k ohni, nazývajíce jej svarožičem"*. Z téže doby je zápis o tom, že na Rusi lidé ctí oheň. Syny Svarogovými byli ↗Dažbog, jeho nástupce, a patrně i ↗Svarožič, jak vyplývá z jeho jména. Může se jednat o dva shodné bohy, kdy se druhé jméno vyvinulo z konstantního přívlastku. Uctívání boha Slunce (ovšem bez uvedení jména) zmiňují rovněž arabští autoři. V Polsku bylo zaznamenáno rčení pronesené při hřmění: *„Boh swarzycsa"*, ve smyslu „bůh se hněvá". Jde patrně o rozlišování ohně pozemského, atmosférického (blesk – Perun) a nebeského (Slunce), zachycené již ve Védách. Svarog je doložen nejlépe u východních Slovanů, avšak původně byl znám i Slovanům západním, neboť uctívali jeho syna Svarožiče. Jméno Svarog se objevilo na nádobách ze dvorce Carevec ve Velkém Trnovu v Bulharsku, pocházejících dokonce až ze 12.–14. století.

Uctívání Svaroga bylo poměrně brzy nahrazeno uctíváním jeho syna či synů – ve Vladimírově ↗panteonu z roku 980 jej nahradil Dažbog, na západě Svarožič.

↗Thietmar zmiňuje víru Luticů, že zatmění Slunce způsobují čáry zlých bytostí. V Polsku se na Slunce přísahalo ještě v 16. století a dochovaly se tam místní názvy jako Swarozyn (Pomoří), Swarzewo a Swarzów, odvozované od názvu boha či z něj utvořeného feminina. Patrně i český název Svaren a polabský Schwerin (původně Swarzyn) souvisí s uctíváním tohoto boha.

Na Rusi byla ve 12. století zaznamenána legenda o tom, jak bůh Svarog poslal lidem na zem kleště *„...a začal kovat nářadí... oháněje se palicemi"*. Kleště jsou symbolem znalosti výroby železného nářadí a zbraní. V jedné ↗bylině (o Michajle Potoke) pak mrtvý dostává do hrobu kleště, aby tělo nesežral podzemní had.

SVAROŽIČ, v latině přepisován jako Zuarasiz, Zuarasici (východní a západní Slované; Bruno z Querfurtu, ↗Thietmar, ↗Helmold) – nejvýznamnější bůh polabských Ratarů, zmiňovaný poprvé roku 1008 (Zuarasici), kdy Jindřich II. uzavřel smlouvu s pohanskými Slovany proti Boleslavu Chrabrému a kdy toto spojení Jindřicha s pohany bylo napadáno slovy: *„Jak se shoduje ďábel Svarožič s vůdcem svatých... naším."* Zcela zřejmá je příbuznost jména s bohem ↗Svarogem, jedná se zřejmě o jeho syna. Na Rusi se říkalo: *„Modlí se k ohni, nazývajíce jej svarožičem."* U západních Slovanů byl uctíván zejména na hradě ↗Retra, později patrně nazývaném Riedegost (viz ↗Radegost) v Meklenbursku. Svarožič byl nejvyšším bohem místního ↗panteonu, o jehož složení nejsme podrobněji informováni. Dřevěný chrám spočíval na čtyřech zvířecích rozích, zapuštěných do základů stavby asi z důvodů magické ochrany, vnější stěny zdobily

řezby bohů a bohyň, uvnitř stály sochy ve válečné zbroji se jmény bohů, obklopené válečnými odznaky a ↗praporci. O ↗oběti, obřady a posvátného ↗koně se *„s pečlivostí"* starali kněží. Věštilo se zde právě pomocí posvátného koně, překračujícího zkřížená ↗kopí, a jakýchsi dřívek. Teprve když se obě předpovědi shodovaly, stala se věštba platnou. Pomocí věštby se určoval i charakter obětí, jež bylo nutno bohu složit, přičemž Thietmar podotýká, že mu lahodí lidské oběti a oběti dobytka. Válku ohlašoval velký kanec válející se v bahně při břehu jezera. Později byl Svarožič nazýván též Redigastem, tedy nejspíše ustáleným přídomkem (↗Adam Brémský) podle nejslavnější svatyně, v níž stála jeho zlatá socha na purpurovén lůžku. Představuje tak doklad přeměny solárního božstva v lokální a válečné božstvo, které je pozdravováno při odchodu do války a *„obdarováváno náležitými dary"* po šťastném návratu z bojů. Je možné, že jde o stejného boha jako byl ↗Dažbog, pouze s převrstveným jménem – v obou případech se jedná o Svarogova syna. Jak ale došlo k proměně boha ohně, ať již ohně nebeského (Slunce), či pozemského, v boha především válečného? Jedno z možných vysvětlení říká, že oheň atmosférický (blesk) snadno vyvolával představu, že jej lze jistým způsobem využít proti nepřátelům, podobně jako se využívalo pozemského ohně k odstrašování nepřátelských démonických sil.

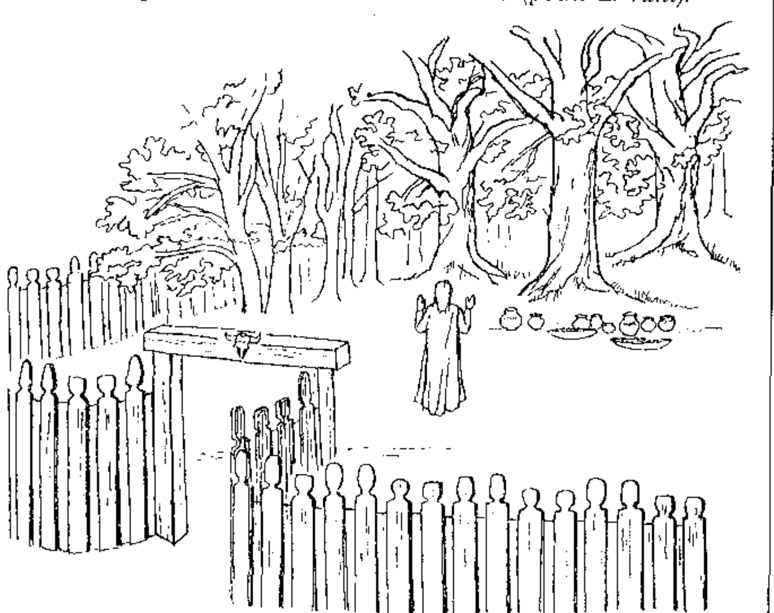
SVATBA (Ibrahím Ibn Jákúb) – důležitý ↗přechodový rituál, při němž nevěsta přestává být dívkou a stává se novou bytostí – vdanou ženou; obdobně je tomu s mužem. Tento riskantní krok musí být zabezpečen řadou odlučovacích a slučovacích rituálů, z nichž se však zachovalo jen několik narážek v textech křesťanských kněží, horlících proti pohanským zvykům, a řada etnograficky dokumentovaných dozvuků. Protože se nedochoval žádný úplnější popis svatby u Slovanů, jedná se zde o pouhou rekonstrukci nejdůležitějších prvků tohoto významného obřadu. Nejprve se otcové novomanželů dohodli na svatebním daru, *„jenž byl značný"*, takže *„narodí-li se někomu dvě, tři dcery, stanou se příčinou jeho obohacení..."* Dar zaplatí ženich otci nevěsty a stanoví se datum svatby. V určený den je ustrojena nevěsta, která má hlavu i tvář zakrytu rouškou, nazývanou nejspíše *ncareamětka*. Pak je nevěsta odváděna k domu ženicha. Nejdůležitější součástí svatby jsou *obručiny* – vložení ruky nevěsty do ruky ženicha, které se církev později snažila vymýtit. Novomanželé si vyměnili symbolické dary, nevěsta dostávala zřejmě ↗jablko jako symbol plodnosti a také mužovy pohlavní síly. Novomanželé byly pohazováni obilím, hrachem a dalšími plody, aby se manželství stalo

plodným. Nevěsta se musela obřadně vyhnout prahu domu, v němž sídlí ochránce domova, jehož by nová (tj. prozatím cizí) osoba mohla nešetrným dotekem urazit. Takže i tenkrát, obdobně jako v moderní době, přenášel ženich nevěstu přes práh. Následovala ↗oběť bohům u domácího krbu, nejspíše byla obětována drůbež (později je totiž doloženo stínání ↗kohouta). Slavnostně se rozděloval svatební ↗koláč. Ještě předtím však byly nevěstě postřiženy a zahaleny vlasy a odhalena tvář. Dále se obrazně vyjadřovalo poddání nevěsty ženichovi, v Rusku symbolickým bitím *nahájkou*, častěji ale tím, že nevěsta rozvázala a sejmula boty ženichovi. Dále následovala hostina, okázalá hlavně v knížecím prostředí, provázená lascivním tancem, hudbou, hrami s maškarami apod., čemuž *„klerici nemají přihlížet"*, ale *„mají povstat odejít"*. Pak byli novomanželé převlečeni a slavnostně uloženi do lože za zpěvu nevázaných písní a žertů, čímž byla svatba dokonána.

SVATOBOR (↗Thietmar z Merseburku, ↗Helmold) – název pro posvátný ↗háj, doložený u západních Slovanů převážně jako du-

Posvátný háj nazývaný často Svatobor. Pokus o rekonstrukci háje u Starigradu, zasvěceného bohu Provemu (podle Z. Váni).

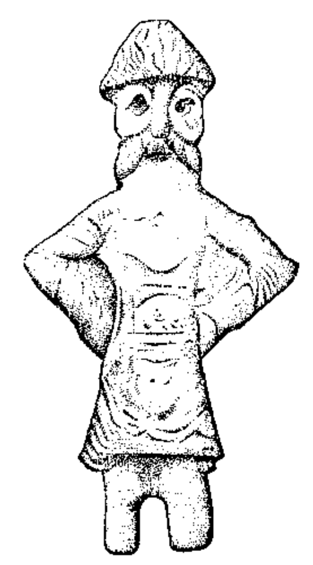
bový (↗dub). Připomínán je roku 1008 kronikářem Thietmarem u Lužických Srbů, když byl úplně vykácen a na jeho místě postaven kostel sv. Romana. Kronikář zmiňuje, že háj byl velmi uctívaný a *„považovaný všemi za nedotknutelný"*. Nevíme ovšem, kde přesně se rozkládal. V Starigradu (↗Oldenburgu) ve Vagrii byl v 11.–12. století Svatobor zasvěcen bohu ↗Provemu a byl ohrazen se *„znamenitě zdobenými čelními stranami vrat"* (Helmold). Zajišťoval právo azylu, konaly se v něm též pravidelné soudy a nesměl být znesvěcen ani krví nepřátel. Zničení ohrady na veliké hranici byl přítomen Helmold osobně. Háje jsou doloženy též u Luticů. ↗*Knýtlinga saga* v souvislosti s výpravou Dánů roku 1165 zmiňuje svatý háj *boku* (nejspíše tedy bukový – Buckow), který se umisťuje u Altefähre na Rujaně. Podle výrazu *blótlund* můžeme usuzovat, že se zde konaly i krvavé ↗oběti. Dále popisuje spálení několika dřevěných domů, což ukazuje na to, že i tento háj byl ohrazený.

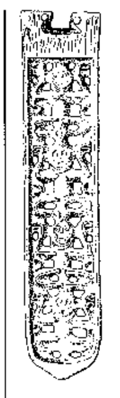
U jižních Slovanů je doloženo jen uctívání stromů bez upřesnění druhu, avšak podle etnografických pozorování se až donedávna uctíval posvátný háj např. na hoře ↗Peren v Makedonii. Z názvu Peruna Dubrava lze odvodit též uctívání dubu.

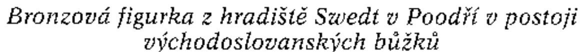
Přísahalo se při stromech, ↗pramenech a ↗kamenech. Obecně je uctívání posvátných hájů a stromů v Čechách zmíněno kronikářem ↗Kosmou, který k roku 1092 uvádí, že ještě kníže Břetislav II. *„dal pokácet a spálit posvátné háje na mnohých místech"*. A *Homiliář Opatovický* zakazuje *„ctění hor a stromů... a obětovati zvířata u stromů a pramenů"*. Svatobor je v Čechách doložen jen místními jmény (u Sušice, Karlových Varů, u Ohře), tedy v jižních a západních Čechách. Polský místní název Swięty Dab dokládá uctívání dubu i v této zemi, objevují se tam též toponyma Swiaty Gaj (též v Prusku). U severních Rusů byla existence nedotknutelných posvátných hájů nazývaných *Boželesje* zaznamenána ještě v 19. století – kdo by zákazy porušil, onemocněl by či dokonce zemřel.

Opat Herbert připomíná tři posvátné stromy, rostoucí okolo ↗idolu boha ↗Černohlava, v jiné verzi textu je toto místo označeno jako háj. Je možné, že symbolický počet tří zastupoval již v té době celek, a tedy i pojem háj. Posvátný háj představoval starší formu kultovního místa, později se v takových okrscích stavěly chrámy – např. ↗Retra. Nakonec v nich byly zakládány kostely a kláštery, čímž posvátnost místa přetrvávala, avšak byla nově vysvětlována a zdůvodňována.

SWIEĆ NAD ODROU, též Swedt (Německo; západní Slované)

Bronzová figurka z hradiště Swedt v Poodří v postoji východoslovanských bůžků

– místo, kde byl učiněn nález malého bronzového přenosného ↗idolu v ↗čapce, s mohutnými kníry a s rukama založenýma v bok po způsobu vyobrazování východoslovanských bůžků. Byla objevena již roku 1902 na slovanském hradišti. Díky čapce je spojována se skandinávskými vlivy.

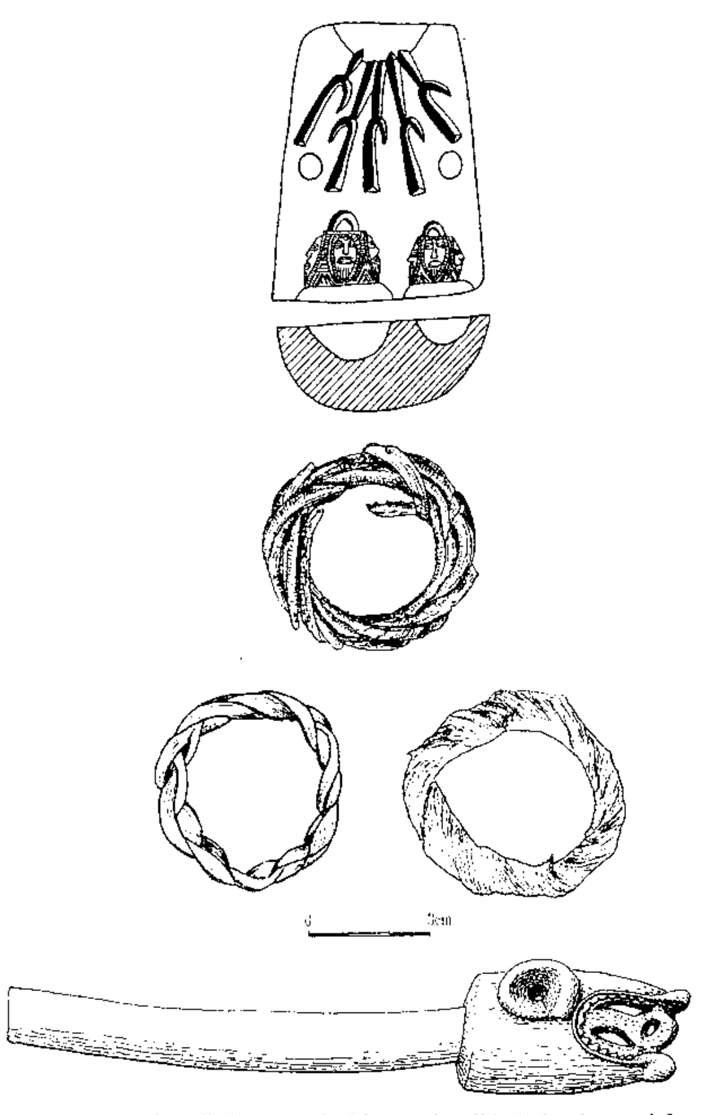
ŠÁRKA (Čechy; ↗Kosmas, ↗Dalimil) – bájná hrdinka příběhu o ↗dívčí válce, jménem uváděná až v kronice tak řečeného Dalimila. Krásná Šárka předstírá útěk od vzbouřených žen, kvůli jejímu vysvobození padne do léčky a pak je okázale zabit mužský hrdina Ctirad. Šárka se však do Ctirada zamiluje a svého činu lituje, ze žalu pak sama ukončí svůj život skokem ze skály v místech dodnes nazývaných Šárka.

ŠČEK (východní Slované; ↗Nestor) – mladší bratr ↗Kyje, bájný spoluzakladatel ↗Kyjeva; založil nové sídlo na hoře Ščekovice. Viz též ↗tři bratři.

ŠTÍT (západní Slované) – zlatý či pozlacený obrovský štít byl atributem boha ↗Jarovita a stál v jeho chrámu ve ↗Wolgastu v Pobaltí. Pomocí něj si ve 12. století zachránil život klerik z Otova doprovodu. Utekl před rozhněvaným davem do chrámu a pod magickou ochranou tohoto štítu prošel bez úhony překvapeným davem. Nevíme, zda dřevěný štít nalezený nedaleko chrámu v ↗Gross Raden nesouvisel také nějak s bohy zde uctívanými. Štíty (kromě zbraní a zlata) přinášel jako obětiny bohu ↗Perunovi kníže ↗Oleg v ↗Kyjevě.

ŠUMSK (Ukrajina; východní Slované) – netypické kultovní místo 8.–9. století. Nad řekou naproti osadám z 8. až 10. století byla nalezena zahloubená jáma o rozměrech 14 x 11 m. V ní byly objeveny pozůstatky kůlů (snad po ↗idolech), ↗ohňů a ↗kamenného oltáře. Vedle se rozkládalo pohřebiště se žárovištěm, tedy místem, kde byli mrtví spalováni. Uctívalo se zde ženské božstvo (s přeslicí), obětovali se ↗býci a ptáci. K posvátnému komplexu se přimykal osamoceně stojící dům, který bývá považován za obydlí ↗žrece (↗kněze).

ŠTĚTÍN (Polsko; západní Slované; Herbord, ↗Ebbo, *Životopis Oty z Bamberka*) – přístavní město, kde roku 1124 stály na pahorcích tři nebo čtyři pohanské svatyně krásně vyřezávané vně i uvnitř, a to motivy ptáků, divokých zvířat a barevnými antropomorfními výjevy, které ani déšť nemohl smýt. Zasvěceny byly ↗Triglavovi, znázorněnému zlatou sochou, a ↗Jarovitovi. Socha Triglava měla údajně oči a ústa zakrytá zlatým pásem, aby bůh neviděl hříchy lidí. Jeho tři hlavy prý symbolizovaly sféry jeho vlády: nebe, zemi a peklo, což je ale zřejmá křesťanská interpretace autora zprávy. Spíše šlo o svět bohů (nebe), svět lidí (zemi) a podsvětí (říši mrtvých). Triglavovi byl zasvěcen černý ↗kůň se zlatě a stříbrně zdobeným sedlem, který překračoval zkřížená ↗kopí. Podle způsobu překročení se věštil úspěch výpravy. Hlavní chrám sloužil i jako pokladnice, neboť mu byly odváděny podíly z válečné kořisti (podle zvyku jedna desetina) – mezi cennostmi jsou jmenovány pozlacené a drahokamy zdobené býčí rohy určené k pití i troubení, tenké dýky i nože, též zlaté a stříbrné poháry. ↗Otovi z Bamberka se podařilo objevit sochu Triglava a rozsekat ji. Jeho tři stříbrné hlavy poslal papeži Kalixtovi II.

Vzácný nález představuje licí forma k odlévání ochranných zvonečků se čtyřmi vousatými obličeji ze Štětína (nahoře). Ze Štětína pocházejí i nálezy malých věnečků z 11. a 12. století, sloužících jako stavební obětina a zajišťujících ochranu domu. Drak byl vyroben v 9. století, zřetelný je pruský vliv (dole).

na důkaz úspěchu své misijní cesty. Nelze vyloučit, že východoslovanský ↗Trojan je obdobou Triglava.

Toponymum Trzyglów nedaleko Štětína asi vzniklo v souvislosti s kultem Triglava. Po zničení chrámů, z nichž Triglavův se situuje na hradní kopec v centru města, byl na tomto místě postaven kostel zasvěcený sv. Vojtěchovi. Na místě jiného pohanského chrámu pak vyrostl kostel sv. Petra.

Další popis se týká tří méně honosně zdobených chrámů, které měly uvnitř po obvodu jen stoly a lavice, neboť se tam konala shromáždění (sněmy) velmožů. Když chtěli besedovat nebo se pobavit, chodili tam *„v určité dni a hodiny"* – jednalo se nejspíš o hostiny podobné vikinským. *„Byl tam též ↗dub rozrostlý, a pod ním ↗pramen přepěkný, jaký prostý lid za sídlo božstva jakéhosi posvátného považoval a ve velké úctě míval. Když biskup rozbořil chrámy a chtěl ten dub vykácet, lid jej prosil, aby to nedělal, slibujíce, že již nikdy zde nebudou konat žádné obřady, že jej potřebují kvůli stínu a příjemnosti místa..."* O tomto kultovním místě se předpokládá, že mohlo být zasvěceno ↗Perunovi. Na jiném místě byl uctíván posvátný ↗ořech – stejně jako dub sídlo boha.

Zajímavé je rovněž líčení chování čerstvě pokřtěných obyvatel. Biskup a jeho kněží, aby se lidé již neobávali starých bohů, začali po mši sekyrami ničit chrámy. Štětínští stáli a čekali na reakci svých bohů, sledovali, zda budou bohové svůj příbytek chránit či ne. Když viděli, že se bořitelům nic zlého nepřihodilo, řekli: *„Jestliže ti, jejichž chrámy jsou ničeny, měli zázračnou moc, měli se bránit. Pokud neochrání sebe, nemohou si pomoci, jak by mohli ochraňovat nás či nám pomáhat? S těmito slovy se přidali k bořícím..., dělili si dřevo, nosíce jej domů, pekli z něj na ohni chleba..."*

Jakmile však biskup Ota odjel, obyvatelé Štětína se – ovlivnění svými kněžími – vrátili ke svým *„starým omylům"* (tedy staré víře). *„Znovu vztyčili chrámy a zbořili kostel, který předtím postavili. Nechtěli však zničit oltář Krista, kterého považovali za mocného. Proto vztyčili další oltář svým bohům a uctívali je rovnocenně – tedy nosili oběti jak Bohu, tak démonům* (tj. pohanským bohům)." Pro křesťany nepředstavitelná synkreze cizího náboženství je možná, podobně se choval o něco dříve anglosaský král Redwald ve východní Anglii či kníže Gejza v Maďarsku.

Biskup Ota se vrátil na druhou misijní cestu roku 1128 a byl přijat nepřátelsky.

TĚSNOVKA (Ukrajina; východní Slované) – místo, kde do roku 1850 stála socha – ↗idol se čtyřmi tvářemi; později byla zničena.

TETÍN (Čechy; ↗Kosmas) – hrad ve středních Čechách, který měla dát postavit ↗Tetka, prostřední dcera bájného ↗Kroka. Hrad vznikl v průběhu 9. století, roku 921 zde byla zavražděna kněžna Ludmila.

TETKA (Čechy; ↗Kosmas) – prostřední ze tří dcer bájného českého knížete a soudce ↗Kroka, která měla podle pověsti sídlit na nově postaveném hradě ↗Tetíně. *„Žena to jemného citu, bez muže svobodně žila, zabývala se kouzly, zavedla pověrečnou nauku a učila modloslužebným řádům, navedla lid, aby se klaněl Oreadám, Dryádám a Amadryádám* (rozuměj posvátným ↗horám či horským ↗vílám, lesním vílám, posvátným ↗stromům)." Představovala nejspíš kněžku (↗kněz) prostředkující styk lidí s bohy, je označována též jako hadačka a srovnávána s řeckou čarodějkou Kirké, která uměla proměňovat lidi v různá zvířata.

Účastnila se tajné porady všech sester po pohanění ↗Libuše, po níž následovala svatba Libuše s ↗Přemyslem, zakladatelem vládnoucí dynastie.

THIETMAR MERSEBURSKÝ – syn významného hraběte Siegfrieda z Walbecku, tedy původem Sas; žil v rozmezí let 975–1018. Roku 1009 se stal biskupem merseburským a začal psát svou kroniku, která zachycuje dějiny německých králů saského rodu – zahrnuje dobu od konce 9. století do roku 1018, s exkurzy do dějin okolních zemí. Zachoval se dokonce původní Thietmarův rukopis. Kronikář zachytil důležité informace o slovanských dějinách i zvycích, popsal např. podrobně svatyni v ↗Retře.

TMUTOROKAŇ (Ukrajina; východní Slované; ↗*Slovo o pluku Igorově*) – varjažsko-ruská kolonie na Krymu, která sehrála důležitou roli při christianizaci Rusi. Podle hrdinského eposu zde stávala pohanská ↗modla, ↗idol *(blvan)*, což je vzhledem k vý-

znamu místa velmi pravděpodobné. Nevíme však, jaké božstvo zde bylo uctíváno.

TRAPEZA (východní Slované; *Slovo nekojego christoljubca*) – speciální obětní stůl (↗oběť), často vyráběný pro konkrétní obřad. Trapezy se stavěly ↗Rodu a Rožanicím; slovo samo pochází z řečtiny, kde označovalo obecně jakýkoli stůl.

TRIGLAV (západní Slované; ↗Ebbo, Herbord) – lokální trojhlavé božstvo ctěné při ústí Odry ve ↗Wolinu, ↗Štětíně, ↗Brandenburgu. Tři hlavy symbolizovaly sféry jeho vlády: nebe, zemi a podsvětí. Přesněji šlo zřejmě o svět bohů (nebe), svět lidí (zemi) a říši mrtvých (podsvětí). Přestože známe nejdůležitější centra jeho kultu, archeologicky nebyl objeven ani jeden ↗idol, který by bylo možno připsat Triglavovi. Byl mu zasvěcen černý ohnivý ↗kůň se zlatě a stříbrně zdobeným sedlem, který překračoval zkřížená ↗kopí a tím věštil úspěch či neúspěch budoucího válečného střetnutí. Nejpozději od 11. století vystupuje do popředí jeho válečná funkce. Když se podařilo křesťanskému vojsku zničit chrám Triglava ve Wolinu, ↗kněží pozlacenou sochu boha zachránili a ukryli ji u jedné vdovy na venkově. Ta ji schovala do vykotlaného kmene za městem, kam mu chodili věřící dál obětovat. Jeden Němec (důvěrník biskupa ↗Oty) ženu přelstil, řka, že chce Triglavovi obětovat za ochranu před smrtí na moři. Ona mu sochu opravdu ukázala, avšak Němci se ji nepodařilo ze stromu vytáhnout, proto ukradl jen staré sedlo boha (či snad Triglavova koně), které tam viselo obdobně jako v chrámu. ↗Otovi z Bamberka se tedy přes tento pokus nepodařilo sochu získat, na rozdíl od Triglavova idolu ze Štětína. Ve Štětíně byl jeho chrám zdoben z vnitřní i vnější strany řezbami lidí, ptáků a zvířat, barvám na vnější straně neuškodily ani deště či sníh. Když kníže Přibyslav přijal křest, kázal braniborskou modlu *„tříhlavatú, nectnú a škaredú"* zbořit.

TROJAN (východní Slované; ↗*Slovo o pluku Igorově*) – pohanský bůh jmenovaný vedle ↗Velese, ↗Peruna a ↗Chorse na Rusi v traktátu z konce 12. století. Jeho funkce zůstává nejasná, někdy se dokonce vysvětluje jako ohlas jména římského císaře Trajána, panujícího do roku 118 (B. A. Rybakov). Trojanovo jméno zřejmě v traktátu nahradilo jiné uctívané božstvo. Je velmi obtížné jednoznačně vysvětlit obraty použité v *Slově*, když autor líčí vznik nepřátelství ve vojsku: *„Hory překročil bys v stopě* (po cestě) *Trojanově... Když sedmý věk Trojanovy vlády končil, ...přešel věk Trojanův, ...vstoupila jako dívčina/nevěsta do země Trojanovy/v lůno Trojanovo..."* Podle některých badatelů může jít o božstvo chtonické, což nejspíše naznačuje obrat o vstupu do země Trojanovy (rozuměj do země mrtvých). Tomu by patrně odpovídala jeho role v srbském folkloru.

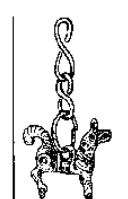
V pozdních srbských pověstech jde o trojhlavou noční démonickou bytost, žeroucí jednou hlavou lidi, druhou dobytek a třetí ryby. Nelze vyloučit, že v případě Trojana šlo o pouhého démona či jinou mytickou postavu.

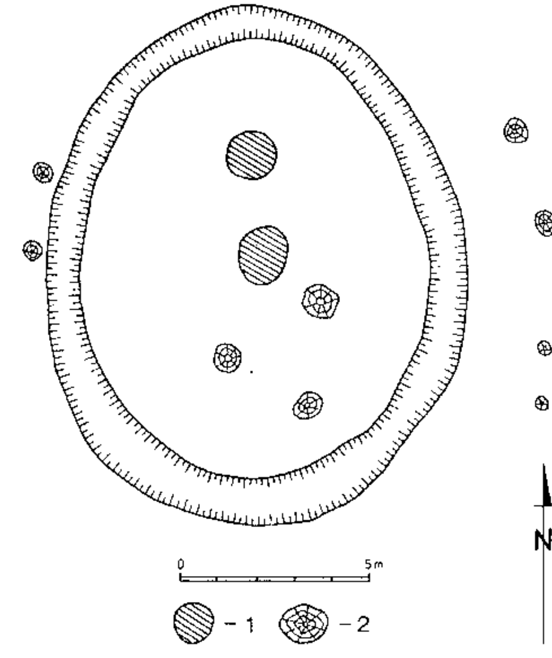
TRYZNA (↗Nestor, ↗Kosmas) – slavnost nad hrobem, doprovázená symbolickými výjevy, pitím, zpěvy a též ↗stravou (hostinou): *„A když kdo umřel, dělali tryznu nad ním, potom hranici velikou a mrtvé tělo na ní spálili." „Připravte medů mnoho ve městě, kdež jste zahubili muže mého, ať popláču nad hrobem jako i učiním tryznu muži svému,"* říká kněžna Olga po zavraždění knížete Igora (polovina 10. století). Podle českého kronikáře Kosmy šlo o *„bezbožné kratochvíle, jež... v ↗maskách... rozpustile provozovali nad mrtvými, volajíce prázdné stíny..."* (1092), tedy nejspíše duše předků. Masky měly zastrašit a pomýlit duchy a démony, kteří při ↗pohřbu stále ohrožovali pozůstalé. Ještě Václav Hájek z Libočan v 16. století zřejmě trochu přibarveně líčil: *„A když bylo tělo k hrobu neseno, v larvy, jimž říkají škrabošky, připravíce se, tancovali a divně vzhůru skákali. A když se od hrobu navracovali, kamení neb dříví i trávu neb listí na zemi zbíraje, nazpátek přes hlavu metali a neohlédali se."*

Obdobně pozdní záznamy na Rusi líčí, jak pozůstalí *„pláčí na hrobech s velkým nářkem, jedva však začnou hráti hudci, přestanou plakat a začnou skákati a tančiti, v dlaně tleskati a písně satanské zpívati"*.

TRZEBIATÓW (Polsko; západní Slované) – název lokality v Pomořanech, odvozený patrně od slova *třeba* – ve významu ↗oběť. V blízkosti na Davidově vrchu byla archeology objevena dvě kruhová kultovní místa z 9. a 10. století, obklopená přes 1 m širokým a 50 cm hlubokým symbolickým příkopem. Mají rozměry 8 x 10 m a 10 x 13 m, uvnitř nacházíme jedno a dvě žároviště a ve větším z kruhů též tři ↗idoly, respektive jamky po dřevěných kůlech.

TŘI BRATŘI (východní Slované; ↗Nestor) – motiv zakladatelského mýtu s prvky dynastické pověsti. Město ↗Kyjev podle něj

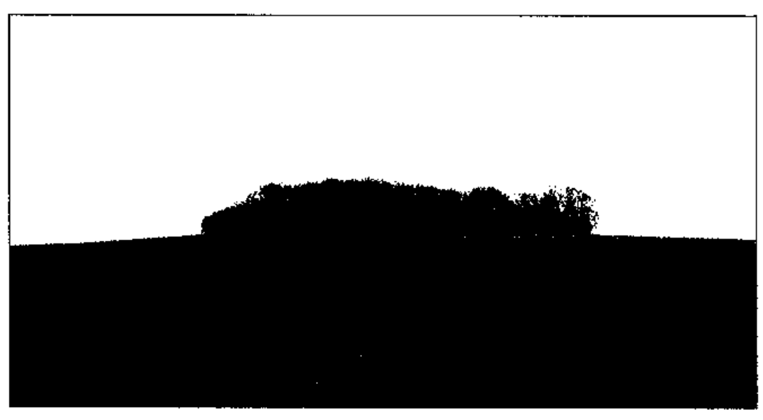

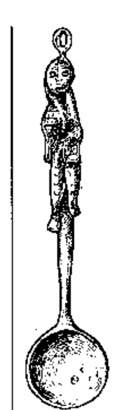
Plánek svatyně ve vsi Trzebiatów se třemi idoly (podle A. Gieysztora)

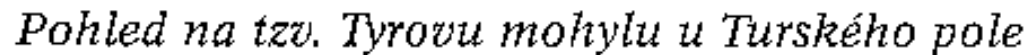
založili tři bratři: ↗Kyj, ↗Šček a ↗Choriv. Nejstarší z nich dal městu jméno a stal se vládcem Poljanů. *„Kyj měl své sídlo na hoře, kdež (je) nyní úvoz Bořičev, Šček na hoře, jež nyní se zove Štěkovice, a Choriv na třetí hoře po něm nazvané Chorivice. I vystavěli město hrazené a nazvali jej Kyjev. Po smrti jeho* (tj. Kyje) *panoval rod jeho.*" V pověsti vystupuje jako druhotný motiv ještě jejich sestra Lebeď. Jméno Kyje se odvozuje od Kuj, tj. božský kovář pomáhající hromovládci v boji s drakem. Starobylost mýtu dokládá záznam jeho nejstarší verze od arménského historika Zenoba Glaka ze 7. století (nejstarší bratr je zde Kuar, stejně nazývá i založené město, mladší bratři se jmenují Mente a Cherean).

Nestor zmiňuje ještě další verzi pověsti, v níž Kyj vystupuje coby převozník, neboť se říkalo u Kyjeva *„na převoz Kyjův"*. Sám ji však uvádí jako méně věrohodnou, neboť *„ne převozník, ale kníže šel do Cařihradu..."*

TURSKÉ POLE (Čechy; ↗Kosmas) – místo bájné rozhodující

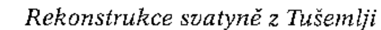

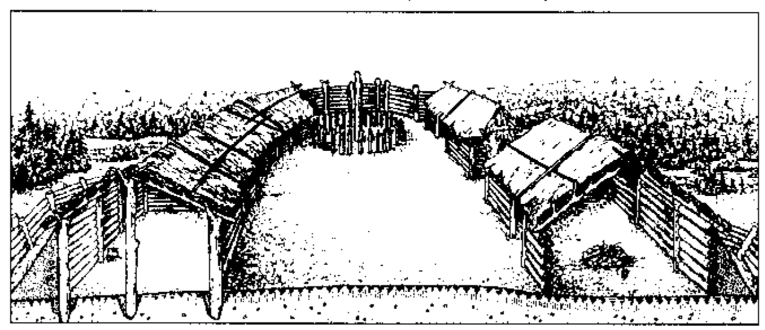

Pohled na tzv. Tyrovu mohylu u Turského pole

bitvy mezi Čechy a Lučany v eposu o ↗lucké válce. Padli v ní lucký kníže ↗Vlastislav a za knížete převlečený hrdina ↗Tyr, který si přál být pohřben na okraji bojiště, kde dodnes stojí tzv. „čestná Tyrova ↗mohyla". Nachází se u vsi Tursko, severozápadně od Prahy, nedaleko hradiště Levý Hradec. Mohyla připisovaná Tyrovi je na pahorku nazývaném „Na krliši" (zkomolenina křesťanského Kyrie eleison). Byla archeologicky zkoumána, nalezlo se tam několik kostrových hrobů z raného středověku, žádný z nálezů však neupomínal na pohřeb významného velmože.

TURUPIT (západní Slované; ↗*Knýtlinga saga*) – jméno boha uctívaného v ↗Garsu v Rugii, související patrně s finským Tarapitou (známým z *Livonské kroniky*) či Toropcem. Přesné vymezení jeho funkce není možné, patrně v hlavních rysech odpoví-

Rekonstrukce svatyně z Tušemlji

dá bohu ↗Porevitovi.

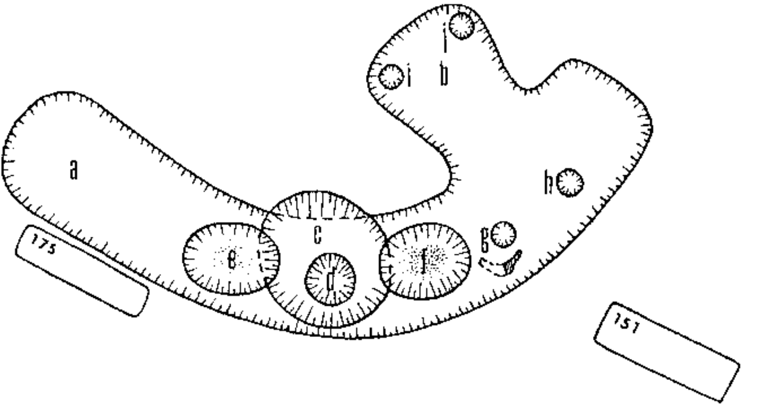
TUŠEMLJA (Bělorusko) – lokalita, kde bylo na oválném hradišti objeveno východobaltské či baltoslovanské ↗obětiště kruhového tvaru o průměru 5,5 m, s jámou pro ↗idol uprostřed a menšími idoly v kruhu okolo, datované již do 6.–7. století.

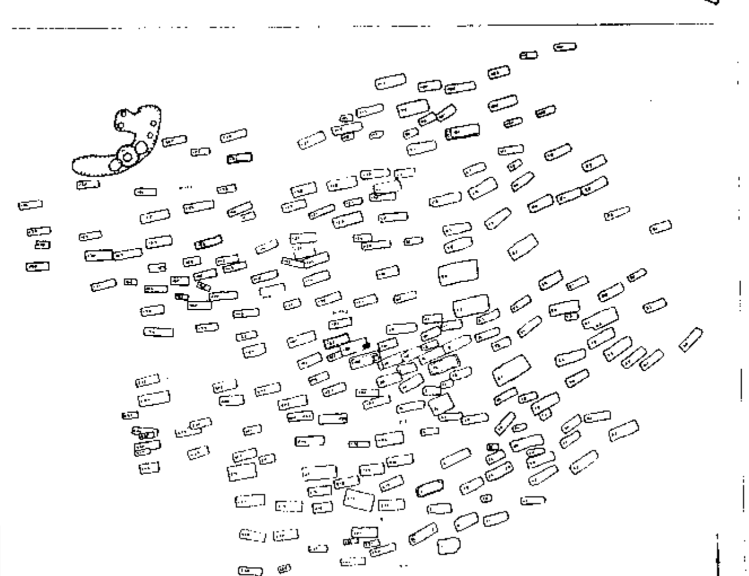
TYR (západní Slované; ↗Kosmas) – *„muž vynikající sličným tělem a neohrožený“*, jeden z hlavních hrdinů pověsti o ↗lucké válce, *„po knížeti druhý mocí“*, chrabrý nepřítel knížete ↗Vlastislava. V rozhodující bitvě mezi Čechy a Lučany na Turském poli (nedaleko Prahy) nepoznán v knížecí zbroji a na knížecím koni zastupuje zbabělého knížete Čechů ↗Neklana a seká nepřátelům hlavy jako by podtínal slabé makovice. V bitvě zahynou oba hrdinové – kníže Vlastislav i Tyr – *„jsa pln šípů jako ježek, padl uprostřed seče“*. Podle vlastního přání byl pohřben přímo na bojišti, kde mu byla nasypána čestná ↗mohyla, známá již Kosmovi. Ta byla archeologicky zkoumána, nalezlo se tam několik kostrových hrobů (viz obr.).

UBOŽE viz **HAD**

UHERSKÉ HRADIŠTĚ (Morava) – v poloze Sady byl na okraji pohřebiště objeven hřbitovní obřadní objekt, tvořený mělkým obloukovitým žlabem asi 1,5 m širokým, s výklenkem na západní straně. Jeho hlavní část představují čtyři kůlové jámy, rozmístěné do obdélníka o rozměrech 2,5 x 1,15 m, a kůlová jáma pro ↗idol se dvěma menšími po stranách. Nejspíše šlo o jednoduchý přístřešek pro vystavení márů s pohřbívaným poblíž uctívaných idolů.

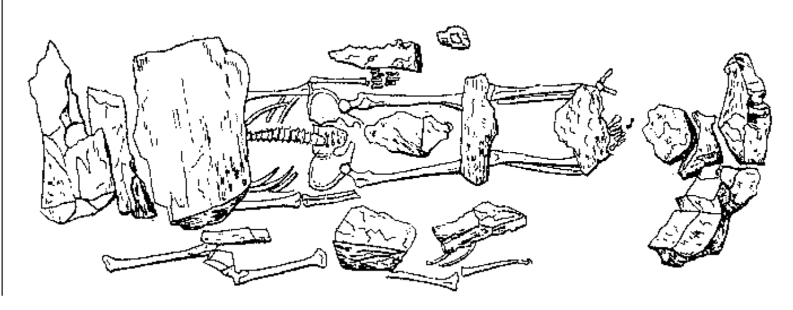
Uherské Hradiště – Sady. Zvláštní obřadní místo se třemi idoly a místem pro vystavení nebožtíka bylo nalezeno na okraji pohřebiště z konce 8. a 9. století (podle K. Marešové).

VAMPÝR – obávaná škodlivá bytost, ve kterou se proměňují „nemrtví“; viz ↗vampyrismus.

VAMPYRISMUS – velmi rozšířená víra, že někteří zemřelí (přesněji „nemrtví“), často se odlišující od svého okolí již za života, narození se zuby apod., opouštějí v noci svůj hrob a jako tzv. upíři či vampýři škodí živým. Především sají jejich krev a pojídají mrtvoly. Představují škodlivé, nebezpečné a zlé bytosti. Buchard Wormský na počátku 11. století popisuje význam tohoto jevu, již silně ovlivněného křesťanstvím. Ženy ukládaly zemřelé nekřtěňátko „na tajném místě a proklály je dřevem, aby pak děcko z hrobu nevstávalo a nemořilo lidí“. Část pohřebních rituálů (↗pohřeb) měla zabránit návratu mrtvého do světa živých, jakákoli chyba či nepřesnost v provedení obřadu mohla mít pro pozůstalé nebezpečné následky v podobě možného návratu „nemrtvého“. Obrovský strach z těchto démonů vedl pozůstalé v určitých rizikových případech k protivampyrickým opatřením, jako bylo zatěžování či zavalování těl zemřelých balvany (např. Lahovice u Prahy; viz obr.), svazování mrtvých a ukládání na bok, přibíjení mrvých těl k zemi, posmrtné oddělení hlavy od těla či probití hlavy hřebem. Nejstarší doklady těchto opatření z našich zemí pocházejí ze stejné doby jako pohřbívání nespálených těl, tedy z 9. století.

Příklad pohřbu vampýra (upíra), zatíženého mohutnými balvany, z Lahovic u Prahy (Čechy, 2. polovina 9. či 10. století)

Krajní doklad pochází z Prahy-Strahova, kde byl mrtvý vyjmut z hrobu, spálen a jeho popel znovu uložen do hrobu. Neobvyklá koncentrace pohřbů obávaných „nemrtvých“ byla objevena v Čelákovicích u Prahy, kde zcela chyběly hroby bez dokladů protivampyrických zásahů. Na běžných pohřebištích byli „vampýři“ většinou ukládáni na okraj areálu. Vampýry se mohli stát sebevrazi, zemřelí ↗čarodějové či násilně a předčasně zemřelí lidé. V Polsku se dochovaly místní názvy odvozené od vampýrů – např. Wąpielsk, Wąpiersk, doložený již k roku 1411. Poblíž těchto vsí se vyskytují též výmluvné názvy Strzygi (↗striga).

VEJCE – symbol životní síly, obnovy života, znovuzrození. Z tohoto důvodu byla vejce od 7. až do 11. století vkládána do hrobů, z 8. století se výjimečně našla i malovaná. Postupně byla v podobě kraslic včleňována do křesťanské tradice Velikonoc. Od konce 10. století se především v ↗Kyjevě vyráběla hliněná vejce zdobená barevnými polevami – tzv. ↗pisanki. Odtud se šířila do okolních oblastí.

VELES, též Volos, původně Vels (východní Slované; ↗Nestor: *Povest vremennych let*, *Legenda o sv. Vladimírovi*, ↗*Slovo o pluku Igorově*) – slovanský bůh, ochránce stád (skotu) a částečně i ↗čarodějů. Někdy je považován též za boha blahobytu (dostatku), což mohlo být rozvinutím jeho původní funkce (stádo = majetek, dostatek). Většinou je uváděn na druhém místě po nejvyšším bohu ↗Perunovi, což odpovídá jeho významu. Roku 907 při uzavírání mírové smlouvy s Byzancí kníže Oleg a jeho muži přísahali *„podle ruského práva ...na Peruna svého boha a na Volosa, boha stád, a tím byl mír stvrzený“*. V další přísaze kníže a družina přísahají při Perunovi a *„celá Rus při Velesovi“*. Stal se zřejmě ochráncem a garantem přísah, ze *Slova o pluku Igorově* vysvítá další jeho skrytá funkce, neboť se v něm pěvec nazývá „vnuk Velesa“. Veles nebyl zařazen do ↗panteonu knížete Vladimíra, avšak nevíme proč. V době christianizace přejal jeho funkce na Rusi sv. Blažej (rusky Vasilij – odvozeno z řeckého Basileios). Velesův ↗idol stával nedaleko ↗Kyjeva *„na nesmírném pastvišti, řečeném blaní, kde byl později vystaven chrám sv. Blažeje“*. Jiné úvahy jej situují do kupecké čtvrti Podol. Idol byl na příkaz knížete obřadně svržen do říčky Počajny po přijetí křtu na Rusi, obdobně jako idol Perunův. V Rostově měl Veles kamenný idol, jejž zničil sv. Abrahám Rostovský na konci 10. století, rovněž zde byl postaven chrám, avšak zasvěcený epifanii, nikoli sv. Blažeji. Toto zasvěcení spolu s obřady při prvním vyháně-

ní skotu (zahrnujícími obřadné pokropení každého kusu vodou) ukazují na Velesův svátek 6. ledna (zaklínání skotu, používání ↗masek tura) a potom na sv. Jiří – tedy 24. dubna. Jeho atributem snad mohou být archeologicky nalézané falické symboly.

V Novgorodě se nalezla tzv. *běresta* (březová kůra upravená ke psaní) s Velesovým jménem, datovaná do 2. čtvrtiny 13. století. Zajímavé je srovnání trestů za křivopřísežnictví s přísahou příměří uzavřenou litevským knížetem Kiejstutem a Ludvíkem Uherským roku 1351. *„Kníže nechal červeného vola uvázat mezi dva sloupy... a sám mu přetnul tepny... a krví pomazal své tváře i tváře a ruce svých lidí.“* Mohl by tedy obdobně jako na Litvě být Veles jako garant přísah v těsném svazku s magickými praktikami. Na jižní Rusi etnografové zachytili o žních zvyk vázat v uzel hrst posledních klasů, spojený s úslovím *„nechati Velesovi hrstku klasů na bradu“*; jinde se ovšem tento zvyk váže jen obecně k Bohu, nebo sv. Iljovi.

O území, kde byl Veles uctíván, svědčí patrně i místní názvy typu Volosovice, Volosin v Bělorusku, řeka Velesa (Smolenská oblast) či Velesnica v Haliči, hora Veles v Bosně, či ves Veles v Bulharsku. U východních a jižních Slovanů se jeho jméno zachovalo též v názvech souhvězdí Plejád.

V Čechách pozdního středověku vystupuje démonická postava zvaná Veles, která spolu s čertem *„našeptává do ucha a svádí ke hříchu“*, ještě v 16. století se říkalo *„jakýs Veles jim našeptá“*. Existují náznaky souvislosti Velese s dušemi mrtvých, obdobně jako u Baltů (bůh Velnias, Véls), kde je toto spojení bezpečně prokázáno. Díky postupům srovnávací indoevropské mytologie je tedy Veles (analogicky baltskému prostředí) někdy považován za vládce podsvětí a stavěn do protikladu k nejvyššímu bohu Perunovi (Vasiljev).

VĚŠTBA, původně *żrzeba* (↗Prokopios, ↗Thietmar, ↗Kosmas, Herbord, ↗Saxo Grammaticus) – součást většiny pohanských obřadů; prováděly ji panny hadačky, ↗čarodějové (*volchvi*), ↗žreci. Věštba předcházela všem důležitým událostem, především zakládání sídel, válečným tažením, knížecím sňatkům, obchodním plavbám apod. Věštbou hadačky ↗Libuše je určeno místo k založení Prahy (Kosmas). K věštbám docházelo v chrámech v ↗Arkoně, ↗Retře-Radegosti, ve ↗Štětíně i jinde, především za pomoci věšteckého ↗koně černého či bílého a ↗kopí do země vetknutých. V Arkoně ↗Svantovítův kůň překračoval dvě zkřížená kopí ve třech řadách; pokud je překročil dříve pravou nohou, byla věštba příznivá a válečná výprava se uskutečnila. Před

připravovanou plavbou se příznivé znamení vyžadovalo dokonce třikrát za sebou. Jestliže kůň někdy vykročil dříve levou nohou, *„plán napadnout jinou zemi se neuskutečnil“*. Ve Štětíně kráčel kůň třikrát sem a tam přes devět na zemi rozložených kopí. Pokud se kopí dotkl, znamenalo to dobrý výsledek války, pokud se nedotkl, hrozil neúspěch. V Retře nejdříve kněží zakopali, šeptajíce tajemná slova, jakési snad dřevěné losy (tyčinky) a přikryli je travou. Pak teprv za stálého vzývání vedli ↗Svarožičova koně přes špičky dvou zkřížených hrotů kopí do země zaražených. Jestliže se tento výsledek shodoval s výsledkem věštby podle losů, byla věštba příznivá a mohlo se podle ní jednat. V této souvislosti je zajímavé, že v Čechách existovali v 11. století tzv. „losníci“ *(sortilegi)*, kteří měli za úkol věštit pomocí losování, avšak z ↗*Homiliáře opatovického* se nedozvíme, jak jejich věštebné úkony probíhaly. V prvním kázání na sv. Václava v témže homiliáři se od věřících žádá *„...aby kněžím úctu prokazovali..., věštby a kouzla aby za nic považovali, nýbrž všechnu svou naději na Pána vložili“*.

Další věštby umožňovala některá posvátná jezírka, např. opět v Retře věštil velký kanec s bílými kly: pokud se rozvaloval v bahně za strašného zemětřesení, ohlašoval tím blížící se dlouholeté války (Thietmar). Daleminci v okolí Míšně věštili též z posvátného jezera, kde se před blížící válkou na hladině objevila krev a popel. Právě rudá barva vody věštila válku. Věštění pomocí dřev na jedné straně bílých a na druhé černých se používalo v Arkoně, kde se tři dřívka házela do klína, přičemž černá strana znamenala nezdar, špatnou věštbu. Bez dalšího vysvětlení se používalo věštění pomocí dřev (v Litvě patrně nazývaných *burti*) také ve Štětíně. Rusové na ostrově Chortica pomocí losů či kostek hádali, zda mají ↗kohouty připravené k ↗oběti zabít, či je mají pustit živé. Dalšími způsoby věštby bylo ↗ptakopravectví a hádání ze snů. V Arkoně pak ženy u ohně hádaly z čar v popelu udělaných především podle toho, byl-li jejich počet sudý nebo lichý. Z tohoto hádání vznikl výraz *čary, čarodějstvo*. V Rusku se hádalo jak podle čar v popeli, tak z popela sypaného.

Je doložena též věštba o průběhu zimy pomocí sleziny vepře zabitého na podzim – jestliže byla hrubší na předním konci, znamenalo to velmi mrazivý počátek zimy, pokud byla hrubší na týlním konci, očekávala se nejtužší zima v závěru celého období. Jsou známé i věštby z útrob ptáků, na Rusi z nich v 11. století věštili tzv. *ižtrobnyje volchvi*. Ke kouzlům a věštbám se užívalo – patrně nejen na Rusi – též lidských kostí *(Beseda Grigorijova)*, častěji pak kostí obětovaných zvířat. K místu veřejné věštby ukazuje místní název Wróżnagóra (*wróżba* je polsky věštba) na před-

městí Krakova, případně i Różopole, v původní podobě Wróżopole, tedy věštebné pole.

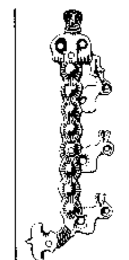
VERŠ O TAJEMNÉ (HLUBINNÉ) KNIZE viz **KOSMOGONIE**

VÍLA , též samovila, samodiva (jižní Slované; u východních Slovanů později nahrazena ↗rusalkou) – výraz pochází od slovesa *viliti*, tj. být posedlý. Nejstarší zmínkou může být Prokopiova zpráva ze 6. století o uctívání „nymf", jejichž slovanské označení však nezachytil. V Rusku je v 11. a 12. století zakazováno modlit se k vílám, *Slovo nekojego christoljubca* říká: *„...věří v peruna ...i ve víly, ...modlí se k nim, či je uctívají spolu s ↗Mokoší, ↗vampýry (upíry) a ↗bereginěmi".* Jsou to mytické bytosti spjaté převážně s vodním živlem, vystupují v podobě krásných dívek v bílém, s dlouhými vlajícími zlatými či rusými vlasy, jež představují zdroj jejich životní síly. Ztráta byť jednoho vlasu znamenala pro ně smrt. Tyto bytosti se dokáží proměňovat ve zvířata – labuť, ↗koně, či ↗sokola. Mohou působit pozitivně, ale dovedou být i nebezpečné a zlé. Je proto třeba naklonit si je ↗obětí pod ↗stromy, u jezer a u ↗pramenů, kde často sídlí. Avšak jsou známy též víly skalní, lesní, v Chorvatsku a Bulharsku i mořské víly. Tančí a zpívají *vilino kolo,* a to především v noci; na takto udusanou trávu nesmí nikdo vkročit, nechce-li zahynout. Vílám jsou zasvěceny byliny mateřídouška a třemchava. V souvislosti s těmito bytostmi jsou na Rusi slaveny tzv. ↗rusalie.

V Čechách se dochoval jediný starší (předknižní) doklad o působení víl z 15. století v básni o Jětřichu Berúnském: *„Getrich.../genz mu byli dali wilij./Tu swe ztratil wšechny syly.*" Na Slovensku, zejména na Trenčínsku, jsou četné etnografické doklady pojetí víl jako duší zemřelých neprovdaných dívek a nevěst, které bloudí po zemi a svádějí chlapce k smrtonosnému tanci.

VINETA (↗Adam Brémský, ↗Helmold) – staroslovanské jméno *„největšího města slovanského plného bohatství ...a sídla mnoha cizinců, při ústí Odry..."* – nejspíše dnešního ↗Wolinu, nazývaného též Jumneta (Helmold) či Julin. Obyvatelé jsou sice pohostinní, ale *„...Sasové dostávali dovolení pobývati tam, jen když po čas svého pobytu neprojevovali veřejně svého křesťanství".* V roce 1043 se zde vylodil dánský král a přes velké ztráty nad Slovany zvítězil.

VJATKO (východní Slované; ↗Nestor) – kronika zachytila pověst o dvou bratrech, ↗Radimovi a Vjatkovi, zakladatelích vý-

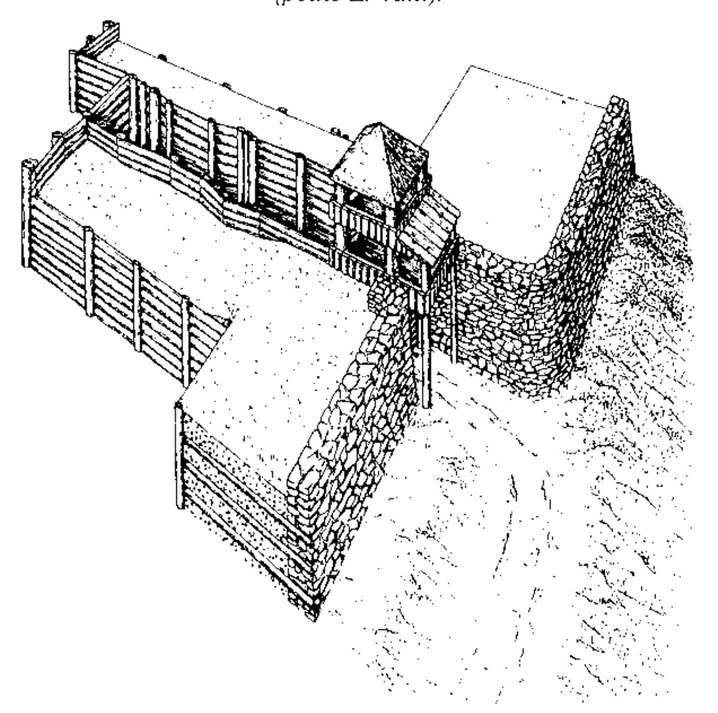

chodoslovanských kmenů Radimičů a Vjatičů. Tyto názvy vznikly od jejich *otěčestv* – jmen po otci, znějících Radimič a Vjatič.

VLASTA (Čechy; ↗Dalimil) – vládkyně žen, která v pověsti o ↗dívčí válce vede své svěřenkyně do boje proti mužům.

VLASTISLAV (Čechy; západní Slované) – bojovný kníže Lučanů, sídlících kdesi v severozápadních Čechách, hlavní postava herojské pověsti o ↗lucké válce, zaznamenané českým kronikářem ↗Kosmou. Kníže, *„ve svých záměrech nadmíru lstivý",* vítězil v mnoha bitvách. Archeologicky bylo objeveno hradiště Vlastislav na Litoměřicku, jež dal údajně postavit právě on. Rozhodující bitva mezi Čechy a Lučany proběhla na Turském poli (u dnešní stejnojmenné vsi nedaleko Prahy), kde byli Lučané za pomoci kouzel a magie poraženi a Vlastislav zabit. Jeho nedo-

Brána do hradu Vlastislav na Litoměřicku. Hrad měl prý postavit bájný kníže Vlastislav, jeden z hrdinů pověsti o lucké válce (podle Z. Váni).

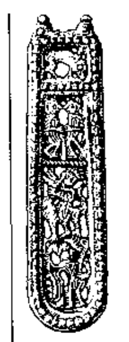

spělý syn byl nalezen v úkrytu u jedné stařeny a nejprve ušetřen. Zakrátko jej však usmrtil jeho vychovatel, *„zrádný* ↗*Durynk".* Vrah byl později za tento čin knížetem Čechů potrestán.

VLKODLAK (jižní a východní Slované; ↗*Slovo o pluku Igorově*) – démonická bytost, vlk, ve kterého se v noci (především za úplňku) přeměňují někteří lidé. V názvu se ozývá původní slovanský výraz *dlaka* – kůže se srstí.

Narození budoucího vlkodlaka provázejí neobvyklé okolnosti, novorozenec například přichází na svět nohama napřed nebo se zuby v ústech. Člověk se mohl přeměnit spontánně nebo pomocí nějakého nadpřirozeného prostředku, např. kouzelného opasku. Tyto motivy spojují slovanské vlkodlaky na jedné straně se šamanismem, který také zná proměnu člověka ve zvíře i označení šamana při jeho narození, na druhé straně pak se středověkými benedety a strigony, kteří se prý rodili s plodovou čepičkou na hlavě (↗čaroděj). Vlkodlaci se vracejí do své lidské podoby při ↗kohoutím kokrhání nebo při oslovení křestním jménem. Ve vlkodlaka se přeměnil kníže Všeslav v *Slově o pluku Igorově* a běhal v této podobě z ↗Kyjeva do ↗Tmutorokaně. Podle pozdní tradice se ve vlka proměňoval i mladší syn bulharského cara Symeona (†927) Bojan. Vlkodlak škodil jiným lidem, a to především tím, že jim sál krev, dále i dobytku (saje mléko kravám a ovcím). Jižní Slované věří, že zatmění měsíce a asi i slunce způsobuje vlkodlak, jenž *„ujídá těchto těles nebeských"* (zapsáno v polovině 13. století). Z Čech je víra ve vlkodlaky doložena až ve 14. století *(Alexandreida).* Ve vlka se měnil i hrdina srbských epických písní Drak ohnivý vlk, jehož původ je někdy hledán ve slovanských mýtech (R. Jakobson; viz ↗byliny). Víra ve vlkodlaky byla u Slovanů tak silná, že slovanský výraz převzali i jejich sousedé – Řekové, Rumuni *(varkolak),* Albánci, Turci *(vurkolak).*

Slovanská víra ve vlkodlaky se zvláště ve střední a východní Evropě prolínala se starší tradicí, která je zachycena již v antických textech (Petronius). Zdá se nicméně, že u Slovanů se setkáváme s trochu odlišným pojímáním těchto bytostí. Vlkodlak zde není jen démonem, jenž stojí proti řádu lidské společnosti a je o to děsivější, že nerozpoznán v této společnosti přebývá. Schopnost stát se vlkodlakem se naopak často pojí i s knížecí mocí (tedy s centrální mocí, která lidskou společnost konstituuje) a s mocí magickou, kterou kníže-vlkodlak disponoval coby ↗volchv. (Podobně se šaman musí proměnit ve zvíře či využít zvířecího ducha-průvodce k vykonání některých magických úkonů.)

VNISLAV (Čechy; ↗Kosmas) – jeden ze ↗seznamu vládnoucích knížat v Čechách (později chápaných jako Přemyslovci); uváděn po ↗Vojenovi, což ale mohl být i významový přídomek knížete.

VODA (↗Prokopios, ↗Thietmar) – jeden z trojice základních elementů využívaných v kultu (dalšími byly dřevo a ↗kámen). Voda je uctívána v podobě ↗pramenů a studánek, řek, jezer (např. v okolí ↗Radegosti) a případně moře.

VOJEN (Čechy; ↗Kosmas) – jeden ze ↗seznamu vládnoucích knížat v Čechách, uváděn po ↗Mnatovi; po Vojenovi měl údajně vládnout ↗Vnislav.

VOLCHV viz **ČARODĚJ**

VOLOS viz **VELES**

VORGOL (Rusko; východní Slované) – lokalita, kde byla nalezena okrouhlá svatyně o průměru 12 m s jámou po ↗idolu uprostřed, po obvodu však nebyla vymezena příkopem, ale jednotlivými jamami se žárovišti. V blízkosti se nacházelo obětní místo, kde se našly kosti obětovaného ↗koně a železné střely (↗oběť). Datováno do 9. a 10. století.

VRÁNA – pták, kterému byla připisována magická moc, na Rusi doložen jako věštebný (↗ptakopravectví).

VYŠEHRAD (Čechy; západní Slované) – knížecí hrad v Praze, kam je umístěn děj mnoha českých pověstí. Avšak Vyšehrad vznikl nejdříve v polovině 10. století, vzápětí zde byl postaven kostel a razily se tu mince Boleslava II. Kratší dobu byl za vlády Vratislava II. (1061–1092) skutečně knížecím sídlem. Za *„bájný, a proto starobylý"* byl považován zejména proto, že se ↗Kosmas zmiňuje o ↗Přemyslových ↗lýčených střevících, které tam ještě v jeho době (tj. počátkem 12. století) měli přechovávat. Kosmas jmenuje Vyšehrad též v pověsti o ↗dívčí válce coby nástupce hradu Chrastenu. K novodobému „vyšehradskému mýtu" přispěla též *Vyšehradská píseň* – součást na počátku 19. století padělaných rukopisů Královédvorského a Zelenohorského.

VZNIK SVĚTA viz **KOSMOGONIE**

WANDA (západní Slované; W. ↗Kadłubek) – krásná a moudrá vnučka bájného ↗Kraka, zakladatele Krakova, která se ujala vlády poté, co její otec (rovněž jménem Krak) zabil z touhy po vládě svého staršího bratra. Nepodařilo se mu však vládu převzít, za svůj čin byl ze země vyhnán. Wanda *„dalece převyšovala všechny jak pěknou postavou, tak půvabem a líbezností"*. Pohrdla láskou německého knížete Rytogara, který ji chtěl získat za pomoci vojska. Wanda se postavila do čela Poláků, německé vojsko se rozuteklo a Rytogar spáchal sebevraždu nalehnutím na meč, se slovy *„Wanda moři, Wanda vzduchu, Wanda zemi vládnoucí."* Wanda zůstala panenskou vládkyní, nakonec skočila do Visly, jíž dala její latinský název Vandalus. Pověst již nevysvětluje, proč zahynula právě takto. Zajímavé je, že v polském kalendáři zasvětili Wandě 23. červen, tedy dobu oslav svátku ↗kupala.

Wanda – dřevoryt ze 16. století (podle J. Strzelczyka)

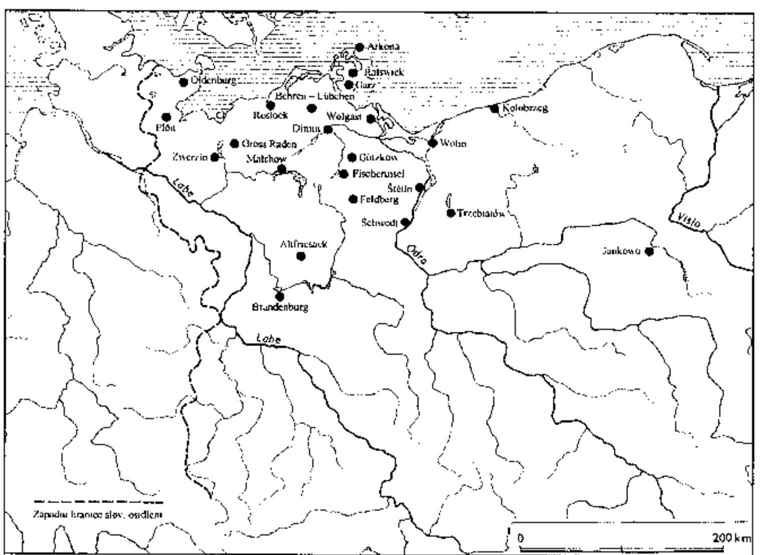
WISLICA (Polsko; západní Slované) – jedno z center kmene Vislanů. Na zdejším hradišti byl objeven kostěný, necelých 12 cm dlouhý hrot se šesti tvářemi, svědčící o ↗polykefalismu slovanských bohů v 9.–10. století. Někteří badatelé ve vyobrazení spatřují ženská poprsí a vysvětlují výjev jako zpodobení ↗víl.

WITOW (Polsko; západní Slované) – lokalita, kde mezi kamením vynošeným z polí měl stát kamenný ↗idol se čtyřmi tvářemi – do dnešních dnů se však nedochoval.

WIZIMIR (západní Slované; W. ↗Kadłubek) – legendární vládce Poláků, který měl údajně zvítězit nad Dány a nechat uvěznit jejich krále Knuta. To patrně dokládá i zmínka ↗Saxa Grammatika (kniha VIII) o osudu Slovany poraženého dánského krále Stywarda. V důsledku této porážky byl jeho syn a pozdější nástupce Jarmerik vězněn slovanským králem Ismarem. Motiv dále rozvíjí Martin Bielski.

WOLGAST (západní Slované; ↗Ota z Bamberka, ↗Ebbo) – místo, kde měl stát blíže nepopsaný chrám zasvěcený bohu ↗Jarovitovi. V chrámu byl umístěn posvátný ↗štít, pomocí něhož si za-

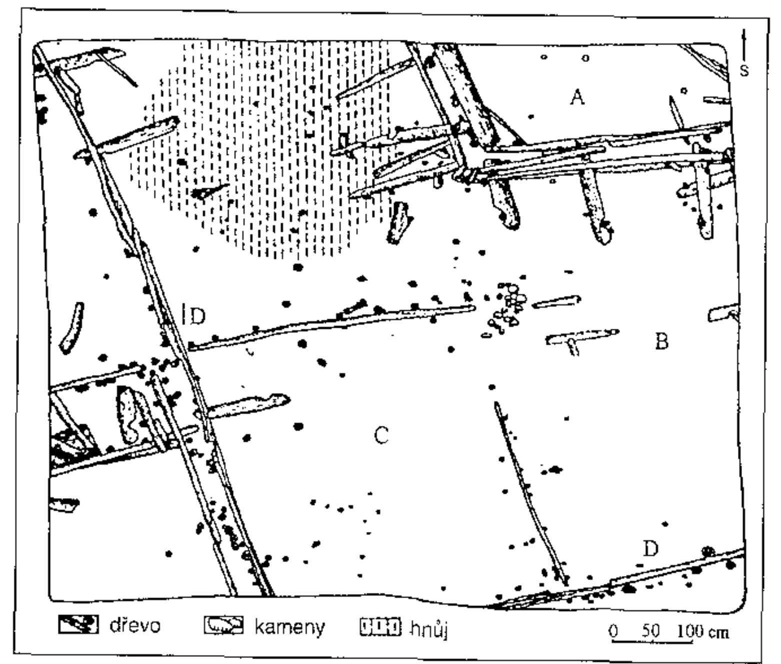
Nejdůležitější lokality, kde je doložen rozvinutější pohanský kult (chrámy, obětiště, idoly) polabských a pobaltských Slovanů.

chránil život klerik z Otova doprovodu. Utekl před rozhněvaným davem do svatyně a pod magickou ochranou tohoto štítu prošel bez úhony překvapeným davem. Patrně zde byl i Jarovitův ↗idol, neboť Jarovit se podle Ebba v šatech zmíněného idolu zjevil jednomu z velkých vyznavačů, aby jej ochránil před křesťanskou misií. Z místního kostela sv. Petra pochází i kamenná stéla nazývaná Jarovitův kámen, na níž je zobrazena postava držící posvátné ↗kopí. Může jít ovšem též o náhrobní kámen z doby počínajícího křesťanství. Pohanský chrám byl zničen roku 1128 Otou Bamberským.

WOLIN (Polsko; pobaltští Slované; ↗Ebbo) – přístavní město, kde ve 12. století stál chrám nazývaný *contina* (slovansky asi ↗*kacina*), obklopený bažinou a ochraňující posvátné ↗kopí, zapuštěné do velkého sloupu (nejspíše atribut boha ↗Jarovita). Původně bylo kopí uctíváno pod širým nebem. Každoročně na počátku léta se zde pořádaly slavnosti, při nichž se ukazovaly malé ↗idoly, tančilo se, jedlo a hodně pilo. Nejspíše odpovídají později doloženým *sobótkám,* konaným o noci svatojanské jinde v Polsku. Neznáme jména bohů zde uctívaných, avšak ↗Ota Bamberský zakázal *„ctít hlavní idol, svaté kopí, i idolky jiné“* (Herbord). Jedinou výjimkou je zlatá soška boha ↗Triglava, kterou pohanští kněží spolu s jinými kultovními předměty ukryli za městem v dutině stromu (Ebbo). Triglav měl ovšem ve Wolinu postavení spíše druhořadé. Hlavní idol byl po několikerém zpustošení chrámu spálen králem Valdemarem Dánským roku 1177. Ebbo o likvidaci pohanství zaznamenal následující: *„A když bylo město očištěno slovem víry a koupelí křtu, a větší idoly byly u řeky páleny na rozkaz zbožného biskupa, jacísi hlupáci tajně ukradli menší idoly bůžků a schovali je u sebe, neuvědomujíce si, jakou tím způsobí městu škodu.“* Nelze vyloučit, že tu původně stály dva chrámy – to mohou naznačovat dva kostely postavené po přijetí křesťanství vedle sebe a zasvěcené sv. Václavovi a sv. Vojtěchovi.

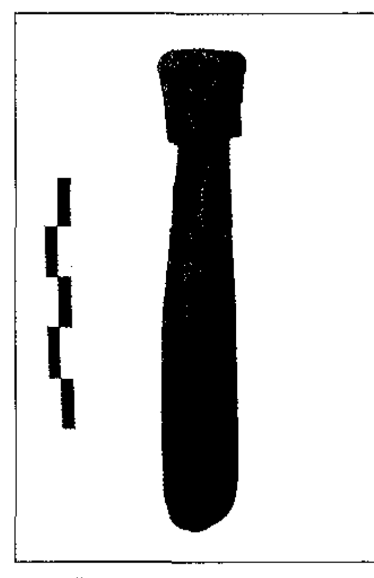
Archeologicky byl v jižní části města objeven také dřevěný, jen 9,3 cm vysoký čtyřhlavý idol z přelomu 9. a 10. století, považovaný za zpodobení ↗Svantovíta ve funkci domácího bůžka. Dále zde byla ve vrstvě 10. století nalezena hlava dřevěného idolu s kuželovitým ukončením, patrně znázorňujícím ↗čapku, a obdobná, jen 5,8 cm vysoká hlavička s poškozeným obličejem z konce 10. století. Poslední, 9,5 cm vysoká soška s otevřenými (snad smějícími se) ústy a vousem z 11. století byla nalezena přímo v domě. Koncentrace sošek a formální shody v provedení

Wolin: plán části dřevěného chrámu (A) s místem, kde byl nalezen hnůj, nejspíše po chovu posvátných koní (D) (podle Filipowjaka).

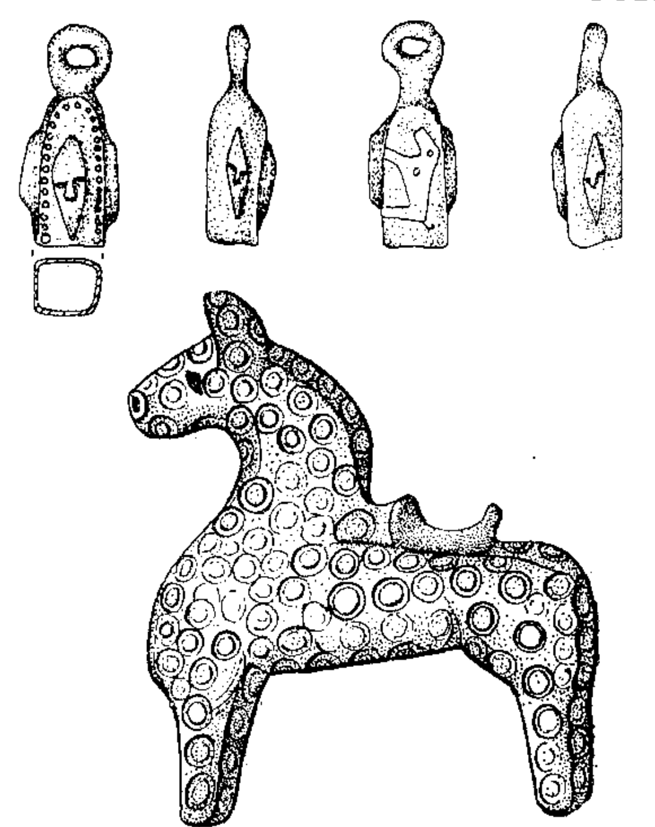
ukazují na dlouhý kontinuální život pohanských představ, W. Filipowiak hledá v tomto prostoru chrám zmiňovaný k roku 1124. Částečně zde byla odkryta pohanská dřevěná svatyně, dendrochronologicky (tj. podle letokruhů dřev) datovaná již do 9. století, nejmladším dendrochronologickým datem je rok 966. Na nejvyšším místě celého terénu, na okraji běžné zástavby, bylo zjištěno místo kultu pod širým nebem, tedy volný prostor pravidelně obklopený jámami z přelomu 7. a 8. století. Připomíná kruhová ↗obětiště typu ↗Peryň, s mohutnou jámou po kůlu o průměru 80 cm umístěnou uprostřed – zde stával dřevěný idol. V 9. století došlo k radikální změně zástavby, byl zde postaven obdélný chrám o rozměrech 5 x 7 m, orientovaný ve směru východ-západ a rozdělený do dvou místností. Naproti vchodu ve vyděleném posvátném prostoru byl zjištěn mohutný pravoúhlý základ – nejspíše pro velkou sochu boha. Ve výkopu č. 6, kde byl objeven, se nalezla mohutná lidská noha vyřezaná z dubového dřeva, datovaná do 11. století. Pochází z dva až tři metry vysoké sochy – tedy před-

Čtyřhlavý idol z Wolinu

pokládaného idolu. Při obvodu chrámu byl nalezen malý falický idol vyřezaný ze dřeva jabloně, stromu spojovaného tradičně s láskou. Jak jsme už výše uvedli, dřevěný chrám byl dendrochronologicky datován do 9. století, nejmladším z dat je rok 966. Chrám byl tedy přestavěn v zimě 965 (9 vzorků) a na jaře roku 966, na stavbu bylo použito dubových loupaných kmenů. Použité kmeny byly v době poražení staré 168 až 228 let. Kolem chrámu byl plot, v jeho nároží stála další menší budova – mohlo sice jít o obydlí ↗kněze, neboť uvnitř bylo ohniště, avšak spíše se jednalo o stáj posvátného ↗koně, protože v sousedství byla zjištěna silná vrstva koňského hnoje. Z poslední třetiny 10. století pochází koberec, dovezený sem ze severozápadní Evropy, důležitá výzdoba interiéru chrámu. Vzorované koberce se ve Wolinu vyráběly až ve 12. století (Helmold). Z okolí svatyně pocházejí čtyři útržky hedvábných tkanin z 9.–10. století. To odpovídá našim znalostem o vnitřním vybavení chrámu v ↗Arkoně. V okolí wolinské svatyně se našly též zbytky loučí, které se hasily dušením plamene v zemi. To naznačuje, že areál byl při večerních slavnostech osvětlen. Malé idoly byly zhotoveny z olšového, vrbového a tisového dřeva, v chrámu se uctívalo božstvo s jednou tváří. Obětovaly se mu převážně ↗ovce (spíše beránci), v menší míře též selata ve stáří 4–6 měsíců. Jejich kosti se nalezly především v prostoru vzdáleném asi 50 m od svatyně. Podle věku mláďat narozených většinou zjara (v březnu) se velké slavnosti konaly koncem léta či v září a byly zřejmě spojeny se sklizní úrody (obdoba pozdějších dožínek).

Kromě již zmiňovaných idolů se na této lokalitě našlo i kování k zavěšování brousků, ze tří stran zdobené vyrytou lidskou bezvousou tváří, čtvrtá strana byla opatřena rytinou koně. Dílna s odlévací formou na obdobná závěsná kování byla objevena nedaleko města. S kultem souvisí též rytina ↗jelena nalezená na zlomku nádoby ze 12. století. Magický účel měl nepochybně miniaturní vá-

Jedna z figurek osedlaného koníka z Wolinu (11. století), závěsné kování brousků s trojnásobnou podobou bezvousé tváře a jednoduchou rytinou zvířete (psa?, nahoře)

ček z kůry, ochranu domu zabezpečovaly věnečky z vrbových proutků o průměru 5–10 cm, nalezené v nárožích či pod stěnami domů z 11. a 12. století. Obdobné věnečky – též ze 12. století – se našly pod slovanskými domy ve švédském Lundu, slovanští obyvatelé si tedy tuto ochrannou praktiku uchovali i v cizím prostředí.

Wolin bývá zřejmě oprávněně ztotožňován s proslulou ↗Vinetou, známou z písemných zpráv.

WROCŁAV (Polsko; Vratislav) – v místě staršího opevnění hradu z konce 10. století (Ostrow Tumski) byla vybudována dřevě-

ná obdélná stavba o rozměrech 9,5 x 4,5 m, která byla nejspíše pohanskou svatyní, jak naznačují nálezy vyřezávaných prken blízkých těm z ↗Gross Raden. Svatyně byla postavena v letech 1032–33. S budovou lze spojit mimořádný počet útržků hedvábných a vlněných látek. V interiéru pak pod podpůrným trámem byla nalezena lebka ↗koně, zřejmě svatební obětina. Existence svatyně odpovídá době pohanské reakce v Polsku, vratislavští biskupové se museli v té době skrývat v nemylanských lesích. K obnově biskupství došlo až roku 1051.

ZADUŠNICE (jižní Slované; u východních Slovanů *radunice* či ↗*rusalije*; Ibn Rosteh) – svátky, při nichž se uctívají duše zemřelých. Konaly se v určité dny v roce, obvykle třikrát či čtyřikrát do roka, poprvé čtyřicet dní od ↗pohřbu. Jedním z těchto dnů bylo též výročí smrti, další byly slaveny nejspíše na jaře a v zimě, v souvislosti se slunovratem a snad i dnem ↗Velesovým (6. ledna na Rusi). Pozdější „Dušičky" jako obdoba *zadušnic* v křesťanském rámci byly v podzimním termínu zavedeny až v závěru 10. století. Arabský spisovatel Ibn Rosteh zapsal následující věty: *„Když uběhne rok od smrti, vezmou dvacet džbánů medu a vydají se s nimi na ten pahorek* (tj. ↗mohylu). *Shromáždí se tam rodina zemřelého; jedí tam a pijí a potom se vzdálí."*

Z údajů, které se o tomto svátku dochovaly, předpokládáme, že oslavy měly obdobný průběh jako pohřební hostina – ↗strava, mnohdy včetně různých her se škraboškami a předstíranou bitvou. *„Nejvýraznější byly výroční slavnosti, kdy se zabíjí dobytče, někdy se dokonce zahrabávají ↗vejce do hrobu."* (Bílá Rus)

Na Rusi se obvykle vyprázdnila číše na počest mrtvého, další na počest ↗Rodu a Rožanic. Připíjení Rodu zřejmě souvisí s představou, že pohřbem se mrtvý znovu zrodí pro život na onom světě. O oblibě slavností v 11. století svědčí zmínka v *Povesti vremennych let,* že se lidé *„hromadně účastní rusalií a her, ale kostely jsou prázdné"*.

ZAKLÍNÁNÍ – bylo důležitou součástí duchovní kultury, znali je ↗čarodějové, ↗volchvi, ↗strigy. Ti je předávali ústní formou mladším adeptům. Šlo o krátké prozaické či veršované promluvy a obřadní písně, které měly zajistit úrodu, blahobyt nebo brzké uzdravení. Některé byly nadále používány babkami kořenářkami a zachyceny až v novověku etnografy. Jisté zaklínání proti zlomeninám zapsal např. Tomáš Štítný ve 14. století, avšak zjistilo se, že shodné se užívalo a bylo zaznamenáno hornoněmecky již v 9. století v tzv. *Merseburských zaklínadlech.* Při takové houževnatosti formy zaklínadla není zřejmě náhodná ani jeho podobnost s texty v indických Védách, zapsaných již ve 2. tisíciletí př. n. l.

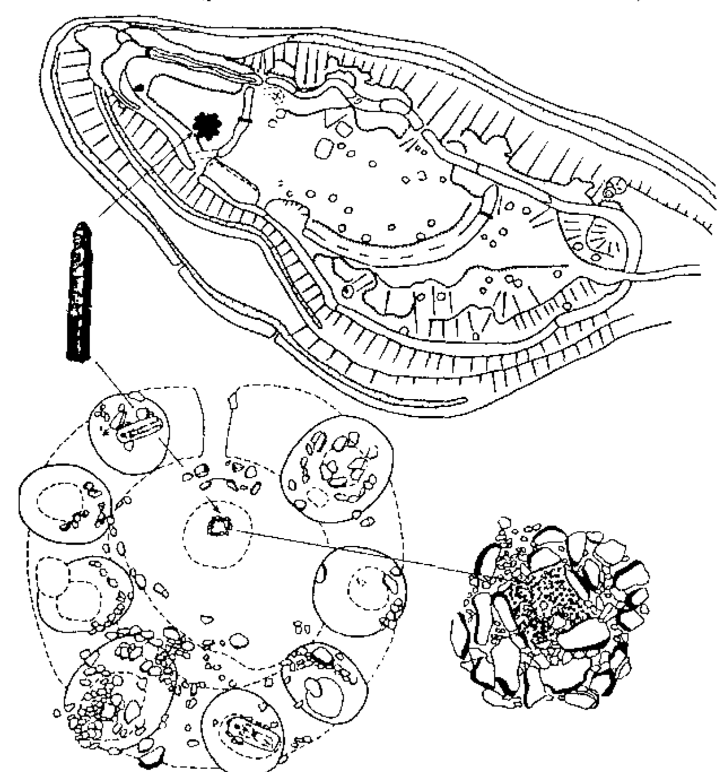
ZATMĚNÍ SLUNCE A MĚSÍCE – u jižních Slovanů bývalo vysvětlováno tím, že nebeská tělesa požírají ↗vlkodlaci (zapsáno v polovině 13. století). Náznak obdobné představy je znám již z počátku 12. století z *Ipatějevského letopisu,* kde se mluví o zahynuvším Slunci, které bylo snědeno. V Čechách se u tak řečeného ↗Dalimila dočteme, že Měsíc *„snědli vědi"*, tj. ↗čarodějnice.

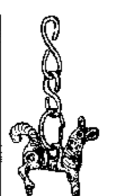
ZBRUČ (Ukrajina; východní Slované) – roku 1848 byl při neobvykle nízkém stavu vody v řece Zbruči v Haliči objeven kamenný, bohatě zdobený čtyřboký sloup, dnes uložený v muzeu v Krakově. Nejslavnější, skoro 3 m vysoký kamenný ↗idol se čtyřmi hlavami pod jedním kloboukem bývá někdy považován za zobrazení boha ↗Svantovíta, díky ↗rohu hojnosti, který drží v pravé ruce své první podoby. V další podobě (č. 3) je vyobrazeno válečné božstvo se staromaďarskou šavlí zavěšenou u pasu, pod ní je neosedlaný ↗kůň v pohybu. Na další straně (č. 2) držel bůh v ruce jakýsi kotouček, nejspíše prsten nebo náramek o průměru asi 5 cm. Všechny obličeje jsou dlouhovlasé, postavy mají vyznačen pas a suknici (viz obr.). Pod podobou boha je ve zvláštním poli menší lidská postava v suknici. Ve spodním poli podpírá klečící muž s knírem a výrazným obočím horní část sloupu. Tato postava chybí na čtvrté, zadní straně idolu. Na přední straně je zobrazena frontálně, na bočních pak z profilu, s téměř frontálně hledícím obličejem. Symbolizuje patrně podzemní božstvo podpírající (držící) Zemi. Dalším, dříve neuváděným detailem je vyrytá miniaturní postavička na jedné ze stran sloupu, může jít též o pozdější doplněk. Mnozí badatelé se domnívají, že postava s rohem hojnosti má ženské znaky a jedná se tudíž o bohyni.

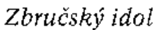
Je zřejmé, že máme co do činění se složitě provázaným symbolickým vyjádřením celého komplexu představ, snad poznatků

o uspořádání světa, kdy horní pás je vymezen bytostem nebeským, střední pozemským a spodní chtonickým. Během své krátké novověké historie byl tento nález několikrát považován za falzum, několik badatelů se naopak pokoušelo dešifrovat smysl výjevů a ztotožnit postavy se známými slovanskými bohy. Kromě již zmiňovaného Svantovíta byl idol spojován hlavně se ↗Svarožičem; s ruským ↗Rodem pak za předpokladu, že ženská bytost představuje bohyni ↗Mokoši, další postava s prstýnkem ↗Ladu a válečník boha ↗Peruna. Postava slovanského „Atlase" pak má představovat ↗Velese jako chtonické božstvo (B. A. Rybakov). Právě rozdílné „čtení", či spíše jen nepříliš úspěšné „luštění" smyslu výjevu ukazuje, že zachytil již poměrně složité, značně strukturované představy o světě lidí a bohů, s množstvím ustálených symbolů – roh hojnosti, prsten, kůň, šavle... Můžeme tedy oprávněně uvažovat o bohu zajišťujícím úrodu, snad i plodnost, a přinášejícím zároveň válečný úspěch; kůň ještě napovídá cosi o souvislosti s uctíváním Slunce. To by odpovídalo Svantovítovi, ↗Jarovitovi, ↗Triglavovi a dalším. Bez stručného „písemného návodu", byť jen v podobě jmen, však neumíme zde zachycený příběh či příběhy věrohodně převyprávět. Pokud přijmeme výklad o třech sférách, pak je zřejmé, že jsou zde zachyceny čtyři aspekty jediného ↗polykefálního boha (pod jedním kloboukem) a že svět lidí je zobrazen jako poměrně nejmenší (možná nejbezvýznamnější) okrsek, kde je vyrovnaně zastoupen ženský i mužský princip.

Plánek posvátného okrsku (hradiště) na hoře Bogit a umístění kruhového obětiště s osmi idoly a centrální polohou kamenné sochy ze Zbruče (podle B. A. Timoščuka a I. P. Rusanové)

Zbručský idol

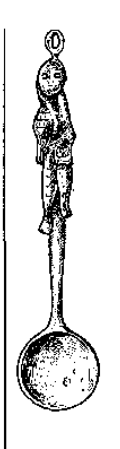

Idol byl nalezen již roku 1848 u Husjatynu. Dodatečně, po více než sto letech, bylo ve vzdálenosti asi 1,5 km od místa nálezu idolu objeveno původní kultovní místo na nedalekém hradišti ↗Bogit či Bohut (Halič), kde idol zřejmě stával v 10.–12. století a odkud byl později obřadně odstraněn a svržen do řeky. ↗Obětiště na symbolicky odděleném posvátném okrsku tvořilo osm velkých, do kruhu umístěných jam pro jiné idoly, na severu byl vstup do areálu o rozměrech 50 x 70 m. Uprostřed naproti vstupu původně stával výše popsaný idol, po němž zde zůstala kůlová jáma. Objevují se ovšem názory, že jáma je příliš malá pro upevnění tak mohutného idolu, který mohl stát možná i blíže u řeky. Kamenná socha byla vytvořena nejspíše v 10. století, stržena byla patrně v 11. století, nejpozději na počátku století dvanáctého. Sami objevitelé celého komplexu se domnívají, že fungoval ještě na počátku 13. století (nález byzantské mince z let 1224–30). V nejvyšší části kultovního okrsku byla nalezena uměle vytvořená plošina vyložená kameny, na níž spočívaly opálené kosti rohatého skotu a ↗prasat, zlomky keramiky a množství uhlíků. Zde se rozkládalo vlastní obětiště. Na úpatí byly objeveny dva mužské pohřby, které I. Rusanova považuje za pohřby ↗žreců. Dva pohřby malých dětí jsou považovány za ↗oběti bohům. Do posvátného okrsku se běžně nesmělo vstupovat (s výjimkou žrece), snad jedině při obřadu žádajícím o ↗věštbu. Hradiště mělo i světskou část (předhradí), kde byly řemeslnické dílny a obytné domy, ale též dlouhé domy, kde se věřící shromažďovali při určitých slavnostech, obdobně jako ve ↗Štětíně v tzv. *continách* (↗kacina). Ke komplexu patřila ještě rovná plošina před vstupem do vymezeného areálu, kde se patrně při slavnostech shromažďovalo množství účastníků a na jejímž okraji byla již v minulém století nalezena více než 11 m hluboká, zřejmě posvátná studna. Na severní straně kopce se pak rozkládalo pohřebiště z 10. století, ohražené také valem a příkopem.

Bogit, ↗Zvenigorod a ↗Govda tvořily jakýsi současně fungující systém posvátných míst na řece Zbruč, symbolickou trojici na posvátných pahorcích (↗hora).

ZELENAJA LIPA (východní Slované) – místo, kde byla objevena kruhová obětní jáma o průměru 2,1 m, vysekaná do skály na pravém břehu řeky Dněstru nedaleko pohanského chrámu. Svou hloubkou připomínala studnu, avšak nebyla vodonosná.

ZEMIOWIT, též Siemiowit (západní Slované; ↗Gallus Anonymus) – bájný kníže ve Velkopolsku z rodu Piastovců, může jít

o bratra ↗Ziemomysla a Lestka uváděných v dynastickém (?) seznamu před historicky doloženým Měškem. Někteří badatelé mu připisují válečnické schopnosti, neboť se uvádí, že rozšířil hranice země.

ZIEMOMYSL, též Siemomysl (západní Slované; ↗Gallus Anonymus) – bájný kníže ve Velkopolsku. Nepocházel z knížecího rodu, byl synem či potomkem chudého ↗Piasta Oráče. Ten ochotně pohostil neznámé cizince, které náležitě nepřijal vládnoucí kníže ↗Popel. Při návštěvě Piastova chudého domku došlo k zázračnému rozmnožení jídla a cizinci slíbili bohatství a úspěch jeho rodině. Díky tomu Piast získal požehnání pro své syny a Ziemomysl se stal po vyhnání Popela vládcem ↗Hnězdna.

ZVENIGOROD (Ukrajina; východní Slované) – staroruské hradiště s převážně kultovní funkcí *(svjatilišče)* z 11.–13. století, vybudované na ostrožně ze tří stran obklopené valy, kde je doložen už pobyt Skytů. Další val s dřevěnou konstrukcí již pochází jednoznačně ze staroruského období. Hradiště je rozděleno na dvě části – čistě sakrální a společenskou. V severní části stávalo na rovné plošince několik domů ↗žreců a dlouhé nadzemní domy kůlové konstrukce, snad tzv. kultovní haly, známé ze západoslovanského prostředí. Ve druhé části areálu se nacházely dvě uměle vybudované horizontální plošiny s různými kultovními stavbami. Nejlépe byla prozkoumána plošina jihovýchodní, ležící blíže k potůčku, který pramení ze skály a po dvaceti metrech znovu mizí v zemi. Tento ↗pramen je dodnes považován za léčivý, zejména pro nemoci očí, proto se nazývá *Glaznyj*. Od pramene vedla 1,5 m široká dlážděná cesta svahem do centra kameny vydlážděné plošiny. Na této plošině byly objeveny dva dlouhé domy, uprostřed mezi nimi obětní komora o rozměrech 4,4 x 3,5 m a kruhové ↗obětiště, na jihu na okraji plošiny pak ještě obětní kruhová jáma. Obětní komora byla vydřevená stavba, částečně zahloubená pod úroveň terénu, se vchodem opatřeným několika schůdky ze severní strany. Podél západní stěny vystupovala asi 20 cm nad podlahu kamenná lavice, široká 60 cm. Byla vyložena plochými kameny a opálena. Sloužila zřejmě těm, kdo sem přinášeli obětiny (↗oběť). Pozůstatky obětních darů byly zjištěny ve více vrstvách. V užší stěně byla vybudována kruhová chlebová pec, snad pro pečení chleba určeného pro kultovní účely. Před pecí hořel posvátný ↗oheň. Jako pozůstatek po krutých obřadech se zde dochovaly opálené kosti rukou a nohou dítěte a různých zvířat. Obřadní chléb kruhového tva-

ru se nejspíše pekl při oslavách úrody („dožínkách"), případně na svátky zimního slunovratu a k zajištění dobré úrody pro následující rok. Ve středu obětní komory bylo silně propálené místo, kde se našla lebka, kosti rukou a nohou tří dětí ve věku 2–11 let, zlomky nádob a skleněné náramky ze 12. a počátku 13. století, též zvířecí kosti. Další propálené místo bylo zjištěno v odkryté části dlouhého domu. Zde se nacházelo i místo vyhrazené pro trvalé uskladnění lidských kostí používaných k různým obřadům, neboť se jedná o samostatné kosti různých lidí, které nejsou anatomicky uspořádány (minimálně 6 osob včetně dítěte). Na dně obětní jámy o průměru 3 m byla objevena kostra krávy, hlavou směřující k prameni. Pomocí zlomků keramiky je datována do 12. či počátku 13. století, šlo o jednorázový rituální akt. V kultovní studni o rozměrech 2,4 x 2,4 m byla v hloubce 70 cm nalezena kostra muže ve věku 30–35 let ve skrčené poloze, zřejmě původně svázaného. Muž byl zcela zavalen kameny. Nálezy takovýchto lidských obětí můžeme nejspíše chápat jako neobvyklou, krajní reakci na nějakou nešťastnou událost celé komunity.

Ve stavbě č. 5 byly nalezeny tři hromádky lidských kostí se dvěma překříženými srpy a kostmi zvířat. U každé hromádky se našlo také obilí – pšenice, žito, ječmen, oves a proso. Vše bylo naráz zasypáno čistou (nepromíšenou) hlínou. Z nálezů tohoto druhu se usuzuje, že v celém komplexu byla nejspíše uctívána bohyně plodivé síly země (snad ↗Mokoš).

Vraťme se ještě k obětišti č. 2, tvořenému kruhovou plošinou obklopenou půlkruhovým valem. V jejím středu vystupuje skála s přitesaným povrchem, na ní pak byla nalezena lidská lebka. Obětiště č. 1 vypadalo obdobně, dochovaly se tam však navíc ještě jámy po kůlech pro umístění ↗idolů, podobně jako na nedalekém ↗Bogitu (↗Zbruč). Nebylo ovšem prozkoumáno celé, neboť tam rostou obrovské ↗duby. Obětiště č. 3 obklopoval půlkruh kůlových jam pro idoly a místy vystupovala opět skála. I u dalších obětišť se našly pece související se zde probíhajícími rituály, v jedné z nich byla nalezena lebka dítěte. Po obou stranách lebky ležely nohy malého telete, obrácené kopyty k lebce. U pece poblíž obětiště č. 3 byla zase nalezena dětská čelist a zvířecí kosti. Protože lidské pozůstatky nepatří jenom jednomu časovému úseku, docházelo zde k obětem jistě opakovaně. Předpokládá se ještě obětiště č. 4, které však dosud nebylo zkoumáno.

V okolí tohoto posvátného místa vytéká pod kopci celkem sedm různých pramenů, což patrně také přispělo k uctívání zdejšího prostoru. Opět je zde doložena vazba pramene s posvátným ↗kamenem (obětiště č. 2), velmi pravděpodobná je i existence třetí důležité složky – posvátného ↗stromu či ↗háje.

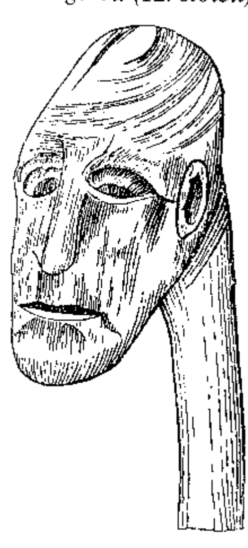
Tato interpretace I. P. Rusanové a B. A. Timoščuka byla v poslední době podrobena odborné kritice. Uvažuje se, že již ke konci 12. a ve 13. století byl v těchto místech záměrně rozvíjen křesťanský kult, aby se tak vytlačila původní pohanská modloslužba (svědčí o tom nálezy křížků). Mohlo by se však jednat též o konkrétní projevy tzv. ↗dvojvěří (mísení pohanských a křesťanských praktik).

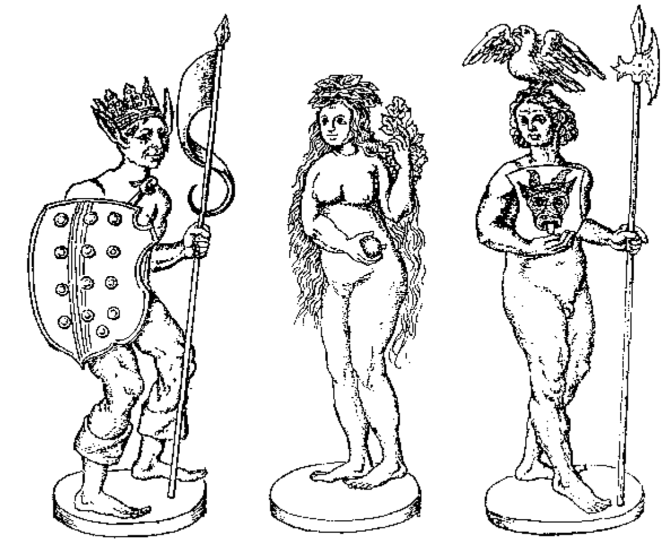

ŽEZLO (východní Slované) – obřadní dřevěná hůl užívaná k rituálním tancům, zakončená vyřezávanou lidskou (mužskou), ptačí (orel, labuť) nebo psí hlavou. Podle B. A. Rybakova se podobné hole užívaly při slavnostech letních ↗rusalií. Žezla s lidskými tvářemi byla na Rusi nalezena v ↗Novgorodě (z 10.–12. století), Pskově a Toropce.

ŽIVA, možná též Siva (západní Slované; ↗Helmold) – bohyně Polabanů, o jejíž konkrétní podobě a funkci nic nevíme. Předpokládá se její souvislost s kultem plodnosti země, jemuž byla u východních Slovanů zasvěcena bohyně ↗Mokoš. Výklad spojující Živu přímo s funkcemi antické Cerery byl opuštěn, neboť vycházel z falešných glos V. Hanky (jednoho z padělatelů Rukopisů).

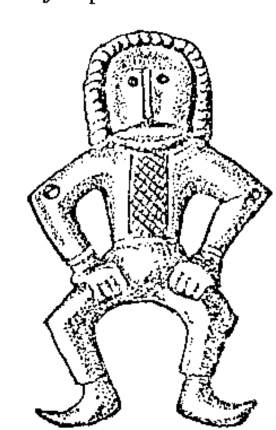
K rituálním tancům se nejspíše užívalo dřevěných holí s lidskými či zvířecími hlavami, které se dochovaly u východních Slovanů. Novgorod (12. století).

Bůh Prove, bohyně Živa a bůh Radegast podle představy ilustrátora z poloviny 17. století

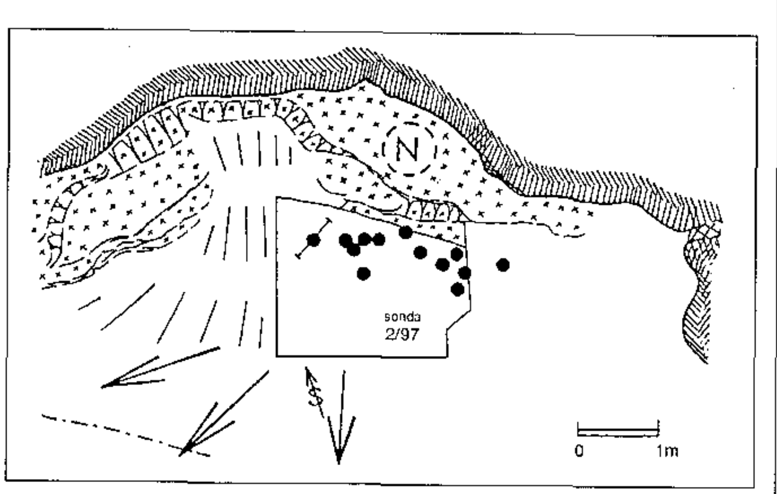
ŽIŽI (Čechy; západní Slované) – podle zpráv kronikáře ↗Kosmy vyvýšené místo na Pražském hradě. Mnoha novověkými badateli bylo považováno za posvátné pohanské místo, zejména díky odvozování názvu od žáru a pálení ↗ohňů. Později zde byla vystavěna rotunda sv. Víta. Poblíž se nalezly nejstarší kostrové hroby celého hradního areálu (bojovník se ↗sekyrou a ↗mečem z konce 9. století), snad pozůstatek menšího pohřebiště. Nedaleko tohoto místa vyvěral také ↗pramen později nazývaný Svatováclavská studánka, ovšem uctívaný patrně již před přijetím křesťanství.

Tančící žrec? s knírem z pokladu v Martinovce, 7. století

ŽREC – staroslovanský výraz pro obětníka i pohanského ↗kněze. Zprvu prováděl ↗oběti zřejmě muž stojící v čele rodu či kmene – kníže. Během 9. století se v některých oblastech začaly budovat větší kultovní okrsky (pod širým nebem) i první svatyně (např. ↗Arkona) a vznikla potřeba jejich trvalého spravování, přijímání obětin, přípravy ↗věštcb (brzy i individuálních) a jiných obřadů. Víme, že pohanští kněží působili jak v posvátných ↗hájích (jménem je znám např. kněz Mike), tak při svatyních. V Pobaltí byli v 11. a 12. století podřízeni veleknězi arkonskému. Podle ↗Thietmara mají kněží *„právo sedět v době, kdy jiní stojí"*. Někde je pouze kněžím vyhrazeno právo vstupovat do svatyně, a to ještě se zadrženým dechem. V Pobaltí a na Rusi vytvořili postupem času organizovanou společenskou vrstvu a byli iniciátory protikřesťanských povstání.

Srbsko – Sokolka. Slovanská nádoba původně umístěná na rovné ploše výstupku v Abri 2. Kolečka ukazují rozptyl zlomků nádoby po pádu z tohoto místa. V nádobě mohla být nějaká obětina pohanskému božstvu. Podle P. Jenče a V. Peši.

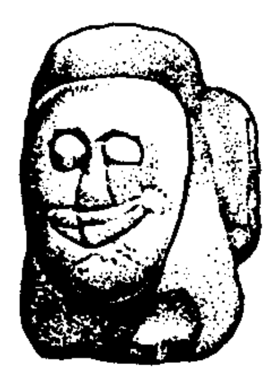
Seznam pramenů a doporučené literatury

Při výběru doporučené literatury jsme zohlednili též její dostupnost českému čtenáři, proto jsme upřednostnili práce psané česky či přeložené do češtiny. Obecně jsme vybírali publikace, které celou problematiku shrnují a každý zájemce v nich najde obrovské množství citovaných odborných studií v různých jazycích. Za zmínku stojí též nově založená řada *Studia Mythologica Slavica,* vydávaná ve Slovinsku. Její první díl vyšel v roce 1998. V seznamu je uvedena i poslední práce známého českého historika D. Třeštíka, kterou autoři ještě nemohli prostudovat, avšak v době 2. vydání již bude v knihkupectvích.

Aladžov, Ž.: *Pametnici na prab'lgarskoto jezičestvo.* Sofie 1999.
Bologne, J. Cl.: *Dějiny svatebních obřadů na západě.* Praha 1995.
Brükner, A.: *Mitologia słowiańska.* Kraków 1918.
Čausidis, N.: *Mitskite sliki na južnite Sloveni.* Skopje 1990.
Dostál, B.: *K pohanství moravských Slovanů.* In: Sborník prací FFBÚ C 39, Brno 1992, 7–17.
Dumézil, G.: *Mýty a bohové Indoevropanů.* Praha 1997.
Edda. Sága o Ynglinzích. Praha 1988.
Eliade, M.: *Dějiny náboženského myšlení III.* Praha 1997.
Eliade, M.: *Od Zalmoxida k Čingischánovi.* Praha 1998.
Filipowjak, W.: *Die Kultproblematik in Wolin vom 9.–12. Jh.* In: Rapports du IIIe Congres International d'Archéologie Slave 1, Bratislava 1979, 243–257.
Filipowjak, W.: *Der Götzentempel von Wolin, Kult und Magie.* In: Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 2, Berlin 1982, 109–123.
Van Genep, A.: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů.* Praha 1997.
Gieysztor, A.: *Mitológija Słowian.* Warszawa 1982.
Glaser, F.: *St. Martin am Silberberg, Archäologie in Österreich.* Wien 1996.
Kněze Helmolda slovanská kronika. Praha 1947.
Herrmann, J.: *Ein Versuch zu Arkona. Tempel und Tempelrekonstruktionen nach schriftlicher Überlieferung und nach Ausgrabungsbefunden im Nordwestslawischen Gebiet.* In: Ausgrabung und Funde 38, 1993, 136–144.
Huber, A. (Hg): *Der Kärtner Fürstenstein im europäischen Vergleich.* Gmünd 1996
Jakob, H.: *Moggast vulgo Mokoš, ein frühslawischer Kultort auf dem Ortsnahmen auf dem Fränkischen Jura.* In: Archiv für Geschichte von Oberfranken 61, 1981, 185–196.
Jakobson, R.: *Slavic Mythology.* In: Funk – Wagnalls: Dictionary of Folklore, Mythology and Legend II, New York 1950, 1025–1028.
Jakobson, R.: *Linguistic evidence in comparative mythology.* In: Selected writings 7, New York 1985, 12–30.
Jedlicki, M. Z.: *Kronika Thietmara.* Poznań 1953.
Karbusický, V.: *Nejstarší pověsti české.* Praha 1966.
Keiling, H.: *Ein jungslawischer Siedlungplatz mut Flussübergang und Kultbau bei Parchim im Bezirk Schwerin.* In: Society and Trade in the Baltic region during the Viking Age, Visby 1985, 149–164.
Korošec, J.: *Slovansko světišče na Ptujskom Gradu.* Ljubljana 1948.
Kotlarczyk, J.: *W poszukiwaniu genezy wielotwarzowych wyobrażeń Światowita, Świętowita, Rujewita i innych.* In: Wierzenia przedchrześcijanskie na ziemiach polskich, Gdańsk 1993 (ed. M. Kwapiński a H. Paner), 56–64.
Łeciejewicz, L.: *Legendy etnogenetyczne w świecie słowianskim.* In: Slavia Antiqua XXXII Poznań 1989–90, 129–144.
Łowmianski, H.: *Religia Słowian i jej upadek.* Warszawa 1986.
Lutovský, M.: *Hroby předků.* Praha 1996.
Macháček, J. – Pleterski, A.: *Altslawischen Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschech. Republik).* In: Studia Mythologica Slavica III, Ljubljana 2000, 9–22.
Makarov, N. A. – Černecov, A. V.: *K izučeniju kultovych kamněj.* In: Sovetskaja archeologija 3, Moskva 1988.
Medynceva, A. A.: *Novgorodskije nachodki i dochristijanskaja pismennosť na Rusi.* In: Sovetskaja archeologija 4, Moskva 1984.
Miś, A. L.: *Przedchrześcijańska religia Rugian.* In: Slavia antiqua XXXVIII, Poznań 1977, 105–148.
Nestorův Letopis ruský. Překlad K. J. Erben. Praha 1867.
Niederle, L.: *Život starých Slovanů,* zejména II/1 Víra a náboženství. Praha 1924.
Pitro, M. – Vokáč, P.: *Bohové dávných Slovanů.* Praha 2002.
Pleterski, A.: *Eine heidnisch-christliche synkretische Kirche in Millstatt?* Carinthia, I, 1997, 201–212.
Pleterski, A.: *Strukture tridelne ideologie v prostoru při Slovanih.* In: Zgodovinski časopis 50, Ljubljana 1996. 163–184.
Puhvel, J.: *Srovnávací mytologie.* Praha 1997 (originál vyšel 1987).
Rusanova, I. P. – Timoščuk, B. A.: *Jazyčeskyje svjatilišča drevnich Slovjan.* Moskva 1993.
Ruské byliny. Překlad Jan Vlastislav. Lidové umění slovesné A/15. Praha 1964.
Rybakov, B. A.: *Jazyčestvo drevnich Slovjan.* Moskva 1981.
Rybakov, B. A.: *Jazyčestvo drevněj Rusi.* Moskva 1988.
Sanden, W. van der – Capelle T.: *Götter, Götzen, Holzmenschen.* Oldenburg 2002.
Sedov, V. V.: *Vostočnyje Slavjane v VI–XIII vv.* Moskva 1982.
Schmidt, V.: *Lieps. Die slawischen Gräberfelder und Kultbauten am Südende des Tollendsesees.* In: Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg- Vorpommerns 26, Lübstorf 1992.

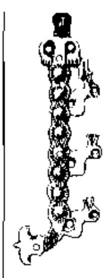

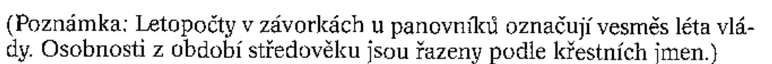
Schuldt, E.: *Gross Raden, Ein slawischer Tempelortes 9./10. Jhts.* In: Mecklenburg, Berlin 1985.
Slavjanskaja mifologija. Enciklopedičeskij slovar. Moskva 2002.
Słownik starożytności słowianskich. (V mnohasvazkovém díle jsou jako abecedně seřazená hesla uvedeny doložené názvy bohů, archeologická naleziště apod.) Warszawa – Wrocław – Kraków – Gdańsk – Łódź. Vychází od r. 1961.
Słupecki, L. P.: *Swiatynie pogańskich Pomorzan v czasach misji świetego Ottona.* In: Przegląd Religioznawczy 3, 1993, 13–32.
Słupecki, L. P.: *Slavonic Pagan Sanctuaries.* Warsow 1994.
Strzelczyk, J.: *Mity, podania i wierzenia dawnych Słowian.* Poznań 1998.
Szymański, W.: *Posąg ze Zbrucza i jego otoczenie. Lata badań, lata watpliwości.* In: Przegląd Archeologiczny 44, Wrocław 1996, 75–114.
Timoščuk, B. A.: *Sakralnyje granicy jazyčeskich svjatilišč.* In: Istoki russkoj kultury (archeologie a lingvistika), Moskva 1997, 63–78.
Třeštík, D.: *Král Muž. Slovanský etnogonický mýtus v Čechách 9. a 10. stol.* In: Nový Mars Moravicus. Brno 1999, str. 71–85.
Třeštík, D.: *Mýty kmene Čechů.* Praha 2003.
Turčan, V.: *Old Slavonic Sanctuaries in Czechia and Slovakia.* In: Studia Mythologica Slavica IV, 97–114, Ljubljana 2001.
Váňa, Z.: *Svět slovanských bohů a démonů.* Praha 1990.
Vasiljev, M. A.: *Kanun kreščenija Rusi: „provody – pochorony" kijevskich kumirov Peruna i Volosa.* In: Slavjanovedénije 2, 1999, 79–84.
Witkowski, T.: *Mythologisch motivierte altpolabische Ortsnahmen.* In: Zeitschrift f. Slavistik 15, 1970, 368–385.

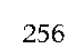

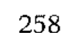

Kamenný idol z Dalmácie

Rejstřík historických postav

(Poznámka: Letopočty v závorkách u panovníků označují vesměs léta vlády. Osobnosti z období středověku jsou řazeny podle křestních jmen.)

NAĎA PROFANTOVÁ, MARTIN PROFANT

Encyklopedie slovanských bohů a mýtů

Druhé vydání. Vydalo nakladatelství Libri, s. r. o., Hořejší nábřeží 17, Praha 5, e-mail: libri@libri.cz, http://www.libri.cz, v roce 2004 jako svou 267. publikaci v nákladu 1 000 výtisků. Odpovědný redaktor Mgr. Ondřej Burian. Obálka a grafická úprava Pavel Rajský. Sazba Grafické studio Klíč, Praha. Vytiskl PBtisk, Prokopská 8, Příbram VI.

ISBN 80-7277-219-8 Dopoučená cena 320 Kč